

3 | 2020

český
časopis
historický

The Czech Historical Review

Ročník 118 / Založen 1895

3 | 2020

český
časopis
historický

The Czech Historical Review

Ročník 118 / Založen 1895

OBSAH | CONTENTS

Studie | *Studies*

NODL Martin
Sexuální morálka a královská autorita
(*Sexual Morality and Royal Authority*) 599

BOČEK Martin – KOZÁK Vratislav
Po kolejích do nového světa: Emigrace
z habsburské monarchie tzv. Jižní cestou 619
(*Across the Tracks into a New World: Emigration
from the Habsburg Monarchy through the so-called Southern Way*)

HLAVAČKA Milan
Zemská samospráva a veřejné zdravotnictví.
Diskuse o platech lékařů a správních úředníků veřejných nemocnic
v Čechách na přelomu 19. a 20. století 639
(*The Land Self-Government and Public Healthcare:
A Discussion on the Salaries of Physicians and Administrative
Officials of Public Hospitals in Bohemia at the Turn of the 20th Century*)

Diskuse | *Discussion*

PRCHLÍK Ivan
Kosmův praotec Boemus nebyl Kelt: Několik poznámek k otázce,
zda nejstarší český kronikář mohl být inspirován Liviem 670
(*Cosmas' Forefather Boemus Was No Celt: Some Notes on Whether
the Eldest Czech Chronicler Could Have Been Inspired by Livy*)

Recenzní články

František ŠMAHEL

Trojí Francie, galikanismus a husitské Čechy 697
(*Triple France, Gallicanism and Hussite Bohemia*)

Martin NODL

„Dějiny pod dohledem.“ Polské dějiny dějepisectví v letech 1945–1990.
Přehled bádání posledního dvacetiletí 712
(*„History under Oversight.“ Polish History of Historiography in 1945–1990:
An Overview of Research from the Last Twenty Years*)

Ivo CERMAN

Nad knihou o Židech a českém nacionalismu 725
(*On a Book about the Jews and Czech Nationalism*)

Recenze

Jan HRDINA – Kateřina JÍŠOVÁ (eds.)

Městský farní kostel v českých zemích ve středověku 751
(Martin Čechura)

Jan KVĚTINA

Mýtus republiky. Identita a politický diskurz raněnovověké polské šlechty 757
(Michal Téra)

Svatava RAKOVÁ

Město na hoře. Sen a svět Johna Winthropova (1630–1640) 760
(Markéta Křížová)

Matthieu MAGNE

Princes de Bohême: les Clary-Aldringen à l'épreuve des révolutions (1748–1848) 763
(Milena Lenderová)

Barbora PÁSZTOROVÁ

Metternich a německá otázka v letech 1840–1848 765
(Lukáš Fasora)

- Martin ZÜCKERT – Heidi HEIN-KIRCHER (eds.)
*Migration and Landscape Transformation. Changes in Central
 and Eastern Europe in the 19th and 20th Century* 767
 (Eva Semotanová)
- Jaroslav HRDLÍČKA – Jan Blahoslav LÁŠEK (edd.)
Paměti Vlastimila Kybala. Díl II 771
 (Jaroslav Pánek)
- Markéta FORMANOVÁ – Zdeněk KUCHYŇKA –
 Elisabeth WALSH-SPÁČILOVÁ – David FUCHS
*Ztracené dioráma. Příběh unikátního československého exponátu
 na Světové výstavě v New Yorku v roce 1939 / The lost diorama.
 The story of a unique Czechoslovak exhibit at the 1939 world 's fair
 in New York City* 775
 (Tomáš Korbel)
- James Mace WARD
Jozef Tiso. Kněz, politik, kolaborant 777
 (Jan Rychlík)
- Monika MANDELÍČKOVÁ
Historie v exilu. Československá exilová historiografie v letech 1948–1989 782
 (Tomáš Pánek)
- Klára PINEROVÁ
Do konce života. Političtí vězni padesátých let – trauma, adaptace, identita 787
 (Lucie Šmídová)
- Jan RANDÁK
*V záři rudého kalicha. Politika dějin a husitská tradice
 v Československu 1948–1956* 789
 (Jaroslav Šebek)
- Alfredo LAUDIERO
La Primavera di Praga e le sue stagioni. Storia e storie 793
 (Jitka Máchalová)

Šimona LÖWENSTEIN (ed.) <i>Evropská civilizace a její problémy, I–II. Jubilejní sborník pro Bedřicha Loewensteina / Die europäische Zivilisation und ihre Probleme, I–II. Festschrift für Bedřich Loewenstein</i> (Kristina Kaiserová)	797
--	-----

<i>Zprávy o literatuře</i>	801
----------------------------	-----

Z vědeckého života | *Chronicle*

<i>Nekrolog</i> Eva Broklová (6. března 1939 – 10. března 2020) (Josef Tomeš)	830
---	-----

Vladimír Wolf (4. února 1942 – 23. prosince 2019) (Martin Šandera)	838
---	-----

<i>Knihy a časopisy došlé redakci</i>	842
---------------------------------------	-----

<i>Výtahy z českých časopisů a sborníků</i>	842
---	-----

STUDIE

Sexuální morálka a královská autorita

MARTIN NODL

MARTIN NODL: Sexual Morality and Royal Authority

The study is devoted to the issue of legal codifications of the Bohemian king Charles IV and the Polish king Casimir III the Great from the perspective of their sexual moral regulation in the form of punishment for the crimes of kidnapping and rape. In it, the author examines in a comparative way the connection of both legal norms to earlier legal customs, their relation to public law initiative, to archaic legal customs and to the social conditionality of the punishment of both sexual crimes.

Keywords: Sexuality – Rape – Charles IV – Casimir III – Legal history

V raném středověku bylo hlásání sexuální morálky výsadou duchovních. Klerici, kteří až na biskupy prozatím nežili v celibátu¹ a neztráceli vhléd do skutečných slabostí lidského těla, se pod vlivem asketické tradice prvních křesťanských společenství stali hlasateli sexuální rigidity. Tělo, reprezentující to pozemské v nás, bylo vnímáno jako schrána hříchu. Hřešit tělesně znamenalo poddávat se

1 Ke genezi celibátu Berndt SCHIMMELPFENNIG, *Zölibat und Lage der „Priestersöhne“ vom 11. bis 14. Jahrhundert*, Historische Zeitschrift 227, 1978, s. 1–44.

nezřízené sexualitě. Sexualita, spojená s tělem, se stala čímsi zavrženíhodným, co reprezentuje lidskou slabost. Onen rigidní, asketický přístup k vlastnímu tělu, a tedy i k tělesné sexualitě, tak vzdálené duchovnímu obcování andělů, byl v raném křesťanském myšlení velmi silný. A přežil i přerod společnosti upínající se ke konci tohoto světa ve společnost, jež myslí na budoucnost a snaží se svět uvést v soulad s božskými ideály.²

V prvních staletích křesťanské éry v přísném pojetí sexuální morálky nevyvstaly žádné zásadní trhliny. Výjimku představoval pouze trpný souhlas s plozením dětí jako jediné možnosti posílení misijně uvažujícího křesťanského společenství, jež si uložilo za cíl přivést ke spáse božský řád ohrožující pohany i jinověrce. Plození dětí však mělo být uzavřeno do světa kanonickým právem reglementovaného manželství, jež se postupem doby změnilo v jednu ze sedmi svátostí. Svátostně pojímané manželství však mělo postrádat veškerou rozkoš.³ Psychologicky uvažující klerici, kteří si byli vědomi všemožných nástrah pro prosté laiky, jimž bylo uzavřeno poznání duchovních a teologických subtilit a kteří byli chápáni jako objekty elementární katecheze, s vnitřní rozervaností připouštěli, že manželská sexualita může být prostředkem pro spoutání tělesného chtíce a pro potlačení jinak obtížně kontrolovatelné spontaneity a fyzické brutality.⁴ V pojetí učených kleriků manželská sexualita sice nadále zůstávala hříchem, avšak hříchem lehkým, jehož páčání může přispět k odvrácení laiků od hříchů těžkých, ba i smrtelných.

Kanonické právo, vymezující hranice tělesného manželství, a tedy i manželské sexuality, kladlo ve vztahu k manželství základní důraz na dobrovolnost.⁵ Ve své podstatě právě ve vztahu ke konsensuálnímu způsobu uzavírání manželství přiznávalo rovná práva mužům i ženám a zdůrazňovalo jejich svobodu a individualitu. Od 11. století, kdy začala být v právních kategoriích uvažujícími duchovními přijímána konsensuální teorie vzniku svátostného svazku, se však kanonické právo právě v případě manželství a z něho vyplývajících závazků střetávalo s právem světským, zvykovým i psaným. Obé přitom v mnoha ohledech

2 Výstižně Peter BROWN, *Tělo a společnost. Muži, ženy a sexuální odříkání v raném křesťanství*, Brno 2000.

3 K teologii manželství srov. Christopher Nugent Lawrence BROOKE, *The Medieval Idea of Marriage*, Oxford 1989.

4 K manželské sexualitě s mnoha příklady z nejdůraznějších sociálních prostředí James A. BRUNDAGE, *Law, Sex and Christian Society in Medieval Europe*, Chicago – London 1987.

5 Srov. Hubert KROPPMANN, *Ehedispensübung und Stauferkampf unter Innozenz IV. Ein Beitrag zur Geschichte des päpstlichen Ehedispensrechtes*, Berlin 1937, s. 16–23, 27–36; Michael M. SHEEHAN, *Theory and Practice: Marriage of the Unfree and the Poor in Medieval Society*, Medieval Studies 50, 1988, s. 457–487.

vycházelo z *leges barbarorum*, které na jedné straně připouštěly existenci několika právně odlišných kategorií manželství, umožňovaly zásahy mocenských elit do uzavírání sňatků poddaných, tolerovaly fyzické zmocnění se ženy prostřednictvím únosu jako konstitutivní akt pro vznik manželství, bez ohledu na její souhlas či odpor, a v případě řešení konfliktů vyplývajících z porušení sexuální morálky (znásilnění, cizoložství) preferovaly, ba někdy si i z hlediska dobového pojetí cti přímo vynucovaly soukromoprávní iniciativu zneuctěných mužů, manželů, otců a bratrů, resp. celých rodin.⁶

K prohloubení onoho střetu kanonického práva s právem světským došlo ve středoevropském prostoru na konci 12. století pod vlivem rozvoje městského způsobu života a jeho svěbytného právního světa. Městské právo, jež v mnoha ohledech přejímalo instituty předkřesťanského zvykového práva a jež zároveň kladlo důraz na rodovou (rodinnou) i komunitní soudržnost, nemohlo akceptovat premisy kanonického práva, které na jedné straně zdůrazňovalo (v případě manželství a sexuální morálky) princip rovnosti mužského a ženského chování a na straně druhé vyzvedávalo princip vnější autority, v daném případě biskupských církevních soudů.⁷

Cesta formování sexuální morálky, někdy v souladu s kanonickým právem, jindy v naprostém rozporu s jeho premisami, prostřednictvím veřejnoprávní iniciativy a panovnického majestátu, byla velmi zdoluhavá a ve středoevropském prostoru narážela na představy světských mocenských elit, jež se stůj co stůj snažily uchovat si právní iniciativu v podobě nalézání práva, vycházejícího z místních zvyklostí a z kolektivně sdílené paměti. A to samé platilo i pro okruhy práva městského. Ačkoli města ve středoevropském prostoru získávala svá práva na základě panovnických privilegií, do samotného právního systému daného městského světa (v českém a moravském prostředí především magdeburského práva) nemohl panovník až na výjimky zasahovat a musel spoléhat na postupné prosazování obecných právních norem a zvyklostí (v Českém království v případě zákazu užívání ordálů jako prostředků nalézání práva) do práv královských, knížecích či makraběcích měst.

6 Ke znásilnění, rodové mstě a výši wergeltu Edith ENNENOVÁ, *Ženy ve středověku*, Praha 2001, s. 60–64; Karol MODZELEWSKI, *Barbarská Evropa*, Praha 2017, s. 144, 150, 234, 320.

7 Srov. například Peter SCHUSTER, *Eine Stadt vor Gericht. Recht und Alltag im spätmittelalterlichen Konstanz*, Paderborn-München-Wien-Zürich 2000, s. 111–119; Gabriela SIGNORI, *Von der Paradiesehe zur Gütergemeinschaft. Die Ehe in der mittelalterlichen Lebens- und Vorstellungswelt*, Frankfurt am Main – New York 2012, s. 98–122.

Ke kodifikacím práva přitom jednotliví panovníci přistupovali se svěbytnými představami a tu s menším, tu s větším respektem vůči stávajícím právním zvyklostem. Na příkladu snah prosadit v právním povědomí společnosti veřejnoprávnost ve vztahu k porušování některých zásad sexuální morálky, s nimiž ve svých kodifikacích ve druhé polovině 14. století vystoupili Karel IV. a polský král Kazimír III. Veliký, se pokusím ukázat, v čem se jejich postoje lišily a jakým způsobem reflektovaly archaické zvyklosti.

Představy o manželském právu, o svobodné vůli při uzavírání manželství a především o nepřípustnosti nucení ženy k pohlavnímu styku, které panovníci prezentovali v jimi vydávaných zákonících, mohly, zároveň však vůbec nemusely odrážet jejich osobní vztah k dobové sexuální morálce. Problém ale samozřejmě spočívá v tom, že o skutečných osobních náhledech středověkých panovníků na sexualitu, manželství a manželské právo toho víme jen velmi málo.

Kazimír Veliký získal pod vlivem vyprávění krakovského kronikáře Jana Długosze podobu sexuálně náruživého muže, jenž snadno podléhal svým vášním a pro něhož manželské lože nebylo ničím posvátným.⁸ Svoji čtvrtou ženu, Jadwigu Zaháňskou, si totiž vzal za manželku ještě za života své třetí ženy Adléty Hesenské, a to bez předešlého udělení papežského dispensu. Pro Kazimíra to byl poslední (neúspěšný) pokus zplodit legitimního mužského potomka. Jan Długosz však tento manželskému právu odporující akt ve své kronice překvapivě nezminil (nezplození legitimních mužských potomků traktoval jako trest za opakovaná smilstva a cizoložství) a místo toho svým čtenářům v moralistním duchu předložil hrst historek o desítkách souložnic žijících na královských hradech, o utopení krakovského vikáře Martina Baryczka na rozkaz krále ještě před tím, než mohl na panovníka uvalit z pověření krakovského biskupa církevní tresty za opakované cizoložství, či o pražské měšťance Kristině Rokycanerové, s níž měl Kazimír uzavřít tajný sňatek a stát se bigamistou, nebo o sexuálním vztahu s Židovkou Ester, s níž měl zplodit dva syny a dvě dcery, jež jejich matka, prý se souhlasem krále, vychovávala v židovské víře.⁹

Ve srovnání s Kazimírem Velikým byl Karel IV. domácími kronikáři líčen jako vzor manželských ctností. Sám k tomu zavdal podnět prostřednictvím mravoučného výkladu svého mladického snu, který se mu zdál v italském Terenzu.

8 Jan DĄBROWSKI (ed.), *Joannis Dlugossii Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae*, Warszawa 1978, 9. kniha, s. 255–256, 283–285, 287.

9 Adam KRAWIEC, *Seksualność w średniowiecznej Polsce*, Poznań 2000, s. 145–148. Nověji Grzegorz WÓJCIK, *Kobiety w życiu króla Kazimierza Wielkiego w świetle Annales seu cronicae incliti Regni Poloniae Jana Długosza*, *Lubelski Rocznik Pedagogiczny* 34, 2015, s. 92–103.

V tomto exemplu ho anděl nabádal, aby se vyvaroval hříchu smilstva, za který byl tak tvrdě, utnutím penisu, potrestán jeho příbuzný Guido z Vienne. Karel sám sebe ve snu vykreslil jako sexuálně poblouzněného mladíka, jenž se v Itálii nechal svěst zkaženými lidmi ke špatnostem a k páchání smilstva.¹⁰ Do obecného povědomí obraz Karla IV. jako obráceného hříšníka rozšířil kronikář Beneš Krabice z Weitmile, jenž nejdůležitější pasáže *Vita Caroli*, v nichž císař svůj sen popsal, přejal do svého kronikářského textu.¹¹ V karlovském snu bylo smilstvo potrestáno smrtí, tedy obdobně jako v soudobých kazatelských exemplech, v nichž cizoložníkům černaly a opuchaly genitálie. Někteří hříšníci byli trestáni nekončící kastrací v podobě očišťujících muk, nebo se, ti prozíravější, raději vykastrovali sami, aby od sebe odvrátili možný hřích. Tresty v podobě kastrace máme doloženy i v germánských zákonících, přičemž jejich vykonavateli na smilnících bývali pohanění manželé.¹² V sociálně vyšším prostředí byla v raném středověku kastrace – v tomto případě bez vztahu ke smilstvu – dehonestujícím aktem, jehož prostřednictvím byli uchazeči o knížecí trůn vylučováni z možného podílu na moci.¹³

Karel IV.: modernizace a veřejnoprávnost

Pro Karla IV. bylo smilstvo především ohavným hříchem, jehož se měli lidé vyvarovat a vůči němuž měla vystupovat nejen církev, ale i Bohem pomazaní panovníci. Jako smilníci Karel IV. traktoval svoji švagrovou Markétu Tyrolskou, která se nekanonicky nechala rozvést s jeho bratrem, moravským markrabětem Janem Jindřichem, a následně si proti božímu právu vzala za muže Ludvíka V.

10 Jakub PAVEL (ed.), *Karel IV. Vlastní životopis*, Praha 1970, s. 62–63. K interpretaci snu Otakar ODLOŽILÍK, *The Terenzo Dream of Charles IV. Critical examination of the available sources*, in: Horst Gericke – Manfred Lemmer – Walter Zöllner (eds.), *Orbis mediaevalis. Festgabe für Anton Blaschka zum 75. Geburtstag am 7. Oktober 1967*, Weimar 1971, s. 163–173. Nejnověji Martin NODL, *Svár obrazu s textem. Sen Karla IV. o smilstvu*, in: Týž, *Tři studie o době Karla IV.*, Praha 2006, s. 21–64.

11 Marie BLÁHOVÁ (ed.), *Kroniky doby Karla IV.*, Praha 1987, s. 215; Josef EMLER (ed.), *Kronika Beneše z Weitmile*, *Fontes rerum Bohemicarum IV*, Praha 1884, s. 503: „Fuit enim ipse in annis adolescencie constitutus et habendo coniugem propriam, a qua longe et per longa tempora defue- rat, forte et sine forte iuvenis sequebatur iuveniles actus, et cum perversis perversus recedebat a tramite et a via salutis.“

12 Susan TUCHEL, *Kastration im Mittelalter*, Düsseldorf 1998, s. 104–105.

13 Zbigniew DALEWSKI, *Rytuał i polityka: Opowieść Galla Anonima o konflikcie Bolesława Krzywoustego ze Zbigniewem*, Warszawa 2005, s. 170.

Braniborského.¹⁴ Smilstvo podle Karla zatemňuje mysl, svádí ke zlému konání a mnohdy je i příčinou mocenského pádu či následné smrti. Smilstvo přitom mělo podle Karla mnoho podob. Za nejhorší považoval smilnění homosexuálů. Proto, když již v pokročilém věku v roce 1369 na vlastní oči spatřil v Lucce smilnění synovce správce města Mattea z Arezza s desetiletým chlapcem Simonem v okně jednoho z městských paláců, nechal Mattea veřejně vykastrovat a následně upálit. Život malého Simona byl ale přece jen pro nízký věk ušetřen,¹⁵ možná k jistě nelibosti rigidního císaře.

Prozřetelností vyvolený panovník však nevládl pouze prostřednictvím ad hoc vynášených výroků, nýbrž i pomocí zákonů, k jejichž vydávání byl pověřen samotným Bohem. Karel IV. vycházel z představy, že římsko-němečtí císařové jsou zástupci Boha na zemi, a proto mají nejen právo, ale přímo povinnost řídit světské i božské záležitosti.¹⁶ V těchto intencích Karel IV. uvažoval při koncipování zemského zákoníku *Maiestas Carolina*. V něm po vzoru melfských konstitucí císaře Fridricha II. vydal nařízení týkající se kacířství jako urážky Boha i královského majestátu. Zároveň se v něm, v tomto případě nad rámec *Liber Augustalis*,¹⁷ ale pokusil i reglementovat sexuální morálku a sexuální chování. V českém prostředí byl postoj Karla jako panovníka zcela výjimečný, protože pozdější zemské zákoníky a zemská zřízení, vydávaná sice zemskými sněmy, avšak sankcionovaná českými králi, například Vladislavské zřízení zemské z roku 1500 či moravské zemské zřízení z roku 1545, ponechala sexuální morálku zcela stranou a věnovala se pouze

14 J. PAVEL (ed.), *Karel IV. Vlastní životopis*, s. 152, kde je smilstvo označeno jako „adulterii turpitudine“. K celé záležitosti srov. Wilhelm BAUM, *Margarete Maultasch. Ein Frauenschicksal im späten Mittelalter*, Klagenfurt-Wien 2004, s. 82–92; Jürgen MIETHKE, *Die Eheaffäre der Margarete „Maultasch“, Gräfin von Tirol (1341/1342). Ein Beispiel hochadeliger Familienpolitik im Spätmittelalter*, in: Andreas Meyer – Constanze Rendtel – Maria Wittmer–Butsch (eds.), *Päpste, Pilger, Pönitentiarie. Festschrift für Ludwig Schmugge zum 65. Geburtstag*, Tübingen 2004, s. 353–391.

15 Bernd-Ulrich HERGEMÖLLER, *Sodom und Gomorrha. Zur Alltagswirklichkeit und Verfolgung Homosexueller im Mittelalter*, Hamburg 2000, s. 39–40; TÝŽ, *Chome fue arso uno Sodomito – Lucca 1369*, Capri, *Zeitschrift für schwule Geschichte* 7, 1990, s. 21–32.

16 Nejnověji k *Maiestas Carolina* Martin NODL, *Maiestas Carolina: kritické postřehy k pramenům, vyhlášení a „odvolání“ Karlova zákoníku*, *Studia mediaevalia Bohemica* 1, 2009, s. 21–35, kde přehled a kritické zhodnocení staršího bádání, především prací Jiřího Kejře a Bernda-Ulricha Hergemöllera.

17 V melfských konstitucích Fridrich II. prosazoval zbavení dědických práv dětí, jež uzavřely sňatek bez souhlasu rodiny. V tom Karel IV. na toto ustanovení, jež ale bylo v českém prostředí jistě uplatňováno i dříve, navázal. Srov. Dieter SCHWAB, *Grundlagen und Gestalt der staatlichen Ehegesetzgebung in der Neuzeit*, Bielefeld 1967, s. 29–31.

právním aspektům uzavírání manželství, tedy problematice souhlasu rodičů či poručníků.

Sexuální morálce je v *Maiestas Carolina* věnován především 94. článek, zacílený na cizoložství a zhanobení – *adulterium* a *stuprum*. Výmluvná je samotná arena tohoto článku: „každé násilí představuje útok vůči právu a jednou z největších násilností, jež ohrožují řád, je zhanobení panenské čistoty či cudnosti počestné ženy“ – „licet ius omne violentus offendat ille tamen gravior videtur invadere, qui virginis castitatem aut pudiciciam honeste matrone violat“.¹⁸ Pokud dojde k některému z těchto činů, měl být viník označen veřejně a žaloba měla být vůči němu podána královským úředníkem („regiis officialibus“), tzn. soudcem královského dvora („iudex nostre curie“). Ten pak měl na základě udání zadržet potencionálního viníka. Trestání znásilnění tedy bylo v Karlově zákoníku pojímáno výlučně jako veřejnoprávní záležitost, v níž byli oprávněni konat pouze královští úředníci a soudci.

Za veřejný akt bylo považováno i samotné ohlášení znásilnění.¹⁹ Zhanobená žena se musela okamžitě objevit na místě, kde k násilí došlo. Pokud by však byla znásilněna na neobydleném místě, měla přijít na místo veřejné a zde si roztrhnout roucho, hlasitě naříkat a před místními lidmi si stěžovat na viníka. Ono zveřejnění zhanobení tedy mělo archaickou podobu a jeho účelem bylo napodobit, ba přímo symbolicky zopakovat akt znásilnění – roztržením oděvu, úpěním a křikem. Křik jako projev veřejného označení zločinu byl přitom v Karlově době zcela obvyklým důkazním postupem. Například u vloupání do domu mohl postižený ve lhůtě dvou týdnů podat veřejnoprávní žalobu, pokud během přepadení hlasitě křičel.²⁰

V případě znásilnění měl ale archaickou podobu i samotný soudní proces a vynášení rozsudku. V 94. článku *Maiestas Carolina* se doslova říká, že procesní postup, který je zde navržen, byl zachováván odedávna.²¹ To, že Karlův zákoník vskutku vycházel ze starších právních norem, potvrzují žalobní formuláře, které známe z Řádu práva zemského (č. 87)²² i z právní knihy Ondřeje z Dubé (č. 19).²³

18 Bernd-Ulrich HERGEMÖLLER, *Maiestas Carolina. Der Kodifikationsentwurf Karls IV. für das Königreich Böhmen von 1355*, München 1995, s. 192, článek XCIV *De stupro et adulterio*.

19 Poprvé se v české historiografii věnovala problematice znásilnění z hlediska postavení žen Anděla KOZÁKOVÁ, *Právní postavení ženy v českém právu zemském*, Praha 1926, s. 52, 64–66.

20 B.–U. HERGEMÖLLER, *Maiestas Carolina*, s. 242–244.

21 Tamtéž, s. 192: „quam antiquitus observatam invenimus“.

22 Hermenegild JIREČEK (ed.), *Codex juris Bohemici* II/2, Praha 1870, čl. 87, s. 251.

23 František ČÁDA (ed.), *Nejvyššího sudího království českého Ondřeje z Dubé Práva zemská česká*, Praha 1930, č. 19, s. 129.

Podle Ondřeje z Dubé měl být v případě únosu či znásilnění učiněn trojí pŕuhon. Zároveň vsak měl komorník zahájit vyšetřování na místě činu: vyslechnutím svědků a zjištěním, kde se panna či vdova v době zločinu nacházela, bylo-li slyšet ŕpění a křik a došlo-li k „dobyvánie z tvrze neb z chalupy“. Ve 28. článku, v němž je obsažen žalobní formulář, se mluví o ženě, která měla přivolat lidi na místo, kde se jí stala „hanba“.²⁴ V tomto ohledu přístup Ondřeje z Dubé zcela odpovídá podání žaloby v *Maiestas Carolina*.²⁵ Řád práva zemského je pak Karlovu zákoníku dokonce ještě bližší, neboť se v něm píše, že v případě, kdy se žena nedovolala při znásilňování pomoci, měla „ihned ten den, nebo tu noc“ v místě, kde ke znásilnění došlo, vše vyznat před dvěma hodnověrnými svědky, kteří následně mohli její výpověď dosvědčit u soudu.²⁶

V souvislosti s důkazním řízením se Karlův zákoník v 39. článku důrazně postavil proti získávání důkazů prostřednictvím ordálů: „Naprosto nikomu na území tohoto království není povoleno provádět zkoušku železem nebo ledovou vodou ani žádný jiný druh podobných zkoušek, ani zavádět jejich užívání při libovolné příležitosti nebo z libovolné příčiny, na příklad při spáchání zločinu, při násilí na panně nebo při cizoložství, jak se to někdy, podle našeho zjištění, dělalo, ani je užívat libovolně jinak vymyšleným způsobem.“²⁷ Odvolával se přitom na starobyrou praxi, podle níž právě v případě znásilnění a stejně tak i cizoložství, kdy stálo svědectví proti svědectví, soudy sahaly k ordálu. Ondřej z Dubé již o ordálu jako o důkazním prostředku vůbec nemluví a pouze se odvolává na to, že Karel IV. společně s arcibiskupem tento pohanský zvyk zrušil.²⁸ Stejně tak ale není užití ordálů ve vztahu ke znásilnění doloženo ani v Knize rožmberské, ani v Řádu práva zemského, což svědčí o skutečnosti, že nařízení Karla IV. užívání tohoto důkazního prostředku zcela vymýtilo.²⁹

24 Tamtéž, čl. 28, s. 133–134. Obdobně i Řád práva zemského, H. JIREČEK (ed.), *Codex juris Bohemici* II/2, čl. 87, s. 251.

25 B.–U. HERGEMÖLLER, *Maiestas Carolina*, s. 192.

26 H. JIREČEK (ed.), *Codex juris Bohemici* II/2, čl. 87, s. 251.

27 Marie BLÁHOVÁ – Richard MAŠEK (eds.), *Karel IV. Státnické dílo*, Praha 2003, s. 195; B.–U. HERGEMÖLLER, *Maiestas Carolina*, s. 114–116.

28 F. ČÁDA (ed.), *Nejvyššího sudího království českého Ondřeje z Dubé Práva zemská česká*, čl. 10, s. 123.

29 K problematice ordálů srov. Josef MARKOV, *Kapitoly z dějin českého zemského soudního řízení XII.–XVII. století*, Praha 1967, s. 151, 158; Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Kodifikační úloha synodálních statut v českém prostředí předhusitské doby*, in: Táž, *Svět české středověké církve*, Praha 2010, s. 374. Nejnověji Ladislav MÍČA, *Ordály – pouhé iracionální důkazní prostředky? Úloha božích soudů ve společnosti doby Předhusitské*, Olomouc 2016 (disertační práce), s. 204–207, 372–380.

Po zveřejnění znásilnění měla být „podávená“ žena vyslechnuta soudem a její svědectví mělo být zapsáno písařem. Postižená žena musela složit přísahu, v níž stvrdila, že byla násilným způsobem zhanobena či znásilněna („stuprata vel oppressa fuerit“).³⁰ Následně byla odvedena do kláštera sv. Jiří a tam svěřena abatyši, která dbala o to, aby s dotyčnou ženou nikdo nemohl mluvit. Příčina této izolace nepochybně spočívala ve snaze zabránit ovlivňování svědků. V Řádu práva zemského byla stanovena lhůta šesti týdnů, které měly uplynout mezi výpovědí a soudem, přičemž po celou dobu měla zhaněná žena zůstat ve svatojiřském klášteře.³¹ Na rozdíl od obvinění z vraždy ale u soudu nemusel být předložen *corpus delicti* v podobě zkrvaveného oděvu, i když je možné, že v praxi byl takovýto předmět komorníkem hledán a v soudní při užíván. Samotný soudní nález závisel na „panské milosti“. Obviněný měl ale možnost sejmout ze sebe vinu prostřednictvím očištné přísahy. Podle *Maiestas Carolina* měl obžalovaný, pokud se ho podařilo chytit či vypátrat, právo si na svoji obhajobu přivést šest svědků. Ondřej z Dubé sice počet svědků přesně neuvádí, avšak odkazuje se na zásady známé z Knihy rožmberské (č. 74): „Z podávenie dievky právo sě otepřieti samému sedmému,“ dal jasně najevo, že i z jeho hlediska je třeba přivést šest svědků.³²

Pokud se však obviněnému nepodařilo očištit a pokud komorník na místě vyšetřil, že obvinění znásilněné ženy jsou pravdivá, byl odsouzen k trestu smrti a jeho majetek byl zkonfiskován. Jakým způsobem měl být trest smrti proveden, však *Maiestas Carolina* neuvádí. Ondřej z Dubé u téhož deliktu naopak popisuje velmi archaickou formu popravy, jež v sobě nese rezidua osobní msty. V případě, že se ženě podařilo prokázat, že byla unesena či znásilněna proti své vůli, měla násilníkovi setnout hlavu ona sama: „O podávenie týž běh, jedno povyk dovésti a žaluje-li ona na svého násilníka, má jemu hlavu stieti.“³³ Prolitou krví viníka se zhaněná žena v očích veřejnosti očištila. V případě, že žena přiznala, že s únosem souhlasila, naopak podléhala hrdelnímu trestu i ona. Popravu setnutím ženy i jejího únosce měl v daném případě provést otec unesené dívky, který tím navrátil

30 M. BLÁHOVÁ – R. MAŠEK (eds.), *Karel IV. Státnické dílo*, s. 225; B.–U. HERGEMÖLLER, *Maiestas Carolina*, s. 192.,

31 H. JIREČEK (ed.), *Codex juris Bohemici* II/2, čl. 84, s. 248–249.

32 F. ČÁDA (ed.), *Nejvyššího sudího království českého Ondřeje z Dubé Práva zemská česká*, čl. 21, s. 130.

33 Tamtéž, čl. 21, s. 130. Obdobně zná tento rituál i Řád práva zemského – H. JIREČEK (ed.), *Codex juris Bohemici* II/2, čl. 84, s. 249: „Pakli die, že jest bez jejie vôle tehda ta panna má tomu muži svú rukú hlavu stieti.“ – „Si vero ipsa negaverit, dicens in eum non consensisse: tunc ipsamet caput amputabit suo marito eidem.“

čest své rodině. Ondřej z Dubé se i zde shodoval s pojetím Řádu práva zemského, přičemž se vědomě odvolával na „staré právo“, tedy na starobylou právní praxi: „Pakli otec žaluje pro dceru, tehda oběma hlavu setni, když ona se sezná, že jest to učinil s její volí. Ale tj. staré právo; mohú páni spolu jinak nalézti.“³⁴ Zároveň si ale byl vědom zastaralosti tohoto způsobu vykonávání rozsudku, a proto na závěr 21. článku naznačil, že pánové na soudu mohou vydat i jiný nálezh, tedy, ačkoli se to výslovně neříká, svěřit vykonání někomu jinému, snad katovi. Tím vykonání trestu nabývalo veřejnoprávní povahy na úkor starší osobní či rodové msty.

Pojetí Ondřeje z Dubé tedy ve všech ohledech odráží právní představu, že jak únos, tak znásilnění mají být trestány veřejnoprávním způsobem. Ondřej se otevřeně staví proti osobní mstě, jež se v jeho době, oproti časům vlády Karla IV.,³⁵ prý znovu stala způsobem „vykonávání práva“. Příčinu daného stavu viděl ve skutečnosti, že veřejnoprávní moc začala selhávat, což vedlo k poklesu úcty k zemskému právu. Samozřejmě tento jeho pohled mohl vyjadřovat spíše pocity stárnoucího muže, který nehledí do budoucnosti a svůj zrak obrací nazpátek, než právní realitu. Dochované prameny nám bohužel neumožňují Ondřejovo mínění verifikovat, neboť z českého prostředí postrádáme jakékoli doklady soudobé soudní praxe na úrovni zemského práva týkající se znásilnění a únosu. Neznáme konkrétní pře a nedochovaly se nám ani obecné soudní nálezy. Zda to svědčí o tom, že v praxi zůstávalo trestání znásilnění i přesto, že právní normy preferovaly veřejnoprávnost přístupu k tomuto zločinu, soukromoprávní záležitostí, je bohužel nemožné rozhodnout.

Důraz na veřejnoprávnost trestání znásilnění, jasné zřetelnou v zákoníku Karla IV., dokládají i městské právní předpisy 14. století. Podle brněnského městského práva bylo znásilnění těžkým trestným činem, hanebným a záludným zločinem stejně jako vražda, krádež či žhářství.³⁶ Pokud bylo prokázáno, trestalo se stětím hlavy. Důkazní řízení ale bylo v případě znásilnění velmi komplikované, a proto dávalo brněnské právo žalobkyním možnost vznést žalobu do čtrnácti

34 F. ČÁDA (ed.), *Nejvyššího sudího království českého Ondřeje z Dubé Práva zemská česká*, čl. 21, s. 130. Řád práva zemského to však za starobylé právo nepovažuje – H. JIREČEK (ed.), *Codex juris Bohemici* II/2, čl. 84, s. 249: „A die-li, že jest s její volí, tehda má i s mužem dána býti otcí tomu, a on jimi oběma má svú rukú hlavy stieti.“ – „Sie confessa fuerit, se eum voluntarie recepissee in maritum: tunc pater eidem filiae et eius marito caitato praedicto mox caput manu propria debet amputare.“ Obecně Rudolf RAUSCHER, *Usmrcení člověka v českém právu zemském*, Bratislava 1927.

35 F. ČÁDA (ed.), *Nejvyššího sudího království českého Ondřeje z Dubé Práva zemská česká*, č. 12, s. 125.

36 Miroslav FLODR, *Brněnské městské právo. Zakladatelské období (– 1350)*, Brno 2001, s. 301.

dnů na rozdíl od jiných zločinů, kdy musela být rychtáři podána žaloba do tří dnů.³⁷ Žaloba se děla prostřednictvím svědků: pokud došlo ke znásilnění na poli, stačil jediný svědek, pokud ve městě, byli potřební svědkové dva. Tito svědci měli dosvědčit, že žena volala při znásilnění nebo krátce po něm o pomoc. Ještě ve 13. století se obviněný mohl očistit ordálem železa.³⁸ Tento pasus brněnské právo přejalo z enněšského a vídeňského práva, kde ve 13. století platila stejná zásada. Ve 14. věku to ale již v Brně nebylo možné. Pokud však žena nemohla přivést svědky, musela znásilnění doložit zkrvaveným či roztrhaným oblečením. Z takového obvinění se ale mohl žalovaný očistit prostřednictvím dvou svědků. Pokud se ale žena nemohla vykázt žádným zkrvaveným či roztrhaným předmětem, mohl žalovaný skládat očištnou přísahu pouze sám za sebe. Ženě pak nezbývalo nic jiného než ve lhůtě čtrnácti dnů předvést sedm důvěryhodných mužů, kteří její výpověď potvrdili. Proti jejich obvinění se však již žalovaný nemohl nijak očistit. Nařčení muži se podle brněnské právo prý velmi často pokoušeli soud přesvědčit, že ve skutečnosti nešlo o znásilnění, nýbrž o předem domluvený pohlavní styk za peníze. Jediné, jak to mohli doložit, byla svědectví hodnověrných mužů, avšak soud, pokud můžeme usuzovat z brněnské právní knihy, na takovéto snahy nebral zřetel.

Z hlediska sexuální morálky však brněnské městské právo trestalo nejen znásilnění, nýbrž i jiné činy: krvesmilstvo, cizoložství, bigamii a únos ženy, jehož prokázání ale bylo velmi komplikované, neboť mohl být proveden se souhlasem ženy a ve svých důsledcích zasahoval především do práva dědického. V případě krvesmilstva, cizoložství a bigamie se samozřejmě jednalo o zločiny, jež podléhaly kanonickému právu. Jak ale víme, městské právo výlučnost práva kanonického ve vztahu k manželské a sexuální morálce neuznávalo, stejně jako odmítalo ryze konsenzuální pojetí manželství a důraz kladlo na právo rodičů a poručníků dětí rozhodovat o jejich osudu, o výběru partnera a při svévolném jednání o vydědění. Každopádně městská společnost si stanovovala vlastní hranice sexuální morálky, jež trestněprávním způsobem od svých obyvatel vymáhala a prostřednictvím vynášených trestů se snažila donutit muže i ženy, aby se touto morálkou řídili. V případě znásilnění se přístup městského práva nijak zásadně nelišil od právních kodifikací Karla IV., resp. od běžného zemského práva, a to jak z hlediska důkazního řízení, tak z hlediska trestu.

37 Tamtéž, s. 368.

38 Tamtéž, s. 377–378.

Zákonodárná iniciativa Kazimíra III. Velikého má ve srovnání s *Maiestas Carolina* poněkud jinou povahu. Kazimír usiloval především o písemnou fixaci starších právních norem, aniž by ve svých ustanoveních definoval povahu polského státu a království. Porováme-li *Maiestas Carolina* a Kazimírova statuta, byla v polských normativech ustanovení trestního i procesního práva zpracována mnohem systematictější.³⁹ Zároveň však v mnoha ohledech podléhala změnám, jež se projevovaly opakovaným vydáváním nových a nových dodatků, jež odrážely skutečnou právní praxi, a to nejen za králova života, ale i za vlády Vladislava Jagiełły a jeho synů.

V otázce sexuální morálky promítnuté do právního přístupu ke zločinům únosu a znásilnění se Kazimírova ustanovení a nařízení *Maiestas Carolina* výrazně liší. Pozoruhodná je rovněž omezená návaznost Kazimírových nařízení na starší polské právní zvyklosti, a to především z hlediska veřejnoprávní iniciativy, jež naopak zcela dominuje Karlovu zákoníku.

Tuto skutečnost se pokusím objasnit na vztahu Kazimírových statutů a německy psaného Nejstaršího zvodu polského práva z 13. století. V 17. článku tohoto zvodu je znásilnění, obdobně jako v mnoha jiných právních textech, spojeno s únosem ženy, svobodné i vdané, proti její vůli.⁴⁰ Násilník měl jako trest za tento čin zaplatit sudímu 50 hřiven, kdežto dívka tolik, kolik určí soudce. Výše trestu přitom spočívala na sociálním statutu znásilněné a unesené ženy. Oněch 50 hřiven se ale s největší pravděpodobností vztahovalo pouze na šlechtici. Pokud však byla znásilněnou ženou vesničanka, děvečka nebo vdaná žena a pokud došlo ke znásilnění v lese nebo na poli, měl za trest násilník zaplatit pouze 6 hřiven. V případě, že znásilněnou dívkou byla dcera vesničana, násilník platil pouze 300 (jednalo se o archaickou formu trestu, v níž suma 300 odpovídala 300 zrnkům soli),⁴¹ neboť dívka podle znění zvodu nemá na taková místa chodit sama.

39 Základní práci nadále zůstává Stanisław ROMAN, *Geneza statutów Kazimierza Wielkiego*. Studium źródłoznawcze, Kraków 1961. Nejnověji přehledně Janusz KURTYKA, *Odrodzone królestwo. Monarchia Władysława Łokietka i Kazimierza Wielkiego w świetle nowszych badań*, Kraków 2001, s. 162–168.

40 Józef MATUSZEWSKI – Jacek MATUSZEWSKI (eds.), *Najstarszy zwód Prawa Polskiego – Das älteste polnische Gewohnheitsrecht*, Łódź 1995, s. 80–83. K tomu detailně Bogdan LESIŃSKI, *Stanowisko kobiety w polskim prawie ziemskim do połowy XV wieku*, Poznań 1956, s. 150–154.

41 Stanisław KUTRZEBA, *Dawne polskie prawo sądowe w zarysie*, Lwów-Warszawa-Kraków 1927, s. 49.

Na sociálním statusu znásilněné ženy ale závisel i počet osob, jejichž očišťnou přísahou mohl být obžalovaný zbaven viny: u šlechtičny bylo třeba devíti svědků, u ženy či děvečky vesničana tři osob a u dcery vesničana dostačovaly dvě osoby. O sociálním statusu obžalovaného naopak Nejstarší zvod práva polského nijak nepojednával.

Podstatné je, že peněžní tresty za znásilnění uvedené ve zvodu měly výlučně veřejnoprávní charakter. Otázka krevní, rodové msty zde není vůbec traktována, což ale neplatí jen pro únos či znásilnění, ale pro celý právní systém Nejstaršího zvodu polského práva. Zároveň však krevní či rodová msta nejsou ve zvodu nikde výslovně zakázány. Je tedy možné, že v tomto ohledu zvod zachycuje výlučně veřejnoprávní iniciativu, resp. veřejnoprávní trestání zločinců, aniž by bral zřetel na privátní mstu.

Tak to alespoň vypadá při srovnání jednotlivých statutů Kazimíra Velikého s Nejstarším zvodem polského práva. Rovněž v Kazimírových statutech bylo znásilnění spojeno s únosem ženy.⁴² Přístup k těmto dvěma zločinům byl ale ve statutech dosti odlišný. Na rozdíl od zvodu statuta ponechávala veškeré tresty za únos výhradně na straně rodiny. Panovník do krevní msty nijak nezasahoval a zůstávalo zcela na libovůli zneuctěné rodiny, jak se s únoscem vyrovná. Naopak trestání znásilnění bylo pojmáno jako veřejnoprávní záležitost, nikoli však zcela výlučně. Jeho součástí totiž nadále zůstávala i privátní sféra, neboť i zde byla ponechána možnost pomsty rodiny na násilníkovi. Výši peněžitého trestu, který plynul do královské komory, určoval královský soudce podle vlastní vůle. Nebyla tedy stanovena přesná taxa, jež by odrážela sociální status znásilněné. Výjimku v tomto ohledu představovalo pouze znásilnění na veřejné cestě, jež podléhalo trestu zvanému „sedmdzesant“, tedy 70 hřiven, jež měly být zaplacený králi. Pozoruhodné ale je, že se v mladších malopolských statutech tato archaická forma, užívaná i pro jiné těžké zločiny, na znásilnění na cestě již nevztahovala. V 15. století však opět, alespoň v normativní rovině, začala být uplatňována.⁴³

Sociální specifikum znásilnění spočívalo podle Kazimírových statutů pouze v tom, že se v případě tohoto zločinu připouštělo svědectví vesničanů, tedy nesvobodných osob. Podobná svědectví ale nebyla v právních normách ničím výjimečným. Vesničané však museli podat svědectví v lhůtě tří dnů. Za důkaz znásilnění byly vedle svědectví považovány i křik a slzy ženy stejně jako „znamení

42 Ludwik ŁYSIAK (ed.), *Statuty Kazimierza Wielkiego*, díl 2: Statuty wielkopolskie, Warszawa – Poznań 1982, čl. 21, s. 29.

43 A. KRAWIEC, *Seksualność w średniowiecznej Polsce*, s. 185.

násilí“, tedy zkrvavený či potrháný oděv. V tom se polské poměry nijak nelišily od českých. Sociálně diferenciované ale nebylo ani provedení očistné přísahy, jak o něm mluvil Nejstarší zvod polského práva: ve všech případech bylo třeba šesti hodnověrných svědků. Očistná přísaha však měla platnost pouze tehdy, pokud se znásilněná žena nemohla vykázat „znameními násilí“. Jediné sociální specifikum tak v Kazimírových statutech představovalo pouze právo vesničanů odstěhovat se z vesnice, pokud jejich feudální pán znásilnil ženu z dané vesnice.⁴⁴ O jeho uplatnění v praxi však musíme spíše pochybovat.

Nejpozoruhodnější na pojetí sexuálních deliktů ve statutech Kazimíra Velikého je skutečnost, že na rozdíl od Nejstaršího zvodu polského práva u únosu i u znásilnění neklade výlučný důraz na veřejnoprávní iniciativu a tresty ponechává na rodině zhaněné ženy: u únosu úplně, u znásilnění vedle peněžního trestu plynoucího do královského komory. V případě únosu a znásilnění statuta ve vztahu k Nejstaršímu zvodu polského práva tedy rozhodně nefixovala právní normy zvykového práva, jak se všeobecně předpokládá. Nejstarší zvod polského práva totiž klade důraz na veřejnou autoritu, kdežto Kazimírova statuta panovnickou autoritu jednoznačně potlačují.

Absence veřejnoprávní iniciativy ve statutech Kazimíra Velikého v případě únosu a její omezenost v případě znásilnění je překvapivá i ve vztahu k jiným právním normám, známým z druhé poloviny 14. století na Mazovsku. Právní nařízení, jež vydal varšavský kníže Januš I. Starší, syn mazovského knížete Zemovíta III., totiž znají stejně jako Nejstarší zvod polského práva pouze veřejnoprávní iniciativu a o krevní mstě mlčí. Podle těchto nařízení měl být veškerý majetek násilníka zkonfiskován, přičemž polovina připadala znásilněné a polovina knížecí pokladně.⁴⁵ Znásilnění bylo považováno za natolik závažný zločin, že obvinění byli zbaveni práva církevního azylu. O veřejnoprávnosti rovněž svědčí skutečnost, že podle mazovských statutů měli být stejným způsobem trestáni šlechtici, měšťané i vesničané, a to bez ohledu na to, zda žijí podle polského či německého práva. Na rozdíl od statutů Kazimíra Velikého byly tresty za znásilnění v Janušových nařízeních sociálně odstupňovány, přičemž záviselo na tom, jakého postavení byl zločinec (šlechtic, měšťan nebo vesničan) a jakého postavení byla znásilněná žena (šlechtična, měšťanka, vesničanka), přičemž samozřejmě vyšší peněžní tresty dopadaly na ty, kdo se dopustili zločinu na ženě sociálně výše postavené.⁴⁶

44 B. LESIŃSKI, *Stanowisko kobiety w polskim prawie ziemskim*, s. 156–158, s doklady pro 15. století.

45 A. KRAWIEC, *Seksualność w średniowiecznej Polsce*, s. 179.

46 *Archiwum Komisji Prawniczej*, díl 3, Kraków 1895, s. 312–314.

V tomto ohledu tedy právní nařízení na Mazovsku odpovídala právnímu principu Nejstaršího zvodu polského práva a fixovala archaické právní normy vycházející z wergeltu barbarských zákoníků. Jejich jednoznačným garantem byl svrchovaný vládce, jenž měl svojí autoritou zamezit nekontrolované krevní a rodové mstě.

Závěr

Zkoumání právních norem, jejichž původci byli Karel IV. a Kazimír III. Veliký, vykazují ve vztahu k trestání mravnostních zločinů značné rozdíly. Nejvýraznější z nich spočívá ve skutečnosti, že polský král v daném případě rezignoval na trestněprávní iniciativu, a jak vyšetřování zločinů únosu a znásilnění, tak především trestání ponechával v privátní sféře. V polském prostředí se takovýto přístup vymykal starším právním zvyklostem, jež odráží Nejstarší zvod polského práva, a lišil se i od norem platných na konci 14. století na Mazovsku. Naopak Karel IV. velmi usiloval o to, aby v případě těchto zločinů vyšetřování i ukládání trestů leželo na straně panovníka a jeho soudního aparátu. Rozdíly mezi českým a polským prostředím panovaly i z hlediska trestů. České právní prostředí ve 14. století neznalo sociálně odstupňované tresty, o čemž svědčí nejen *Maiestas Carolina*, ale i právní knihy ze 14. a počátku 15. století, a jako jediný možný trest ukládalo trest smrti. Naopak archaická právní norma, Nejstarší zvod polského práva, ze sociálně odstupňovaného trestání důsledně vychází, přičemž v tomto ohledu na něj navazují i mazovské zákoníky. Kamizírova nařízení, která preferovala soukromoprávní iniciativu trestání těchto zločinů, na archaický prvek sociální diferenciacce zločinců a postižených rezignovala.

Překvapivé rozdíly mezi českým a polským prostředím panovaly i z hlediska trestů. V Českém i Polském království byly únos a znásilnění považovány za těžký zločin. V Polsku se však na ně nevztahoval trest smrti. Naopak v Čechách, pokud byl zločin důkazními prostředky prokázán, měl být trestán jediným možným způsobem – stětím. V Karlově zákoníku se však nemluví o tom, kdo má daný trest vykonat. Právní kniha Ondřeje z Dubé, jež do jisté míry odráží právní realitu panující za vlády Václava IV., v souvislosti s trestem mluví o vykonání popravu postiženou ženou. Pokud tomu tak bylo, pak v symbolické rovině právě způsob popravu evokoval privátní mstu, resp. způsob možného očištění zhaněné osoby. Mlčení *Maiestas Carolina* ale můžeme interpretovat i jako snahu zcela vymýtit privátní a rodovou mstu z právního systému, snahu, kterou se ale plně nepodařilo

prosadit a jež po císařově smrti mohla znovu nabývat na intenzitě. Naopak Karlovo usilování vytěsnit z procesního práva užívání ordálů jako důkazních prostředků, a to výslovně v případě znásilnění, bylo úspěšné, o čemž vypovídají právní knihy českého původu ze 14. a počátku 15. století.

V tomto ohledu dosáhla královská autorita největšího úspěchu, i když to samé můžeme říci i o prosazení se principu veřejnoprávního stíhání únosu a znásilnění. Jiné aspekty mravního chování a sexuální morálky však Karel IV. prostřednictvím právních nařízení nereglementoval. V *Maiestas Carolina* na rozdíl od soudobých městských práv nenacházíme žádná ustanovení týkající zločinů krvesmilstva, cizoložství či bigamie. To samé platí i pro právní normy vydávané polským králem Kazimírem III. Panovnická autorita ctíla výlučnost kanonického práva na trestání těchto provinění a iniciativu nechávala na církevním soudnictví. Jedině, v čem se Karel IV. pokusil uplatnit své svrchované právo, byly majetkoprávní záležitosti týkající se svobody uzavírat manželství bez souhlasu rodičů a poručníků. Český král bazíroval na dodržování starých zvyklostí, podle nichž o sňatku dětí rozhodují rodiče. Důrazem na tato jistě archaická právní ustavení však nechtěl primárně normovat sexuální chování a manželskou morálku, nýbrž spíše jen zamezit právním sporům a majetkovým konfliktům, jež ze sňatků proti vůli rodičů plynuly. Vědomě se tak ale postavil, v souladu s náhledy šlechtické obce a městských komunit, proti principům kanonického práva, jež prostřednictvím konsensuální teorie dávalo mužům i ženám svobodnou vůli při vybírání si partnerů. Ostatně i Karlova manželská politika,⁴⁷ stejně jako manželská politika jiných středověkých panovníků, sice dodržovala kanonická ustavení ohledně formálních překážek pro uzavření manželství (stupeň příbuzenství, složení církevních slibů apod.), avšak právo na svobodnou volbu partnera až na výjimky jednoznačně popírala.⁴⁸

Účel světí prostředky. Sexuální morálka v daném případě nehrála žádnou roli. A to samé platí i pro mimomanželské vztahy s ženami, z nichž se rodili

47 Srov. Dieter VELDTROP, *Zwischen Eherecht und Familienpolitik. Studien zu den dynastischen Heiratsprojekten Karls IV.* Warendorf 1988.

48 Ojediněle máme doloženo, kdy se příbuzné odmítaly podřídit vůli otce či strýce. Tak tomu bylo v případy sestry Jana Lucemburského Marie, která se postavila Janově vůli a neprovdala se za Jindřicha Korutanského. A to samé platí i pro jeho neteř Beatrix. Srov. Dieter VELDTROP, *Ehen aus Staatsräson. Die Familien- und Heiratspolitik Johanns von Böhmen*, in: Johann der Blinde, Graf von Luxemburg, König von Böhmen 1296–1346, (ed.) Michael Pauly, Luxemburg 1997, s. 518–519; Josef RIEDMANN, *Adelige Sachkultur Tirols in der Zeit von 1290 bis 1330*, in: Heinrich Appelt (Hrsg.), *Adelige Sachkultur des Spätmittelalters*, Wien 1982, s. 117.

nelegitimní potomci.⁴⁹ Jedinou hranici soudobé sexuální morálky nahlížené očima Bohem posvěcených panovníků tak představovalo užití násilí, tzn. přinucení ženy k pohlavnímu styku mocí. Jak říká arenga 94. článku *Maiestas Carolina*, „libovolné násilí představuje útok na právo“. „Zápal vášně“, v němž dochází k „násilnému zhanobení“ panny nebo počestně žijící ženy, musí být potrestán.⁵⁰ Vášně neomlouvá. Vášně je třeba zkrotit, neboť je v ní přítomno násilí, které vede ke všeobecnému rozvratu. Principem tohoto přístupu je především obrana veřejného pořádku. Spolu s ním však v právních nařízeních týkajících se znásilnění přichází i ochrana ženy před násilnými muži, ženy jako slabšího pohlaví, jež se tomuto násilí sice musí bránit (bez zřetelné obrany se stává spolupachatelkou), zcela se před ním ochránit však sama nedovede.

Onen důraz na nutnost postavit se násilníkovi zůstal v právním povědomí přítomný dodnes. Žena musela své znásilnění doložit zkrvaveným či roztrhaným oděvem, křikem a pláčem, který měl násilníka buď odradit od jeho činu, nebo měl přivolat osoby, které by páchání násilí zabránily. Stejně tak ale musela žena po znásilnění co nejdříve své zhanobení zveřejnit. Ve 14. století se ale patrně nikdo nezamýšlel nad psychosociálními důsledky oné veřejnosti, jež ženinu dehonestaci uvádělo v obecnou známost. Narážky týkající se problematičnosti důkazního řízení, známé u nás například z brněnského práva,⁵¹ svědčí o tom, že obvinění ze znásilnění bylo často zpochybňováno a viníci se snažili uniknout trestu poukázáním na souhlas ženy s pohlavním stykem. Tyto skutečnosti ve středověku stejně jako dnes nepochybně vedly k tomu, že mnoho žen se ke znásilnění raději nepřiznalo, neboť se bály veřejného posměchu a nechtěly znovu zpřítomňovat pro ně trýznivý akt znásilnění při rekonstrukci zločinu. Na rozdíl od dnešních časů však dávaly právní normy 14. století ženám přece jen jistou možnost ze sebe smýt hanbu prostřednictvím osobního potrestání viníka. Protože však takovéto formy trestu byly v pozdním středověku považovány za překonané, resp. odporující zásadám veřejnoprávního, tedy státního trestání těžkých zločinů, mezi něž patřilo i znásilnění, byl vyvíjen tlak na přenechání msty soudnímu a represivnímu aparátu. Snaha posílit tím panovnickou autoritu zde byla zcela patrná. Sexuální násilí však ani panovnická moc nevymýtila a zápal násilné vášně dál ohrožoval ženy všech sociálních vrstev. Alespoň v normativní rovině si však v českém prostředí na rozdíl

49 Nelegitimní potomky měl i Karel IV., srov. Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Opomenutá listina k životu Karla IV.*, in: Táž, *Svět české středověké církve*, s. 266–283.

50 M. BLÁHOVÁ – R. MAŠEK (eds.), *Karel IV. Státnické dílo*, s. 225; B.–U. HERGEMÖLLER, *Maiestas Carolina*, s. 192.

51 M. FLODR, *Brněnské městské právo*, s. 377–378.

od polského byly všechny ženy rovny a s násilníky mělo být nakládáno stejně krutě bez ohledu na skutečnost, zda znásilnili šlechtičnu, měšťanku či obyčejnou vesničanku. O reálné soudobé soudní praxi toho ale bohužel moc nevíme. Výjimku v tomto ohledu tvoří pouze ojedinělé doklady trestání násilníků městskými či zemskými soudy a především zásahy církevních soudů do domácího násilí.

Snaha Karla IV. dát jasné právní normy zločinům sexuálního násilí ale i tak jasně svědčí o potřebě reglementovat určitou část soudobého sexuálního chování a tím i stanovovat v konkrétních ohledech sexuální morálku společnosti. To samé platí i pro snahy Kazimíra III. Přístupy obou panovníků se ale vcelku překvapivě lišily. Karel IV. vystupuje jako panovník, který se starší archaické právní formy snaží nahradit formami novými. Z důkazního řízení vylučuje ordály, stíhání zločinů únosu a znásilnění ponechává výlučně na veřejnoprávní iniciativě svých úředníků stejně jako vykonání trestu. Odmítá veškerou podobu soukromé msty. Nařízení včleněná do *Maiestas Carolina*, jehož znění Karel IV. považoval po jeho sepsání za platný zemský zákoník a jehož platnost formálně nikdy neodvolal,⁵² plně odpovídala právním představám, známým ze soudobých právních příruček v Českém království, i když především právní kniha Ondřeje z Dubé vypovídá o obnoveném, či možná trvalém střetu mezi veřejnoprávní a soukromoprávní iniciativou. Naopak Kazimír III. se ve svých právních nařízeních odchyluje od starších právních norem, které kladly důraz na veřejnoprávní způsob trestání zločinů únosu a znásilnění, a vrací se k soukromoprávní mstě rodiny zhaněné ženy. V rozporu s jinými známými polskými právními normami však ustupuje od sociálně odstupňovaného trestání zločinců. V tomto případě je ale naopak plně v souladu s českým právním prostředím, které tento archaický náhled na právo v pozdním středověku vůbec nezná. Z archaických zvyklostí v Českém království přetrvál pouze způsob dokazování (křik, roztrhaný či zkrvavený oděv, počet svědků a jejich přísaha) a symbolická možnost stětí pachatele uznaného soudem vinným zhaněnou ženou.⁵³

52 M. NODL, *Maiestas Carolina: kritické postřehy k pramenům, vyhlášení a „odvolání“ Karlova zákoníku*, s. 30–34.

53 Tato studie vznikla za finanční podpory Grantové agentury České republiky v rámci projektu 19-28415X „Od performativity k institucionalizaci. Řešení konfliktů v pozdním středověku (strategie, aktéři, komunikace)“.

Sexual Morality and Royal Authority

MARTIN NODL

The legal codifications of the Bohemian king Charles IV and the Polish king Casimir III the Great represent one of the main elements in building a modern sovereign monarchy in the middle of the 14th century. Both rulers approached this modernization in their own way. This is quite surprisingly reflected in their efforts to regulate sexual morality in the form of punishing the crimes of kidnapping and rape. In this case, which went beyond the contours of canon law, both kings responded to earlier legal norms. Some of them were rejected; others confirmed; in certain respects, they came up with new proposals. A comparative view of the two codifications, of which Casimir's was conceived in a more systematic way, came to the surprising conclusion that there were significant differences between the Czech and Polish milieus in the case of the punishment of moral crimes. The largest of these lies in the fact that the Polish king almost completely resigned from the criminal law initiative and left both the investigation of the crimes of kidnapping and rape and, above all, their punishment in the private sphere. However, in this way, Casimir denied the earlier legal customs, as they are reflected in the Oldest Collection of Polish Laws, which on the contrary advocated a state "modern" public-law initiative in the case of these crimes. The same is true for the legal norms issued at the end of the 14th century in Mazovia, which also oppose the private law initiative. Charles IV unequivocally sought to ensure that in the case of these crimes, both the investigation and the imposition of punishments lay on the side of the monarch and his judiciary. The differences between the Bohemian and Polish milieus also prevailed in terms of the penalties imposed. In the 14th century, the Bohemian legal milieu had no idea of socially graduated punishments, as evidenced not only by the *Maiestas Carolina*, but also the law books from the 14th and beginning of the 15th centuries, and imposed the death penalty as the only possible punishment. On the contrary, the archaic legal norm, the Oldest Collection of Polish Laws, is consistently based on socially graduated punishment, and in this respect, it is also followed by the Mazovian codes. Even in this respect, however, Casimir III. opposed earlier legal customs, with the sole exception of the right of subjects to testify and the right to move out of the village if their feudal lord raped a woman from the given locality. However, from his point of view, the sentence

no longer depended on the social origin of the criminal and the defamed woman. However, neither in the case of abduction nor even in the case of rape did Casimir's order provide for the death penalty.

Translation by Sean Miller

STUDIE

Po kolejích do nového světa:
Emigrace z habsburské monarchie
tzv. Jižní cestou¹

MARTIN BOČEK – VRATISLAV KOZÁK

MARTIN BOČEK – VRATISLAV KOZÁK: Across the Tracks into a New World: Emigration from the Habsburg Monarchy through the so-called Southern Way

The study deals with the issue of emigration from the Habsburg monarchy in connection with the use of railways as a means of transport. Specifically, it focuses on the analysis of large-scale emigration from the Habsburg monarchy and the construction of a railway connection from Vienna to the south of the Danube monarchy – namely to Trieste. Due to the advancement of sea transport, a large number of migrants headed for the USA, especially at the turn of the 19th and 20th centuries, followed this railway line while traveling to the port. The two historical phenomena are closely related because the dynamic technological and socio-cultural development in the second half of the 19th century provided sufficient space for the ever-increasing migration of the population until the outbreak of the First World War in 1914.

Keywords: Southern Railway – Emigration – Habsburg Monarchy – Emigration routes – Trieste

1 Na vznik této studie byla FHS UK poskytnuta Institucionální podpora na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace (MŠMT – 2018).

Téma migrace a přepravy migrantů zůstává neustále aktuální i ve spojitosti se současnými migračními procesy. Samotné velké vystěhovalectví souvisí především s velkým pohybem obyvatelstva v 19. století a na počátku 20. století. Jednou z největších zdrojových oblastí vystěhovalců se od poloviny 19. století začala stávat habsburská monarchie, přičemž emigrace z této části Evropy kulminovala v posledních letech před vypuknutím první světové války.² Jednalo se především o ekonomické migranty, kteří se rozhodli začít v zámoří nový život a opustit svou vlast i za cenu ztráty kontaktu se svými blízkými či známým prostředím. Otázkou, která v tomto tématu vyvstává, je pak samotná praktická doprava do cílového místa nového života, většinou do zámoří. Migranti tak museli řešit jednak výběr lodní společnosti a přístavu, či si zvolit na základě svých finančních dispozic způsob cesty do přístavního města. Ještě v první polovině 19. století bylo zcela běžné překonávat velké vzdálenosti po souši pěšky a jen ti bohatší využívali různé dostavníky. Následný rozvoj železniční sítě ve druhé polovině 19. století v habsburské monarchii byl spjat především s potřebou rychlé přepravy nákladu či s případnou vojenskou mobilizací, poněkud druhotnou záležitostí pak byla přeprava osob.³ Od poloviny 19. století se začala železniční doprava značně rozvíjet, pocitově se zkracovaly vzdálenosti mezi místy a čas strávený na cestách, objevily se také jízdní řády a pevně stanovená cena jízdenky.⁴ V monarchii hrála důležitou roli potřeba spojit severní a jižní části země a za jeden z největších dopravních uzlů byla zvolena, kvůli své poloze, Praha. Ta měla železniční spojení se severním Německem a zároveň neležela daleko ani od Vídně. Ve druhé polovině 19. století bylo dobudováno spojení se severoněmeckými přístavy a již roku 1851 došlo k propojení města Podmokly, které sousedí se Saskem, s rakouskými a německými železnicemi, a vystěhovalci z Čech a Moravy tak začali využívat dopravu do Hannoveru, Kolína a dále do Německa. Spojení na jih pak využívali spíše vystěhovalci z jižních částí monarchie.

Železnice do Terstu vznikla o něco později, ovšem plány na stavbu se vynořovaly již od konce třicátých let 19. století.⁵ Později císař František Josef I. položil 14. května 1850 základní kámen terstské železniční stanice a následná stavba trati

2 Více k otázce vystěhovalectví František KUTNAR, *Počátky hromadného vystěhovalectví z Čech v období Bachova absolutismu*, Praha 1964; Josef POLIŠENSKÝ, *Úvod do studia dějin vystěhovalectví do Ameriky. Obecné problémy dějin českého vystěhovalectví do Ameriky 1848–1914*, Praha 1992; Jaroslav VACULÍK, *Češi v cizině. Emigrace a návrat do vlasti*, Praha 2009; Marek VLHA, *Mezi starou vlastí a Amerikou. Počátky české krajaňské komunity v USA 19. století*, Brno 2015.

3 Kurt BEDNAR, *Österreichische Auswanderung in die USA zwischen 1900 und 1930*, Frankfurt am Main 2017, s. 93.

4 Johannes SACHSLEHNER, *Auf Reisen im alten Österreich*, Wien 1997, s. 12.

5 K. BEDNAR, *Österreichische Auswanderung*, s. 139.

trvala sedm let, přičemž dostavěná železnice propojila Vídeň s Terstem a následně i s Lublaní. Südbahn, neboli Jižní dráha, měla sloužit pro přepravu osob a nákladu k Jaderskému pobřeží. První vlaky tudy začaly projíždět ihned po dokončení stavby v prvních letech druhé poloviny 19. století, a šlo také o první horskou železnici na světě.⁶ Propojení s druhým důležitým přístavem habsburské monarchie, tedy s Rijekou, bylo dokončeno v roce 1873.⁷ Terst byl díky svému postavení v monarchii spojen moderní železniční sítí s dalšími městy monarchie, například s městy Jesenice či Gorice v dnešním Slovinsku nebo s městy nacházejícími se v Horním Rakousku⁸. Vzhledem k technickému pokroku se také neustále dráha zrychlovala a doba přepravy po železnici se zkracovala: „Dne 28. července 1857 začala fungovat osobní doprava, 22 ¾ hodin je potřeba na cestu z Vídně do Terstu, nazpátek 23 ½ hodin. 1. srpna bylo navázáno první rychlostní spojení Vídní s Terstem. Později byl cestovní čas mezi Vídní a Terstem viditelně redukován. V roce 1878 na 14 hodin a 51 minut, v roce 1900 na 12 hodin a 10 minut, v roce 1914 na 10 hodin a 35 minut.“⁹

Výstavba železnice

Habsburská monarchie platila v 19. století za jednoho z předních průkopníků železniční dopravy. Na počátku bylo prakticky jediné využití železnice pro válečné účely, ať je již řeč o převážení válečného materiálu nebo o dislokaci vojska. Za první železnici neválečného charakteru lze považovat dráhu ke štýrskému Erzbergu, která byla v provozu již od roku 1810. Habsburská monarchie si také dlouhou dobu držela prvenství s nejdelsí železniční tratí světa, za kterou bylo možné považovat druhou rakouskou průmyslovou železnici vedoucí z Lince do Českých Budějovic. Přelomový okamžik pro železniční výstavbu v habsburské monarchii nastal v roce 1825, kdy přišel arcivévoda Jan Habsbursko-Lotrinský s projektovou studií na stavbu železnice spojující Vídeň s velmi hospodářsky důležitým přístavem Terst. Prvně se o této studii zmínil v dopise hraběti Franzi Josefu Saurauovi. Původní idea arcivévody byla dokonce ještě ambicióznější, jelikož uvažoval nad možností železnici protáhnout až do německého Hamburku. Došlo by tak k železničnímu propojení dvou velice důležitých přístavů.¹⁰

6 Hannes NOTHANGL – Barbora HABERMANN, *An der Südbahn*, Wien 2007, s. 10.

7 K. BEDNAR, *Österreichische Auswanderung*, s. 193.

8 Tamtéž, s. 163.

9 Gerhard DIENES – Bernd SCHMIDT, *Einmal Wien Triest. Das Südbahn Lesebuch*, Graz 2007, s. 146.

10 Alfred NIEL, *Carl Ritter von Ghega*, Wien 1977, s. 15.

Jedna z největších nevýhod Terstu spočívala v tom, že neměl dobré spojení s hlavními průmyslovými centry habsburské monarchie nacházejícími se v Českých zemích, Lombardii, Benátsku nebo v Dolním Rakousku. Například České země měly dlouhodobě silné hospodářské vazby a železniční spojení s německými zeměmi.¹¹ V plánech se tak mělo jednat o železnici určenou především k hospodářskému využití a přeprava osob, natož migrantů v tomto čase ještě nehrála zvláštní roli. Arcivévodův nápad zůstal ovšem na papíře po více než deset let a výstavba stále nezačínala. Roku 1836 se tématem zabýval sám císař Ferdinand I. Dobrotivý a během své trůnní řeči pověřil právě arcivévodu Jana, aby se zamyslel nad překonáním průsmyku Semmering železniční drahou.¹² Arcivévoda měl tedy za úkol přijít s jasným a promyšleným plánem, jak Semmering překonat s tím, že se nemohlo jednat opět jen o pouhý návrh, ale musel předložit propočítaný stavební plán. Předem bylo jasné, že nepůjde čistě o vojenskou dráhu, což znamenalo, že předpokládané vysoké náklady neměla nést armáda z vojenských prostředků, ale stát si musel najít jiné způsoby financování. Nakonec byly prostředky na stavbu pevně stanoveny a alokovány 3. srpna 1837. Následně mělo dojít k přesvědčení představitelů habsburské monarchie o významu samotné výstavby. Vše bylo propočítáno a promyšleno, a to během dvou let, tedy do roku 1839. Následně došlo k dokončení studie na stavbu železnice v rámci Semmeringu. Tento plán došel své realizace, přičemž šlo o jakýsi test v rámci výstavby železničního úseku spojujícího Vídeň Neustadt a Gloggnitz. Arcivévoda Jan byl názoru, že v případě takového převýšení, jaké bylo v Semmeringu, je třeba se inspirovat dobrou praxí z různých dolů, tedy železniční tratě a stacionárního parního stroje, který by jako motor po železnici díky nakloněným rovinám tahal vagony nahoru do zmíněného průsmyku. Onen názor si získal vcelku velkou podporu a v některých částech železnice byl skutečně zrealizován, avšak po otevření celé tratě došlo k přestavbě těchto úseků. Již na počátku celé stavby dostal vyměření a vytrasování celého železničního projektu na starost generál Felix August svobodný pán Stregen von Glauburg, který se dal slyšet, že by v tomto případě bylo možné uvažovat o provozu lokomotivy v rámci železnice na Semmeringu místo jakýchkoliv parních strojů. Svůj názor hájil argumenty, že se nejedná jen o inovativnější řešení, ale hlavně o ekonomicky méně náročné řešení. Je více než pravděpodobné, že právě na těchto

11 Aleš SKŘIVAN st. – Aleš SKŘIVAN ml., *Trade Gateway to the Habsburg Monarchy. On Trieste's Status, Development and Importance to the mid-19th Century*, West Bohemian Historical Review 10, 2020, 1, s. 13.

12 Dietrich HERBERT, *Die Südbahn und ihre Vorläufer*, in: Gerhard Artl – Roman-Hans Gröger – Gerhard H. Gürtlich, *Zug um Zug. 160 Jahre Südbahn Wien-Triest*, Wien 2017, s. 169–190, zde s. 170.

argumentech později stavěl rytíř Carl von Ghega, když navrhoval v principu totéž, tedy aby na Semmeringu fungovala lokomotiva, která by zajišťovala tamní provoz.¹³

Roku 1840 se situace opět posunula dále, když Karl svobodný pán von Kübeck zu Kūbau prosadil, v rámci svého působení ve vládě jakožto prezident Všeobecné dvorské komory, svou originální myšlenku státních železnic. Již nějakou dobu měl snahu zajistit, aby železnice skutečně spadaly pod státní správu, aby se zlepšila jejich efektivita i pro osobní přepravu, což se mu podařilo kodifikovat soudním dekretem vydaným 19. prosince 1842, podepsaným císařem Ferdinandem I., který také vytvářel generální ředitelství Státních drah.¹⁴ Dané rozhodnutí bylo oficiálně zveřejněno čtyři dny nato, tedy 23. prosince. Zveřejněný dekret ihned převedl určité existující železniční tratě nově na státní železnice. Jejich možné rozšíření zůstávalo do budoucna otevřenou záležitostí a očekávalo se, že by v každém případě plynulo financování ze státních peněz. Později, v druhé polovině 19. století opět došlo k většímu zapojení soukromých financí do výstavby železnic, zvláště po roce 1854, kdy se vláda rozhodla více zapojit soukromý kapitál do železničních staveb.¹⁵ Již tento dokument jasně nastiňoval náznaky budoucí železnice spojující hlavní město monarchie s nejdůležitějším hospodářským střediskem v podobě přístavu Terst a rovněž vznik transevropské železniční magistrály mezi Severním a Jaderským mořem. Z hlediska rakouské politiky byla ona výstavba pouhou otázkou času, správné technologie a dostatečného zdroje financování. Semmerinzský průmysk představoval logickou spojku oné dráhy z Vídně do Terstu. Karl Kübeck byl nakonec i tím, kdo začátek této stavby inicioval, když se sešel se svým technickým poradcem jménem Hermenegild Francesconi. Ten měl za úkol vymyslet, kdo bude správnou osobou pro účely podobně inovativního stavebního projektu, jakým Jižní dráha rozhodně byla. K tomu měl Francesconi oficiálně potvrzenou pravomoc díky tomu, že byl 21. prosince 1841 jmenován vrchním ředitelem výstavby zmíněné železnice.¹⁶ Do funkce ho uvádělo rozhodnutí 5. ledna 1842, přičemž se neprodleně ujal svého postavení a začal vybírat další vhodné osoby, které měly přispět k realizaci celého projektu. Francesconi nakonec doporučil rakouského architekta a stavitele železnic Karla von Ghegu. Karl Kübeck souhlasil a Ghega byl povolán do Vídně, kde byl oficiálně pověřen plánováním stavby C. a k. Jižní státní

13 Richard MAUTERER, *Semmeringbahn. Daten. Fakten. Propaganda*, Wien 1990 s. 1.

14 Mojmír KREJČÍŘÍK, *Po stopách našich železnic*, Praha 1991, s. 53.

15 Tamtéž, s. 82.

16 Österreichisches Staatsarchiv, Allgemeines Verwaltungsarchiv Wien (dále jen OeStA/AVA), fond Hofstellen und Ministerien, Vereinigte Hofkanzlei 1824–1848, kart. 9, složka Südlliche Staatseisenbahn (Wien-Steiermark-Triest, Triest-Krain-Steiermark-Schottwien) 1841–1847.

železniční dráhy. Kdy přesně k jeho povolání do Vídně došlo, není z dostupných pramenů zřejmé. Muselo to být ovšem ještě v rámci roku 1841, jelikož již v polovině ledna následujícího roku putoval do Spojených států amerických v rámci své nové role.¹⁷ Rodilý Benátčan Ghega byl pro tento úkol vybrán z několika důvodů. Italové získali v rámci silničního a železničního průmyslu tak vynikající pověst, že v něm ze strany monarchie měli prakticky monopol. Samotné Lombardsko-benátské království mělo o tolik lepší cesty a silnice než zbytek monarchie, že z toho rakouská správa byla značně znepokojena. Za samotným Ghegou stálo již v této době mnoho úspěšných projektů.¹⁸ Od útlého věku projevoval veliké matematicko-technické nadání. V patnácti letech po absolvování vojenské školy Sv. Anny v Benátkách nastoupil na univerzitu v Padově, kde již po roce získal diplom z oboru inženýrství a v sedmnácti letech studium ukončil doktorátem z matematiky, a to s vyznamenáním, což byl nevídaný úspěch. Ihned po škole došlo k jeho přijetí, díky vynikajícímu studiu, do rakouské státní služby u zemského ředitelství v Benátkách. Mezi jeho první projekty patřily horské silnice na severu Itálie, stejně jako silniční a vodní cesty v rámci stejné oblasti. Roku 1836 se účastnil výstavby c. a k. privilegované Severní dráhy císaře Ferdinanda. Pracoval na výstavbě důležitých železničních úseků Vídeň-Břeclav, Břeclav-Olomouc, Břeclav-Brno a jiné. V rámci let 1836–37 pobýval ve Velké Británii a Belgii, kde studoval tamější stavby ve snaze se inspirovat a následně implementovat místní postupy.¹⁹ Pro jeho působení na Semmeringu se ukázala být nejdůležitější zmíněná Severní dráha. Tu sice dostal na starost Salomon Meyer svobodný pán von Rothschild, který ale světil celou stavbu technické komisi vedené právě Francesconim, jenž se znal s Ghegou již z jejich působení v rámci Lombardie. Netrvalo dlouho a Ghega byl v rámci Severní dráhy²⁰ pověřen vedením výstavby úseku Rabensburg-Brno. Právě kvůli práci na této části trati si Ghega vzal v rámci státní služby dovolenou na dobu neurčitou, což v podobných případech nebylo nic neobvyklého. V rámci celé železnice nechal Ghega vybudovat stavbu, která ho později proslavila a stala se pro něj typickou – byl to viadukt u města Brémy dlouhý přes 600 metrů. Po dokončení byl Ghega

17 OeStA/AVA, fond Hofstellen und Ministerien, Vereinigte Hofkanzlei 1824–1848, kart. 10, složka Südliche Staatseisenbahn (Grundeinlösung) 1842–1847.

18 A. NIEL, *Carl Ritter von Ghega*, s. 9.

19 R. MAUTERER, *Semmeringbahn*, s. 2.

20 Více k Severní dráze viz Alfred HORN, *Die Kaiser Ferdinand Nordbahn*, Wien 1971; Josef HONS – Milan HLAVAČKA – Zdeněk MARUNA – Karel ZEIHAMMER, *Čtení o Sverní dráze Ferdinandově*, Praha 1990.

ovšem povolán zpátky do státní služby a jeho působení v rámci Severní dráhy bylo u konce. I tento viadukt velmi přispěl k tomu, aby byl Ghega Francesconim vybrán i pro práce na Semmeringu.²¹

V případě Jižní dráhy se počítalo s tím, že největší potíže budou právě v rámci Semmerinžského průsmyku. Nebylo jasné, jak přes něj co možná nejefektivněji dráhu vybudovat. Do Rakouska se ale donesla zpráva, že ve Spojených státech používají koněspřežky, které zvládají sklon železnice až přes třicet promile. Ghega byl tedy vyslán v roce 1842 na studijní cestu do Spojených států amerických a Velké Británie.²² Jeho studijní mise nebyla nijak snadná, jelikož uměl výborně německy, italsky a francouzsky, ale anglicky příliš ne, takže nemohl cestovat sám. Po svém návratu do monarchie publikoval zážitky z cest ve dvou pracích.²³ Ve zkratce se dá říci, že hlavní myšlenkou jeho děl a výsledkem jeho pozorování bylo, že obyvatelé USA nemají o nic větší, výkonnější ani lepší vlaky než evropská konkurence, což znamená, že celá věc byla pouze otázkou testování. Od této chvíle došel Ghega k přesvědčení, že vlaky s lokomotivou zvládnou mnohem větší stoupání, než jakému byly v habsburské monarchii dosud vystaveny. Proto podporoval teorii, že nejlepší pro provoz v rámci Semmeringu bude skutečně lokomotiva. Ghegova cesta trvala od dubna do srpna 1842 a dodnes není mezi historiky úplný konsenzus, jestli během této doby byl kromě projektu stavby Jižní dráhy od arcivévody Jana Habsbursko-Lotrinského vypracován nějaký další.²⁴ Rozhodně by se nemělo zapomínat na publikaci rytíře Aloise Negrelliho von Moldelbe,²⁵ kde se autor snažil prokázat nejen, že lokomotiva je správná volba v rámci Semmeringu, ale hlavně jediná možnost, jak dosáhnout největší efektivity. Proto se Negrellimu dostalo podpory od samotného Ghegy. Negrelli ovšem přišel s nápadem tzv. přepínačů, kde smyslem bylo, že by každý vlak měl lokomotivy dvě a podle terénu by byl střídavě jednou buď tlačен, nebo tažen druhou. Tyto přepínače byly později skutečně uvedeny do

21 R. MAUTERER, *Semmeringbahn*, s. 2.

22 M. KREJČÍŘÍK, *Po stopách*, s. 59.

23 V prvním případě se jednalo o: Carl GHEGA, *Die Baltimore-Ohio-Eisenbahn. Steigungs- und Krümmungsverhältnisse und die nordamerikanische Lokomotive*, Wien 1844. A ve druhém případě: Carl GHEGA, *Über nordamerikanischen Brückenbau und Berechnung des Tragungsvermögens der Howe'schen Brücken*, Wien 1845.

24 Rozdílné údaje a informace k této problematice nalezneme např. v rámci díla Csaba SZÉKELY – Manfred TUSCHEL, *1x Semmering und retour*, Wien 1984; srovnání je možné například s Oskar REGELE, *Neue Quellen zur Geschichte der Semmeringbahn*, *Blätter für Heimatkunde* 26, 1952, č. 3, s. 83–90.

25 Alois NEGRELLI, *Die Eisenbahnen mit Anwendung der gewöhnlichen Dampfwägen als bewegende Kraft über Anhöhen und Wasserscheiden sind ausführbar*, Wien 1842.

provozu v rámci peruánské a barmské státní železnice. Na Semmeringu k realizaci ovšem nedošlo, jelikož projektantům bylo jasné, že by tento nápad v důsledku znamenal zpomalení provozu na železnici.²⁶ Lokomotivou pro Semmerinžský průsmyk se zabýval také podnikatel působící v Čechách Eduard Leitenberg, jež navrhl v roce 1843 ve své publikaci s názvem *Popis snadno proveditelného způsobu, jak překonat s lokomotivou dlouhé i krátké svahy s větším stoupáním* lokomotivu se dvěma vodorovně umístěnými koly přitlačovanými na třetí pomocnou kolejnici. Návrh sice předložil generálnímu ředitelství státních drah ve Vídni, ale to mu jej v roce 1846 vrátilo jako nepoužitelný na této trase.²⁷

Semmering s sebou přinášel mnoho očekávaných výzev a problémů. Ghenga musel neustále čelit nejen těmto přírodním překážkám, ale také oponentům, kteří zpochybňovali jeho každé rozhodnutí a preferenci. Tomu rozhodně nijak nepomáhal neustále se zvyšující počet nových a málo testovaných vynálezů a patentů. Vždycky a u každého z nich se našel někdo, kdo se snažil vedení přesvědčit, že právě tento daný vynález a způsob dopravy je pro Semmering ten pravý. V rámci revolučního roku 1848 nedošlo až k tak markantním změnám, jak by se dalo očekávat. Správa železniční výstavby se v krátkém čase dvakrát přesunula, nejprve na velmi krátkou dobu trvající ministerstvo veřejných prací a následně na ministerstvo obchodu, živností a veřejných staveb. O něco zásadnější pro výstavbu Jižní dráhy byla změna na pozici generálního ředitele státních drah, kde byl Francesconi nahrazen 10. července 1848 Carlem von Hockem. Hock ovšem na pozici dlouho nesetřval a hned 17. srpna byl sám nahrazen Schmidtem.²⁸ Ve srovnání s nimi si velice polepšil Ghenga, který byl 11. srpna jmenován vrchním inspektorem státních drah a 21. září byl jmenován členem vlády jako sekční rada. Samotný rok 1848 byl důležitý i z důvodu počátku výstavby železniční tratě na Semmeringu.

Oficiální začátek výstavby je kladen na 28. srpna 1848. Nejdříve se začaly stavět sousední úseky, kterými byly úsek u Gloggnitzu a Mürrzzuschlagu. Nehledě na všemožné spory ohledně podoby provozu na samotné trati se začalo stavět v daném revolučním roce a všechny dohady šly již stranou.²⁹ Pravda je, že revoluce jistým způsobem logicky výstavbu železnice poznamenala, ale výstavba začala ještě

26 A. NIEL, *Carl Ritter von Ghenga*, s. 23.

27 Josef HONS, *Horské dráhy světa*, Praha 1985, s. 14.

28 OeStA/AVA, fond Registraturen von Eisenbahngesellschaften (1824–1934), Akten (Signatur V B), kart. 1, složka Ungarische Zentralbahn (1840–1850).

29 R. MAUTERER, *Semmeringbahn*, s. 11.

před říjnovými nepokoji, takže se nedá říci, že by byl narušen počátek stavebních prací. Někdy se hovoří o situaci, kdy potenciální revoluční elementy, v tomto případě se jednalo o konkrétní osoby, byly záměrně z hlavních měst posílány na stavbu železnice, aby se jich vláda alespoň dočasně zbavila. Takový argument většinou není udržitelný, jelikož jednotliví pracovníci na železnici naprosto běžně dojížděli z Vídně a dalších měst z důvodu nedostatkového ubytování v okolí stavby. To samozřejmě celou výstavbu velmi zpomalovalo a dlouhodobě způsobovalo větší finanční náklady. Následně došlo ke zbudování speciálních táborů po celé trase Jižní dráhy, díky čemuž byl přesun dělníků mnohem rychlejší a stavba postupovala svižnějším tempem. V rámci roku 1849 se to projevilo velkým rozšířením železnice, jelikož Ghega celou stavbu rozdělil na několik stavebních pozemků, kde díky přilehlým táborům mohla stavba probíhat současně na několika místech. Samotná výstavba trvala nakonec díky této koncepci kratší dobu než šest let, což bylo již tehdy vnímáno jako značný úspěch.

Přes všechny komplikace stavba pokračovala velice svižným tempem a 12. října 1853 byl položen poslední úsek kolejnic. Ve dnech 23. a 24. října provedl Ghega zkušební jízdu po železnici, ke které si zvolil lokomotivu *Lavant*, která nebyla ničím zvláštní ani zajímavá, což byla Ghegova představa, že pokud se mu podaří trať projet s naprosto obyčejnou lokomotivou, tak všem ukáže, že je Jižní dráha připravena na běžný provoz.³⁰ Ghegovi se tak podařilo prosadit myšlenku, že stoupání až do výše 25 promile lze zvládnout s běžnou parní lokomotivou a vytvořil tak precedens i do budoucna. Konstrukteři v následujícím období se pak zaměřovali na vytvoření strojů schopných překonat bez problémů i toto stoupání a k vytvoření třetí pomocné ozubené koleje se přistupovalo ve druhé polovině 19. století spíše výjimečně.³¹ Dne 12. dubna 1854 navštívil nově vzniklou dráhu sám císař František Josef I., který si ji projel ve speciálně upraveném, otevřeném nákladním vozu. Zkušební jízda probíhala bez větších obtíží a 16. května došlo k jejímu opakování, tentokrát i za přítomnosti císařovny Alžběty. Ve stejnou dobu se na dráze spustil provoz zásobovacích vlaků, a od 17. července také civilní přeprava. Od roku 1860 se následně začalo s postupnou modernizací všech stanic na Semmeringu.³²

30 Tamtéž, s. 13–15.

31 Jiří RYVOLA – Mojmír KREJČÍŘÍK, *Železniční stavební technické památky*, Praha 2003, s. 89–90.

32 R. MAUTERER, *Semmeringbahn*, s. 13–15.

Vystěhovalectví z habsburské monarchie

Druhá polovina 19. století se nesla ve znamení velkého pohybu obyvatel. Miliony vystěhovačů opouštěly Evropu a vydávaly se na cestu přes oceán, většinou do Severní a Jižní Ameriky. Za základní příčinu emigrace lze považovat špatnou hospodářskou situaci na starém kontinentu: „Příčiny vystěhovalectví jsou velmi různé. Nejdůležitější jsou dnes ovšem příčiny rázu hospodářského. Je to boj o existenci, a to nejen o existenci nuznou, ale i o existenci stále lepší. Rozdíl mezi hospodářskou situací dvou zemí nebo oblastí přirozeně nabádá k vystěhovalectví. Lidé stěhují se tam, kde dle svého domnění najdou příhodnější podmínky existenční. Vystěhovalectví je tedy reflexem nerovností, jež panují mezi jednotlivými oblastmi co do možnosti a výhodnosti hospodářského využití lidské síly, po případě jiných prostředků hospodářských (kapitálu).“³³ Odchod za lepším životem byl tak logickým vyústěním obtížné životní situace, přičemž v habsburské monarchii hrál roli též demografický růst, v letech 1860–1900 stoupl počet obyvatel v Předlitavsku o sedm milionů (na 26,2 milionu), v Zalitavsku o pět milionů (na 19,3 milionu). Rychleji se zvyšovala populace v městských aglomeracích, kde se také více projevovala sociální rozvrstvenost.³⁴ Obyvatelé Rakousko-Uherska museli čelit poměrně vysoké nezaměstnanosti a nižším mzdám za vykonanou práci, ovšem s těmito problémy se musel vyrovnávat celý evropský kontinent.³⁵

Z Evropy neodcházeli pouze jednotlivci, ale celé rodiny a skupiny osob pocházejících například z jedné vesnice. Hnacím motorem emigrace byl, vedle snahy o zlepšení životních podmínek, i technologický rozvoj. Ten umožňoval vybudování komunikačních kanálů, a také rychlejší a pohodlnější přepravu přes oceán i napříč kontinenty. Za zvyšujícím se vystěhovalectvím často stáli agenti pracující pro lodní společnosti, kteří naváděli potenciální zákazníky k cestě za lepším životem do zámoří, aby byly naplněny odplouvající parníky.³⁶ Z počátku odcházeli vystěhovačci spíše z rozvinutějších částí států západních Evropy,

33 *Zprávy Zemského statistického úřadu království Českého. Stěhování obyvatelstva království Českého dle dat o rodišti a pobytu jeho, zjištěných při sčítání lidu ze dne 31. prosince 1910 a saisonní vystěhovalectví z obcí království Českého dle šetření z r. 1913*, 24. díl, Praha 1916, s. 2.

34 Jan KŘEN, *Dvě století střední Evropy*, Praha 2005, s. 254–256.

35 Hans CHMELAR, *Höhepunkte der österreichischen Auswanderung*, Wien 1974, s. 21.

36 Jochen OLTMER, *Einführung. Migrationskontinent Europas*, in: Ariane Afsari (ed.), *Nach Übersee. Deutschsprachige Auswanderer aus dem östlichen Europa um 1900*, Berlin 2015, s. 8–25, zde s. 10–12.

především z Velké Británie, potažmo Irska, ze Skandinávských zemí a z Německa. Výjimku představovala Francie, která se na hromadném vystěhovalectví v 19. století téměř nepodílela. Postupně od osmdesátých let 19. století začal stoupat počet emigrantů z habsburské monarchie, Itálie a Ruska, přičemž vystěhovalecká vlna kulminovala v období před vypuknutím první světové války. Například jen v roce 1907 opustilo Rakousko-Uhersko přibližně 300 000 osob, většina směřovala právě do severoamerických přístavů. Podporu emigrace rovněž znamenala zvyšující se poptávka po pracovní síle na severoamerickém kontinentu. Vystěhovalecká politika především předlitavské části monarchie byla spíše liberální a přispívala tak ke zvyšování počtu migrantů. Jedním z mála prosazovaných nařízení vlády směřujícím proti vystěhovalectví, bylo omezování agitace pro vystěhovalectví.³⁷

Neustále rostoucí vystěhovalectví ze starého kontinentu souviselo mimo jiné i s rozvojem lodní dopravy. Před příchodem parníků bylo možné cestu přes moře považovat za dlouhou (přibližně 30 dní), drahou a potenciálně nebezpečnou. Ovšem s tím, jak byly upravovány předpisy určené pro osobní dopravu a v souvislosti velkým technickým rozmachem, se začala transatlantická migrace stávat stále běžnější. Expanze železničních a lodních linek zmenšovala čas, cenu a riskantnost transatlantické dopravy.³⁸ Tento neustále se zvyšující počet vystěhovačů stále více vzbuzoval potřebu zvyšování kapacit cestování.

V období masové emigrace z evropského kontinentu již byla v podstatě rozvinutá hustá železniční síť, která byla pro migranty stejně důležitá, jako samotné odplutí z přístavu. Nádraží se často nacházela co nejbližže molům pro naložování osob, zejména proto, aby bylo zabráněno rozvinutí trestné činnosti, jako byly krádeže a prostituce. Některé lodní společnosti uzavíraly dohody se železničními společnostmi na vypravení zvláštních emigrantských vlaků, nebo se snažily vytvořit systém slev pro skupiny deseti a více osob, aby nebyla příliš zatěžována běžná železniční spojení. Na železnicích rovněž vznikla celá řada pomocných služeb jako byly pošty, směnárny nebo informační agentury napojené přímo na lodní společnosti.³⁹ Železničními uzly pro osobní dopravu byly například Paříž, propojená s francouzskými přístavy Cherbourg a Le Havre či Basilej, která měla napojení na Rotterdam a Antverpy. Pro obyvatele severní části habsburské monarchie, kteří odplouvali přes německé přístavy, byly důležité hraniční

37 F. KUTNAR, *Počátky hromadného vystěhovalectví*, s. 27.

38 Tara ZAHRA, *The Great Departure. Mass Migration from Eastern Europe and the Making of the Free World*, New York 2017, s. 4–5.

39 Ervin DUBROVIC, *Emigration from Central Europe to America 1880–1914*, Rijeka 2008, s. 53.

přechody s Německem, jako například Osvětim. Cestující se zde museli často podrobit kontrolám.⁴⁰ Dne 4. června 1859 přistoupilo Rakousko k Drážďanské konvenci německých států, která povolovala volný pohyb obyvatelům Německého spolku.⁴¹ K cestám do německých zemí nebyl od této doby již potřebný cestovní pas, přesto se však občané museli prokázat takzvaným pasovým listem, ověřujícím totožnost držitele. Pasové kontroly na hranicích jednotlivých německých států byly zrušeny v roce 1865. Pasy byly kontrolovány až v evropských přístavech, kde byly legitimace vždy prohlíženy. Konvence zůstala v platnosti i po vytlačení Rakouska z Německého spolku a nadále platila i po vzniku Německého císařství v roce 1871. Znovuzavedení pasových kontrol podle pasových předpisů habsburské monarchie z roku 1897 bylo přípustné jen v době výjimečného stavu války. Po dobu míru se tak dostávali občané předlitavské části monarchie do německých přístavů bez výraznějších problémů.⁴²

Pokud putovali vystěhovalci k severoněmeckým přístavům, nejčastěji odjížděli po železnici přes Berlín až do místa odplutí. Dráha z Drážďan do Lipska a dále pak přes Hannover do Brém a Hamburku byla vybudována již ve čtyřicátých až padesátých letech 19. století. V padesátých letech se železniční síť dále rozrůstala, spojení vedlo z Německa přes Prahu do Vídně. Trať z Prahy do Hamburku měřila přibližně 670 kilometrů a jízda trvala na konci 19. století třicet i více hodin, o něco kratší pak byla cesta do Brém. V sedmdesátých letech 19. století v podstatě dobudovali němečtí dopravci hlavní železniční síť.⁴³ Cesta do přístavů byla většinou bezproblémová a často vedla přes německé území, přičemž představitelé země nechtěli, aby docházelo ke kontaktu s vlastními obyvateli. Hlavním důvodem byla obava ze šíření nemocí, přičemž nařízení se ještě zpřísnila po roce 1892, kdy vypukla v Hamburku epidemie cholery.⁴⁴ Restriktivní opatření a obavy vystěhovalců vedly k používání jiných přístavů, přičemž se zájem emigrantů obrátil mimo jiné i k přístavu v Terstu.

40 K. BEDNAR, *Österreichische Auswanderung*, s. 139.

41 Andreas FAHRMEIR, *Staatliche Abgrenzungen durch Passwesen und Visumzwang*, in: Jochen Oltmer (ed.), *Handbuch Staat und Migration in Deutschland seit dem 17. Jahrhundert*, Berlin 2015, s.221–245, zde s. 245.

42 Österreichisches Staatsarchiv Abteilung Haus-, Hof- und Staatsarchiv, fond Ministerium des Äusseren 1735–1924, Administrative Registratur, kart. 6, složka Auswanderung: I/12 (Madrid-Triest).

43 František NOVODVORSKÝ, *Průvodce katolika. Der Begleiter des Katholiken nach Amerika*, Praha 1894, s. 139–140.

44 K. BEDNAR, *Österreichische Auswanderung*, s. 138.

Na vystěhovalectví ze starého kontinentu se podílelo mnoho přístavů. Habsburská monarchie platila ovšem především za vnitrozemský stát a měla omezenější přístup k pobřeží. Tento fakt vedl k tomu, že tradiční vystěhovalecké cesty vedly jinudy než přes přístavy monarchie. Vystěhovalci často vybírali z jiných alternativních přístavů. Především od osmdesátých let 19. století, s tím, jak se zvyšoval počet vystěhovalců z monarchie, pozorovali terstští obchodníci s nelibostí, jak přes jejich město proudily davy vystěhovalců. Terst totiž také fungoval jako železniční uzel a hlavní civilní přístav monarchie, odkud vedly lodní linky do ostatních evropských přístavů. Podobnou funkci plnila Rijeka pro uherskou část monarchie.⁴⁵ Rozvoj přístavu se nesl ruku v ruce se stoupajícím počtem vystěhovalců, kteří začali využívat právě terstský přístav. Vlaky s vystěhovalci přijížděly do Terstu na takzvané Jižní nádraží, odkud cestující pokračovali k nástupu na loď, nebo hledali ubytování do doby, než se vydali na další cestu. Ovšem pravidelná linková doprava z Terstu do přístavů Spojených států amerických byla zřízena až na počátku 20. století, vystěhovalci tak využívali například přístav Janově. Cesta sem trvala celý den a neplatila za nijak pohodlnou. Železniční spojení na jih se stalo více využívané po roce 1892, kvůli komplikacím na německých hranicích z důvodu nařízení o zdravotních kontrolách vystěhovalců, přičemž přeprava vystěhovalců z habsburské monarchie přes severoněmecké přístavy mírně poklesla. Do francouzských, belgických či holandských přístavů se pak cestovalo přes Vídeň, Innsburck, Feldkirchen a Buchs do Basileje. Na železnici působila řada agentů a různých cestovních kancelářů, které nabízely cestujícím výměnu peněz, prodej různého zboží a další služby.⁴⁶

Samotné město Terst patřilo habsburské monarchii po několik staletí s výjimkou krátkého období napoleonských válek, na vídeňském kongresu v roce 1815 bylo ovšem navráceno monarchii a následně přístav zaznamenal velký vzestup. V zakladatelském období ve třicátých letech 19. století zde došlo k rozvoji pojišťovacích společností, které stály následně za rozvojem jedné z nejznámějších lodních společností, Rakouského Lloyd, založeného v roce 1836.⁴⁷ Následovalo dlouhé období stavby přístavních zařízení a nákladních prostor. Význam přístavů habsburské monarchie také částečně vzrostl po otevření Suezského průplavu v roce

⁴⁵ Dieter WINKLER, *Triest 1865–1935*, Wien 2008, s. 3.

⁴⁶ K. BEDNAR, *Österreichische Auswanderung*, s. 139.

⁴⁷ Tamtéž.

1869 a následně došlo k rozšíření kapacity v podobě stavby nových mol.⁴⁸ V Terstu byla vybudována, vedle dvou již existujících, další dvě nová nákladní mola, která mohla být využívána i pro osobní dopravu a měla dobré napojení na železniční dopravu. Stavby stály mnoho finančních prostředků a do roku 1914 došlo jen k jejich částečné realizaci.⁴⁹

Důležitým mezníkem v rozvoji přístavu se pak stalo založení společnosti *Austro-Americana* v roce 1895, kdy původem švýcarský obchodník Gottfried Schenker společně s Augustem Schenkrem-Angererem investovali své finance do lodní dopravy. Původně se rejdářství zabývalo importem bavlny z USA, avšak postupně začalo nabízet i osobní přepravu mezi habsburskou monarchií a americkými přístavy.⁵⁰ *Austro-Americana* představovala spíše menší lodní společnost, avšak její zaměření se postupně měnilo na přepravu osob. Její rozvoj byl také od roku 1889 spjat s dalmatskou rejdářskou rodinou Cosulichů, která investovala nemalé finanční prostředky a postupně *Austro-Americanu* z velké části začala ovládat. V roce 1903 došlo k přejmenování společnosti na *Vereinigte Österreichische Schifffahrts-Aktien-Gesellschaft*, vormal *Austro-Americana & Fratelli Cosulich*, ovšem nadále zůstal běžně užívaný zkrácený název *Austro-Americana*.⁵¹ Především díky dopravě vystěhovalců do USA se postupně začal Terst stávat emigračním přístavem, mezi léty 1901 až 1910 přes přístav odcestovalo do USA 904 933 osob z rakouské části monarchie, avšak v porovnání s celkovým vystěhovalectvím zůstával nadále spíše na okraji vystěhovaleckých tras. Například v roce 1909 opustilo rakouskou část monarchie 131 000 osob, z čehož jen 10 449 přepravila rakouská lodní společnost *Austro-Americana*, která měla své hlavní sídlo v Terstu.⁵² Přesto například v roce 1912 připlulo a odplulo přes přístav 12 600 lodí a přepravily 3,4 milionu tun obchodního zboží. *Rakouský Lloyd* v té době vlastnil 61 parníků a *Austro-Americana* jich měla k dispozici 34.⁵³ Vedle vlastních rakouských společností v přístavu také zastavovaly lodě společnosti *Cunard Line*, který v roce 1904 uzavřel s uherskou vládou smlouvu o dopravě cestujících do Severní Ameriky.⁵⁴ Linky do

48 G. DIENES – B. SCHMIDT, *Einmal Wien Triest*, s. 10.

49 K. BEDNAR, *Österreichische Auswanderung*, s. 163.

50 OeStA/AVA, fond Handel (1848–1918), HM Schiff, Seesignale (Ses), kart. 1776, složka Schifffahrt allgemein (Sia), Zl. 1–16000.

51 Horst MAYER – Dieter WINKLER, *In Allen Häfen war Österreich*, Wien 1987, s. 67.

52 K. BEDNAR, *Österreichische Auswanderung*, s. 163.

53 Tamtéž, s. 164.

54 Aleksej KALC, *Trieste as a Port of Emigration from East and Southeast Europe*, in: Anna Mazurkiewicz (ed.), *East Central Europe in Exile. Transatlantic Migrations*, Vol. I., Cambridge 2013, s. 127–140, zde s. 130.

Kanady pak obsluhovala společnost *Canadian Pacific Railway*, jež vstoupila na trh monarchie v roce 1908.⁵⁵

Terst se také postupně stal třetím nejlidnatějším městem předlitavské části monarchie.⁵⁶ V období těsně před vypuknutím první světové války zde žilo přibližně 230 000 obyvatel, nejpočetnější národnost zde tvořili Italové, následováni Slovany a rakouskými Němci.⁵⁷ Ovšem pokud jde o vystěhovalce z monarchie, tak ti příliš ke své emigraci přístav nepoužívali, jak také ukazuje statistika z roku 1910, kdy 91,5 % vystěhovalců odešlo přes přístavy na severu a na západě Evropy, jen 8,5 % směřovalo na jih, z toho 6,79 % přes Terst a 1,71 % přes Janov. Pokud ovšem přístav příliš nevyužívali obyvatelé monarchie, pak ostatní národnosti považovaly dopravu přes Terst za atraktivní. V letech 1906 až 1913 přes přístav prošlo 74 901 vystěhovalců jiné než rakousko-uherské národnosti, většinou se jednalo o vystěhovalce z carského Ruska, z balkánských zemí či z Itálie.⁵⁸

Představitelé Terstu se snažili, aby přes jejich město procházelo větší množství vystěhovalců, a především místní obchodníci si byli vědomi toho, že spolu s emigranty přichází do města nemalé příjmy, o čemž byl informován i tehdejší ministr obchodu, aby zaujal k této problematice odpovědné stanovisko.⁵⁹ S rozvojem Terstu jako emigračního přístavu, bylo nutné vybudovat kapacity pro vystěhovalce, ti do města nejčastěji mířili vlakem buď na městské nebo Jižní nádraží nebo po vodě do přístavu, kam připlouvaly lodě z okolních přístavů. Společnost *Austro-Americana*, která měla největší zájem na osobní dopravě se postupně začala starat o své cestující a vybudovala pro ně cestovní kancelář v ulici Molino piccolo. Zde se emigranti podrobili lékařské prohlídce a dále směřovali většinou tramvajemi do městské čtvrti Servola, kde pro ně bylo dostupné ubytování, než se vydali na cestu přes oceán. Město zde vybudovalo z někdejší dětské nemocnice ubytovnu pro 800 osob se společenskou místností, dvorem se zahradou, místností určenou k psaní dopisů, knihovnou, koupelnou a oddělením pro nemocné.⁶⁰

55 Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, fond Ministerium für Landesverteidigung 1868–1918, Hauptreihe 1868–1918, Politischer Teil 1868–1918, kart. 325, složka Auswanderung (1913).

56 Po Vídni a Praze. K. BEDNAR, *Österreichische Auswanderung*, s. 165.

57 Marina CATTARUZZA, *Stadtbürgertum und Kaufmannschaft in Triest 1749–1850*, in: Robert Hoffmann (ed.), *Bürger zwischen Tradition und Modernität. Bürgertum in der Habsburgermonarchie*, Bd. IV., Wien, Köln, Weimar, Böhlau 1997, s. 225–245, zde s. 227.

58 K. BEDNAR, *Österreichische Auswanderung*, s. 165.

59 OeStA/AVA, fond Handel (1848–1918), HM Schiff, kart. 1845, složka Auswanderung und Rückwanderung (Aw), Zl. 15001–32000.

60 Franz MARKITAN, *Triest als Auswandererhafen*, Wien 1911, s. 11; Gregor GATSCHER-RIEDL, *Rot Weiss Rot über den Atlantik. Der Geschichte der Austro-Americana*, Berndorf 2019,

Zajímavým exkurzem do emigrace po Jižní dráze a přes přístav Terst je dokumentace, vypovídající o cestování Jižní drahou přes Terst na americký kontinent v první polovině roku 1912, která se dochovala prakticky v kompletní formě⁶¹. Mezi destinacemi emigrantů převažovala jednoznačně tři města – New York, Buenos Aires a Rio de Janeiro. Na prvním místě se s velkou převahou umísťoval New York. Další velmi zajímavé hledisko je národnostní rozložení cestujících. To je možné rozdělit na dvě skupiny, a to na obyvatelstvo domácí (včetně obyvatel Bosny a Hercegoviny) a na cizince, kteří přes Terst jen cestovali, ovšem u všech odplouvajících cestujících nelze zaručit předešlou cestu Jižní dráhou.

V případě cizinců se na seznamu emigrujících objevovaly nejčastěji Italové, Rusové, Turci, Němci, Řekové a Černohorci. V případě procentuálního rozložení cizinců se jako nejčastější emigranti jednoznačně ukázali být Rusové, kteří tvořili skoro 60 % emigrantů cizinců. Dále to byli Turci tvořící přes 20 %, Italové, kteří představovali kolem 10 %, Řekové 4 %, Němci 3 % a zbytek národů tvořil bezmála 3 %. Velký počet Rusů byl způsoben tím, že neměli dostatečně rozvinuté vlastní emigrační přístavy a jejich lodní společnosti se tolik nesoustředily na vystěhovalecký obchod. V případě Italů bylo využívání přístavu v celku logické, jelikož pozice přístavu Terst pro ně byla výhodná. Pro Rusy ani Turky to již tak blízko nebylo, ale jednak cestování přes Terst pro ně bylo v mnohem snazší než cestování přes některé domácí přístavy, ale také je třeba si uvědomit, že se dohromady jednalo asi o přibližně 1500 osob mezi oběma národy dohromady, což v porovnání s počtem obyvatel obou států je velmi zanedbatelné číslo.

Domácí obyvatelstvo je možné rozdělit podle oblastí monarchie, kde měli v dokumentech hlášené trvalé bydliště či původ. I zde je patrné geografické hledisko, jako tomu bylo v případě Italů, a tedy že domácí obyvatelstvo z okolních oblastí kolem Terstu přístav pro cestu do zahraničí využívalo vcelku hojně v porovnání s jinými oblastmi. Díky tomu se na předních pozicích objevovaly oblasti jako Istrie, Dalmácie, Kraňsko či zbylé chorvatské oblasti. Vyjma zmíněného národnostního složení je zde ovšem ještě jiné velmi patrné hledisko, kterým byl hospodářský charakter daného území. Jinými slovy, pokud se jednalo o oblasti typicky chudší, potažmo zemědělské, pak je možné u nich pozorovat mnohem větší emigraci

s. 65.

61 OeStA/AVA, fond Handel (1848–1918), HM Schiff, kart. 1846, složka Auswanderung und Rückwanderung (Aw), Zl. 32001–40000. Následující přehled statistických údajů pochází z tohoto zdroje.

po Jižní dráze, než v případě oblastí znatelně bohatších a průmyslovějších.⁶² Obyvatelstvo uherské části monarchie využívalo spíše přístav v Rijece, kam také vedlo železniční spojení. Nejpočetnější skupinu tvořilo obyvatelstvo Dalmácie, a to více než 20 %, za nimi se umístilo obyvatelstvo z předlitavské části, z Haliče přesahující 18 % a z dalších chorvatských oblastí tvořící bezmála 17 %. Naopak nejméně emigrace touto cestou lze zaznamenat v rámci Čech (1,3 %), Korutan (1,1 %) a Horních Rakous (0,7 %). Díky dokumentaci rakouských úřadů je rovněž možné zjistit rodinný stav emigrujících. U svobodných mužů a žen většinou platilo, že se nevraceli zpět ze zámorí. U emigrujících, kteří cestovali sami, ale úřady si u nich poznamenaly, že jsou ženatí nebo vdané, se dalo očekávat, že tito lidé než za novým životem cestovali spíše za prací a po určité době se vrátili zpátky ke své rodině. Nejde tady hovořit v absolutních předpokladech, ale přesto to lze očekávat u většiny z nich. V případě oblastí, odkud se cestovalo nejvíce, tedy Dalmácie, Haliče a chorvatských oblastí, byla situace následující: v rámci Dalmácie 39 % emigrujících bylo ženatých/vdaných, z Haliče cestovalo 49 % ženatých/vdaných a z chorvatských oblastí to bylo 35 % ženatých/vdaných. Ve všech třech případech tedy nadpoloviční většina emigrujících byla buď svobodných, nebo neznámého rodinného stavu. Většina lidí tedy odjížděla za tzv. „lepší životem“. V případě Haliče to platilo skoro stejně pro obě skupiny, což mimo jiné svědčí o tom, o jak chudou oblast se jednalo.

Jakmile se emigrace přes Terst a Jižní dráhu stala běžnou záležitostí, tak se mezi cestujícími na železnici čím dál tím více začali objevovat cizinci. S tím souvisí hned několik aspektů provozu dráhy. Při kontrole jízdenek se u cizinců častokrát kontrolovala také jejich identita v případě, že se mohli legitimovat. Zvýšení počtu cestujících ze zahraničí znamenalo také navýšení výskytu různých, rychle se šířících nemocí. Z toho důvodu byly vydávány ministerstvem schválené příručky pro zaměstnance obsahující návody, jak si s nemocnými poradit.⁶³ Doporučení obsahovala veškeré informace, jak chránit sebe sama před nakažením, jak ochránit ostatní pasažéry, dokonce i jak vytvořit speciální karanténu v případě, že bylo nakažených ve vlaku více.

Vyšší výskyt cizinců v rámci železnice ovšem neznamenal jen větší opatrnost vůči méně známým chorobám, ale také různé případy výtržnictví. To není

62 Martin BOČEK, *S nadějí za oceán. Soupeření lodních společností o zákazníky v habsburské monarchii na přelomu 19. a 20. století*, Plzeň 2019, s. 30–31.

63 OeStA/AVA, fond Verkehr (1824–1918), Registraturen von Eisenbahngesellschaften (1824–1934), Südbahngesellschaft (1857–1924), Akten Südbahn, Pläne und Urkunden, kart. 37, složka Südbahn, Wien-Triest.

pochopitelně nic, co by výhradě souviselo s cizinci, ale důležitým aspektem bylo, že se mezi pasažéry nacházelo mnoho osob, které neovládaly žádný z jazyků, kterými se v monarchii běžně mluvilo. Dochovalo se mnoho zápisů z výsledku těchto problematických osob, které z různých důvodů, častokrát za nimi stála nadměrná konzumace alkoholu, začaly rušit noční klid či jinak narušovat běžný chod železnice, za což bývaly zatýkány a následně vyslýchány. V několika případech je uvedeno, že tito lidé neustále vykřikovali různé slogany vlastním jazykem, kterému v monarchii příliš nikdo nerozuměl, a celý výsledek to pak velice komplikovalo, jelikož se musel využívat tlumočník.⁶⁴ Pro úřady monarchie bylo důležité, aby si lidé navykli po Jižní dráze cestovat a cítili se tam bezpečně, takže jakékoliv podobné projevy výtržnictví byly brány velice vážně.

Závěr

Téma emigrace a přeprava osob spolu úzce souvisí, v 19. století technologický pokrok a poptávka v oblasti přepravy znamenaly vytvoření zcela nových linek a spojení, o kterých se dosud téměř vůbec neuvažovalo. Podobně tomu bylo i v případě Jižní dráhy, přestože v habsburské monarchii došlo k rychlému rozvoji železnice, poměrně dlouho se otálelo s vytvořením železničního spojení do jednoho z nejvýznamnějších přístavů podunajského soustátí. Až od třicátých let 19. století začala vláda ve Vídni klást důraz na propojení hlavního města a dalších se svým hlavním přístavem v Terstu a později také s Rijekou. Důvodů bylo hned několik. Jednak došlo k dřívějšímu vybudování dráhy severním směrem a napojení na německé přístavy a jednak bylo předem jasné, že bude nutné vyřešit různé technologické záležitosti. Jednalo se především o stavbu železnice obtížným terénem a otázkou také zůstávalo zajištění samotné dopravy moderními vlaky či přistoupení k jinému řešení.

Poté, co byla samotná stavba zahájena, došlo k poměrně rychlému postupu a během několika let začal pravidelný provoz, přičemž od začátku se počítalo s přepravou osob, přestože hlavním důvodem výstavby byla logicky přeprava velkého množství nákladu. Vzhledem ke stoupajícímu vystěhovalectví i rozvoji osobní dopravy v monarchii ve druhé polovině 19. století se stávala dráha stále více vytíženější a na přelomu 19. a 20. století bylo zcela běžné putovat do přístavu

64 OeStA/AVA, fond Verkehr (1824–1918, Registraturen von Eisenbahngesellschaften (1824–1934), Südbahngesellschaft (1857–1924), kart. 219, složka Südbahn (1869–1913).

Terst po železnici a dále lodní dopravou do jiného evropského přístavu či do zámoří. Zbudování železnice také znamenalo rozvoj přístavu a rovněž vybudování pravidelných linkových spojení. Od počátku 20. století se v podunajské monarchii také začalo dynamicky rozvíjet několik lodních společností orientujících se na přepravu migrantů do Severní i Jižní Ameriky. Vzhledem k výhodné pozici Terstu a také Rijeki došlo ke značnému využívání ze strany cizinců, kteří se rozhodli využít služeb Jižní dráhy i lodních společností k přepravě za novým životem. Rakousko-uherská vláda kladla po celou dobu velký důraz na zachování jakéhosi standardu pro cestující využívající železniční spojení i lodní společnosti a je možné říci, že technologický rozvoj úzce souvisel právě s rozvojem emigrace z monarchie, která se částečně i díky tomu stala masovou záležitostí, vzrůstající až do vypuknutí války v roce 1914.

Across the Tracks into a New World: Emigration from the Habsburg Monarchy through the so-called Southern Way

MARTIN BOČEK – VRATISLAV KOZÁK

Emigration from the Habsburg monarchy in the second half of the 19th century became more and more frequent and the issue of transporting a large number of people became critical and relevant. Liberal laws, the demand for labor overseas, the high birth rate, the local crisis, and the desire for a change in everyday lives have led a large number of Europeans, the Habsburg monarchy citizens included, to a crucial decision to emigrate overseas. The development of emigration was also closely linked to technological progress and has become a commercial interest of many entrepreneurs. While most shipping companies have focused primarily on the transport of emigrants and profit, the railways have become more of a natural means of logistics used extensively by emigrants. Railway transport in the Habsburg monarchy was largely under state control and, thanks to this, underwent organized dynamic development in the second half of the 19th century. It is obvious that at the turn of the 19th and 20th centuries, when society had already undergone considerable technological evolution, it was not entirely common, even for the less affluent inhabitants, to travel to ports from a greater distance on foot. Due to the existence of the Southern Railway and its connection to the most important port of the Habsburg monarchy, i.e. Trieste, it became very useful to use this southern link in the context of emigration. The extensive railway network, its interconnection, and functioning within the then monarchy also played a role.

This article then aims to analyze the emigration from the Habsburg monarchy and logistics, i.e. specifically the construction of the Southern Railway and its subsequent numerous usage by emigrants. The construction itself was not an easy task and its course is well illustrated and documented by the monarchy's readiness for a similarly fundamental project through inspiration abroad, through difficult negotiations and tracing to the final opening of the new railway. Despite the relatively large attention that has recently been paid to the issue of emigration, it is not possible to find a comprehensive work on the use of the Southern Railway by emigrants, and this study is intended to contribute to both the history of emigration and the history of rail transport.

STUDIE

Zemská samospráva a veřejné zdravotnictví Diskuse o platech lékařů a správních úředníků veřejných nemocnic v Čechách na přelomu 19. a 20. století¹

MILAN HLAVAČKA

MILAN HLAVAČKA: The Land Self-Government and Public Healthcare: A Discussion on the Salaries of Physicians and Administrative Officials of Public Hospitals in Bohemia at the Turn of the 20th Century

Attempts of physicians of public general hospitals to significantly profile their own financial and other rewards in society can be registered at the turn of the 20th century. The difference as compared to today only lies in that physicians and their professional organisations use for that distinctly more effective coercive events (the threat to move abroad to work or use strikes in which the patients become the hostages of the doctors) than was the case more than one hundred years ago. The attending personnel have remained marginalised in these disputes today just like before. The difference between today's and earlier debates is, however, far more striking, or tenser, because then only the authoritative voice was of only one subject, and that was the land commission of the Kingdom of Bohemia, which was entirely nonpartisan, as it defended the interests of both patients and physicians,

1 Autor děkuje za výraznou rešeršní pomoc k tomuto tématu PhDr. Václavě Horčákové, vedoucí bibliografického oddělení Historického ústavu AV ČR v.v.i.

regardless of their national or other affiliation. Now the voice of the Ministry of Health is only a defensive answer to the demands of doctors.

Keywords: Self-government of the Bohemian Kingdom – General public hospitals – Salaries of physicians

Veřejné zdravotnictví v liberální éře

V druhé polovině 19. století byla role zemské samosprávy v oblasti zdravotnictví, tak jako při tvorbě dopravní infrastruktury země nižšího řádu (výstavba okresních silnic, lokálních drah, splavňovací práce pro plavbu a voroplavbu, hrazení bystřin), zcela mimořádná. Stejně tak jako při utváření celého samosprávného systému určovala říšská, respektive předlitavská legislativa právní rámec celého systému, tak i jednotlivé země měly možnost si dopracovat speciální zemské zákony pro danou oblast.² Liberálně laděné zákony z období šedesátých až osmdesátých let 19. století znamenaly zásadní kvalitativní změnu také pro oblast chudinství a zdravotnictví. Vyšším smyslem této proměny bylo dosažení celoplošného systému péče pro všechny, tedy i pro chudé, nemocné, nevyléčitelně choré a choromyslné. Tento nový systém nabyl synergické účinnosti až v osmdesátých letech 19. století vypracováním a schválením říšské (a částečně i zemské) legislativy ohledně zajištění sociálního a nemocenského pojištění (prozatím jen pro dělnictvo a úřednictvo). Zavedením nemocenského pojištění byl vedle obecních, okresních a zemských rozpočtů zajištěn významný a hlavně dlouhodobý zdroj financování zdravotnického systému i pro chudší vrstvy obyvatelstva.³

Říšský zákon č. 68 z 30. dubna 1870 nahradil stávající *Generale normativum in re sanitatis* z roku 1770. V ustanovení § 1 uváděl, že nejvyšší dohled nad zdravotnictvím vykonává státní správa prostřednictvím ministerstva vnitra. Státní správě příslušelo

2 Vladimír PREININGER, *Sbírka zákonů a nařízení o zdravotnictví se zvláštním zřetelem ku zemím koruny České*, Praha 1900, reprint Praha 2008, s. 35–42. Dostupná z: <http://kramerius.medvik.cz/search/handle/uuid:MED00105796> (29. 2. 2020).

3 Zapaření pro případ úrazu a úmrtí obsahoval již Horní zákon z roku 1854. Bratrské hornické pokladny zajišťovaly oporu také pro případ nemoci a invalidity, dále nemohoucnosti ve stáří a také pravidelné dávky pro vdovy a sirotky. Dne 28. 12. 1887 byl vydán zákon o povinném úrazovém pojištění dělníků v továrnách a jiných provozech s vysokým rizikem úrazu. V Předlitavsku bylo následně zřízeno sedm úrazových pojišťoven. Zákon o nemocenském pojištění zde platil od 30. 3. 1888. Povinné úrazové pojištění pak museli uzavřít i ti řemeslníci, jejichž činnost spadala do evidence živnostenských úřadů. Dobrovolně se mohli pojistit také dělníci v zemědělství a v lesnictví, zpočátku však zcela individuálně. K tomu blíže: Ladislav NIKLÍČEK, *Systém veřejného zdravotního a nemocenského pojištění za první Československé republiky*, Praha 1994.

podle ustanovení § 2 především „dozorství k nemocnicím, porodnicím, k domům pomatených, domům nalezenců a kojných, k ústavům očkovacím, k chorobnicím, k léčivým lázním a pramenům, jakož i povolovati zřízení takových soukromých ústavů“, řízení očkování, vykonávání dozoru nad dodržováním zákonů o nakažlivých nemocech, epidemiích a morech zvířecích, jakož i o prodávání jedů a léků, dále kontrolování veškerého lékárnictví a přihlížení „k ohledání mrtvých a k tomu, aby se plnily zákony o pochování mrtvých, o místech pohřebních, a o vykopávání a převážení těl mrtvých, dále i dohlížení k mrchovištím a rasovněm“.⁴ Zákon zřídil instituci okresních lékařů, kteří na úrovni okresních hejtmanství vykonávali úkoly zdravotní policie.⁵ V případě potřeby byli ustanoveni také okresní veterináři.⁶ Zákon rozlišoval výkon veřejné zdravotní péče na nejnižší úrovni v samostatné a v přenesené působnosti. Obec jako nejnižší samosprávná jednotka obstarávala pro stát i úkoly tzv. zdravotní policie. V přenesené působnosti měla obec činit především opatření k zamezení šíření nakažlivých nemocí a dále měla dohlížet na dodržování zdravotních předpisů a nařízení o pohřbívání a ohledání mrtvých. Zástupci obce spolupůsobili také při veřejném očkování a exhumaci zemřelých. Do lékařských obvodů se mohly sdružovat malé obce, které samy nemohly vydržovat obecního lékaře.

Základní lékařská péče byla podle tohoto zákona poskytována jak nemocným obyvatelům obce s domovským právem, tak i osobám bez domova. Zákon o organizaci zdravotní služby z roku 1870 tak vědomě navazoval na zákon o domovském právu z roku 1863 a zohledňoval také zemský zákon o chudinství z roku 1868.⁷ Předpisy

4 V. PREININGER, *Sbírka zákonů a nařízení o zdravotnictví*, s. 35–36.

5 Za standardní veledílo k problematice tzv. zdravotní policie je považován osmisvazkový opus Johanna Petera FRANKA *System einer vollständigen medizinischen Polizei*, které vycházelo v letech 1779 až 1819, ve kterém autor razil mimo jiné teze, že je v zájmu blaha osvěceného státu starat se o zdravotní stav svých poddaných (občanů), kteří jsou jinak ohrožováni nemocemi. Zdravotní policie je měla uchránit před škodlivými následky stále koncentrovanějšího bydlení ve městech a „podporovat jejich tělesné blaho, aby co nejpозději podlehlí osudu“. Osvěcený stát a jeho zdravotní policie se měly také starat o výstavbu měst, odstraňování odpadních vod, o čistotu ovzduší apod. Toto dílo je ke stažení na stránkách Bavorské státní knihovny na adrese: https://reader.digitalesammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb11268523_00011.html. V poslední době se k úloze zdravotní policie vyjádřila Daniela TINKOVÁ, *Zákeřná mefitis. Zdravotní policie a hygiena v Čechách*, Praha 2013.

6 Pro okresní lékaře byla vydána služební instrukce výnosem ministerstva vnitra ze dne 23. října 1873.

7 Říšský zákon č. 105/1863 o právu domovském ze dne 3. prosince 1863, účinný od 24. ledna 1864 a zemský zákon č. 59/1868 v příčině opatrování chudých ze dne 3. prosince 1868. Dle těchto právních norem mělo být zaopatření chudého poskytováno a) v chudinských ústavech jako byly chudobince a chorobince (tzv. chudinství uzavřené), b) po domácku, tedy mimo ústavy (tzv. chudinství otevřené), nebo případně c) „obcházením občanů obce okolkem“. Péče o nemocné se kvalitativně lišila v případech, kdy obec vlastnila nemocnici nebo alespoň prostory, kde zajišťovala

o domovském právu a o chudinství totiž obsahovaly stručnou úpravu ohledně poskytování pomoci při tzv. neblahé sociální události, tedy většinou chudobě, jež přicházela ruku v ruce s nemocí. Obec měla také povinnost poskytovat náležitou péči rodičkám a ochranu všem osobám, které se nacházely v ohrožení života, což byly i nalezené děti, a dále obec měla pečovat o zdravotně znevýhodněné osoby, jimiž byli míněni hluchoněmí a lidé s psychickým onemocněním, pokud ovšem tyto osoby nebyly umístěny do veřejného ústavu.

U politických zemských úřadů (místodržitelství) byla zřízena zemská zdravotní rada, zemští referenti a zemští veterináři. Zemská zdravotní rada byla poradním orgánem podřízeným místodržiteli. Náplní její činnosti bylo shromažďování statistických údajů a vytváření pravidelných ročních zpráv o stavu zdravotnictví v zemi. Tuto zdravotní zprávu předkládala místodržiteli. Zdravotní rada byla také oprávněna k předkládání návrhů na zlepšení předpisů týkajících se organizace veřejného zdravotnictví.⁸ Záležitosti, jež spadaly do působnosti státních policejních úřadů, vykonávaly státní policejní lékaři jako odborní zdravotní úředníci. Řídili se instrukcí pro policejní lékaře, která byla vydána formou dekretu dvorské kanceláře již 3. listopadu 1808.

Obecnou právní úpravu zakotvenou v říšském zákoně o organizaci veřejné zdravotní služby z roku 1870 doplnil na základě zmocnění § 5 téhož zákona zemský zákon o organizaci zdravotní služby v obcích, který byl schválen českým zemským sněmem v roce 1883.⁹ Nový předpis reguloval poskytování lékařské péče na úrovni

zdravotní péči, tzv. světnici nemocných. Pokud ji obec nevlastnila, měla umístit nakažené osoby do veřejných ústavů či k soukromým osobám a zajistit lékařskou pomoc včetně léků. Osoby s nakažlivými nemocemi a s psychickým onemocněním měly být umístěny do specializovaných soukromých nebo veřejných ústavů. Obec však byla povinna uhradit léčebné a pohřební náklady za tyto osoby.

- 8 Pro království České bylo ke jmenování zemské zdravotní rady vydáno nařízení dne 16. srpna 1870. Zdravotní radu tvořili zemský zdravotní referent spolu se třemi až šesti řádnými členy, které jmenovala do funkce vláda, a z mimořádných členů, jež byli v jednotlivých záležitostech a podle situace nařízením, či se schválením zemského správce přizváni k zasedání. Zemský výbor mohl vysílat dva členy ze svých řad do zemské zdravotní rady. Dalším zdravotnickým orgánem, zřizovaným vedle zemské rady, byl zemský zdravotní referent, který byl podřízen místodržiteli. Referent plnil funkci dozorového orgánu a jeho činnost spočívala především v kontrole dodržování medicínských předpisů, dále v evidenci zdravotníků a v dozorování soukromých a veřejných zdravotních ústavů, lázní, tedy tzv. zdravých vod (tedy německy *Gesundbrunnen*).

- 9 Zemský zákon č. 9/1883 o organizaci zdravotní služby v obcích z 23. února 1883. V. PREININGER, *Sbírka zákonů a nařízení o zdravotnictví*, s. 60–74. Na Moravě byl podobný zemský zákon přijat 10. 2. 1884, ve Slezsku jako poslední v Předlitavsku až 30. 4. 1896. Solnohradsko, Gorice a Gradiška tímto zákonem vůbec nedisponovaly. Jednotlivá ustanovení k provedení zákona o organizaci zdravotní veřejné služby z roku 1883 byla vydána na základě výnosu ministra vnitra a vyhlášena místodržitelem. Nařízení místodržitele obsahovalo pokyny směřující k zajištění

obcí a obvodů. Každá obec měla buď sama nebo ve spojení s jinou obcí minimálně jednoho či podle potřeby příslušný počet lékařů. Pro obce, které nedisponovaly peněžními prostředky k tomu, aby měly vlastního lékaře, obecní zastupitelstva zřídila zdravotní obvod, v němž zaměstnala jednoho lékaře. Obvodní lékař pravidelně dojížděl do obcí spadajících do obvodu a poskytoval zdravotní péči jejím obyvatelům. Zdravotním obvodem se rozumělo území několika katastrálních obcí. Obvodního lékaře vybíralo obecní zastupitelstvo. Vznik obvodu podléhal schválení okresního úřadu.

Zákon z roku 1883 vymezoval taxativně požadavky pro výběr obecního nebo obvodního lékaře, který musel mít rakouské státní občanství, vlastnit právo na provoz lékařské praxe, doložit bezúhonnost. Znalost zemského jazyka či jazyků byla také podmínkou k přijetí.¹⁰ Mezi žadateli byli upřednostňováni adepti s úplným medicínským vzděláním, přičemž byl kladen značný důraz na prospěch z tzv. fyzikální zkoušky. Také bylo přihlíženo k délce vykonané praxe ve všeobecných nemocnicích. Místa obecních i okresních lékařů byla obsazována na základě konkurzu, který byl uveřejňován v zemském úředním listu. Nově jmenovanému obvodnímu lékaři byl vydán dekret. Lékař vykonával svou činnost na základě smlouvy uzavřené s obcí, jejímž obsahem byla práva a povinnosti plynoucí z výkonu lékařské služby. Obecní lékař, který vykonával zdravotní praxi v obci nebo v daném obvodě, měl přednostní právo při obsazování místa obvodního lékaře. Jednotliví lékaři před započítáním výkonu funkce museli složit přísahu do rukou starostů. Příjem obecního lékaře byl vyměřován a vyplácen obecním výborem z obecní pokladny.

V případě ošetřování chudých nemocných se obvodní lékař omezoval pouze na poskytnutí nezbytné zdravotní péče. Pokud chtěl poskytnout dražší péči chudému, poskytl ji na vlastní odpovědnost a poté si teprve vyžádal souhlas starosty obce. Starosta takové jednání oznámil okresnímu úřadu a na poukázkách na léky tuto skutečnost vyznačil. Lékař vedl zvláštní záznamy o péči o chudé nemocné, jež předkládal ke kontrole starostovi obce.¹¹ Obvodní lékař dohlížel také na veškeré

minimálního počtu lékařů ve městech a v obvodech. Viz: Výnos ministra vnitřních záležitostí č. 22643 ze dne 28. ledna 1889, kterým se vydávají ustanovení ku provedení zákona č. 9/1883 z. z. č., o organizaci zdravotní služby v obcích ze dne 23. února 1883 a také Vyhlášení c.k. místodržitele pro Čechy č. 1079 ze dne 8. února 1889, kterým se vydávají ustanovení ku provedení zákona č. 9/1883 z. z. č., o organizaci zdravotní služby v obcích ze dne 23. února 1883.

10 V. PREININGER, *Sbírka zákonů a nařízení o zdravotnictví*, s. 62. Zemský zákon z roku 1883 hovořil doslovně v § 5 o nutnosti znalosti obou zemských jazyků slovem a písmem tam, kde jsou v obvodu zastoupeny obě národnosti obyvatelstva.

11 Chudinská a zdravotní péče ovšem nebyla spojena s podmínkou fyzického pobytu v domovské obci. To vedlo v praxi ke vzniku složitých vztahů mezi obcemi v případech refundací za zdravotní či

soukromé a obecní ústavy, nemocnice, porodnice, umrlčí komory, pohřebiště a jatka ležící ve zdravotním obvodu. Součástí široké škály jeho dozorčí (policejní) činností bylo navrhovat příslušná opatření starostovi obce a vydávat stanoviska k užívání, udržování a zřizování výše uvedených institucí. Jednou z nejdůležitějších činností obecního (obvodního) lékaře byla zdravotní péče během ohrožení obyvatelstva nakažlivými nemocemi.¹²

Obvodním lékařům náležela odměna za práci a náhrada nákladů cestovních služeb. Tyto určovalo a vyplácelo okresní zastupitelstvo z okresní pokladny. Na výdaje za odměny a náklady obvodních lékařů přispíval zemský výbor ze zemského fondu, avšak pouze na základě žádosti, v níž byla uvedena přesná částka odměny a účel platby. V zákoně z roku 1883 byla stanovena minimální odměna náležející obvodnímu lékaři ve výši 400 zlatých ročně. Obvodním lékařům nebylo bráněno, aby vedli vlastní lékařskou praxi.¹³

Zemská legislativa udělovala od roku 1888 právo veřejnosti okresním nemocnicím a zasahovala především do úpravy výše služného lékařů a úředníků těchto nemocnic a systému odpovědnosti uvnitř nemocnice.¹⁴ Země byla také zřizovatelem několika humanitních ústavů a zdravotních zařízení. V roce 1900 byla královstvím Českým vydržována Zemská porodnice a nalezinec v Praze, Zemská všeobecná nemocnice v Praze, Ústav pro choromyslné v Praze, Kosmonosech, Dobřanech, Opařanech, Horních Beřkovicích a tuberkulosní sanatorium v Luži. Nemocnici, porodnici a blázinec (tedy německy *Irrenanstalt*) v Praze převzala

zaopatřovací výlohy, které vynaložila obec na zdravotní péči o občany příslušné v jiné obci. Právní úprava domovského práva měla proto finanční dopady zejména na malé obce, jejichž občané migrovali za prací do větších měst a průmyslových aglomerací. Ti ve své domovské obci neodváděli poplatky ani daně, neboť je platili v místě skutečného bydliště, kde ovšem málokdy nabývali domovského práva. Ve velkých obcích českých zemích a Dolního Rakouska a zvláště pak ve Vídni žilo tak více občanů bez domovského práva, než těch, kteří ho tam vlastnili. Z tohoto nepoměru, který neustále vzrůstal, vznikalo mezi domovskými obcemi velké množství soudních sporů o finanční náhrady za chudinskou a lékařskou péči.

12 Služební instrukce se obecní a obvodní lékaři dočkali až v roce 1888.

13 Zemskému zákonu „o organizaci veřejné služby zdravotní v obcích“ z roku 1883 předcházely starší normy, které byly platné pro všechny korunní země, a to především Guberniální nařízení z 27. 3. 1849, které upravovalo po rozpadu patrimoniálního systému nejnaléhavější otázku výloh na platy bývalých vrchnostenských zdravotníků, dále zdravotní potřeby rozložením zdravotnických nákladů na všechny plátce přímé daně příslušného okresu. Dále Nařízení ministra vnitra Alexandra Bacha o prozatímních úpravách správy zdravotnické, které vyšlo v říšském zákoníku 9. října 1850 pod č. 376.

14 Zemský zákon č. 17/1896 ř. z. z 5. ledna 1896, jímž se mění některá ustanovení zákona č. 68/1870 ř. z. ze dne 30. dubna 1870, a zemský zákon č. 148/1901 ř. z., jímž se částečně mění a doplňuje se zákon č. 68/1870 ř. z., ze dne 30. dubna 1870.

země na počátku šedesátých let 19. století od státu. Ústav pro choromyslné v Kosmonosech byl zřízen v roce 1864 jako filiálka pražského ústavu. Osamostatnil se v roce 1897. Ústavy v Opařanech a Dolních Beřkovicích byly rovněž filiálkami pražského ústavu. V roce 1900 bylo v zemských ústavech pro choromyslné ošetřováno asi 2 200 osob.¹⁵

Ze zemského rozpočtu byla také placena léčba insolventních pacientů s domovským právem v království Českém. Z hlediska zemského rozpočtu byly tyto platby významné především ve vztahu k vídeňským veřejným nemocnicím (většina zdejších Čechů měla v prvních deseti letech po příchodu do hlavního města říše domovské právo stále v domovských obcích) a k některým speciálním ústavům jako například Ústavu pro léčbu tuberkulózy v Badenu v Dolním Rakousku. Země také podporovala pomocí subvencí dva ústavy, které neměly právo veřejnosti. Zemským orgánům tak ale příslušelo právo rozhodovat o obsazení dvaceti míst v Diecézním ústavu pro hluchoněmé v Litoměřicích či v pražském Klárově ústavu pro slepce.

Ústavů, kterým zemská legislativa přiznala právo veřejnosti, v Čechách stále přibývalo.¹⁶ V roce 1884 disponovalo tímto právem 55 veřejných nemocnic, v roce 1896 už 69, v roce 1897 již 71, v roce 1903 již 79, v roce 1907 84 a v roce 1910 včetně c.k. všeobecné nemocnice v Praze, na kterou zemský výbor také přispíval, 86 nemocnic.¹⁷ Okresní či obecní nemocnice se stavěly z rozhodnutí okresního či obecního (městského) zastupitelstva a zemský výbor iniciativu samospráv žádným způsobem nereguloval. Sám se vyjádřil v roce 1886 v tom smyslu, že o zřízení nové

15 Jaromír PATOČKA, *Zemská správa v Čechách ve vztahu k veřejnosti v letech 1900 – 1908*, disertační práce Ústavu hospodářských a sociálních dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, Praha 2015, s. 73, poznámka 99. Dostupné z: <https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/103877/> (3. 4. 2020).

16 Národní archiv, fond Český zemský sněm Praha (dále jen NA ČZS), karton 177, kde ve složce XII–4, 2/2 se nachází agenda věnovaná udělování tzv. práva veřejnosti pro četné nemocnice ve správě samosprávných okresů. V české historiografii je velmi dobře popsán vznik například příbramské, křivoklátské, rakovnické či kolínské nemocnice. Viz: Luboš SMITKA, *Rakovnická nemocnice v kontextu vývoje zdravotní péče a její spádové oblasti*, in: Rakovnický historický sborník XII–XIII, 2015–2016 (zde i dějiny křivoklátské nemocnice), s. 149–214; Stanislav POLÁK, *Z dějin zdravotnictví v Příbrami. Sto let nemocnice v Příbrami*, in: Vlastivědný sborník Podbrdská 17, 1980, s. 10–263; Jitka LAŠŤOVKOVÁ, *Nemocnice v Kolíně do roku 1938*, bakalářská práce Filozofické fakulty Univerzity Pardubice, 2017. Dostupná na: https://dk.upce.cz/bitstream/handle/10195/70497/Las-tovkovaJ_Nemocnice_v_Koline_MH_2017.pdf?sequence=1&isAllowed=y (3. 4. 2020).

17 *Statistická příručka království Českého*, II. vydání. Sestavila statistická kancelář království Českého, Praha 1913, s. 68. Pro srovnání je nutno uvést, že v roce 1892 se v Předlitavsku nacházelo 644 nemocnic, z nichž bylo jen 192 všeobecně veřejných. V Čechách se jich nacházelo 159, z nichž bylo 69 všeobecně veřejných a tudíž 90 soukromých.

všeobecné nemocnice „rozhoduje toliko potřeba v dotyčných kruzích (okresu neb obcí) se jeví a jest úplně ponecháno iniciativě účastněných kruhů, aby se na zřízení nemocnice usnesly, uznají-li toho potřebu. Zakladatelům pak náleží, jakmile usnesou se na tom projekt provést a toho se domáhati by budoucí nemocnice svého času byla prohlášena za veřejnou, aby sami postarali se o náklad na založení a zařízení a jest jim toliko prokázati zemskému výboru a státní správě, že pro dotyčný rajon jest veřejné nemocnice zapotřebí a že nemocnice v každém směru vyhovuje požadavkům, jest při takovém ústavu činiti dlužno. Jakmile se podá tento průkaz a zemský výbor ve srozumění s c. k. vládou schválí stanovy ústavu, prohlásí se svolením zemského výboru nemocnice za veřejnou.“ Zemský výbor neopomněl dále dodat, že „spůsob ten se až dosud dobře osvědčil“.¹⁸ Stanovy nových nemocnic schvalovalo místodržitelství stejně tak jako následně všechny uzavřené smlouvy nemocnice s jiným subjektem (například smlouvu o předání okresní nemocnice Kongregací milosrdných sester sv. Karla Boromejského v Praze podepsalo vedení příbramské nemocnice v roce 1881), jakož i stanovy nemocnice, instrukce pro lékaře, instrukce pro světský personál. Po vydání zemského zákona z roku 1888 schvaloval tyto instrukce a domácí řády nemocnic již jen zemský výbor.¹⁹

V předvečer první světové války se už začalo vážně uvažovat o tzv. „pozemštění“ těchto nemocnic, tedy o převedení veškerého provozu okresních nemocnic na bedra země, neboť obecní a okresní zastupitelstva zápasila (i díky všeobecnosti nemocnic) s permanentním nedostatkem financí na údržbu a provoz těchto nemocnic. Ze srovnání s ostatními korunními zeměmi habsburské monarchie vycházelo království České k roku 1884 jako „vítěz“ co týče absolutního počtu vydržovaných všeobecných veřejných nemocnic, byť jejich plošné pokrytí bylo ještě značně nerovnoměrné.²⁰ Nejvytíženější okresní nemocnicí v Čechách byla v roce 1883 liberecká nemocnice s dvojnásobným

18 NA ČZS, karton 177, složka XII – 6, *Zpráva výboru zemského v příčině úpravy chorobnictví v království Českém z 6. 12. 1886.*

19 Například všechny smlouvy, statuta, instrukce a domácí řády příbramské všeobecné veřejné nemocnice lze nalézt: s. POLÁK, *Z dějin zdravotnictví v Příbrami*, s. 223–256. Všechny tyto právně organizační dokumenty měly povahu „šablony“ a tudíž jsou v podstatě shodné pro všechny nemocnice v Čechách, protože musely být po vydání zemského zákona č. 19 z roku 1888 všechny shodně přepracovány.

20 Čechy vykazovaly tehdy 55 všeobecných veřejných nemocnic, zatímco Morava jenom 5 a Slezsko žádnou. V Haliči bylo vydržováno 24, v Uhrách 31, v Dolním Rakousku 18, v Horním Rakousku 4, ve Štýrsku 11, v Tyrolsku 28, v Chorvatsku a Slavonsku 22, v Bukovině 2 veřejných nemocnic, v Solnohradsku žádná.

počtem pacientů, než nemocnice na dalších místech, tedy v Chebu, Jičíně, Jablonci, Varnsdorfu, Kutné Hoře a v Plzni.²¹

Personál veřejných nemocnic byl placen ze zemského rozpočtu, stejně tak i všechny léčebné výlohy veřejných ústavů, a, jak už bylo uvedeno, země hradila i platby za léčení všem domovskými příslušným občanům, kteří onemocněli mimo Království české. Právě v těchto rozpočtech hledal zemský výbor Království českého minimálně od počátku osmdesátých let možnosti významných úspor. Okresní nemocnice v této době fungovaly stále i jako chorobince a chudobince.²² Zvláště náklady na nevyléčitelně nemocné a na platy lékařů a úřednického personálu nemocnic začaly být bedlivě expertně zkoumány. Skoro dvacet let však trvalo, než

21 NA ČZS, karton 177, kde ve složce XII–6, se nacházejí tabulkové přehledy „výkonnosti“ jednotlivých okresních nemocnic v Čechách.

22 O zřizování chorobinců jednal český sněm a zemský výbor již v roce 1886. Viz: *Zpráva výboru zemského o provedení sněmovních usnesení v příčině upravení chorobnictví v království Českém z 6. 12. 1886 a z 16. 11. 1887*. Zároveň zemský výbor zpracoval *Informační zprávu o Chorobnictví v Rakousku, Chorobnictví v království Saském a o Chorobincích v Čechách* (mimo Prahu, protože o chorobinci na Karlově byla vypracována zvláštní zpráva). Z této posledně citované zprávy vyplynulo, že v roce 1886 se ve 161 samosprávných okresech nenacházel žádný chorobinec. Nevyléčitelně nemocní byli zde většinou umístěni v chudobincích, kterých bylo v těchto okresech 62 a které byly mnohde nazývány „špitály“. Ve zbylých 47 okresech bylo k dispozici 72 chorobinců či chorobincům podobných zařízení, z nichž bylo 44 spravováno obcí, 18 velkostatkem a 9 nadacemi. Viz: NA ČZS, karton 177, složka XII – 6. K tomuto srovnej: Hana MÁŠOVÁ, *Ne chudobnictví, ale sociální péče – Masarykovy domovy v Krči*, In: Chudé budete mít mezi sebou stále... Od charity k sociální politice ve městech 18. – 20. století. Sestavili Olga Fejtová, Václav Ledvinka, Martina Maříková a Jiří Pešek s redakční radou, Documenta pragensia XXXIV, Praha 2015, s. 295–308. Zemské zákonodárství v tomto smyslu nevypracovalo speciální zákon, ale umožnilo výstavbu nových chorobinců stejným způsobem jako výstavbu okresních (obecních) nemocnic. Chorobince tak začala stavět a vydržovat především okresní zastupitelstva. K vydržování chorobinců pak přispívaly samozřejmě i obce platbami za své chudé příslušníky (platily ovšem tzv. „nízké taxy“), o ostatní výdaje se dělily okresy a země. Například pražská obec užívala před vznikem republiky tři chorobince: na Karlově, okresní chorobinec na Smíchově a okresní chorobinec v Počernicích. Tyto zrušila, když v roce 1928 otevřela tzv. Masarykovy domovy v Krči, tedy přesněji Ústřední zao-patrovací ústav hl. m. Prahy, kam umístila všechny nevyléčitelně chudé. Viz: Olga FEJTOVÁ, *Od chudinské k sociální péči v Praze 19. a první poloviny 19. století*, in: Milan Hlavačka, Pavel Cibulka a kol., *Sociální myšlení a sociální praxe v českých zemích 1781 – 1939*, Praha 2015, s. 223–314; Ludmila HLAVÁČKOVÁ, *Die Elenden von Prag als Objekt der aufgeklärten Sozialpolitik*, in: Die Blumen des Bösen II., Wien 1994, s. 738–743; Veronika JANOVSÁ, *Praha a chudí: Chudinská péče v Praze v letech 1864 – 1929*, diplomová práce Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, Praha 2013, s. 72–76; Antonín POKORNÝ, *1000 let chudinství v Praze*, Praha 1940; Josef VLK, *Chudinství královského hlavního města Prahy*, Praha 1901. Teprve v roce 1930 projednal Senát Národního shromáždění Československé republiky *Návrh senátorů K. Riedla, Ant. Berkovce, R. Pánka, J. Pichla a spol. na vydání zákona, kterým se upravuje chorobinská péče*. Viz: https://www.senat.cz/informace/z_historie/tisky/3vo/tisky/T0189_00.htm (3. 4. 2020).

byl i v důsledku skutečné „masové“ výstavby obecních a okresních chorobinců (a také vzniku plošného nemocenského pojištění pro městské obyvatelstvo) nalezen vhodný model snížení počtu pacientů v okresních nemocnicích, výpočtu platů lékařů a zaměstnanců nemocnic a léčebných úhrad, o čemž bude pojednáno obšírněji níže.

Otázkou, kolik bylo v Čechách lékařů, se česká historiografie již několikrát zabývala, ale málokdy ji pro druhou polovinu 19. století vztáhla k činnosti městské, okresní a zemské samosprávy.²³ Podstatnější otázkou pro ni například bylo vzdělávání lékařů, analýza jejich profesních kariér či zrod lékařských specializací. Z těchto užitečných studií a syntéz k dějinám zdravotnictví vyplývá, že koncem 18. století bylo v Čechách okolo 300 špitálů různé velikosti, různého založení a nejrůznějšího zaměření. Většina špitálů stále poskytovala spíše sociální než zdravotní služby. Graduovaných lékařů v Čechách bylo ve druhé polovině 18. století jen několik desítek. Většinu zdravotnických výkonů zajišťovali ranhojiči (ranlékaři, tedy německy *Wundarzt*), případně fyzikové bez univerzitního vzdělání. U porodů asistovaly porodní báby, problémy se zuby „lécili“ především na venkově kováři (v tereziánské nomenklatuře zvaní jako léčící kováři).²⁴ V první polovině 19. století počet lékařů a dalších zdravotníků významně vzrostl: v roce 1820 bylo v Čechách 212 lékařů, z toho 78 v Praze, v roce 1849 již 661 lékařů, z toho 205 v Praze. Ranlékařů bylo v roce 1820 v Čechách 790, v Praze 40. V roce 1849 vzrostl počet ranlékařů již na 1 017.²⁵ Většina zdravotních výkonů se v této době ale odehrávala ambulantně, respektive v domácnostech a do nemocnice se dostávali pacienti až ve vážném zdravotním stavu.

Ve třicátých letech 19. století se civilní lůžková zařízení začínala již více podobat ústavům léčebným než čistě sociálním, byť se stále nazývaly špitály. Označení nemocnice (tedy německy *Krankenhaus*) se po vzoru všeobecných nemocnic zakládáných od osmdesátých let 18. století ve všech zemských hlavních městech počalo teprve rozšiřovat do obecného povědomí. Ostatní útulky pro chudé, dlouhodobě nemocné a mrzáky byly označovány jako chorobince (tedy

23 Daniela TINKOVÁ, *Kariéra prvních krajských lékařů a chirurgů v Čechách po josefínských reformách (cca. 1785 – 1825)*, Český časopis historický 109, 2011, s. 432–487; Ludmila SINKULOVÁ, *Lékaři, stát a zdraví lidu. Z historie zdravotní služby v českých zemích*, Praha 1959; Vladimír ZAREMBA, *Zdravotnictví a zdravotnické koncepty v Čechách v období rozkladu feudalismu a přechodu ke kapitalismu (1740–1848)*, Plzeňský lékařský sborník, Supplementum 13, 1964, s. 137–236; Petr SVOBODNÝ – Ludmila HLAVÁČKOVÁ, *Dějiny lékařství v českých zemích*, Praha 2004; Ludmila SINKULOVÁ, *Dějiny československého lékařství*, II. díl od roku 1740 – 1848, Praha 1965.

24 L. SINKULOVÁ, *Dějiny československého lékařství*, s. 77–78.

25 Ranlékař neměl úplné univerzitní vzdělání a mohl pracovat jen v registrovaných oficínách. Hlavní pole působnosti ranlékařů bylo v menších venkovských městech.

německy *Siechenhaus*) nebo chudobince (tedy německy *Armenhaus*), i když někdy jejich formální dělení na chorobince a chudobince ztrácelo praktický smysl, neboť tím dlouhodobě nemocným býval ve veřejných ústavech většinou nuzák.

Diskuse o nastavení služného v okresních nemocnicích

Na základě říšského zákona z roku 1870 vznikla tedy nejen v Čechách nová systematizovaná místa „zeměpanských lékařů“, tedy přesněji několik desítek míst okresních lékařů včetně policejních lékařů, ale teprve na základě zemského zákona z roku 1883 byla vytvořena systematizovaná místa obecních, městských a obvodních lékařů (zpočátku se jednalo o několik set míst a nakonec jich bylo v roce 1910 přes tisíc), neboť každá obec nad 6000 obyvatel měla ustanovit a platit nejméně jednoho obecního lékaře a menší obce, jak už víme, se mohly sdružovat v zdravotní obvody²⁶. A nakonec v důsledku neopakovatelného boomu zakládání a výstavby okresních a soukromých nemocnic, chorobinců, zemských a nadačních ústavů (hlavně pro léčbu tuberkulózy) přibyla na přelomu 19. a 20. století další stovka systematizovaných míst primářů, sekundářů a ostatních lékařů a také ošetřovatelů (obslužný personál se rekrutoval na základě smluvního ujednání povětšinou z řad řádových sester).²⁷ Statistika zdravotního personálu k roku 1911 udává v Čechách

26 Zemský zákon č. 9 z 23. února 1883, týkající se organizace zdravotní služby v obcích, který uváděl v život nařízení § 5 říšského zákona č. 68 z 30. dubna 1870. V. PREININGER, *Sbírka zákonů a nařízení o zdravotnictví*, s. 60an. Třináctiletá prodleva mezi uvedením nařízení říšského zákona do praxe v jednotlivých korunních zemích byla způsobena obavami poslanců zemského sněmu z přílišného finančního zatížení obcí za platby obecním a obvodním lékařům. Většina obcí vyřešila tento problém přírůžkami k státním daním, které jim zemský sněm ochotně schvaloval. V roce 1912 se v království Českém již nacházelo 839 aktivních zdravotních obvodů a 181 „samostatných zdravotních obcí“, kde se nacházelo 1086 systematizovaných míst obecních a obvodních lékařů. *Statistická příručka království Českého*, s. 1 a 60. Tito lékaři podle výše uvedeného zákona z 23. února 1883 užívali označení obecní, městský či obvodní lékař na rozdíl od zeměpanských (okresních) lékařů, kteří působili při okresních hejtmanstvích. V. PREININGER, *Sbírka zákonů a nařízení o zdravotnictví*, s. 61.

27 Lékařů bylo v roce 1873 v Čechách 1019, dále 549 ranlékařů a 4932 porodních bab. Na Moravě bylo 235 lékařů, 416 ranlékařů a 2040 porodních bab. Ve Slezsku bylo 49 lékařů, 89 ranlékařů a 425 porodních bab. Mimoústavních lékáren v tomto roce bylo v Čechách 437, na Moravě 260 a ve Slezsku 42. V roce 1900 v Čechách působilo 2508 lékařů, 118 ranlékařů (studium ranlékařství bylo na pražské univerzitě ukončeno v 70. letech 19. století) a 5743 porodních bab. Na Moravě bylo 767 lékařů, 124 ranlékařů a 2721 porodních bab. Ve Slezsku bylo 184 lékařů, 40 ranlékařů a 574 porodních bab. Počet lékáren se zvyšoval pomaleji, v roce 1900 jich bylo v Čechách 532, na Moravě 272 a ve Slezsku 55. V roce 1901 bylo v Čechách 796 zdravotních obvodů

3022 graduovaných lékařů, kteří sídlili v 892 obcích, ale už jenom 37 ranlékářů (od počátku osmdesátých let 19. století tento obor přestal být na lékařských fakultách vyučován), 302 zvěrolékařů, 5683 porodních „babiček“, 464 přednostů veřejných lékáren, 390 asistentů veřejných lékáren, 226 lékárníků a lékárenských učňů.²⁸

Výdaje „všeobecného fondu zemského“ za rok 1911, z kterého byli kromě doplatek za chudé pacienty placeni i lékaři a úředníci okresních nemocnic, činily 11 175 732 K. Po výdajích na rozpočtovou kapitolu „kultus, školství, kultura a věda“, která ve stejné době spolykala 50 848 400 K, tedy více než polovinu zemského rozpočtu, neboť země v tomto roce vydala na všechny své fondy a aktivity 85 953 192 K, se jednalo o druhou nejvyšší položku v zemském účetnictví.²⁹

a 149 zdravotních obcí s obecními lékaři. Na Moravě bylo v roce 1902 330 obvodů a 62 zdravotních obcí. P. SVOBODNÝ – L. HLAVÁČKOVÁ, *Dějiny lékařství v českých zemích*, s. 131.

V roce 1848 bylo v Čechách 36 nemocnic, na Moravě a ve Slezsku 14. Roku 1870 jich bylo v Čechách již 107, na Moravě 40 a ve Slezsku 12. V roce 1896 bylo v Čechách 154 nemocnic (73 veřejných, zbytek soukromé), na Moravě 73 (13 veřejných) a ve Slezsku 22 (4 veřejné). V roce 1900 bylo v Čechách již 165 nemocnic (76 veřejných), na Moravě 66 nemocnic (13 veřejných) a ve Slezsku 25 nemocnic (5 veřejných). V roce 1859 připadalo v Čechách 1501 obyvatel na jedno lůžko, na Moravě 2217 a ve Slezsku 2939. Tamtéž, s. 137 a Tomáš BERNARD, *Profesionalizace zdravotnictví od osvětlenství do konce 19. století. Na příkladu města Brna*, bakalářská práce Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, Brno 2016, s. 36. K stažení na: <https://is.muni.cz/th/kql5p/>.

K nadačním či dobrovolnickým léčebnám a k zdravotně sociální péči na poli dobročinnosti se naposledy vyjádřila Pavla STIEGLEROVÁ, *Vznik a vývoj dobrovolnických léčeben tuberkulózy ve středních Čechách v letech 1918 – 1939*, Středočeský sborník historický 44, 2018, s. 142–196.

28 *Statistická příručka království Českého*, s. 58.

29 *Statistická příručka království Českého*, s. 447. Náklady země na „ústavy humanitní“ činily v témže roce 1 648 314 K. Zemský výbor financoval platy lékařů a správních úředníků všeobecných veřejných nemocnic od roku 1861, kdy převzal do správy bývalý zemský fond. Ovšem v této době měla právo veřejnosti (přesněji od roku 1859) kromě pražské c.k. nemocnice jenom nemocnice v Jindřichově Hradci (založena v roce 1821), v Opocně (založena v roce 1838), v Klatovech (založena v roce 1843), v Lokti (založena v roce 1843), v Liberci (založena v roce 1845), v Chebu (založena v roce 1845), v Kutné Hoře (založena v roce 1849), v Písku (založena v roce 1851), v Mostu (založena v roce 1852), v Chrudimi (založena v roce 1853), v Žatci, Chomutově a Humpolci (založena v roce 1855), v Litoměřicích, Kolíně, Jičíně a Varnsdorfu (založena v roce 1856), v Budějovicích (založena v roce 1857), v Broumově, Krupě, Vrchlabí, Nechanicích, Poličce a v Rumburku (založena v roce 1856), v Pardubicích a Mělníku (založena v roce 1857), v Hostiném, Ústí nad Labem, České Lípě a Táboře (založena v roce 1859). Poté právo veřejnosti získaly jedna až dvě nemocnice ročně: v roce 1862 Pelhřimov (založena v roce 1850) a Domažlice, v roce 1863 Trutnov, v roce 1869 Karlovy Vary (založena v roce 1836) a Roudnice, v roce 1867 Mladá Boleslav, v roce 1872 Čáslav a Křivoklát, v roce 1874 Prčice (založena v roce 1845), v roce 1875 Nová Paka, v roce 1877 Jilemnice, v roce 1878 Vysoké Mýto, v roce 1879 Jablonec a Cvikov, v roce 1880 Rakovník, v roce 1881 Nymburk, v roce 1882 Příbram, v roce 1883 Počátky a Benešov, v roce 1884 Jaroměř a Slaný, v roce 1885 Volyně, v roce 1886 Hradec Králové, v roce 1889 Louny, v roce 1890 Hořice, Jablonné, Podbořany a Rychnov nad Kněžnou,

V důsledku nárůstu počtu soukromých lékařů a výše uvedených systematizovaných lékařských míst v hejtmanstvích, ve městech, venkovských obvodech, v závodech, v okresních nemocnicích, v nových „chorobincích“ a v soukromých sanatoriích se sice výrazně snižoval počet ošetřených nemocných na jednoho lékaře (a tím se samozřejmě zvyšovala i kvalita a dostupnost lékařské péče), ale také se zvyšovaly nároky na její finanční pokrytí.³⁰ Stížnosti (nejen lékařů), které řešili poslanci českého zemského sněmu i přisídící zemského výboru, směřovaly zejména k těm neblahým skutečnostem, že do veřejných všeobecných nemocnic byli masově umisťováni obecní chudí a nevléčitelně nemocní, že zemský zákon o veřejných nemocnicích z roku 1888 neměl dlouho dopracovány podzákonné právní normy, jež by dostatečně převáděly právní předpisy v běžný provoz a že zdravotní výkony v jednotlivých nemocnicích byly ve velkém nepoměru právě k finančním nákladům, neboť zemský zákon z roku 1888 roztrídil okresní nemocnice co do výše služebních požitků lékařů a správních úředníků pouze do čtyř (výkonnostních) tříd, a to na základě průměru počtu přijatých nemocných a počtu ošetrovacích dnů za poslední tři roky. A pak bylo upozorňováno na tu skutečnost, že § 17 zemského zákona o organizaci zdravotní péče stanovil, že náklady na nové stavby, přístavby a přestavby všeobecných veřejných nemocnic hradí ten, kdo je jejich zřizovatelem. Tím pádem stavební a zařizovací náklady spočívaly jen na poplatnících těch okresů, které nemocnice zřídily, ačkoliv jejich klientela pocházela (někdy až ze čtyř pětín, tak jako tomu bylo v okresní nemocnici v Mladé Boleslavi a Německém Brodě) z vedlejších okresů, které žádnými náklady zatíženy nebyly, protože žádnou nemocnici vydržovat nemusely.

Debaty o těchto systémových nedostatcích byly opakovaně vedeny především ve sněmovní komisi pro okresní a obecní záležitosti a často končily (i za souhlasu poslanců německých stran, což v této době již nebylo běžné, a také

v roce 1891 Tanvald, v roce 1892 Strakonice, v roce 1895 Šluknov a Tachov, v roce 1896 Náchod a Teplice, v roce 1898 Městec Králové a Benešov, v roce 1899 Vysoké nad Jizerou a Sušice, ale byla zrušena nemocnice v Krupé. V letech 1900 až 1903 přibýly nemocnice s právem veřejnosti v Černém Kostelci, Krásné Lípě, v Děčíně a Frýdlantu. V roce 1901 se nacházela veřejná nemocnice v 60 politických okresech, a tudíž v 36 okresech chyběla. V roce 1906 získala právo veřejnosti nemocnice v Prachaticích a v roce 1907 v České Kamenici. Polovina z výše uvedených nemocnic byly novostavby. Pro srovnání mělo kolem roku 1900 Bavorsko přibližně o 250 a Sasko asi o 100 nemocnic více než Čechy. Jan DVOŘÁK, *Poměry všeobecných veřejných nemocnic venkovských v království Českém*, Praha 1904, s. 10–14 a 23.

30 V roce 1859 bylo v Čechách 1501 obyvatel na jedno lůžko, na Moravě 2217 a ve Slezsku 2939. V roce 1896 připadalo 694 v Čechách, 712 na Moravě a 1 195 ve Slezsku obyvatel na jedno lůžko. P. SVOBODNÝ – L. HLAVÁČKOVÁ, *Dějiny lékařství v českých zemích*, s. 137.

s podporou zemského výboru včetně nejvyššího maršálka království Českého, kterým byl jedno čtvrtstoletí mezi lety 1883 a 1908 kníže Jiří Kristián Lobkowitz) změnou příslušného paragrafového ustanovení zemského zákona z roku 1888, jak se stalo například v roce 1896. Protože způsob financování zdravotní péče – a v našem případě především – okresních nemocnic byl tehdy (stejně tak jako dnes) velmi živým předmětem odborných a politických debat, může kratší analýza těchto debat včetně užité argumentace a následných řešení sloužit také jako zcela autentický vhled nejen do tehdejšího prostředí běžného sněmovního a samosprávného života a jeho humanitně charitativního nastavení, konfrontovaného (tak jako dnes) s permanentním (ovšemže vždy relativním) nedostatkem financí, ale také jako sonda do prostředí okresních nemocnic a strategií zdejších lékařů, kteří požívali velkou moc, protože podle vnitřního řádu nemocnice jen a jen oni podle svého (odborného) uvážení pacienty v nemocnici hospitalizovali a jen (neradi) je z nemocnic propouštěli. Bude to také svědectví o lidské vynalézavosti, jak jednoduchými administrativními kroky nemocnici i sobě finančně přilepšit. Bude to ale hlavně svědectví o charakteru dobové diskuse o nastavení lékařských platů v okresních a městských nemocnicích, kde byli lékaři placeni ze zemského rozpočtu.

O způsobu financování okresních a obecních (městských) nemocnic se na českém sněmu rokovalo od šedesátých let 19. století několikrát, ale teprve v roce 1882 byla zřízena komise expertů, která měla sněmu předložit zcela konkrétní návrhy, jak „s náležitým zřetelem k požadavkům lidskosti“ snížit léčebné výlohy zapravované ze zemských fondů. Komise koncem července 1884 předložila prostřednictvím zemského výboru svoji zprávu sněmu.³¹ Vyplynulo z ní, že země tehdy zapravovala výlohy nemocnicím v Praze, v Čechách a mimo Čechy. Hledat možnosti úspory doporučovala komise pouze u provozu okresních a obecních nemocnic v království Českém včetně „israel. nemocnice v Praze“. Komise navrhla, aby se především zpřísnilo posuzování přijímání nemocných osob do nemocniční péče a aby byly z této péče bezpodmínečně vyčleněny všechny osoby s nevyléčitelnými neduhy, které měly být umísťovány v obecních, okresních a „panských“ (tedy těch, které byly vydržovány velkostatkem) „chorobincích“. Dále mělo být přísněji dohlédnuto na finanční kázeň obcí, které byly povinny platit nemocnicím ošetření svých

31 Členy této komise byli: předsedící zemského výboru Jan Volkelt, c.k. dvorní rada Jan Bradacz, poslanec zemského sněmu a starosta Liberce, poslanec zemského sněmu a poslanecké sněmovny říšské rady Eduard Gregr, Moric Smoler, c.k. místopředsedlí rada, Václav Bach, poslanec a primář všeobecné nemocnice v Kutné Hoře, František Teplý, primář všeobecné nemocnice v Litomyšli, František Zöhner, správce všeobecné nemocnice v Praze, Anton Pfeifer, primář všeobecné nemocnice v Liberci a Karel Brandejs, účetní rada zemské účtárny.

nemajetných občanů, tedy příslušníků obce s domovským právem, ale většinou se svými úhradami byly liknavé a velmi pozadu.³² Zde, tedy v práci obecních radních, měly být také „přístřeny předpisy, jež se vztahovaly k vydávání úředních vysvědčení o majetkových poměrech a poplatnosti ošetřovance a jeho příbuzných po zákonu k náhradě povinných“. Tímto způsobem končila prozatím většina nevyléčitelných osob právě v okresních nemocnicích. Dále bylo navrženo, aby se nákladem země nebo okresů začaly zřizovat „větší chorobince, následkem čehož by nemocnice veřejné se zbavily ošetřovanců, jež tam nepatří“. Kromě běžných úspor v rubrice „opatrování rozličných předmětů spotřeby a stravování“ komise navrhla zavedení jednotných „předpisů ofertních a jídelných“. Sjednání „ofertního řízení“ a centrálního dohledu nad ním včetně kontroly cen potravin, dodávaných do nemocnic a zemských ústavů, mělo přinést úspory a účetně ověřený přehled o skutečně nezbytných vydáních.

Další úspory bylo podle názoru komise možno dosáhnout už jen „při dodávce léků řízením ofertním“, tedy opět bylo třeba zajistit si přehled o cenách léků, které jednotlivé nemocnice nakupovaly za nejrůznější cenových podmínek. Naopak komise nedoporučila vyhledávat úspory „při nákladu na zřízení lékařské a na opatrovatele neb obsluhovače nemocných, neb jejich platy jsou vůbec velmi mírné, ba skrovně vyměřeny“. Možnost převést některé výlohy nemocnic na obce, komise – tak jako už i několikrát v minulosti – jednoznačně zamítla. Závěrem komise konstatovala, že „prostředky peněžné, zemí Českou k účelům nemocnic věnované, celkem jsou výhodněji a prospěšněji vynaloženy nežli v ostatních zemích našeho mocnářství“.

Náklady země na udržování okresních nemocnic byly opět předmětem komisionálního a sněmovního jednání až po nabytí prvních zkušeností s fungováním zemského zákona o veřejných všeobecných nemocnicích z roku 1888. Už se ale nejednalo o nákladech na udržování nemocnic jako takových, protože návrhy předchozí komise byly kromě stanovení jednotných jídelných norem (většina nemocnic vedla a organizovala stravování ve vlastní režii) více méně realizovány, ale debatovalo se už jen většinou o nastavení platů lékařů a správních úředníků nemocnic, tedy „o nastavení požitků služebních“, jak zněl také název zprávy sněmovní komise pro záležitosti okresní a obecní zřízení českým sněmem

32 Až teprve v případě bezprizornosti bylo nemocniční ošetření zapláceno ze zemského fondu. V roce 1890 byla nejnižší denní ošetrovací taxa vyměřována v nemocnici ve Vysokém Mýtu (43 kr.), nejvyšší pak v nemocnici v Liberci (82 kr.).

v roce 1907.³³ Platy lékařů a úředníků se mezitím staly významnou položkou v rozpočtové rubrice vydání země na zdravotnictví, byly však nedostatečně diferencovány s ohledem na pracovní vytíženost lékařů zvláště okresních nemocnic v hustě obydleném německojazyčném území. Na rozdíl od českých lékařů v méně vytížených nemocnicích ve vnitrozemí zřejmě již zdejší lékaři nemohli provozovat svou vlastní soukromou praxi.

Zevrubná zpráva k žhavému tématu lékařských platů byla po důkladném komisionálním zkoumání českému sněmu předložena 27. září 1907. Zemský výbor touto zprávou také reagoval na četné petice okresních zastupitelstev a hlavně samotných lékařů, kteří se dožadovali spravedlivějšího roztržení nemocnic a v důsledku toho i diferenciac (zvýšení) platů pro skutečně vytížené lékaře, kteří už pro nával práce v okresní nemocnici obětovali své soukromé praxe. Masové zasilání petic zemskému výboru vyprovokoval článek vrchního zdravotního rady a primáře opočenské nemocnice MUDr. Jana Dvořáka ve Věstníku č. 17 v roce 1901, což byla pravidelná příloha Časopisu lékařů českých.³⁴ Vrchní rada Jan Dvořák zde vlastně otiskl znění odborně fundované petice, kterou stačilo jenom opsat, podepsat a zaslat zemskému výboru.³⁵ Petice obsahovala všechny výše uvedené „systémové“ problémy, které vznikly jak živelností ve výstavbě okresních nemocnic, jejichž lékaři si ale měli tak jako předtím opatřit základní prostředky k živobytí soukromou

33 Kníže Jiří Kristián Lobkowicz bedlivě dohlížel jako nejvyšší maršálek království Českého na vyplňování všech ofertních řízení na všechny dodávky potravin do zemských ústavů, neboť o něm bylo známo, že nabídky svých velkostatků z těchto ofert okamžitě vylučoval.

34 MUDr. Jan DVOŘÁK ve spisu o *Poměrech všeobecných veřejných nemocnic venkovských v království Českém*, který vyšel v Praze v roce 1904 a který věnoval nejvyššímu maršálkovi království Českého knížeti Jiřímu Lobkowiczovi, odůvodňoval zájem o zkoumání poměrů v těchto nemocnicích osobní negativní zkušeností s poměry v opočenské nemocnici, kam nastoupil jako praktikant v roce 1880 a později byl činný jako sekundář i jako primář. V úvodu tohoto spisu čtenářům sděluje, že mu „bylo bohužel seznati hojné stinné stránky venkovské veřejné nemocnice, jež ve mně budily vždy větší odpor proti podobnému zařízení... Byl roku 1889 zvolen poslancem do sněmu zemského, dal jsem záhy výraz nevoli a hlubokému přesvědčení svému o potřebě časových reforem všeobecných nemocnic, jak v komisi sněmovní, tak na tribuně sněmovní, jakmile zjednal jsem si potřebné rozhledy v protokolech a přílohách sněmovních“. Dostupné z: <http://www.digitalniknihovna.cz/nlk/uuid/uuid:MED00106477> (3. 4. 2020). K osobnosti MUDr. Jana Dvořáka: Jan VOBORNÍK, MUDr. Jan Dvořák. Sociální hygienik a lidumil, Praha 1917. Nekrology se nacházejí: Topičův slovník, 4, 1916–1917, s. 191–192; Zlatá Praha, 24, 1916–1917, č. 12, s. 143; Osvěta, 47, 1917, s. 256.

35 Příloha Časopisu lékařů českých, roč. XIII, č. 17/1901, s. 193–195, úvodní článek MUDr. Jana DVOŘÁKA *Úprava poměrů ve všeobecných veřejných nemocnicích v království Českém*. Viz: <http://www.digitalniknihovna.cz/nlk/view/uuid:310a27bb-dd18-404d-96e8-910141b7a-333?page=uuid:c20f81db-c37a-11e4-b50e-d485646517a0> (3. 4. 2020).

praxí, tak i špatně nastavenými „normativy“, tedy šlo především o kategorizaci nemocnic do čtyř tříd z roku 1888 a z ní odvozených platů lékařů z roku 1896. Petice pak nastalou situaci označila jako „přetížení“ lékařů zvláště v nemocnicích vyšší kategorie, kteří pak jsou nuceni „věnovati se službě nemocniční, aniž by na soukromou praxi mohli pomýšleti. Takto jest dnešního dne skutečnými poměry a zkušenostmi nové doby překonáno a vyvráceno i druhdy povšechně nesprávné stanovisko, že koná lékař v nemocnici službu pouze jako vedlejší zaměstnání a že jest příjmy odkázán na soukromou praxi. Kdož neuznal by dnešního dne, že je v zájmu vzrůstu, pokroku a nerušeného vývoje všeobecných veřejných nemocnic, aby byla se strany kompetentních činitelů učiněna veškerá opatření, a aby veškeré snahy byly soustředěny k ideálnímu cíli, by mohl lékař nemocniční aspoň v čelných ústavech věnovati veškerý čas a veškerou práci službě nemocniční a aby byly za tím účelem existenční jeho poměry přiměřeně upraveny!“³⁶ To znamenalo konkrétně, že by služné pro lékaře nemocnice první třídy mělo být srovnatelné „aspoň poměrům tabákových továren“, tedy mělo být oceněno sumou 3200 K ročně pro primáře nemocnice první kategorie. Nemocniční lékař se stával čím dál tím větším „lůžkovým“ specialistou a stále více byl vázán k nemocnici i jiným způsobem. Kvalita zdravotní péče a rychlost lékařského zásahu v okresních nemocnicích se zřejmě zvýšila i pohotovostní připraveností lékařů, kteří mnohdy bydleli už přímo v nových nemocnicích, a žádali tudíž za tyto nové služby zásadní revizi svého finančního ohodnocení.

Okresní nemocnice byly od 1. ledna 1888 rozděleny do čtyř výkonnostních tříd.³⁷ V nemocnici náležející do I. třídy činil roční počet přijímaných nemocných na základě tříletého průměru minimálně 1000 nemocných, kteří v této nemocnici strávili více než 20 000 „ošetřovaných dnů“, které byly opět propočteny dle tříletého průměru posledních let; v nemocnici II. třídy ročně dlelo 701 až 1000 pacientů při vyčerpání minimálně 15 000 ošetřovaných dnů; v nemocnici III. třídy pak bylo ošetřeno 401 až 700 pacientů s minimem 7000 ošetřovaných dnů a v nemocnici IV. třídy se pak ročně nacházelo méně než 400 pacientů a méně než 4000 zprůměrovaných ročních ošetřovaných dnů. Podle těchto kategorií nemocnic

³⁶ Tamtéž, s. 198.

³⁷ V. PREINNINGER, *Sbírka zákonů a nařízení o zdravotnictví se zvláštním zřetelem ku zemím koruny České*, s. 320–325. K rozdělení okresních a obecních nemocnic do jednotlivých tříd se mimo jiné vyjadřuje rovněž Jan DVOŘÁK. *O potřebě, aby byly upraveny poměry všeobecných veřejných nemocnic v Čechách*, Samosprávný obzor. Časopis věnovaný správě politické a zvláště samosprávě, roč. XVII, 1905, č. 3 – 4, s. 5–81, č. 5, s. 141–158 a č. 6–7, s. 172–191. Dohledatelné na adrese: <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/handle/ABA001/1453024> (3. 4. 2020).

byly také nastaveny platy lékařů, a to následovně: v nemocnici I. třídy pobíral primář 800 zlatých a sekundář 600 zlatých ročně, v nemocnici II. třídy 700 a 500 zlatých ročně a v nemocnici III. třídy 600 a 400 zlatých ročně. Ve čtvrté třídě příslušel lékaři „toliko honorář (renumerace) co do výše poměrně odpovídající počtu nemocných průměrem ročně do toho kterého ústavu přijatých, avšak nepřevyšující roční obnos 500 zlatých pro lékaře a 400 zlatých pro úředníka“. Ústavy čtvrté třídy nedisponovaly systematizovaným místem sekundárního lékaře. Nicméně pokud by jejich návštěvnost stoupla do té míry, že by mohly být přeřazeny do vyšší třídy, plat lékaře zůstával stejný až do doby, kdy bylo zcela nepochybné, že „návštěva ústavu potrvá“, ovšem s tím, že „lékaři, jež by za účelem docílení vyššího počtu ošetřovanců úmyslně nešetřili předpisů platných v příčině přijímání nemocných do ústavu, jakož i propouštění z ústavu odepře se nehledíc k jiným trestům disciplinárním, na rok zvýšení služebních požitků vůbec“. Lékařům, kteří nastupovali do nově zřízených nemocnic, byly vyměřeny služební požitky jako v nemocnici čtvrté třídy a teprve po potvrzení frekvence nemocných vyšší než 400 ročně bylo možno služební požitky „přířknouti dle třetí třídy“. Definitivní určení třídy nové nemocnici bylo stanoveno až po třech letech statistického pozorování.

Za motivační pobídku bylo možno považovat „přířknouti lékařům I., II. a III. třídy na přídatky pětileté ve výši 50 zlatých ročně, avšak jenom ne více než čtyřikrát“. Všichni lékaři, kteří nepřetržitě a definitivně po pět let a více sloužili v okresních nemocnicích a během posledních pěti let nedosáhli vyššího platu, mohli k 1. 1. 1897 automaticky nabýt tohoto nároku na příplatek, který byl nazýván kvinkvenálka. Pokud by lékař všemi služebními požitky dosáhl už vyššího platu, než „přítomnými zásadami jest stanoveno“, zůstaly mu všechny požitky ad personam nezměněny až „do uprázdnění místa“. Zbývá doplnit, že nejvyšší nemocniční úředníci (a býval jich jen opravdu nezbytný počet k zajištění provozu nemocnice) pobírali roční plat většinou o sto zlatých nižší než primář, tedy plat v rozsahu od 300 do 700 či 800 zlatých ročně. Na rozdíl od lékařů si privydlávat po službě například účetní a daňovou erudicí většinou neuměli. Rovněž lékaři i úředníci nemocnic měli podle § 30 normálních stanov všeobecných veřejných nemocnic nárok dle zemského zákona č. 33 z roku 1890 na udělení dovolené na základě „substituce“. Náklad za substituci však nesměl přesáhnout „služné lékaře nebo správního úředníka zastoupeného“, neboť byl placen se z fondu nemocnice.

Takto byly nastaveny platy lékařů od ledna 1897 a platy úředníků nemocnic od ledna 1898, když země v této době financovala 64 nemocnic (z toho ve správě okresů bylo 27 a ve správě obcí 38) a jejich 110 lékařů, kteří měli k dispozici 7998 lůžek a ošetřili v roce 1896 na 45 887 nemocných, kteří strávili

v okresních a obecních nemocnicích 1 126 484 dní.³⁸ Počet úředníků s ročním platem mezi 400 až 600/700/800 zlatými dle kategorie nemocnice se v těchto nemocnicích pohyboval kolem osmdesáti. O patnáct let později bylo nemocnic spolufinancovaných ze zemských fondů již v Čechách osmdesát čtyři. Roční počet hospitalizovaných výrazně stoupl, ale počet správních úředníků nemocnic zůstal téměř na stejném stavu jako v roce 1896. Přibyla jim ovšem jedna „pomocná síla“.³⁹

„Neustále stoupající frekvence všeobecných veřejných nemocnic v království Českém za posledního desetiletí“ byla důsledkem nejen rozvoje lékařské vědy, nemocenského a úrazového pojištnictví a lepšího spravování obcí a okresů, ale také významných ekonomických a sociálních změn, které se odehrály ve společnosti. „Nahromadění se obyvatelstva, a to zejména nemajetného v městech a krajích průmyslových“ a „dobrá pověst všeobecných veřejných nemocnic... způsobily, že širší kruhy obyvatelstva, které se dosud ústavů těch více méně ostýchaly, čím dále s větší důvěrou se na ústavy ty obracejí“. Těmito slovy zahájila své dlouhé exposé komise pro záležitosti okresní a obecní, která 27. 9. 1907 jednala o Zprávě zemského výboru království Českého v příčině úpravy požitků služebních lékařů a správních úředníků všeobecných veřejných nemocnic v království Českém.⁴⁰ Komise

38 NA ČZS, karton 177, složka XII–6, tabulkové přílohy k Zásadnímu ustanovení dle kterého výbor zemský království Českého na základě paragrafu 12 zemského zákona č. 19 ze dne 5. března 1888 schvaluje služební požitky lékařům všeobecných veřejných nemocnic v Čechách z 29. 1. 1896 a Zpráva komise pro okresní a obecní záležitosti o zprávě zemského výboru ohledně upravení platů správních úředníků všeobecných veřejných nemocnic v Čechách z 27. 2. 1897. Tímto zákonným opatřením měly být napraveny „rozhárané a neupravené poměry služebních poměrů lékařů a platů správních úředníků všeobecných veřejných nemocnic v Čechách“, které „se nesrovnávaly s pojmem moderně a účelně zařízených nemocnic“.

39 Úhrnný počet nemocných ve veřejných nemocnicích stoupl mezi léty 1906 až 1911 téměř o 40 000 (z 123 290 na 162 873), v soukromých nemocnicích o 4000 (z 19 157 na 23 006). Ve většině veřejných nemocnic byl zaměstnán jeden správní úředník s jednou pomocnou silou. Jenom v c.k. všeobecné nemocnici v Praze v roce 1910 pracovalo 18 úředníků. *Statistická příručka království Českého*, s. 70.

40 NA ČZS, karton 177, složka XII–4, 1–2, *Zpráva komise pro okresní a obecní záležitosti o zprávě zemského výboru království Českého v příčině úpravy služebních požitků lékařů a správních úředníků všeobecných veřejných nemocnic v království Českém*. Sněm království českého, Stenografické protokoly, Sobota 5. října 1907. Dohledatelné na: <https://www.psp.cz/eknih/1901skc/2/stenprot/060schuz/s060001.htm> (3. 4. 2020). Druhé čtení zprávy komise pro záležitosti okresní a obecní o zprávě zemského výboru v příčině úpravy požitků služebních lékařů a správních úředníků všeobecných, veřejných nemocnic v království Českém; čís. sněm. 1490, tisk DCXCI. Dohledatelné na: <https://www.psp.cz/eknih/1901skc/2/stenprot/060schuz/s060011.htm> (3. 4. 2020). Druhé čtení zprávy komise pro záležitosti okresní a obecní o zprávě zemského výboru v příčině úpravy požitků služebních lékařů a správních úředníků všeobecných, veřejných nemocnic v království Českém; čís. sněm. 1490, tisk DCXCI. 7. října 1907.

konstatovala nepoměr mezi „prací a odměnami funkcionářů nemocničních, na kterých se slavný sněm na svém XXI sezení 10. února 1896 usnesl“. „Nepoměr ten“ přiměl ředitelství dvaceti osmi nemocnic v českých a německých krajích, německou sekci Lékařského spolku v Praze a Pošumavské župy lékařské v Klatovech a posléze i Spolek správních úředníků všeobecných veřejných nemocnic, aby podaly sněmu petice „téměř doslovného znění“ za provedení „časových reforem“ těchto nemocnic, jakož i úpravu „poměrů služebních, služného a výslužného lékařského i správního personálu“. Zasedání komise předcházela několik let probíhající anketa o poměrech ve všeobecně veřejných nemocnicích v Čechách a „informační“ zasedání lékařů, ze kterých vzešly petice s těmito shodnými požadavky: 1. Úprava platů a výslužného primářů a subalterních lékařů; 2. Stanovení veškeré služební doby na 30 let; 3. Upravení pravomoci lékařů vůči správě nemocnice; 4. Přiznání nároků na jednoměsíční dovolenou ročně; 5. Vydání jednotného ošetrovacího řádu a jídelních norem pro všechny všeobecné veřejné nemocnice a 6. Zřízení ošetrovatelského kurzu pro personál nemocnic. Petice českých lékařů ještě požadovala vyplácení služného a pense rovnou ze zemské pokladny, neboť „vyplácením služného a penze přímo z nemocniční pokladny stoupá výše ošetrovací taxy, čímž by bylo postiženo méně zámožné obyvatelstvo“. Administrativní úředníci se ve své petici domáhali 1. Úpravy platu a výslužného; 2. Stanovení nároku na čtrnáctidenní nebo třicetidenní dovolenou; 3. Zproštění povinnosti složit služební kauci a 4. Vydání služební pragmatiky.

Platy a pense opravdu již deset let nerostly a nemocnice zůstávaly rozděleny stále do výkonnostních tříd jako dříve, což mělo za následek, že nejvíce nemocnic se nacházelo v první třídě (37), pak ve druhé třídě (22), pak ve třetí třídě (20) a jen pět nemocnic ve čtvrté třídě. Už jen z tohoto jednoduchého přehledu vyplynulo, že schválený normativ třídění nemocnic se přežil a hlavně, že nemocnice první třídy začaly vykazovat velmi nápadné rozdíly ve své výkonnosti, neboť v této kategorii byli stejně oceňováni lékaři v nemocnicích s výkonem těsně nad tisíc pacientů ročně, stejně tak jako ti, kteří se blížili ke čtyřem tisícům ročně ošetřených pacientů při stejném počtu systematizovaných lékařských míst. Navíc bylo obecně známo, že v některých ústavech ponechávají lékaři nemocné déle než v jiných, „aniž by byla potřeba toho vždy prokázána“. O délce rekonvalescence rozhodoval totiž vždy jen lékař. Počet ošetrovacích dnů byl tak zvláště v nemocnicích s dostatkem lůžek kritériem velmi ošidným. Lékař tak ve vlastním zájmu „hleděl docílit vyššího počtu ošetrovacích dnů“, což mělo negativní finanční důsledky pro zemské fondy, protože bylo zjištěno, že nejdéle pobývající osoby v nemocnicích nejsou většinou „členy nemocenských pokladen“. Nápadné bylo také, že se běžně stávalo, že ústavy

s nejvyšší výkoností, vykazovaly menší průměr ošetrovacích dnů, než ústavy co do počtu pacientů zcela průměrné. Stanovení minima ošetrovacích dnů pro jednotlivé platové třídy vedlo právě k této nápadné nesrovnalosti, které si po několika letech fungování tohoto regulativu povšiml i zemský výbor. Paradoxní na tomto systému bylo, že lékař, který si při přijímání a propouštění pacientů počínal svědomitě, nemohl dosáhnout vyššího služného. I když počet ošetřených pacientů limitně naplnil, vyššího počtu ošetrovacích dnů ale nedosáhl (a samozřejmě se naopak stávalo, že „méně svědomitý“ lékař dosáhl vyššího služného, protože si „pohlídal“ počet ošetrovacích dnů). Statisticky průměrný rozdíl mezi takovým „svědomitým a nesvědomitým“ počínáním činil tenkrát 15 až 34 dnů na jednoho pacienta, což byl více než dvojnásobný statistický rozptyl, který samozřejmě nebylo možno odůvodnit jiným charakterem nemoci v jedné či druhé nemocnici. Z počtu ošetrovacích dnů nebylo tedy možno usuzovat ani na skutečnou výkonnost a ani na kvalitu dotyčného ústavu. Kritérium pro roztržidění nemocnic do kategorií a stanovení platů lékařů podle průměrného počtu ošetrovacích dnů tak během zhruba dvaceti let ztratilo zcela své opodstatnění. Vypovídalo totiž o něčem jiném, než byla náročnost lékařských úkonů a efektivita jejich léčby. Vypovídalo hlavně o tom, že lze tento systém jednoduše obelstít.

Zbývalo tedy jediné kritérium pro kategorizaci nemocnic a z této kategorizace vyplývající ocenění nemocničního personálu, a tím bylo hodnocení podle počtu ošetřených pacientů se zvláštním zřetelem na „lékařskou výkonnost“. Lékařské petice a jejich profesní spolky tak unisono žádaly roztržidit nemocnice podle průměrného počtu ošetřených pacientů nikoliv do čtyř, ale do pěti, popřípadě do šesti tříd, přičemž největší proměnu, jak se dalo čekat, měla zaznamenat nejvyšší třída, z které měly vzniknout až tři nové třídy. Znamenalo to také, že deset nemocnic s nejvyšší frekvencí přijatých pacientů, mohlo své primariáty také rozdělit na dva anebo mohly přijmout více subalterních lékařů. Nové rozdělení nemocnic pak mělo mít dle přání petentů následující podobu: VI. třída s frekvencí pod 500 nemocných, V. třída 500 až 700 nemocných, VI. třída 701 až 1000, III. třída 1001 až 1500, II. třída 1501 až 2000 a I. třída více než 2000 nemocných. Pak to znamenalo, že v I. třídě by skončilo jen 10 nemocnic, v II. třídě 8, ve III. pak 19, ve IV. nejvíce ústavů, tedy 23, v V. třídě 13 a v VI. třídě 11 nemocnic. Tomuto rozdělení pak mělo odpovídat zvýšené služné primářů, které činilo od VI. až do II. třídy 2000, 3000, 4000 a 5000 K (poměr mezi korunou a zlatým činil 2: 1). K tomuto služnému mělo být umožněno podle návrhů petentů získat také pět kvinkvenálek po 400 K, aniž by lékař tento nárok porušil předchozím postupem

do vyšší platové třídy. Primárním lékařům mělo být mimo to dovoleno i nadále vykonávat soukromou praxi. U ostatních lékařů se předpokládalo, že veškerý svůj pracovní čas budou věnovat „službě nemocniční“, neboť „již dávno bylo vyvráceno“, že nemocniční lékař je stále ve svém hlavním příjmu odkázán na soukromou praxi. Celkový finanční dopad této reformy lékařských platů navržené petenty komise vyjádřila poměrem 475 000 K nyní ku 345 000 K dříve.

Tento návrh zemský výbor a ani komise pro okresní a obecní záležitosti vcelku nepřijala, respektive ho kompromisně upravila tak, že vytvořila nové rozdělení nemocnic do šesti tříd, ale snížila navrhované roční platy lékařů a správních úředníků. Její zásah pak měl podobu vstřícného kompromisu: v I. třídě s frekvencí přes 2000 pacientů ročně obdržel primář 3200 K a první, druhý a třetí sekundář 1800, respektive 1600 a 1400 K ročně, správní úředník pak 2200 K; v II. třídě s frekvencí 1501 až 2000 pacientů bylo určeno 2800 K ročně pro primáře a 1600 K pro prvního a 1400 K pro druhého sekundáře a 2000 K pro správního úředníka; ve III. třídě s frekvencí 1001 až 1500 pacientů pak 2400 K pro primáře, 1600 pro jednoho sekundáře a 1800 K pro úředníka; ve IV. třídě s frekvencí 701 až 1000 pacientů 2000 K pro primáře a 1400 K pro sekundáře a 1600 K pro úředníka; v V. třídě s frekvencí 501 až 700 pacientů 1600 K pro primáře bez sekundáře a 1400 K pro administrátora. V VI. třídě s frekvencí do 500 nemocných příslušel ordinujícímu lékaři toliko honorář v rozmezí 1000 až 1400 K, který byl odstupňován podle počtu přijatých nemocných za jeden rok.

Komise se také zabývala otázkou tzv. fluktuujících lékařů, čímž měla na mysli mladé sekundáře, kteří „vyhledávají nemocnice za svým dalším vzděláním pro budoucí své povolání“. Zde se vyslovila, že sice „jest žádoucí, aby – pokud možná – co největšímu počtu mladých sil lékařských další vzdělání v nemocnicích umožněno bylo“, ale na druhé straně trvala na tom, aby sekundář byl ustanoven pouze v nemocnicích nad 750 pacientů ročně. Definitivu měl ale obdržet v nemocnicích s více sekundáři jen jeden sekundář, čímž nabyl nové hodnoty sekundáře první třídy. Ostatní sekundáři druhé třídy pracovali bez definitivy, což jim garantovalo lékařské místo pouze na dva roky s možností dalšího prodloužení o dva roky. Sekundárním lékaři, který byl do nemocnice ustanoven s povinností bydlet v nemocnici a vzdát se soukromé praxe, pak ještě příslušel nárok na otop, světlo, posluhu a také „naturální stravu dle první třídy, anebo, kde první třída nebyla stanovena, dle lepší třídy ošetřovací“.

Jak petice českých, tak i německých veřejných nemocnic žádaly, aby kvinkvenálky mohly být uděleny pětikrát po 400 K jak pro primáře, tak i pro

definitivního sekundáře. K tomu se pojal ještě požadavek českých lékařů, aby tyto pětileté přídavky nebyly postupem do vyšší platové třídy přerušeny (dosavadní příplatek byl možný bez předchozího postupu do vyšší třídy pouze čtyřikrát s přídavkem 100 K). Komise pro okresní a obecní záležitosti se souhlasem zemského výboru zvolila i zde přijatelný kompromis: Přiznala lékařům pětinasobný nárok na příplatek, ale jen ve výši 200 K s nepřerušením nároku postupem do vyšší platové třídy. Komise doporučila i možnost vzniku dvou primariátů, ale jen v nemocnicích, kde na každý primariát připadlo 1000 a více pacientů, ovšem zase s tím dodatkem, že musí být ustanoven „řídící primář“, kterému „jest druhý primář ve věcech lékařských jinak samostatný, v ohledu administrativním podřízen“. Za toto administrativní vedení příslušel řídícímu primáři příplatek 400 K ročně, ovšem zase s tím dodatkem, že „požívá-li řídící primář vyššího platu, nežli odpovídá frekvenci jeho oddělení s připočítáním zmíněného příplatku za administrativní vedení ústavu, nedostane se mu za vedení ústavu žádného příplatku“. O drahotných příplatcích, které doposud vyplácely obce, okresy nebo nadace lékařům, komise vůbec nejednala, neboť tyto příplatky nespádaly do její kompetence.

Ohledně nové úpravy nároku na výslužné žádaly lékařské petice stanovení služební doby na třicet let, neboť podle jejich petice „se čtyřiceti let žádný lékař nedočká“, se započtením veškeré doby strávené v aktivní vojenské službě, ve všeobecné nemocnici na pozici asistenta, sekundáře, operačního eléva a externisty plus všechny výhody a případné požitky, které tehdy náležely všem zemským úředníkům. Zde komise konstatovala, že tyto nároky nepatří do její kompetence, respektive o nároku na dovolenou, úrazové pojištění či ručení proti třetím osobám rozhoduje „vrchní správa nemocnice“, nicméně uznala, že by bylo záhodno ulehčit finanční situaci nemocnicím tím, že by se penze, vdovské platy a vychovávací příspěvky platily ze zvláštního „konkretálního penzijního fondu“, do kterého by „jednak nemocniční funkcionáři, tak i všeobecné veřejné nemocnice samy určitým percentem přispívaly“.

Ohledně dalších požadavků lékařů, a) aby z instrukcí služebních bylo vynecháno ustanovení, že lékaři nesmějí přijímat odměny, a místo toho bylo stanoveno, že lékaři mohou své soukromé pacienty v nemocnici léčit, „začež jako na zvláštní výkony a operace mohou býti honorováni“; b) aby byla rozšířena pravomoc primáře nad „personálem ošetrovatelským, jak světským, tak řádovým“; c) aby i správce ústavu byl primáři přímo podřízen a d) aby primáři získali ve správním výboru a vrchní správě nemocnice místo poradního hlasu hlasovací právo, komise konstatovala, že by se musela změnit příslušná paragrafová znění zemského zákona

č. 19 o všeobecných veřejných nemocnicích z roku 1888 a všechny následné instrukce a stanovy nemocnic, což by byl dlouhý právně legislativní proces.⁴¹ Tento smělý pokus o změnu „mocenských“ poměrů ve veřejných nemocnicích ve prospěch primářů se tedy prozatím nezdařil. Svědčil nicméně o narůstajícím sebevědomí lékařů, kteří už nepochybovali o své nepostradatelnosti a důležitosti v modernizující se společnosti, kam stále více pronikala humanizace, profesionalizace a silný hlas expertů. Zřizovatel nemocnice se tak měl starat jen o materiální zázemí ústavu, nikoliv o jeho vnitřní organizaci.

Na přelomu století bylo možno zaznamenat také stížnosti primářů ohledně nepřiměřeně přísného dohledu nad jejich prací ze strany dozorujících okresních (zeměpanských) lékařů, které vysílal na kontroly veřejných nemocnic okresní hejtmán. Jan Dvořák uvádí případy, „kdy zeměpanský lékař vystupuje při dozoru co policejní komisař proti primáři nemocnice, kdežto s ošetrovatelským personálem, zejména s duchovním, se v pravém slova smyslu fraternizuje“.⁴² Odpomoci tomuto nešvaru mělo podle primářů zřízení zvláštního stálého zdravotního referenta pro veřejné nemocnice při zemském výboru. Ani tento požadavek nebyl splněn.

Zvýšení platů správních úředníků okresních nemocnic bylo povoleno českým sněmem 12. února 1898. Podle zařazení nemocnice do výkonnostní třídy pobírali úředníci plat od 500 do 1400 K ročně, což už podle mínění komise neodpovídalo v roce 1907 ani „změněným poměrům drahotním“ a ani „netušenému rozkvětu a rozmachu všeobecných veřejných nemocnic“, protože těmto úředníkům byla svěřena hospodářská správa ústavu a hlavně ta nejdůležitější a nejnepríjemnější činnost, tedy „obstarávání veškeré agendy s vymáháním léčebného spojené“.⁴³

41 Všechny zde uvedené citace pocházejí z téhož dokumentu, jak je uvedeno v předchozí poznámce. Správní výbor nemocnice spravoval jmění ústavu, dohlížel na stravování nemocných, údržbu nemocničních budov včetně provozu (otop, pitná voda atd.) a přijímal a propouštěl zaměstnance nemocnice. Rovněž tak měl v rukou vykonávání disciplinární moci nad lékaři. Nicméně právo suspendovat lékaře měl dle § 16 zemského zákona z roku 1888 jen „zemský výbor se souhlasem politického úřadu“. K tomuto požadavku se lékaři všeobecných veřejných nemocnic neustále vraceli. Naposledy během zasedání Spolku českých lékařů veřejných nemocnic v Praze dne 7. listopadu 1911. Národní listy, roč. 51, č. výtisku 309, 8. 11. 1911, s. 3. Viz: <http://www.digitalnik-nihovna.cz/nkp/uuid/uuid:bc53e2d0-305f-11e7-9ceb-005056825209> (3. 4. 2020).

42 J. DVOŘÁK, *Poměry všeobecných veřejných nemocnic*, s. 61.

43 Denní ošetrovací taxa se v roce 1910 pohybovala v rozmezí od 1,26 K (nemocnice v Arnau/Hos-tinné) až po 2,30 (nemocnice Královské Vinohrady), ale v některých případech mohla dosáhnout v těžce nemocnici až 6 či 10 K. Počet lůžek na nemocnici kolísal od 28 (nemocnice v Rumburku) přes zcela běžných 70–100, až k 300 (nemocnice Plzeň) či k zcela výjimečným 1300 (c.k. Všeobecná nemocnice Praha). *Statistická příručka království Českého*, s. 66–69. Ohledně zpožděných výplat a vymáhání ošetrovacích tax MUDr. Jan Dvořák napsal: „Administrativní agenda všeobecných

Správní úředník nemocnice se stal mezitím skutečným komplexním manažerem, po kterém byla poptávka, neboť se od něho vyžadovala znalost zákonů, předpisů a normativů z daného oboru a příbuzných (chudinství, účetnictví, zbožiznalství, ofertního řízení, potravinářství apod.), všech soukromoprávních norem a také trestního práva a daňové soustavy, což umožňovalo absolvování minimálně vyšší střední školy s patřičnou výukou účetnictví. Profesionalita těchto velmi mobilních úředníků (jenom v kanceláři řízení provozu nemocnice opravdu nevyseděli) byla tedy zárukou kvalitního a úsporného vedení nemocnic, a proto komise navrhla zemskému výboru, aby se všichni správní úředníci nemocnic v gesci zemského výboru podrobili před nástupem do služby zvláštní praktické zkoušce z „nemocniční správy“. Na vykonání této zkoušky pak záviselo udělení tzv. „definitivy“. Za vykonání této zkoušky a přijetí do služby je čekal minimální plat ve výši 1400–1600 K, který odpovídal XI. hodnotní třídě ve státní službě. Po pěti letech mělo služné automaticky stoupnout o 200 K, po 15 letech služby měl úředník dosáhnout platu 2800 K plus pětileté přídávky. Místo přídávky mohl úředník zvolit „svobodný (bezplatný) byt v nemocnici neb přiměřené příbytečné“.⁴⁴ Jejich plat byl nakonec stanoven dle návrhu komise a zemského výboru v V. až I. třídě v rozmezí 1400 až 2200 K ročně. V nejnižší VI. třídě (do 500 hospitalizovaných ročně) dosáhli pouze remuneratione 800 až 1200 K ročně. Kromě toho každý úředník mohl obdržet pět kvinkvenálek po 150 K. Nově přijatí úředníci v nemocnicích I. až V. třídy nesměli od roku 1907 vykonávat svoji agendu jako „vedlejší funkci“. Osвобоzení od složení „služební kauce“ ponechala komise na rozhodnutí vrchní správy nemocnice. Zbývá dodat, že celá tato normativní přestavba platů lékařů a správních úředníků okresních nemocnic, která vstoupila v platnost v roce 1907, přišla zemský rozpočet na 148 000 K zvýšených každoročních nákladů, což v relativních číslech vyjádřeno

nemocnic jest stížena zdlouhavým, po pět, šest i více měsíců trvajícím vyřizováním čtvrtletních likvidací nemocničních zemskou účtárnou. Opožděným vyřizováním peněžních likvidací vzniká nemocnicím nemalá škoda, ježto nuceny jsou zprávy těchto zúčtovateli zálohy brán z peněžních ústavů mnohdy v nemalé výši. Taktéž spojeno bývá vymáhání ošetřovacích nákladů zvláště od nemocenských pokladen při známé semotavě liknavosti politických úřadů s nemalými obtížemi, průtahy a nesnázemi. Dle zpráv z mnohých stran došlých nuceny jsou nemocnice vymáhati léčebné poplatky na nemocenských pokladnách větším dílem pomocí soudních žalob, a i potom, když konečně byl dosažen příznivý rozsudek, bývá často nesnadno na mnohých pokladnách léčebné vymoci, čímž zůstávají mnohé léčebné položky nevyřízeny, následkem čehož vznikají nemocnicím každoročně veliké nedoplatky.“ J. DVOŘÁK, *Poměry všeobecných veřejných nemocnic*, s. 48.

- 44 Příbytečné činilo ve městech do 8000 obyvatel 15 % a ve městech nad 8000 obyvatel 20 % ročního platu úředníka, ale s touto podmínkou, že tuto výhodu obdrží jen ti úředníci, kteří „síly své nemocnici úplně věnují“.

činilo 43 %. Jen zvýšení dosavadních nákladů na služné primářů činilo 66 800, tedy 48 %.⁴⁵ Zřejmě nikomu jinému se tehdy nepodařilo zvýšit služné tak radikálně jako lékařům a zvláště pak primářům okresních nemocnic. Jejich „nátlaková akce“, kterou zahájilo otištění článku poslance MUDr. Jana Dvořáka v odborném periodiku, skončila po sedmi letech úspěšně.

A vůbec nakonec je se třeba zmínit s ohledem na způsob financování okresních nemocnic o „návrhu poslance Cyrila Papouška a dvaceti osmi soudruhů“ z 30. září 1910, který směřoval už k úplnému „pozemštění“ všech okresních nemocnic v Čechách a sahal tedy za daleké politické a finanční horizonty tehdy převládajících představ poslanců českého sněmu a většiny odborné veřejnosti. K radikálnímu návrhu na totální změnu vlastníka a provozovatele okresních nemocnic přivedl tyto poslance neblahý stav některých okresních nemocnic v Čechách, především pak v Benešově a v Rychnově nad Kněžnou, kde hrozilo uzavření nemocnice v důsledku nedostatku finančních prostředků. Z „hlediska humanitního“ mělo dvacet devět českých poslanců zemského sněmu jistě pravdu, že administrativní hranice samosprávného okresu či zdravotního obvodu nemá pro pacienta žádný význam, neboť léčbu nemoci či úrazu nelze limitovat formálně právními a ani finančními ohledy zřizovacího okresu či obce, ale právě jen ohledy dobově označovanými za „humanitní“. I když předkladatelé věděli, že jejich návrh ani před komisí pro okresní a obecní záležitosti, natož ve sněmovně s nejvyšší pravděpodobností nemá žádnou naději na úspěch, neboť zemské příjmy se v této době už musely obejít bez poplatků z tzv. pивní dávky, byli si jisti, že stejně jednou bude muset dojít k „dalekosáhlé reformě“ financování zdravotnictví. „Jest tudíž naléhavou povinností zodpovědných činitelů a zemského zákonodárství“, tvrdili petenti už v roce 1910, „přikročiti neodkladně k nové, dnešním poměrům vyhovující úpravě veřejnoprávních poměrů veřejných všeobecných nemocnic“.⁴⁶

45 NA ČZS, karton 177, složka XII-4, 1-2, s. 25.

46 NA ČZS, karton 177, složka XII-4, 2/1, *Návrh poslance C. Papouška a soudruhů ve příčině pozemštění všeobecných veřejných nemocnic v král. Českém, popřípadě revize zemského zákona ze dne 5. března 1888 č. 19 z. z. z 30. 9. 1910*, kde se mimo jiné psalo: „Okresy, které v pochopení humanitní samosprávy zřídily si moderní veřejné všeobecné nemocnice, zatíženy jsou dnes ohromnými statisícovými dluhy za původní náklady stavební a zařizovací, k nimž přibýly další, často několikanásobné náklady za přístavby a různá rozšíření. Nemocnice pak nákladem jednoho okresu zřízené používají z převážné většiny obyvatelé a příslušníci okresů jiných. Spravedlivě by bylo, aby tento stavební a zařizovací náklad nespočíval jen na poplatnictvu těch okresů, které nemocnice zřídily, ale aby uhrazován byl způsobem jiným, a sice buď zčásti fondem zemským, z části těmi sousedními okresy, jichž obyvatelstvo a příslušníci v určité míře nemocnice používají, a popřípadě i příspěvkem státu. Krátkou zprávu o rozpravě o této předloze na 61. schůzi českém sněmu přinesly

Závěr jako skromný hold výkonům české samosprávy v oboru veřejného zdravotnictví

Krátká analýza legislativní podoby organizace veřejného zdravotnictví a komisio-nálních a sněmovních návrhů doplněných dobovými hlasy samotných lékařů ohledně nastavení platů lékařů a nemocničních úředníků z konce 19. století a začátku 20. století v Čechách přinesla tyto výsledky:

1. Čechy, respektive království České patřilo v liberální době v rámci Předlitavska ke špičce v oboru samosprávné činnosti. Legislativní a materiální výkony všech územních samospráv na úrovni země, okresu a obce byly v mnoha oborech samosprávy obdivuhodné a pro českou a německou společnost velmi užitečné. Stavíme na nich dodnes.

2. Do července 1913, kdy došlo ke krachu zemských financí a v důsledku toho i k likvidaci zemské samosprávy, si království České vytvořilo další sféru moderní občanské infrastruktury v oblasti chudinství a veřejného zdravotnictví, kterou nejdříve kultivovalo v souladu s rámcovým říšským zákonodárstvím a posléze podle svých potřeb, respektive podle potřeb veřejnosti a vždy také i s ohledem na vyšší zájmy „humanitní“. Chudinství a zdravotnictví zůstalo také v podstatě poslední sférou samosprávné činnosti, kde se čeští a němečtí poslanci zemského sněmu ještě dokázali dohodnout na permanentním vylepšování této občanské infrastruktury. Jejich úsilím byl vytvořen životaschopný systém celoplošné, veřejné a všeobecné zdravotní péče, jehož páteří se staly zdravotní obvody a hustá síť všeobecných okresních a obecních nemocnic, která byla doplněna okresními a zemskými ústavy pro nevyléčitelně postižené. Zdravotní a sociální systém úrazového a nemocenského pojištění přijatý v osmdesátých letech 19. století k vybudování tohoto systému výrazně (synergicky) napomohl.

3. Vznik celoplošného systému veřejně dostupné a více méně i levné nemocniční péče přinesl lékařům a zřizovatelům nemocnic dvě zásadní změny. Lékaři ve veřejných nemocnicích prvních výkonnostních tříd byli natolik vytížení, že přestali mít čas na vedení soukromých praxí, které je doposud živily, a stále více byli pracovně (ale i jinak) vázáni k nemocnicím a jejich pacientům. Tato proměna role nemocničního lékaře byla akcelerována na konci 19. století přílivem pacientů

Národní listy 8. října 1907 na strana 2. Viz: <http://www.digitalniknihovna.cz/mzk/uuid/uuiid:03a353d0-767c-11dc-9d36-000d606f5dc6> (3. 4. 2020). K otázce pozemštění a postátnění veřejných nemocnic se vyjádřila: Hana MÁŠOVÁ, *Nemocniční otázka v meziválečném Československu*, Praha 2005.

do všeobecných veřejných nemocnic, jejichž péče o pacienty se neustále zlepšovala. Samotné lékaře však postavila před otázku likvidace vlastních praxí ve prospěch služby v nemocnici. Pro jejich rozhodnutí měla rozhodující vliv nová kategorizace veřejných nemocnic spojená se zásadním zvýšením lékařských platů v roce 1907.

Druhá změna ohledně spravování veřejných nemocnic nazrála v téže době, ale její řešení bylo realizováno až později. Spočívalo v rozhodnutí, zda provoz všeobecných veřejných nemocnic, který vykazoval z nejrůznějších důvodů (pokrok v medicíně, nové přístrojové vybavení, otevírání nových oborů) vzrůstající nákladnost, bude moci být i nadále financován původními zřizovateli těchto nemocnic, což byly obecní a okresní samosprávy. Řešení tohoto problému bylo ještě před rokem 1914/1918 hledáno v tzv. pozemštění okresních nemocnic, tedy v převedení těchto nemocnic na zemskou samosprávu, která už v této době finančně pokrývala platy lékařů, platby nemocnic za léky a bezprizorní nemajetné pacienty. Úplná „všeobecnost a veřejnost“ nemocnic mohla být v tomto ohledu však dokonána až v momentě, kdy země, která doposud budovala plošnou veřejnou nemocniční péči pouze prostřednictvím samosprávy, získala vlastní stát, a tudíž mohla rozhodovat o financování těchto institucí zcela nezávisle a jen s ohledem na své vlastní potřeby.

4. Vzestup prestiže a moci lékařů, tak jako krátce před tím inženýrů a stavitelů, ovšem s tím velkým rozdílem, že inženýři a stavitelé byli už přímo zainteresováni na místní samosprávě a mohli nejen oni okamžitě registrovat výsledky blahodárnosti svého působení pro společnost (vodovody, kanalizace, silnice, železnice, osvětlení atd.), jako nové vlivné expertní skupiny byl komplikovanější a veřejností jinak (citlivěji) vnímán právě s ohledem na (trpící) lidský faktor. Inženýrským nástrojem vzrůstajícího vlivu ve společnosti se stala technika, technologie a infrastruktury, u lékařů jím byl nemocný člověk, tedy pacient. Lékařům byla tedy k vzestupu na společenské výsluní vyhrazena jiná cesta. Vedla přes ovládnutí vrchních správ ústavů a nemocnic a posléze i přes petiční nátlak a sněmovní lobbying, čímž částečně získali vliv na vytváření tabulkového ohodnocení svých výkonů, na vnitřní organizaci nemocnic a lepší pracovní podmínky.⁴⁷

47 I po zvýšení platů lékařů a správních úředníků veřejných všeobecných zůstali stále oslyšeni lékaři pražské c.k. všeobecné nemocnice. V krátkém novinovém příspěvku *Boj nemocničních lékařů za zlepšení postavení* si nejmenovaný sekundář z této nemocnice mimo jiné stěžoval, že kromě nízkého platu nemá nárok ani na večerní stravu, neboť z toho, co mu od oběda zbylo, „sám na lihovém kahanu si večeři upravit“ musí. Dále tvrdil, že „příbytky ve staré části budovy jsou malé stísněné kobky s petrolejovým osvětlením, jichž obývání každý vzdělaný člověk s opovržením odmítne. Charakteristická pro poměry v nemocnici je také ta okolnost, že sami lékaři požadují, aby chodby a dvory v nemocnici za noci řádně byly osvětleny, ježto za nynějšího úsporného systému

5. Ačkoli byly zemskému sněmu pravidelně předkládány návrhy zákonů týkající se změny úpravy organizace veřejné zdravotní služby (včetně jejího „pozemštění“), jež měly nahradit předpisy o organizaci zdravotní služby z roku 1883, činnost všeobecných veřejných nemocnic z roku 1888 a předpisy o výslužném lékařů z roku 1906 a platech lékařů a správních úředníků z roku 1907, ke změně v tomto ohledu už i v důsledku zmíněného krachu zemských financí a vypuknutí první světové války nedošlo. Tyto zákony, podzákonné normy a předpisy týkající se vnitřní organizace zdravotnické služby a zvláště pak veřejných všeobecných nemocnic byly tak v modifikované podobě přejaty do československého právního řádu a tedy i do pozdější lékařské a nemocniční praxe. Přerod byl nastartován částečně v roce 1920, ale hlavně pak v roce 1930, kdy si stát vyhradil právo na postátnění obecních, okresních a i soukromých nemocnic.⁴⁸

6. Stejně tak můžeme se zcela periodickou pravidelností registrovat v předválečném období pokusy lékařů a jejich profesních uskupení výrazně profilovat své vlastní finanční a jiné ocenění ve společnosti. Rozdíl oproti dnešku se nachází pouze v tom, že lékaři a jejich profesní organizace k tomu používají výrazně účinnějších nátlakových akcí (hrozba odchodu do zahraničí či užití stávk, při nichž se pacienti stávají rukojmími lékařů), než tomu bylo před více než sto lety. Ošetřující personál zůstal a zůstává v těchto sporech dnes stejně jako před tím marginalizován. Rozdíl mezi dnešními a minulými debatami je ale daleko markantnější, respektive vyhraněnější, neboť tehdy byl směrodatný hlas pouze jednoho subjektu, a tím byl zemský výbor království Českého, který byl zcela nadstranický, neboť zastával zájmy jak pacientů, tak lékařů nehlédě na jejich národní či jinou příslušnost. Nyní je hlas ministerstva zdravotnictví už jen defenzivní odpovědí na požadavky lékařů.

7. Návrh na úplné pozemštění či postátnění okresních nemocnic, který bylo možno zaznamenat těsně před vypuknutím první světové války, směřoval jednak k zajištění finanční stability těchto zařízení, ale také de facto k posílení moci zemské samosprávy. Zemská samospráva tak neustále nabývala na významu a nepostradatelnosti a v jistém ohledu i skryté státnosti, která v dobové terminologii byla označována za svéprávnost, svébytnost a svézákonnost. V oborech veřejného zdravotnictví, tzv. uzavřeného chudinství či dopravní infrastruktury zemská samospráva roli říše již zcela zastínila.

každý, kdo se po spletitych nemocničních cestách za temnoty ubírá, riskuje vážný úraz.“ Národní listy, 17. 4. 1910, roč. 50, č. výtisku 105, s. 4. Viz: <http://www.digitalniknihovna.cz/mzk/uuid/uuid:56fa5000-8f9f-11dd-9f53-000d606f5dc6> (3. 4. 2020).

48 Zákony č. 242/1920Sb., o prozatímní úpravě právních poměrů ústavu léčebných a humanitních v republice Československé; Zákon č. 332/1020 Sb., jímž stát přejímá a odnímá práva veřejnosti nemocnicím a Zákon č. 98/1930 Sb., o přiznání a odnímání práva veřejnosti nemocnicím.

The Land Self-Government and Public Healthcare: A Discussion on the Salaries of Physicians and Administrative Officials of Public Hospitals in Bohemia at the Turn of the 20th Century

MILAN HLAVAČKA

The role of the land self-government in the field of healthcare was quite extraordinary, as in the creation of the transport infrastructure of the land of the lower order in the second half of the 19th century. Just as in the formation of the entire self-governing system, the imperial and Cisleithania legislation determined the legal framework of the entire system, so the individual lands had the opportunity to elaborate special land laws for the given area. The liberal-leaning laws from the 1860s to the 1880s also marked a fundamental qualitative change in the area of poverty and healthcare. The higher purpose of this transformation was to achieve an across-the-board system of care for all, thus including the poor, the sick, the terminally ill and the mentally ill. This new system did not take on synergistic efficiency until the 1880s with the elaboration and approval of imperial (and, in part, also land) legislation regarding the establishment of social and sickness insurance. In addition to municipal, district and land budgets, the introduction of health insurance provided a significant and, above all, long-term source of funding for the healthcare system also for the poorer classes of the population.

The emergence of an across-the-board system of publicly available and more or less inexpensive hospital care in the form of the mass establishment of municipal and district public hospitals brought two fundamental changes to physicians and the founding entities of hospitals not only in Bohemia. Physicians in public hospitals of first efficiency class were so busy that they stopped having time to run the private surgeries that had fed them until then, and were increasingly tied to hospitals and their patients. This transformation in the role of the hospital physician was accelerated at the end of the 19th century by the influx of patients into general public hospitals, whose patient care was constantly improving. However, it presented the physicians themselves with the question of liquidating their own surgeries in favour of service in hospitals. The decisive influence on their decision was the new categorization of public hospitals associated with a fundamental increase in physicians' salaries in 1907.

The second change regarding the administration of public hospitals matured at the same time, but its solution was not implemented until later. It lay in deciding whether the operation of general public hospitals, which for various reasons (advancement in medicine, new instrumentation, opening of new fields) increased expensiveness, would be able to continue to be financed by the original founding entities of these hospitals, which were municipal and district self-governments. The resolution of this problem was sought already before 1914/1918 in so-called “landing” of district hospitals, i.e. in the transfer of these hospitals to the land self-government, which already at that time financially covered the salaries of physicians, hospital payments for medicines and homeless, property-less patients. However, the full “generality and publicity” of hospitals could only be completed in this respect when the land which had hitherto built across-the-board public hospital care only through self-government acquired its own state and could therefore decide on the funding of these institutions completely independently and only with regard to for their own needs.

Translation by Sean Miler

DISKUSE

Kosmův praotec Boemus nebyl Kelt: Několik poznámek k otázce, zda nejstarší český kronikář mohl být inspirován Liviem¹

IVAN PRCHLÍK

IVAN PRCHLÍK: Cosmas' Forefather Boemus Was No Celt: Some Notes on Whether the Eldest Czech Chronicler Could Have Been Inspired by Livy

In the paper the thesis spread by some amateur historians that the Czech chronicler Cosmas of Prague knew Livy's description of the (legendary) beginnings of Celtic migration, and thus in his own description of arrival of the forefather Boemus and his train in their new home country Livy's figure of Segovesus is transformed into this forefather, is proved completely unsubstantiated. The general possibility that Cosmas knew the first decade of Livy is, however, further tested, because, somewhat surprisingly, some of the manuscripts preserved today theoretically could have been within Cosmas' reach sometimes during his lifetime when he went abroad. The possibility, however, that he indeed read Livy (and thus became an exception to the rule for his times) cannot be supported in any way, some observations even effectively discredit it.

Keywords: Czech mythical history – Early Czech history – Segovesus – Cosmas' itinerary – Manuscripts of Livy's first decade – Cosmas' classical erudition – Celtic migration – Celts in the Czech lands – *Boiohaemum*

1 Tento příspěvek byl podpořen programem Univerzitní výzkumná centra UK č. 204053.

Nebývá zvykem reagovat v odborném tisku na teorie šířené amatérskými historiky, a tím méně na teorie, které samy o sobě vypadají dostatečně absurdně na to, aby zájem školených badatelů nebudily. Současně je ale zřejmé, že amatérští historikové někdy mohou svým neotřelým přístupem prolomit ledy tam, kde by školení badatelé mohli cítit jisté zábrany, a proto považuji za smysluplné vyjádřit se zde k teorii, která tímto případem být rozhodně nemůže, ovšem z důvodů, k nimž má z povahy věci co říci latinista a specialista na dějiny antiky. Dotyčná teorie totiž autoritu právě z tohoto období razí coby zdroj inspirace Kosmovy k jeho vyličení příchodu praotce Čecha / Boema na naše území.² Současně je však třeba hned zdůraznit i to, že tento článek je vyjádřením právě jen k tomu, zda Kosmas touto autoritou mohl být inspirován, a už nikoli k tomu, zda toto vyličení nemůže nějak zračit jakoukoli ústní tradici, nebo dokonce reálné události, ani k tomu, zda zmíněný praotec je postavou fiktivní či historickou a jaká byla jeho ať už fiktivní či historická identita, a nakonec ani k otázce reálných přesunů obyvatelstva na našem území.³ To vše už totiž mé výše naznačené kompetence přesahuje.

Problémem zmíněné teorie je především to, že její šířitelé přeceňují své možnosti, pokud jde o výbavu, která je k posouzení všech argumentů nezbytná. Historie tu doplácí na fakt, že se jí lze zabývat bez nějakého složitého vybavení, bez něhož se obvykle neobejdou badatelé v přírodovědných a technických oborech. Běžný zájemce k takovému vybavení obvykle nemá přístup, ale proto ho ani nenapadne pouštět se do samostatného bádání a jeho výsledky někde prezentovat

-
- 2 Srov. COSMAS, *Chronica Boemorum* I.2, případně překlad: KOSMAS, *Kronika Čechů*, přeložili Karel HRDINA – Marie BLÁHOVÁ – Magdalena MORAVOVÁ, Praha 2011 (= Memoria mediaevali, svazek 13), s. 31–32. K faktu, že v latinsky napsaném díle figuruje praotcovo jméno v podobě *Boemus* a nikoli Čech, bude třeba zvláštního komentáře níže, prozatím nicméně zůstanu u Kosmovy originální podoby jeho jména. Už spíše jen implicitně je šířiteli této teorie poukázováno i na to, že ho sám Kosmas nečastuje ani termínem „praotec“, tedy v latině *proavus*, ale *senior*, tedy „stařešina“. Přesto zde u termínu „praotec“ zůstanu, jednak z praktických důvodů, abych se mohl k této postavě vztahovat bez toho, abych musel užít její domněle sporné jméno, a jednak proto, že úlohu praotce mu Kosmas vlastně přisuzuje, a jeho vlastním lidem navíc vkládá do úst oslovení „otče“ (*pater*).
- 3 Je však třeba poznamenat, že teorie, kterou zde konfrontuji, nenalézá žádné místo v konstrukci, podle níž Kosmovo vyličení vychází ze slovanské ústní tradice, jak ji společně se shrnutím mnoha aspektů dosavadních diskusí prezentuje Dušan TŘEŠTÍK, *Mýty kmene Čechů (7.–10. století). Tři studie ke „starým pověstem českým“*, Praha 2003, s. 57–98. Domněnku, že Kosmovo líčení je jeho výmyslem a žádnou ústní tradici nereflektuje ani nemá žádné historické jádro, obhajoval na popularizační úrovni Josef SADÍLEK, *Kosmovy staré pověsti ve světle dobových pramenů*, Praha 2001, s. 23–37. Jeho pokus je méně přesvědčivý než Třeštíkův, ale stále výrazně přesvědčivější než teorie prezentovaná zde níže.

jako autorita. Historie tomu svými nároky na takové vybavení v zásadě nebrání, čehož důsledkem snadno může být tak naprosto vadná argumentace jako ta, která je konfrontována níže.⁴ I přes tyto vady, jejichž prostá identifikace zcela postačí k vyvrácení její nejnekompetentnější varianty, však tato teorie otevírá jisté další otázky a možnosti, jejichž řádné vypořádání přesahuje možnosti tisku popularizačního.

K publikaci v odborném tisku mě však vede ještě jeden důvod. Tato teorie, a to právě ve své nejnekompetentnější podobě, se totiž nešíří už jen prostřednictvím internetu, oblíbeného to média amatérských historiků. Kromě nadšeneckých blogů ji totiž hlásají informační tabule v parku modelů historických památek Boheminiu v Mariánských lázních. Ty přitom jsou, obávám se, vlivnějším médiem než internet, protože vzhledem k faktu, že na internet může pověsit kdokoli cokoli, jsou snad přeci jenom z něho nabitě informace alespoň občas brány s rezervou. Text vystavený v Boheminiu a přeložený do dvou světových jazyků však může snáze působit dojmem, že je sestaven autoritou, o jejíž informovanosti není třeba pochybovat.

Autorem tohoto textu je zřejmě samotný tvůrce Boheminiu Radek Míka, protože v zásadě tentýž text, pouze zkrácený o svůj začátek, publikoval pod svým jménem (a s proklamovanou redakční úpravou) i popularizačním tiskem.⁵ Vychází z výše zmíněné pasáže, v níž Kosmas líčí příchod praotce a jeho družiny, jejíž členové navrhli, aby se země nazývala právě podle jména praotcova. Úryvek této pasáže dokonce v jakémisi (neoznačeném!) překladu cituje: první část se hodně blíží překladu Hrdinovu,⁶ je ovšem poněkud pozměněn slovosled a něco málo je vynecháno, poté jedna delší vynechávka tečkami indikována je a následuje právě návrh družiníků, Hrdinovu překladu už nepodobný, nerespektující výstavbu celé výpovědi v Kosmově latině, nicméně věcně správný. Oproti Hrdinovi však jsou klíčová jména ponechána v latinském znění, tedy *Boemus* a *Boemia*. To je detail

4 A jejíž vady jsou jedinou motivací k sepsání tohoto článku. Rozhodně nejde o jakýkoli projev náklonnosti – jak je více či méně explicitně potenciálním odpůrcům podsouváno – vůči jakémukoli uchopení postavy údajného zakladatele našeho národa a z něho případně vyplývajících důsledků směrem k našemu sebepochopení dnes.

5 Radek MÍKA, *Počátky naší státnosti 1 – Praotec Čech*, všudybyl 2009, č. 9, s. 28–29. Internetová verze (bez paginace) je dostupná zde: <https://www.e-vsudybyl.cz/archiv/pocaty-nasi-statnosti-1-praotec-cek-2391/>. Informační tabule v Boheminiu autora neuvádějí, pouze jsou opatřeny titulem *Praotec Čech, pověst a pozoruhodný zdroj*. Text sám sebe označuje za vážnější úvahu a kromě nectností, na něž upozorním níže, uvádí leckterá jména oproti pramenům zkomoleně či je vadně skloňuje, což tacite opravuji. A zcela paradoxně (mírně řečeno!) se v úvodu (který je pouze na tabulích v Boheminiu) vymezuje proti tomu, co nazývá „zkratkovitá, nedokonalá vysvětlení naší vlastní minulosti“.

6 Jehož nedávno publikovaná moderní úprava je odkazována výše v pozn. 2, Míkovo znění jsem však konfrontoval i s jeho staršími verzemi, takže to, co je řečeno zde vzápětí, platí pro všechny.

v následující argumentaci důležitý, a nebýt faktu Míkovi zjevně neznámého, jak tyto termíny vznikly a proč je Kosmas použil,⁷ byl by vlastně i oprávněný. Argumentace však pokračuje: Kosmas byl představitelem křesťanské církve a prakticky pouze ta měla přístup ke starším historickým pramenům. Nejstarší dějiny si proto nevymýšlel, ale čerpal právě z těchto pramenů, a proto v jeho líčení může být zachována historická realita dávných časů. Tu měl ovšem v tomto konkrétním případě zachytit i římský historik Titus Livius v líčení cesty keltského vůdce Segovesa, který měl se svou družinou přes Hercynský les a podle řeky Ogary dojít k hoře Rif. Přitom s vysvětlením, že termínem Hercynský les bylo v antice označováno území, jehož součástí byla i česká kotlina, souhlasit lze. Ogara by skutečně nejspíše byla Ohře⁸ a Rif by snad i mohl být Říp. Problémem je prý jen jméno Segovesovo, ale Kosmas sám naznačuje, že si jménem praotcovým není jistý, což také je pravda, takže ho mohl pojmenovat sám podle latinského termínu *Bohemia* (tato část argumentace není zcela jasná, ale snad je myšlena právě takto). Celá pověst tak může vycházet z okolností příchodu Bójů vedených Segovesem, zatímco k příchodu Slovanů není vlastně vztažena ani samotným Kosmou, ale až pozdější tradicí hájkovsko-jirákovskou. A Kosmas sám mohl čerpat právě z Livia.

S toutéž neobhajtelnou variantou této teorie se však lze setkat i jinde. Jan A. Novák to podstatné shrnuje do tvrzení: „Kosmas... mluví o muži jménem Bohemus. Tak ovšem starořímská autoři obecně nazývali příslušníky keltského kmene Bójů... Kosmas latinské autory často cituje a skoro určitě tedy znal i vyprávění římského autora Tita Livie... o dvou galských bratrech, kteří vyrazili hledat novou zemi a stanuli u řeky Ogary pod horou Rif“. A níže ještě operuje s představou, že je Kosmova zpráva ozvěnou pověstí dávnějších než o příchodu Slovanů, protože ti nemohli přijít do země, která byla pustá.⁹ Alexander Fried také tvrdí, že Segovesus „došel do Hercynského lesa“ a že „[j]eho výprava podle římského letopisce postupovala podle řeky Ogary (Ohře), až stanula pod horou Riph (Říp)“. Kosmovu znalost Livie zakládá na tvrzení, že „byl na svou dobu velmi

7 K čemuž srov. níže na s. 688–689.

8 Sám Míka uvádí, že její keltské jméno je Agara, k němuž dále srov. Petr HOLODŇÁK – Vladimír SALAČ, Heslo *Ohře*, in: Susanne Sievers – Otto H. Urban – Peter C. Ramsel (eds.), *Lexikon zur keltischen Archäologie*, L–Z, Wien 2012, s. 1408, podle nichž může být i předkeltského původu, nicméně uvádějí i varianty, do nichž bylo toto jméno zkomolené. „Ogara“ mezi nimi sice nefiguruje, ale přesto mi není známo nic, kvůli čemu by Míkovo ztotožnění nemohlo být správné.

9 [Jan A. NOVÁK.] *Praotec Čech dobře věděl, co dělá*, i60, 8. 2. 2015, <https://www.i60.cz/clanek/detail/4551/praotec-cek-dobre-vedel-co-dela> (19. 11. 2019). Autorství textu lze připsat na základě prokliku na autorovy stránky.

vzdělaný muž a lze soudit, že mohl znát některá historická díla antických autorů“, případně ho prý mohl informovat i někdo jiný, kdo Livia četl. Livius podle něho líčí ve srovnání s Kosmou „v podstatě totéž, ovšem mnohem podrobněji“. Dále mu prý „musíme nestranně přiznat“, že podává „popis skutečné historické události, který souhlasí i s tím, co nám říkají archeologové“, jen se prý mylí v dataci vládou Tarquinia Superba, kterou Fried vymezuje léty 534 a 508 př. n. l. Jeho argumentace je místy i pozoruhodně simplicistní: „Kosmas označuje bájného praotce Čechů jm[é]nem Boemus. Je jasné, že jde o příslušníka keltského kmene B[ó]jů“. Alespoň však ví, že latinský název naší země je „převzatý asi od Germánů“. Zřejmě však také není schopen udržet myšlenku, protože níže ve svém textu naznačuje, že slovanské obyvatelstvo na našem území přejalo keltské legendy a začalo je považovat za své, ačkoli tím vlastně roli Liviovu zpochybňuje.¹⁰ Jako třetí, v zásadě týmiž argumenty jako Míka, jen ve zhuštěnější podobě, hlásá totéž jako on Václav Pokorný, ačkoli se k Míkovi ani jiné autoritě nijak nehlásí. Je ale pravda, že na rozdíl od něho se nedopouští některých chyb, např. jméno Segovesovo má ve správné podobě a stejně tak správně ho označuje za synovce a nikoli jako Míka mylně za syna keltského krále Ambigata. Všiml si i období, v jehož kontextu Livius události líčí, byť ho komentuje mylně slovy „[r]yto události jsou římským historikem přiřazeny k období roku 378 – 395 př. n. l.“. Jednak totiž evidentně nejde o jeden rok, jednak je samozřejmě vadné vzestupné pořadí let př. n. l., což je navíc vada na úrovni žáka základní školy, a jednak Liviem samotným jsou tyto události přiřazeny k období vlády Tarquinia Prisca, ale vyličený v kontextu událostí předcházejících dobytí Říma Gally v roce 390 nebo 387 př. n. l.¹¹ Klíčového tvrzení „[j]eho (=Segovesova) výprava podle římského letopisce postupovala podle řeky Ogary (Ohře), až stanul pod horou Rif (Říp)“ se však Pokorný dopouští také, stejně jako jiného, totiž „kmen Bójů... dal jméno nynější české kotlině“. A i podle něho se Kosmas mohl nechat inspirovat Liviem.¹² Několikero stránek ještě obskurnějších, než na kterých se prezentují tito autoři, zde vynechávám. Zajímavého nepřinášejí nic, jen ještě křiklavěji prozrazují nekompetentnost svých autorů.

V čem však tkví již několikrát proklamovaná vada této argumentace, která z ní činí tak odstrašující příklad? Výborně ji ilustruje poznámka Míkova: „Více toho Titus Livius neuvádí“.¹³ Ve skutečnosti totiž Livius neuvádí ani to málo, s čím

10 Alexander FRIED, *Úvaha: O praotci Keltovi*, HistorieBlog, 16. 7. 2018, <https://www.historieblog.cz/2018/07/uvaha-o-praotci-keltovi/> (19. 11. 2019).

11 K obsahu Liviovy zprávy srov. níže v pozn. 15.

12 Václav POKORNÝ, *Byl praotec Čech Keltem?*, extraStory, 7. 10. 2018, <http://extrastory.cz/byl-praotec-cech-keltem.html> (19. 11. 2019).

13 Tak R. MÍKA, *Počátky naší státnosti 1*, s. 28 a taktéž na informačních tabulích v Boheminiu.

předchozí autoři operují, a píše toho ještě mnohem méně, totiž jen toto: „Tu byl Segovesovi určen Hercynský les“.¹⁴ Nic víc (!), tedy dokonce ani to, zda Segovesus vůbec cestu do Hercynského lesa absolvoval.¹⁵ Nikde tak u něho není sebemenší zmínka řeky Ogary ani hory Rif, zde ani nikde jinde v celém dochovaném korpusu Liviova díla.¹⁶ Tyto zmínky si někdo pouze vymyslel, což si lze snadno ověřit, ale proto každý, kdo se jako autorita chce na Livia odvolávat, musí být schopen si to ověřit, a uchránit se tak od blamáže.

Jak už však bylo naznačeno, momentů, které jsou hodny komentáře, je ve výše shrnuté argumentaci více a současně s leckterými z nich operují i další, kteří Liviova Segovesa také považují za Kosmova praotce, přestože přímo Liviovi žádnou zmínku řeky Ogary ani hory Rif nepodsouvají. Osobně mi sice uniká, proč a hlavně jak by Kosmas ke svému vyličení, jakkoli vágnímu, přesto výrazně podrobnějšímu než je miniaturní zmínka Liviova, měl být inspirován právě jím, to však není jediný problém této jakési střízlivější varianty zde konfrontované teorie.

I její hlasatelé totiž někdy Liviovi podsouvají více, než ve skutečnosti uvedl. Václav Horák dokonce zmiňuje i Ogaru a Rif, nicméně z hlediska návaznosti na Liviovu zprávu přijatelně: „[n]ení třeba pochybovat o tom, kam podle pověsti dorazily kmeny pod vedením Segovesa. Po překročení pohoří Gabréty totiž šly údolím řeky Ogary až stanuly pod horou Riph“. Samo Liviovo líčení však mylně datuje dobou vlády Tarquinia Superba, již také vymezuje lety 534 a 508 př. n. l., a tvrzením „Titus Livius cituje pověst, podle které keltské kmeny překročily hory a ocitly se v Hercynském lese“, mu podsouvá explicitní informaci, že Segovesus obsah věštby realizoval, ačkoli to už je třeba jen domýšlet. A dále zdůrazňuje, že historičtí Slované nepřicházeli do liduprázdné země, byť přímo vůči tvrzení Kosmova se tím už nevynezuje.¹⁷ F. E. Pivec zase zřejmě počítá s historickou hodnověrností Liviovy

14 LIVIUS, *Ab Urbe condita* V.34.4, překlad: LIVIUS, *Dějiny* II–III, přeložil Pavel KUCHARSKÝ, Praha 1972 (= Antická knihovna, svazek 17), s. 81.

15 Z kontextu však vyplývají některé okolnosti, které už byly zmiňovány výše nebo se jako důležité ukážou níže: LIVIUS, *Ab Urbe condita* V.34.1–3 totiž uvádí dataci vládou krále Tarquinia Prisca v Římě, příslušnost Ambigatovu k Biturigům, příbuzenský vztah mezi ním a Segovesem, který měl být synem jeho sestry, a příčinu, proč byly obě výpravy, nejen Segovesova, ale i jeho bratra Bellovesa do Itálie, podniknuty: v Gallii byl takový nadbytek, že počet obyvatel stoupl tak, že se nezdálo možné jim vládnout.

16 Žádnou totiž neregistruje olbřímí čtyřsvazková konkordance k Liviovi, totiž David W. PACKARD, *A Concordance to Livy*, Cambridge, Massachusetts 1968. A protože P. HOLODŇÁK – V. SALAČ, Heslo *Obře*, s. 1408 uvádějí, že jméno Agara se v historických pramenech objevuje až od 9. stol., není se čemu divit.

17 Václav HORÁK, *Staré pověsti keltské?*, Boiohaemum, 1. 12. 2005, <https://www.boiohaemum.cz/keltove/1-keltove/695-stare-povesti-keltske> (19. 11. 2019). Je samozřejmě možné, že hlasatelé mylně teze, že Ogaru a Rif zmiňoval přímo Livius, špatně pochopili právě tento text.

zprávy: „[p]říchod družiny prvních písemně doložených ‚historických Keltů‘ do naší země pod vedením Segovese se zřejmě odrazil v Kosmově kronice v pověsti o příchodu praotce Bohemica (praotec ‚Čech‘)“. Všimá si ale, že podle Livia byl Segovesus synem sestry krále Biturigů, takže není důvod spojovat ho s Bóji. Vládu tohoto krále, Ambigata, však také mylně datuje rozmezím let 534 a 508 př. n. l. a jím uvedená latinská podoba jména praotcova je samozřejmě vadná.¹⁸ A Vladimír Mátl o Liviovi prohlašuje, že v Kosmově době „byl mezi latinsky vzdělanými čtenáři s velkou pravděpodobností znám“, a proto podle něho Kosmas líčí příchod praotce tak neurčitě, aby neohrozil důvěryhodnost svého díla tím, kdyby ho (rozuměno odlišně od Livia) prohlásil za Slovana přicházejícího z východu.¹⁹

Uzdu své vlastní fantazie, pokud jde obsah Liviovy zprávy, však popustil i Josef Sadílek, který jeho líčení mylně resumuje tak, jako kdyby přímo sám Livius specifikoval, že věštbu, která Segovesovi určila Hercynský les, měli svým letem vydat posvátní havrani a že Segovesus do dnešních Čech opravdu dorazil, navíc po bojích. A kromě toho mu nelze rozumět jinak, než že i z Livia prý mělo být patrné, že tito Keltové byli Bójové. Jinak však s Liviovou zprávou pracuje korektně, Kosmovi žádnou inspiraci v ní nepřipisuje, ale táže se, zda mohl vědět, že země podle jeho podání neobydlená neobydlenou být nemohla, a současně připouští, že s Liviem Kosmas obeznámen být nemusel.²⁰

Které všechny argumenty z těch uvedených zde i výše jsou tedy ještě nějak problematické? Otázkou je už právě to, zda Kosmas mohl znát a potažmo čerpat přímo z Livia. Tvzení, že mohl, totiž není nutné, ale tudíž ani možné, postavit jen na vágní poznámce, že Kosmas „byl na svou dobu velmi vzdělaný muž a lze soudit, že mohl znát některá historická díla antických autorů“, nebo dokonce jen, že Livius byl „s velkou pravděpodobností znám“.²¹ V době Kosmově totiž dostupnost (nejen) takových textů vůbec nebyla samozřejmá, a to ani pro představitele církve.

18 F. E. PIVEC, *Vliv Keltů v dějinách*, s.v. Biturges (Biturgové), Bratrstvo Keltů, 29. 5. 2006, <https://www.beltine.cz/vliv-keltu-v-dejinach> (19. 11. 2019).

19 Vladimír MÁTL, *Praotec Kelt*, 17. 11. 2006, <http://www.segovesus.net/segovesus/praotec.html> (19. 11. 2019).

20 J. SADÍLEK, *Kosmovy staré pověsti*, s. 34–35. Kromě Livia uvažuje jako o možném zdroji této informace o Tacitovi, ale také připouští, že jeho zprávu Kosmas znát nemusel, k čemuž srov. níže na s. 689.

21 Srov. výše na s. 673n., respektive výše na této straně. A zapotřebí není ani spoléhat na autoritu, kterou bezděčně nabízí J. SADÍLEK, *Kosmovy staré pověsti*, s. 170 a od níž by vzhledem k její erudici člověk na tomto poli kompetentní vyjádření neočekával, totiž F. X. Šaldu. Ten totiž dle Sadílka ve výčtu Kosmovi výborně známých klasiků (jinak ovšem správném, jak vyplývá níže, jen místo Lúkiána je třeba dosadit Lucana) uvedl také Livia.

Z Liviova obřímího dějepisného díla *Od založení města* čítajícího v antice 142 knih, přičemž knihou je myšlen jeden svitek papyru, se jich do moderní doby dochovalo 35. Uspořádány bývaly po tzv. dekadách, pročež se zvlášť v rukopisech dochovaly knihy I–X, v jiných knihy XXI–XXX, ještě v jiných XXXI–XL a pouze v jediném XLI–XLV.²² Zmínka Segovesa se nachází v V. knize,²³ což znamená, že Kosmas by musel mít přístup k rukopisu obsahujícímu první dekadu. Její text přitom ve dvou svazcích moderního českého překladu zabírá přes 800 stránek a dostatečně pečlivá četba jedné trvá zhruba tři minuty. Pokud by tímto tempem byl Kosmas schopen číst latinu psanou nejspíše karolinskou minuskulou, případně beneventanou, nebo dokonce unciálou či kapitálou, pokud by narazil na obzvláště starý (a dnes nedochovaný) rukopis, stále by potřeboval kolem 40 hodin čistého času na to, aby celou dekadu jenom přečetl.

Přesvědčení, že si ji přečíst mohl, lze v zásadě podložit dvěma způsoby. Prvním, jímž by to ale případně bylo možné jen zpochybnit, ale nikoli potvrdit, je konfrontace míst, o nichž je známo nebo lze uvažovat o tom, že na nich Kosmas někdy během svého života pobýval,²⁴ s místy, o nichž je podobně známo nebo lze uvažovat o tom, že zde v jeho době byl dostupný rukopis s textem této dekadý. Pokud jde o Kosmu, místy jeho známého či uvažovaného pobytu – z povahy věci či autobiografických poznámek v jeho vlastní kronice – je samozřejmě Praha a dále Lutych, kde nespecifikované množství let studoval,²⁵ Řezno, kde v roce 1086

22 Jinak uspořádané rukopisy z Kosmovy doby nejsou známy, k čemuž srov. Birger MUNK OLSEN, *L'étude des auteurs classiques latins aux XIe et XIIe siècles*, tome II, Catalogue des manuscrits classiques latins copiés du IXe au XIIe siècle, Livius-Vitruvius, Florilèges-Essais de plume, Paris 1985, s. 1–14. Alternativní uspořádání, jak je zmiňuje Marielle DE FRANCHIS, *Livian Manuscript Tradition*, in: Bernard Mineo (ed.), *A Companion to Livy*, Chichester 2015, s. 4 a 9 jsou dřívější, nebo naopak zřejmě pozdější.

23 Srov. odkaz výše v pozn. 14.

24 Jelikož z výkladu M. WIHODY in: KOSMAS, *Kronika Čechů*, s. 10 vyplývá, že Kosmas na své kronice pracoval někdy mezi lety 1119–1122, lze bez obav brát v potaz jen místa, která Kosmas navštívil někdy předtím, nebo během tohoto období. Jak však vyplývá z výše, všechna, o nichž lze uvažovat, do tohoto rozmezí buď bohatě spadají, nebo Kosmův tamější pobyt nelze datovat, takže je ani nelze vyloučit.

25 COSMAS, *Chronica Boemorum* III.59. M. WIHODA a M. MORAVOVÁ in: KOSMAS, *Kronika Čechů*, s. 248 v pozn. 371 dodávají, že z Kosmova líčení lze usuzovat, že v Lutychu a možná i ve Francii, kterou zmiňuje též, studoval tzv. *trivium*, což obnášelo osm let, a snad i základy *quadrivia*. Že by tedy během takového studia měl na případnou četbu Liviovy první dekadý času dost, je zřejmé. Zmínka Francie a možného studia tam se však netýká Kosmy samotného, ale mladíků, jejichž možnosti on sám jako stařec srovnává se svými.

vznikla listina, kterou prý viděl císaře pečeti,²⁶ a Ostřihom, kde byl v roce 1099 vysvěcen na kněze.²⁷ Dalšími mohou být Mantova a Verona, kam na přelomu let 1091 a 1092 možná doprovázel nově zvolené biskupy pražského a olomouckého k přijetí investitury,²⁸ a Mohuč, kam v roce 1094 opět zřejmě doprovázel tytéž biskupy k vysvěcení místním arcibiskupem.²⁹ Protože narážky na tato místa se v Kosmově díle vyskytují jen náhodně, respektive proto, že ho na ně přivedly jím popisované události, a tedy nikoli eventuelní fakt, že je možná znal, lze samozřejmě domýšlet, že při podobných příležitostech mohl pobývat v cizině i jindy, už by však šlo o nepodložené, byť nikoli nesmyslné, spekulace. Poukazováno, pravda, ještě může být na některé jeho poznámky o tom, co kde lze v jeho časech ještě vidět, zejména v Bamberku a Svinibrodu, i ty však jen mohly, ale nutně nemusely vycházet z autopsie.³⁰

Je tedy známo něco o tom, že by kdekoli z těchto míst byl v Kosmově době k dispozici text Liviovy první dekády? Do současnosti je dochováno celkem dvacet dva rukopisů nebo jejich fragmentů, jejichž vznik je datován nejpозději do 12. stol. a které současně bylo lze už v té době konsultovat.³¹ Z nich je však

26 Toto tvrzení je ovšem problematické, protože sám COSMAS, *Chronica Boemorum* II.37 zasazuje vznik této listiny do líčení synody konané toho roku v Mohuči. O jejím vzniku v Řeznu však informuje M. WIHODA in: COSMAS, *Kronika Čechů*, s. 7 a srov. i s. 234, pozn. 222, kde je z toho důvodu, pokud jde o jeho svědectví, Kosmovi přímo upřena pravdomluvnost. Faktem však je, že Kosmas netvrdí, že listina přímo vznikla v Mohuči, a tak je možné, že se jen nevyjádřil dostatečně pečlivě a ve skutečnosti byl svědkem jejího vzniku právě v Řeznu. Uvažovat je však možné i o jeho účasti v Mohuči, čemuž napovídají některé detaily ve vylíčení průběhu synody.

27 COSMAS, *Chronica Boemorum* III.9. Žádné další detaily z této zmínky bohužel nevyplývají.

28 Srov. COSMAS, *Chronica Boemorum* II.49–50, Kosmova případná účast vyplývá z toho, že zprávu o smrti krále Vratislava, k níž tehdy došlo, pouze slyšel. Sami biskupové byli představeni císaři 1. ledna 1092, 4. ledna proběhlo slyšení v Mantově, načež se měli vrátit do Verony, kde tedy museli pobývat i předtím. Zpět v Praze byli 21. března. Z povahy Kosmova líčení se lze domnívat, že se zúčastnil slyšení v Mantově, o zbytku cesty v tomto smyslu nelze říci nic, o jeho případném pobytu i ve Veroně však asi není třeba příliš pochybovat.

29 Srov. COSMAS, *Chronica Boemorum* III.2–3, Kosmovu osobní účast naznačuje pouze 1. osoba plurálu *pernoctavimus* („přenocovali jsme“) použitá při líčení návratu, povaha celé jeho zprávy o této cestě však napovídá, že mohl být přítomen celou dobu.

30 Bertold BRETHOLZ in: *Die Chronik der Böhmen des Cosmas von Prag*, unter Mitarbeit von W. Weinberger herausgegeben von Bertold Bretholz, Berlin 1923 (= Monumenta Germaniae historica, Scriptores rerum Germanicarum, nova series, tomus II), s. XII v pozn. 3 na ně upozorňoval na základě COSMAS, *Chronica Boemorum* I.37 a I.40.

31 Přehled jednadvaceti aktuálně známých podává B. MUNK OLSEN, *L'étude des auteurs classiques*, II, s. 4–10, dvaadvacátý je uveden mezi dodatky, k nimž srov. Birger MUNK OLSEN, *L'étude des auteurs classiques latins aux XIe et XIIe siècles*, tome III, 2e partie, Addenda et corrigenda – tables, Paris 1989, s. 89–90. Následující výklad vychází právě z těchto přehledů, není-li specifikován jiný

třeba šest vyloučit, protože vznikly až ve druhé polovině nebo koncem 12. stol., zatímco Kosmas zemřel už v roce 1125. Z šestnácti zbývajících samozřejmě jako první zaujmou dvě folia obsahující fragment III. knihy dochovaná v Praze. Že by zde však spolu s kompletním rukopisem první dekády byla k dispozici už v době Kosmově, to nedokazuje, rukopis totiž vznikl ve druhé polovině 10. stol. v jižní Itálii, snad na zakázku neapolského vévody Jana III. (928–968), a nezdá se, že by o jeho osudech bylo cokoli dalšího známo. Větší potenciál proto má v tomto smyslu jeden ze dvou rukopisů uchovávaných dnes ve Florencii, tzv. *Mediceus*. Ten totiž vznikl v polovině 10. stol. v severní Itálii, zajímavější však je, že podle *ex libris* pravděpodobně z 11. stol. (*Liber maioris ecclesie Veronensis*) byla jeho tehdejšími vlastníky katedrála ve Veroně, v níž Kosmas koncem téhož století možná pobýval. Další v tomto smyslu zajímavý rukopis, tzv. *Bambergensis*, je dochován v Bamberku. Pochází sice z Itálie, kde byl opsán ve druhé polovině 9. stol., nebo možná až v 10. či 11. stol., může však být totožný s rukopisem zmíněným v dochovaném seznamu knih svěřených místnímu mistru Richardovi, což by znamenalo, že byl v bamberské katedrále uchovávan už na přelomu 12. a 13. stol.,³² tedy ne tak dlouho poté, co město mohl navštívit Kosmas. Ještě další, tzv. *Harleianus* nebo jeho předloha mohly být Kosmovi dostupné v Mohuči a totéž lze říci o tzv. *Marburgensis* a Fuldě, ta už však s Kosmou spojována není.³³ Jeden z pařížských rukopisů, tzv. *Floriacensis*, vznikl ve druhé polovině 9. stol. v Tours, podle *ex libris* z druhé poloviny 12. stol. (*Hic est liber sancti Benedicti*) však byl uchovávan ve Fleury-sur-Loire, o kterém ale z hlediska Kosmova platí totéž, stejně jako o Cluny,

zdroj. M. DE FRANCHIS, *Livian Manuscript Tradition*, s. 5 udává počet takto starých svědků textu první dekády jako dvacet čtyři, ale vzápětí vysvětluje, že jedním je palimpsést přetčený až v 19. stol. a druhým fragment papýru objevený koncem téhož století. Ty tedy Kosmas konsultovat nemohl. Dvacátým pátým svědkem, uvedeným mezi dodatky odkazovanými výše v této pozn., pak jsou dva kratičké úryvky z počátku I. knihy připojené k rukopisu Orosiových *Dějin proti pohaniům*, který vznikl v 6. stol. v Ravenně a je uchovávan ve Florencii. Z nich by se ovšem Kosmas o Segovesovi nedozvěděl.

32 K tomuto seznamu srov. Birger MUNK OLSEN, *L'étude des auteurs classiques latins aux XIe et XIIe siècles*, tome III, 1e partie, Les classiques dans les bibliothèques médiévales, Paris 1987, s. 36–37. V případě, že dochovaný rukopis s tím, který je v něm uveden, totožný není, znamenalo by to, že v Bamberku byl na přelomu 12. a 13. stol. zřejmě k dispozici jiný rukopis.

33 Tyto konkrétnější informace o vzniku obou rukopisů podává Hartmut HOFFMANN, *Buchkunst und Königtum im ottonischen und frühsalischen Reich*, Textband, Stuttgart 1986, s. 242–243 a 164 respektive. *Harleianus* byl opsán už v poslední čtvrtině 10. stol., *Marburgensis* kolem roku 1030, tedy dříve, než by je eventuálně mohl číst Kosmas, lze nicméně operovat s tím, že do té doby se z obou míst určitě neztratily jak tyto opisy, tak i jejich předlohy.

kde snad byl v 11. stol. přítomen další dnes pařížský rukopis, tzv. *Parisiensis*.³⁴ O zbylých devíti rukopisech podobné informace nejsou, nebo jen pro výrazně pozdější období. Pokud jde o to, kde byly opsány, jde většinou o různá místa ve Francii, méně často o Německo či Itálii. Předmětem dohadů jsou i osudy jednoho nedochovaného rukopisu, tzv. *Wormaciensis*, jisté však není ani to, že pocházel z doby Kosmovy či dřívější, a každopádně ho žádný ze zmíněných dohadů do výše nastíněného Kosmova akčního radiu neklade.³⁵

Tyto okolnosti tedy, jak už bylo naznačeno, jasno do věci nevnesou, protože možnost, že se Kosmas s textem Liviovy první dekády seznámit mohl, pouze nevylučují, byť je pravda, že vzhledem k tomu, jak vzácně byly Liviovy rukopisy ve středověku dostupné, je průnik míst, kde se v Kosmově době možná vyskytovaly a kde on sám možná pobýval, trochu překvapivě vysoký. Že Livia číst mohl, však nelze jen tím považovat za prokázané, a tím méně, že ho opravdu četl.

Druhou, lepší možností tak je prověřit přímo Kosmovo dochované dílo. Jako pravý syn své doby v něm totiž doslova sype parafráze, reminiscence a aluze na autory, které četl, aby tím patřičně zužitkoval své vzdělání, a to ostatně měl jistě na mysli i Jan A. Novák svým tvrzením, že „Kosmas latinské autory často cituje“.³⁶ Opět však není nutné spokojit se pouze s takto obecným poznatkem, protože tyto parafráze, reminiscence a aluze pečlivě dohledal a v bohatých poznámkách ke své kritické edici originálního latinského textu identifikoval Bertold Bretholz³⁷ a některé uvádějí i komentátoři aktuální verze překladu kroniky do češtiny.³⁸ Z nich skutečně vyplývá, že Kosmovo čtenářské portfolio i rozsah jeho využití

34 K této možnosti srov. Veronika von BÜREN, *Livy's Roman History in the Eleventh-Century Catalogue from Cluny: The Transmission of the First and the Third Decades*, in: Claudine A. Chavannes-Mazel – Margaret M. Smith (eds.), *Medieval Manuscripts of the Latin Classics: Production and Use, Proceedings of The Seminar in the History of the Book to 1500*, Leiden, 1993, Los Altos Hills, CA / London 1996, s. 57–59 ke katalogu a s. 64–73 k postřehům, které směřují k identifikaci dochovaného *Parisiensis* s rukopisem první dekády v tomto katalogu uvedeném.

35 Viz k němu Michael D. REEVE, *Beatus Rhenanus and the lost Wormaciensis of Livy*, *Revue d'histoire des textes* 25, 1995, s. 217–241. Jde o rukopis, který používal Beatus Rhenanus k přípravě textu basiljejského vydání Livia z roku 1535, měl ho zapůjčený od wormského děkana Reinharda a sám ho či jeho textové varianty označoval výrazy jako *vetus liber* nebo *antiqua lectio*. Je považován za příbuzný s výše probraným *Mediceem*, ale ani jeden nebyl předlohou toho druhého. Proto byla prezentována i domněnka, že vznikly zároveň na tomtéž místě. Ještě záhadnější druhý rukopis, který měl mít Rhenanus zapůjčený od téhož děkana, zřejmě obsahoval pouze text knih VI–X, takže informace o Segovesovi v něm nebyla.

36 Srov. výše na s. 673.

37 B. BRETHOLZ in: *Die Chronik der Böhmen*, passim.

38 M. WIHODA a M. MORAVOVÁ in: KOSMAS, *Kronika Čechů*, s. 217–251.

byly přímo úchvatné. Téměř stovky dosahuje počet ohlasů Vergiliovy *Aeneidy*, znal ale i obě zbývající Vergiliova díla, *Zpěvy rolnické* a *Zpěvy pastýřské*, a jednou odkazuje i k tzv. *Appendix Vergiliana*. Znalost Ovidiových *Proměn* se v jeho díle zračí na téměř čtyřiceti místech a tu i onde odkáže k několika jeho dalším dílům. Horatia znal celého, o čemž svědčí přes třicet ohlasů, stejně jako dvacet prozrazuje znalost Lucanových *Pharsalií*. Znal i obě díla Sallustiova, na *Spiknutí Catilinovo* totiž odkazuje celkem čtrnáctkrát, na *Válku s Iugurthou* pětkrát. Seduliovo *Carmen paschale*, Boethiova *Útěcha z filosofie* a Iuvenalovy *Satiry* se u něho zračí desetkrát, osmkrát, respektive šestkrát a šest ohlasů mají i díla Statiova, a to nejen *Silvae* a *Thebais*, ale i nedokončená *Achilleis*, každé sice jen dva, ale vždy z odlišných částí těchto děl. Totéž pak platí pro šest ohlasů čtyř her Terentiových a stejné množství ohlasů čtyř děl Ciceronových. Tři ohlasy (také rozprostřené po celém díle) mají i Persiovy *Satiry*, *Argonautica* Valeria Flacca, *Dějiny Alexandrovy* Curtia Rufa a tzv. *Disticha Catonis*. Dalších na dvacet pět autorů či děl se objevuje dvakrát či jednou, a to včetně dvou her Plautových, veršů Propertiových, eposů Manilia a Silia Italica, básní Paulina z Noly, veršů Prudentiových, listů Hieronymových, tří různých děl Augustinových, tzv. *Rhétoriky pro Herennia*, životopisu Datamova od Cornelia Nepota, bajek Phaedrových, encyklopedie Plinia Staršího a dějepisných děl Livia a Ammiana Marcellina.

Tak široký záběr ovšem vzbuzuje i podezření, zda Kosmas opravdu četl všechny autory sám a neznal některé jen ze sbírek výpisků v tomto případě z klasických autorů, tzv. florilegií.³⁹ Kterých se to případně týká spíše než jiných, k tomu může určité vodítko poskytnout znalost obsahu tehdejšího standardního vzdělání prostředkovaná přehledy autorů, které soudobé autority ke studiu doporučovaly.⁴⁰ Oproti němu navíc znal Kosmas jen Ovidiovy *Proměny*, zatímco o dalších autorech, kteří v něm nefigurují, to rozhodně nelze říci s jistotou, protože to jsou ti, jejichž ohlasů je u něho jen málo: některá z děl Ciceronových, Valerius Flaccus, Curtius Rufus, Plautus, Propertius, Manilius, Silius Italicus, *Rhétorika pro Herennia*, Cornelius Nepos, Phaedrus, Plinius Starší, Livius a Ammianus Marcellinus, pokud vynecháme autory

39 Srov. M. WIHODA in: KOSMAS, *Kronika Čechů*, s. 9. B. BRETHOLZ in: *Die Chronik der Böhmen*, s. XXX možnost, že by je Kosmas nevyužíval, vůbec nepřipouštěl.

40 Čtyři reprezentativní, z nichž zde vycházím, uvádí a komentuje Ernst Robert CURTIUS, *Evropská literatura a latinský středověk*, Praha 1998, s. 60–62, první Walthera ze Špýru z druhé poloviny 10. stol., druhý Konráda z Hirsau z první poloviny 12. stol., třetí Alexandra Neckama z konce 12. stol. a čtvrtý Eberharda Alemanna ze 13. stol. Druhé dva tedy už pro Kosmovo vzdělání příliš ilustrativní nejsou.

křesťanské.⁴¹ I z těch však bývají někteří uváděni jako ve středověku standardně konsultováni⁴² a o dalších, ve středověku vzácných, je známo, že zřejmě v první polovině 11. stol. se jejich text objevil a byl opsán v oblasti Lutychu,⁴³ kde později Kosmas studoval. Livius však nepatří ani k těm, ani k oněm.

Jeho jméno ovšem ve výčtu Kosmových možných inspiračních zdrojů přesto padlo, také však už vyplynulo, nejen zde, ale i výše, že jenom s tím se v jeho případě spokojit nelze. Už totiž bylo řečeno, že jde o to, zda jde o ohlasy textu konkrétně první dekády. Právě v tom ovšem problém není. Kosmovo líčení, kterak hrdina Tyr v bitvě mečem stínal hlavy Lučanů jako makovice, stejně jako hlavičky makovic srážel holí římský král Tarquinius Superbus, aby naznačil poslovi svého syna Sexta, který lstí ovládl město Gabie, jak si v něm má počínat, aby upevnil svou moc, se tak totiž zdá být ohlasem Liviovy I. knihy.⁴⁴ A stejně tak vylíčení reakce okolí Břetislavova na radu Konrádovu přinesenou poslem, jako by byla dána bohem, se podobá poznámce Liviově také z I. knihy o víře obyvatelů týchž Gabií, že jim Sexta poslali jako dar bohové.⁴⁵ Problém ovšem tkví jinde. Oba tyto ohlasy se totiž vážou k témuž příběhu, jehož vyústěním je podmanění Gabií vinou neprozíravosti vlastních občanů, a proto se typicky hodil do florilegií, zatímco o miniaturní zmínce jinak neznámého Kelta v kontextu, který naprosto nesměruje k nějaké nadčasovosti, platí přesný opak.⁴⁶

Faktem ovšem je i to, že alespoň v dochovaných a probádaných dobových florilegiích se výpisky z Liviova díla nevyskytují vůbec,⁴⁷ pročez možnost, že Kosmas

41 Ovidiovy *Proměny* a Livius figurují až v inovativním přehledu Neckamově.

42 L. D. REYNOLDS – N. G. WILSON, *Scribes and Scholars. A Guide to the Transmission of Greek and Latin Literature*, Oxford³ 1991, s. 100–101 tak mezi autory a díly dobře dostupnými už koncem 9. stol. uvádějí Plinia Staršího a *Rhetoriku pro Herennia*.

43 L. D. REYNOLDS – N. G. WILSON, *Scribes and Scholars*, s. 108 uvádějí Manilia a Valeria Flacca, ale i další, jejichž znalostí se Kosmas nepochlubil: Ciceronovu řeč *Za básníka Archiu*, Lucretia, Tibulla a Claudiana.

44 Srov. COSMAS, *Chronica Boemorum* I.12, případně překlad: KOSMAS, *Kronika Čechů*, s. 47 a LIVIUS, *Ab Urbe condita* I.54.6, překlad: LIVIUS, *Dějiny* I, přeložili Pavel KUCHARSKÝ a Čestmír VRÁNEK, Praha 1971 (= Antická knihovna, svazek 11), s. 114.

45 Srov. COSMAS, *Chronica Boemorum* II.43, případně překlad: KOSMAS, *Kronika Čechů*, s. 134 a LIVIUS, *Ab Urbe condita* I.54.3, překlad: LIVIUS, *Dějiny* I, s. 113.

46 Účelem florilegií z klasických autorů totiž bývalo morální ponaučení, k čemuž srov. Erwin RAUNER, Heslo *Florilegien*, in: *Lexikon des Mittelalters*, IV, Erzkanzler bis Hiddensee, München 2003, sl. 567.

47 K čemuž srov. zejména výčet, který své rozsáhlé studii těchto florilegií předeseílá Birger MUNK OLSEN, *Les classiques latins dans les florilèges médiévaux antérieurs au XIIIe siècle*, *Revue d'histoire des textes* 9, 1979, s. 49 v pozn. 2. Z autorů hodných pozornosti, zejména proto, že jejich ohlasy se v Kosmovi objevují, ale nejde o autory školní, jak vyplynulo z výkladu výše na s. 681,

mohl z nějakého znát právě jen tento jeden příběh, není čím podepřít. Svědčí to však i o tom, že obeznámenost s Liviem byla v Kosmově době zanedbatelná, přestože jeho dílo zřejmě zcela nedostupné nebylo. V potaz je však třeba vzít i to, že přinejmenším první, tedy tu výraznější z obou paralel o srážení hlaviček makovic hůlkou, z Livia převzal i jeho proklamovaný epitomátor Florus,⁴⁸ jehož dílo by jako zdroj informací Kosmovi posloužilo výrazně snáze než první dekáda jako celek. I v jeho případě však konkrétní poznatky o možnosti, jak by se s ním Kosmas mohl seznámit, chybějí.⁴⁹ Ani tak ale nelze tyto scénáře odmítnout, ale nelze je zatím ani preferovat proti tomu, že Kosmas skutečně četl právě Liviovu první dekádu. Otázkou však je, zda tato situace není tou, pro niž platí poučka *testis unus, testis nullus*, ale samozřejmě i to, zda je skutečně tento liviovský příběh jediným „svědkem“ ve prospěch možnosti, že Kosmas četl přímo Livia. Nabízejí se totiž další, které je proto třeba vzít také v potaz.

Možnost, že by odkazem na Livia bylo i spojení *servile opus*, tedy „otrocká práce“ / „robotnické dílo“, které podle Kosmy zakázal kníže Břetislav o svátcích, je však mizivá, protože v kontextu podobném Kosmovu figuruje i v *Levitiku*, zatímco u Livia je kontext velmi odlišný.⁵⁰ Toto spojení tak za druhého „svědka“ prohlásit nelze.

v tomto výčtu figurují Cicero, Ovidius, Plinius Starší, Propertius, Curtius Rufus, Valerius Flaccus a také Florus, k němuž se pozornost stočí vzápětí. K Liviovi dále srov. tamtéž, s. 62, kde je zmiňován rukopis, v němž mu jsou omylem připisovány úryvky z jiných autorů, a Birger MUNK OLSEN, *Les classiques latins dans les florilèges médiévaux antérieurs au XIIIe siècle (suite)*, *Revue d'histoire des textes* 10, 1980, s. 150–151, kde je probírán rukopis, v němž je citován úryvek připsaný Liviovi omylem dřívější autoritou.

48 FLORUS, *Epitoma de Tito Livio bellorum omnium annorum DCC* I.1.7.7, překlad: VELLEIUS PATERCULUS a FLORUS, *Dvojí pohled na římské dějiny*, přeložila Bohumila MOUCHOVÁ, Praha 2013 (= Antická knihovna, svazek 82), s. 181.

49 Charles Homer HASKINS, *The Renaissance of the Twelfth Century*, Cambridge, Massachusetts / London 1927, s. 226 byl sice přesvědčen, že právě epitomátoři, konkrétně Florus, Iustinus a Eutropius, byli alespoň ve 12. stol. oblíbenou četbou tak jako sumáře a excerpta obecně, např. Solinus, naše znalosti o soudobé existenci rukopisů tomu však právě v případě Flora úplně nenasvědčují. B. MUNK OLSEN, *L'étude des auteurs classiques*, II, s. 384–387 jich totiž registruje šestnáct, což je např. méně než výše probraných rukopisů Liviovy první dekády. Navíc, pokud jde o možnosti přímo Kosmovy, je třeba pět vyloučit, protože vznikly až později ve 12. stol., a ani ze zbývajících není o žádném známo, že by se v době jeho života vyskytoval někde, kde Kosmas snad pobýval.

50 Srov. COSMAS, *Chronica Boemorum* II.4, případně překlad: KOSMAS, *Kronika Čechů*, s. 91, *Leviticus* 23.7 a LIVIUS, *Ab Urbe condita* I.57.2, překlad: LIVIUS, *Dějiny* I, s. 117. B. BRETHOLZ in: *Die Chronik der Böhmen*, s. 87, pozn. 6 ostatně upozorňuje právě jen na starozákonní paralelu, zatímco Livia zmiňuje tamtéž, s. XXIX, kde poukazuje na občasnou možnost jakési dvojí Kosmovy inspirace, biblické i klasické.

Na příběh známý z Livia ovšem může upomínat i Kosmovo vyprávění o povolání Přemysla k vládě skrze posly od pluhu, jímž oral své pole.⁵¹ Podle Liviovy III. knihy, tedy opět z potřebné první dekády, byl totiž v roce 458 př. n. l. stejným způsobem povolán k diktatuře Lucius Quinctius Cincinnatus.⁵² I tento příběh, pokud by právě Livius měl být (spolu)inspirátorem jeho podoby u Kosmy,⁵³ se však dobře hodil do florilegií, anebo ještě pravděpodobněji mohli být jeho zdrojem opět Florus, Eutropius, spisek *De viris illustribus* nebo Orosius.⁵⁴ Především ten druhý a čtvrtý totiž byli ve středověku standardně studovanými zdroji poučení o antické historii Říma,⁵⁵ a zejména Orosia Kosmas téměř určitě mohl znát z Lutychu.⁵⁶

51 COSMAS, *Chronica Boemorum* I.6, případně překlad: KOSMAS, *Kronika Čechů*, s. 38–39.

52 LIVIUS, *Ab Urbe condita* III.26.6–12, překlad: LIVIUS, *Dějiny* I, s. 254–255.

53 K výkladu, který se bez liviovské inspirace každopádně obejde, srov. D. TŘEŠTÍK, *Mýty kmene Čechů*, s. 101–167 a konec konců i J. SADÍLEK, *Kosmovy staré pověsti*, s. 80–86 a 97. Že „naše pověst o Přemyslovi“ je ohlase této tradice, tvrdí, bohužel bez odkazu na jakoukoli autoritu, Josef HAJNÝ in: Niccolò MACHIAVELLI, *Úvahy o vládnutí a o vojenství*, překlad Josef Hajný, Praha 2001, s. 343 v pozn. 216.

54 FLORUS, *Epitoma de Tito Livio bellorum omnium annorum DCC* I.5.12–13, překlad: VELLEIUS PATERCULUS a FLORUS, *Dvojitý pohled*, s. 186; EUTROPIUS, *Breviarium ab Urbe condita* I.17, překlad: EUTROPIUS a FESTUS, *Stručné dějiny Říma*, přeložila Bohumila MOUCHOVÁ, Praha 2008 (= Antická knihovna, svazek 77), s. 46; *De viris illustribus urbis Romae* 17.1, překlad: tamtéž, s. 156; OROSIUS, *Historiae adversus paganos* II.12.8, překlad: Paulus OROSIUS, *Dějiny proti pohanům*, přeložili Bohumila MOUCHOVÁ a Bořivoj MAREK, Praha 2018, s. 98.

55 Srov. Lars BOJE MORTENSEN, *The Diffusion of Roman Histories in the Middle Ages. A List of Orosius, Eutropius, Paulus Diaconus, and Landolfus Sagax Manuscripts*, in: *Filologia Mediolatina. Studies in Medieval Latin Texts and Their Transmission*, Rivista della Fondazione Ezio Franceschini VI–VII, 1999–2000, Firenze 2000, s. 101–108 k důvodům i postavení obou autorů ve středověkém intelektuálním prostředí: šlo o rozsahem snadno zvladatelná shrnutí antických dějin Říma v jejich celku, v případě Orosiově navíc zakomponované do dějin světových a chápaných jako naplňování božího plánu. Obsah Eutropiových „římských dějin v kostce“ byl zase znám díky tomu, že byly zařazené do dvou děl pozdějších, nicméně v obou je povolání Cincinnata od pluhu vyličeeno též, srov. PAULUS DIACONUS, *Historia Romana* I.17 a LANDOLFUS SAGAX, *Historia Romana* I.20. Nešlo však o školní autory, protože dějiny jako takové nebyly ve středověkých školách předmětem studia, proto nefigurují ve výše v pozn. 40 probíraných seznamech doporučených autorů, ale navíc je to zřejmě důvod, proč na ně Kosmas nijak neodkazuje – šlo vlastně o pouhé informační zdroje a nikoli vzory k napodobování, jejichž znalost dodávala autorovi prestiž.

56 Seznam známých rukopisů obou autorů, a to včetně těch, které jsou datovány až do 13.–16. stol., podává L. BOJE MORTENSEN, *The Diffusion of Roman Histories*, s. 119–200, bohužel však uvádí pouze místo jejich vzniku, je-li známo, informace o jejich dalších osudech však opomíjel. I tak nicméně jeden rukopis Orosia opsaný v Lutychu ve 12. stol., k němuž srov. tamtéž, s. 121, č. 17, napovídá, že v jeho dosahu byla, dost možná už v době Kosmova studia, k dispozici jeho předloha. Další zde byl opsán v roce 1465 a další, opsaný v roce 1503, je dnes v Lutychu uchovávan, srov. tamtéž, s. 129, č. 68 a s. 131, č. 79, z toho však lze usuzovat, že zde nějaký, nejspíše

„Svědčit“ by však mohly i jen Kosmovy faktické znalosti. Ve svém díle totiž zmiňuje několik antických autorů či jiných osobností, přičemž z toho, co o nich ví, by eventuálně bylo lze usuzovat na prameny těchto informací. Pokud jde o autory literárních děl, odhlédnuto od poznámek uvozujících citáty z nich, zmíní dvakrát Ciceronovu výmluvnost,⁵⁷ Vergilia a Statia coby příklady tvůrčího přístupu k mytické látce⁵⁸ a Vergilia ještě jednou v kontextu, který bude upřesněn vzápětí. Z toho tedy na obeznámenost s dalšími díly kromě těch, které už byly zmíněny výše jako Kosmovy inspirační zdroje, usuzovat nelze. Pokud jde o další osobnosti, stojí samozřejmě za pozornost jenom ty, o nichž se Kosmas mohl něco dozvědět v Liviově první dekádě. Těch je v zásadě šest, ale krále Numu Pompilia a Anca Marcia je možné rovnou škrtnout, protože se objevují ve verši citovaném z Horatia.⁵⁹ Jejich předchůdce Romulus je však zmíněn spolu se svým bratrem Remem coby jeden z příkladů vzácnosti bratrské lásky v údajné promluvě Břetislavově k předním mužům země, než zemřel, a to spolu s Kainem a Ábelem a Václavem a Boleslavem.⁶⁰ Už tento výběr sám o sobě napovídá, že Kosmas tyto příklady pojal jako pěknou příležitost předvést šíři svého vzdělání. Konfliktu Romula a Rema se Livius samozřejmě věnoval zevrubně,⁶¹ poučit se však o něm natolik základně, co bylo třeba k zmínce podobné Kosmově, bylo možné i z jiných pramenů, zejména z už

tentýž, rukopis zůstal, ale nikoli, že zde byl už dříve. Pokud jde o Eutropia či z něho odvozená díla, je dnes v Lutychu uchováván jeden rukopis Paula Diacona, který vznikl snad v Německu ve 12. stol., srov. tamtéž, s. 177, č. 77, tím pádem by ho však, ani jeho předlohu, Kosmas v Lutychu k dispozici ještě neměl, i kdyby se tam dostal krátce po svém vzniku. Několik dalších rukopisů, jak Orosia, tak i Eutropia či z něho odvozených děl, mohl Kosmas konsultovat i jinde, totiž v Bamberku, Veroně, nebo dokonce Praze: k rukopisům, které tam buď jsou dnes uchovávány a teoreticky se tam mohly nacházet už v době Kosmově, nebo tam naopak byly opsány dříve nebo nedlouho poté, co je navštívil Kosmas, protože se tam ještě mohly nacházet buď tyto rukopisy, nebo jejich předlohy, srov. tamtéž, s. 119, č. 3, s. 151, č. 207, s. 163, byt dvě kratičká excerpta Orosiovy I. knihy opsané v Praze až v 15. stol. zdejší přítomnost jejich předlohy už v době Kosmově příliš nezaručují, s. 166, č. 5–8, s. 167, č. 14 a s. 193, č. 175. A nakonec, i samo masivní rozšíření rukopisů těchto děl samo o sobě výrazněji než v případě Liviově zvyšuje šance, že je Kosmas mohl konsultovat prakticky kdekoli.

57 COSMAS, *Chronica Boemorum* II.13 a II.28, překlad: KOSMAS, *Kronika Čechů*, s. 102 a 116.

58 COSMAS, *Chronica Boemorum* I.praef. Gerv., překlad: KOSMAS, *Kronika Čechů*, s. 29.

59 COSMAS, *Chronica Boemorum* I.9, překlad: KOSMAS, *Kronika Čechů*, s. 83 a srov. HORATIUS, *Epistulae* I.6.27, překlad: Q. HORATIUS FLACCUS, *Vavřín a réva. Ódy, Epódy, Satiry, Listy*, [přeložili Rudolf MERTLÍK – Jaroslav POKORNÝ], Praha 1972, s. 232.

60 COSMAS, *Chronica Boemorum* II.13, překlad: KOSMAS, *Kronika Čechů*, s. 102.

61 LIVIUS, *Ab Urbe condita* I.6.4–7.3, překlad: LIVIUS, *Dějiny* I, s. 47–48.

zmíněného Orosia. Navíc právě on líčí Romula jednoznačně jako bratrovraha,⁶² zatímco Livius uvádí, a zřejmě dokonce sám preferuje verzi, podle níž byla Remova smrt nešťastnou náhodou,⁶³ a navíc ještě zevrubněji než jejich konflikt líčí jejich předchozí činy, při nichž přinejmenším vzorně spolupracovali na společném cíli.⁶⁴ Na základě četby Livia by se tedy Romulus a Remus jako příklad vzácnosti bratrské lásky nevyjímali úplně dobře. Dále se u Kosmy lze setkat se Sibyllou Cumskou, k níž je coby prorokyně přirovnávána Libuše, protože prý Římanům předpověděla osud až skoro do soudného dne, včetně snad i příchodu Krista.⁶⁵ Kosmas sám zde ovšem na svůj aktuální zdroj informací poukazuje, totiž jakéhosi *doctora*, tedy učitele církve, který tak ve svém kázání vysvětloval Vergiliovy verše. Možnosti jeho identifikace jsou dvě, byť ani jedna plně vyhovující, v obou případech by však šlo o zdroj informace o předpovědi Krista a nikoli o Sibylle jako takové.⁶⁶ Kosmovy vědomosti o ní jsou však opět spíše banální, zmínkou soudného dne křesťansky laděné a kupodivu i při své stručnosti přesahující to, co lze najít u Livia v první dekádě. V ní je totiž jen naznačeno, že byla věstkyně, která přišla do Itálie, přičemž ani není dána do souvislosti s Cumami,⁶⁷ je zmíněna existence kolegia, které vykládá její prorocké verše a osudy římského národa,⁶⁸ a několikrát je zmíněna konsultace

62 OROSIUS, *Historiae adversus paganos* II.4.2–3, překlad: Paulus OROSIUS, *Dějiny proti pohanům*, s. 83. Naopak EUTROPIUS, *Breviarium ab Urbe condita* I.1, překlad: EUTROPIUS a FESTUS, *Stručné dějiny Říma*, s. 41 Rema sice zmíní, ale konfliktu se vyhne, v *De viris illustribus* I.4, překlad: tamtéž, s. 147 je jako Remův vrah identifikován jakýsi *centurio* Celer a FLORUS, *Epitoma de Tito Livio bellorum omnium annorum DCC* I.1.1.8, překlad: VELLEIUS PATERCULUS a FLORUS, *Dvojitý pohled*, s. 176 uvádí, že Remus přišel o život, ale nejisto, zda na Romulův rozkaz.

63 LIVIUS, *Ab Urbe condita* I.7.2, překlad: LIVIUS, *Dějiny* I, s. 48. Liviově preferenci napovídá, že tuto verzi uvede jako první a coby součást samotného líčení, zatímco prý rozšířenější verzi, podle níž by Romulus byl bratrovrahem, dodá až poté.

64 LIVIUS, *Ab Urbe condita* I.4.8–6.3, překlad: LIVIUS, *Dějiny* I, s. 45–47.

65 COSMAS, *Chronica Boemorum* I.4, překlad: KOSMAS, *Kronika Čechů*, s. 36.

66 Podle M. WIHODY a M. MORAVOVÉ in: KOSMAS, *Kronika Čechů*, s. 219 v pozn. 55 jím byl AUGUSTINUS, *Expositio Epistolae ad Romanos* 1.3, kterého nabízí i B. BRETHOLZ in: *Die Chronik der Böhmen*, s. 13 v pozn. 3, podle něhož však je další možností EUSEBIUS CAESARIENSIS, *Constantini imperatoris oratio ad coetum sanctorum* 19.3–21.3. První má tu nevýhodu, že nejde o kázání, druhý jím sice také *sensu stricto* není, ale aspoň jde o řeč, ovšem dochovanou v Kosmovi nedostupné řečtině, zatímco latinské znění, jak je publikoval J.–P. MIGNE, *Patrologiae cursus completus*, series prima, tomus VIII, Paris 1844, sl. 401–477, je překlad, který pořídil až v 17. stol. Henri de Valois.

67 LIVIUS, *Ab Urbe condita* I.7.8, překlad: LIVIUS, *Dějiny* I, s. 49.

68 LIVIUS, *Ab Urbe condita* X.8.2, překlad: LIVIUS, *Dějiny* II–III, s. 408.

Sibylliných knih.⁶⁹ Poslední postavou je *Paeonius magister*, tedy Asklépios, s nímž si podle Kosmy nezadala v lékařském umění Kazi, která snad i zachraňovala před smrtí, i když byla určena osudem.⁷⁰ Liviova první dekáda ovšem jen končí zmínkou, že Asklépios byl na radu Sibylliných knih povolán z Epidauru do Říma, kvůli probíhající válce však jen proběhla jednodenní prosebná slavnost.⁷¹ Tato stručná zmínka se tedy s Kosmovou obsahově vůbec neprotíná, na rozdíl od Pliniovy, podle něhož Asklépios vzkřísil z mrtvých Tyndarea a byl za trest zasažen bleskem.⁷² Zmínky těchto postav tedy možnost, že Kosmas znal první dekádu, nejen naprosto neposilují, ale spíše ji nesouladem, pokud jde o vztah Romula a Rema, naopak podrývají.

Nezdá se tedy, že by pro možnost, že Kosmas konsultoval přímo Liviovu první dekádu, svědčilo cokoli jiného než možná dvakrát reflektovaný jediný příběh o podmanění Gabií římskými Tarquinii. Tím ale do hry musí vstoupit další důležitá okolnost. Už výše totiž bylo naznačeno, že případná četba této dekády musela být časově velmi náročná. Ve skutečnosti byla dokonce náročnější než četba kterékoli jiného díla z těch, které Kosmas určitě četl. Navíc, pokud by snad opravdu měl rukopis k dispozici v Praze, totiž ten, jehož fragmenty jsou zde dochovány dodnes, byla by jeho četba ještě náročnější, protože je psaný beneventanou, tedy písmem používaným v jižní Itálii, jehož čtení nebylo pro neškolené oko snadné.⁷³ Je nepředstavitelné, že takový výkon by Kosmas přetavil do jen dvou ohlasů pouze jediného příběhu ve srovnání s mnoha ohlasy autorů na různá místa jejich děl, která četl (téměř) nepochybně. Pro takovou představu by bylo zapotřebí opravdu silného podpůrného argumentu, a proto ji samotnou jako podpůrný argument akceptovat nelze.

Jelikož však mezi argumenty zastánců domněnky, že Kosmova postava praotce Boema byla inspirována Liviovým Segovesem, padly i takové, které by snad mohly být prohlašovány za nezávislé na poznatku, zda Kosmas Livia četl, či ne, a případně by dokonce samy o sobě mohly domněnku, že ho četl, podporovat, je třeba se vyjádřit i právě k nim. Především je, jak už částečně vyplynulo, naprosto nepodložená představa, že Livius byl v Kosmově době dobře znám, a mohl ho tak

69 LIVIUS, *Ab Urbe condita* V.13.5; VII.27.1; X.47.7, překlad: LIVIUS, *Dějiny* II–III, s. 46–47, 224, 475. Poslední z těchto tří míst uvádí v originální latině jen plurál *libri*, že jde o knihy Sibylliny, upřesňuje český překlad.

70 COSMAS, *Chronica Boemorum* I.4, překlad: KOSMAS, *Kronika Čechů*, s. 34.

71 LIVIUS, *Ab Urbe condita* X.47.7, překlad: LIVIUS, *Dějiny* II–III, s. 475.

72 PLINIUS, *Naturalis historia* XXIX.1.3, překlad (místy ovšem vadný!): PLINIUS STARŠÍ, *Kapitoly o přírodě*, přeložil František NĚMEČEK, Praha 1974 (= Antická knihovna, svazek 19), s. 244.

73 K rukopisu samotnému srov. B. MUNK OLSEN, *L'étude des auteurs classiques*, II, s. 9, k obtížnosti beneventany L. D. REYNOLDS – N. G. WILSON, *Scribes and Scholars*, s. 94–95.

kompromitovat, kdyby Kosmas jeho zprávu o Segovesovi nevzal vůbec v potaz. Je tomu totiž přesně naopak, z čehož plyne, že i pokud by se podařilo prokázat, že zrovna Kosmas Livia četl, naprosto by to nebylo důvodem k přesvědčení, že se nechal inspirovat jeho zprávou o Segovesovi. Znalost Livia Kosmovými současníky je totiž nanejvýš předmětem dohadů⁷⁴ a na popularitě začal získávat každopádně až od 14. stol.⁷⁵ Navíc v českém prostředí byl první, kdo nepočítal se Slovy jako s prvními obyvateli našeho území, ale upozornil na dřívější přítomnost Bójů, až Daniel Adam z Veleslavína, a to v předmluvě ke spisu Kroniky dvě o založení země české vydanému v roce 1585.⁷⁶

Zcela mylné je i přesvědčení, že Kosmas svého praotce nenazývá jménem Čech, ale naopak tím, že mu dává jméno Boemus, reflektuje jeho bójský původ. Mylné to je už proto, že Livius o Segovesovi tvrdí, že byl synem sestry krále Biturigů, a s Bóji ho tak nespojuje ani v nejmenším.⁷⁷ Samo jméno Boemus zase není odvozeno přímo od Bójů, ale od termínů *Boemia* a *Boemi*, což jsou v Kosmově době už dávno zavedená latinská označení naší země a jejích obyvatel.⁷⁸ Potřeboval-li

74 Např. Ch. H. HASKINS, *The Renaissance of the Twelfth Century*, s. 225 uvažuje o tom, zda z něho snad – myšleno coby výjimka potvrzující pravidlo – nečerpal v 11. stol. Lambert z Hersfeldu, zatímco největší znalec klasických textů ve 12. stol., Jan ze Salisburý, ho každopádně znal jen zprostředkovaně. A o tomtéž ostatně výmluvně svědčí i jeho výše na s. 682 zmíněná absence v dobových florilegiích.

75 L. D. REYNOLDS – N. G. WILSON, *Scribes and Scholars*, s. 126–127 uvádějí, že už Albertino Mussato z Padovy žijící na přelomu 13. a 14. stol. napsal dějepisné dílo napodobující Livia, Sallustia a Caesara, a srov. tamtéž, s. 128 k Nicholasi Trevetovi a s. 130–132 k Petrarcovi, které zmiňuje i Pierre MARÉCHAU, *The Transmission of Livy from the End of the Roman Empire to the Beginning of the Seventeenth Century: Distortion or Discovery, a Story of Corruption*, in: Bernard Mineo (ed.), *A Companion to Livy*, s. 439–440, a to spolu s Dantem, o němž však Ch. H. HASKINS, *The Renaissance of the Twelfth Century*, s. 225–226 tvrdí, že se Liviem nechal inspirovat spíše ještě povrchně, zatímco skutečné nadšení pro něj projeví až Cola di Rienzo a Poggio Bracciolini.

76 Na fakt samotný i některé detaily upozornil Jan FILIP, *Keltská civilisace a její dědictví*, Praha 1959, s. 10 a 12, k životním datům i literární činnosti Daniela Adama srov. podrobněji Jaroslav KOLÁŘ, Heslo *Daniel Adam z Veleslavína*, in: Vladimír Forst a kol., *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce*, 1 A – G, Praha 1985, s. 28–30.

77 Srov. výše v pozn. 15.

78 Prameny, které už v kontextu zpráv k přelomu 8. a 9. stol. uvádějí různě zkromolený tvar plurálu *Boi(o)haemi* pro obyvatele země, cituje Reinhard WENSKUS, Heslo *Boihaemum*, in: Heinrich Beck – Herbert Jankuhn – Kurt Ranke – Reinhard Wenskus (eds.), *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, zweite, völlig neu bearbeitete und stark erweiterte Auflage, dritter Band, Birlrōst – Brunichilde, Berlin / New York 1978, s. 207. Variantu *Boemia* nebo *Bohemia*, případně *Boemicae terrae*, tedy „české země“, stejně jako termín *Boemi*, *Bohemi* nebo *Boemii* pro Čechy coby příslušníky národa v plurálu pak standardně používají legendy *Fuit* (kolem roku 975), česká recense *Crescente fide* (kolem roku 975), Gumpold (poslední třetina 10. stol.), Kristián (zřejmě mezi roky 992 a 994), Bruno z Querfurtu (před rokem 1009; k datacím těchto děl srov. Jana

tedy jméno Čech nějak přeložit do latiny,⁷⁹ nabízel se právě termín *Boemus*. Správné je naopak vysvětlení, že termín *Boemia* vznikl z latinského *Boiohaemum*, opět mylné však je na různý způsob opakované tvrzení o keltském původu tohoto výrazu. Jde totiž o germánskou složeninu s významem „domov Bójů“, z čehož ovšem vyplývá, že tento název dali nějací Germáni nějaké zemi, kde už v tu chvíli žili Bójové, a ne že tak nějací Keltové pojmenovali svou zemi po svém vůdci.⁸⁰ A mylná je nakonec i domněnka, že si Kosmas vůbec mohl termín *Boemia* spojit s Bóji, protože z antických děl, které četl, znal jeho původní podobu *Boiohaemum*. Tu totiž zmiňují všehovšudy tři antičtí autoři: Tacitus v *Germanii*, Velleius Paterculus a Strabón⁸¹ a ani jednoho z nich Kosmas ve své době znát nemohl.⁸²

NECHUTOVÁ, *Latinská literatura českého středověku do roku 1400*, Praha 2000, s. 239–240) nebo kronikáři Widukind z Corvey (967/8), Dětmar z Merseburku (1012–1018) a Gallus Anonymus (12. stol., po roce 1114; k datacím srov. Jana NECHUTOVÁ – Dana STEHLÍKOVÁ, *Stručné dějiny latinské literatury středověku*, Praha 2013, s. 115, 141 a 186). Obzvláště ilustrativním případem obecné ztráty povědomí o původu tohoto výrazu (z důvodu, který vyplývá z odpovědi), kterou sice Kosmas mohl vlastním studiem překonat, ale naprosto nic tomu nenavěšuje, však je zkomolení, jehož se dopustil autor bavorské recense legendy *Crescente fide*, když označil Václava strýce Svyatopluka jako *dux Poenorum nomine Zputigneus* (*Fontes rerum Bohemicarum*, tom. I, *Vitae sanctorum et aliorum quorundam pietate insignium*, Praha 1873, s. 183).

79 Jelikož je existence termínů „Čech“ nebo „Čechy“ doložená už v pramenech z 10. stol., ba jeden nejistý výskyt spadá do samého počátku 9. stol., k čemuž srov. Václav BLAŽEK, Heslo *Čech*, 2017, in: Petr Karlík – Marek Nekula – Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*, <https://www.czechency.org/slovník/ČECH> (19. 11. 2019), je zřejmé, že Kosmas tento termín musel znát, a hledal pro něj latinský ekvivalent.

80 Ke germánskému původu srov. Helmut BIRKHAN, Heslo *Boier*, § 1. Sprachliches, in: H. Beck – H. Jankuhn – K. Ranke – R. Wenskus (eds.), *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, III, s. 206. Václav BLAŽEK, Heslo *Bohemia*, 2017, in: Petr Karlík – Marek Nekula – Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*, <https://www.czechency.org/slovník/BOHEMIA> (19. 11. 2019) ovšem preferuje teorii, podle níž tato germánská varianta vznikla z nějakého staršího toponyma keltského. Přitom však objasňuje pouze to, jak se z něho mohla vyvinout ona v antických pramenech reflektovaná varianta germánská, ale už nikoli to, proč je vůbec třeba – navzdory tomu, že Bójové v tomto názvu figurují vlastně ve 3. osobě – považovat tuto germánskou variantu za nepůvodní.

81 TACITUS, *Germania* 28.2, překlad: TACITUS, *Z dějin císařského Říma*, přeložili Antonín MINAŘÍK, Antonín HARTMANN a Václav BAHNÍK, Praha 1976 (= Antická knihovna, svazek 31), s. 350, VELLEIUS PATERCULUS, *Historia Romana* II.109.5, překlad: VELLEIUS PATERCULUS a FLORUS, *Dvojí pohled*, s. 149, STRABO, *Geographica* VII.1.3, překlad: Ivan PRCHLÍK, *Strabón a Tacitus o počátcích dějin České kotliny. Několik poznámek k otázkám znovunastoleným Vladimírem Salačem*, *Archeologické rozhledy* 68, 2016, s. 533.

82 Ze znalosti *Germanie*, k níž srov. M. WINTERBOTTOM, *Tacitus, Minor Works*, in: L. D. Reynolds (ed.), *Texts and Transmission. A Survey of Latin Classics*, Oxford 1983, s. 410–411, je mezi středověkými autoritami podezírán pouze Rudolf z Fuldy v 9. stol., takže jeden exemplář tehdy mohl být uložen ve zdejším klášterní knihovně. Jinak však nebyla známa až do roku 1425, ale

Absurdní je i poukazování na Kosmovo tvrzení, že země, do které praotec přicházel, nebyla dosud osídlená, což ovšem v době příchodu Slovanů dávno neplatilo, ale proto se prý Kosmas musí vztahovat k nějaké době starší. Důvod tohoto tvrzení je totiž mnohem spíše mnohem pragmatictější – pokud totiž nový lid přišel do země, v níž dosud nikdo nesídlil, nikdo později nemohl zpochybnit jeho vlastnická práva na tuto zem.⁸³

Velmi instruktivní je dále porovnání obsahu samotné zmínky Liviovy a zprávy Kosmovy. Z Livia totiž jasně vyplývá, že Segovesus měl vést Kelty, snad Biturigy, Kosmas se však o tomto lidu vyjadřuje nejistě. Domněnka, že tak reflektuje více protichůdných podání, z nichž nechce žádnému dát přednost, se míjí s mentalitou Kosmovy současnosti. Jak je patrné z výše uvedeného úctyhodného seznamu jeho ohlasů antických klasiků, bylo jeho snahou toto portfolio patřičně zužitkovat. Ve své době nepostřehnutelná reflexe jedné miniaturní informace u Livia tak Kosmu naprosto nemohla uspokojovat, sotva totiž lze připustit, že by se svou znalostí nepochlubil alespoň právě při vyličení příchodu prvních obyvatel této země. A pokud by mu v tom přeci jenom měly bránit nějaké postranní úmysly, jaký smysl by mělo transformovat identitu těchto obyvatel do vlastního jména jejich vůdce? A navíc bójskou identitu, která z Liviova líčení naprosto nevyplývá?

i tehdy se pouze Poggio Bracciolini dozvěděl o existenci německého rukopisu obsahujícího neznámá Tacitova díla, zatímco že mezi nimi je *Germania*, zaznamenal až Niccolò Niccoli v roce 1431, a teprve v roce 1455 se tento rukopis dostal z Hersfeldu do Říma. Dnes je ovšem ztracený, a byť je sporné, zda vedle z něho odvozené větve rukopisné tradice neexistuje ještě jedna či dvě nezávislé, a byť ho B. MUNK OLSEN, *L'étude des auteurs classiques*, III, 1, s. 327n. uvádí ve výčtu rukopisů pravděpodobně vzniknuvších před 13. stol., přesto především platí, že po znalosti jakéhokoli rukopisu ve středověku nejsou s jedinou výše zmíněnou výjimkou žádné stopy. K Velleiovi srov. L. D. REYNOLDS, *Velleius Paterculus*, in: L. D. Reynolds (ed.), *Texts and Transmission*, s. 431–433: jeho dílo bylo neznámé až do roku 1515, kdy jeho jediný a dnes opět ztracený rukopis, údajně napsaný ranou karolinskou minuskulou snad v 8. či nejpozději na počátku 9. stol., objevil Beatus Rhenanus v Murbachu. Soudobá informace o nálezu jiného rukopisu v milánské knihovně rodu Visconti se ukázala jako mylná. Ke Strabónovi srov. Johannes ENGELS, *Augusteische Oikumenegeographie und Universalhistorie im Werk Strabons von Amaseia*, Stuttgart 1999, s. 397 s pozn. 59: jeho řečtina zůstala nejen Kosmovi nepřístupná až do let episkopátu Mikuláše V. (1447–1455), během něhož (přesné datum je sporné) pořídili latinský překlad Guarinus z Verony a Gregorius z Tiferne. Poté sice získal velký vliv i severně od Alp, předtím však byl naprosto neznámý.

- 83 Tak M. WIHODA in: KOSMAS, *Kronika Čechů*, s. 12–13 a srov. i s. 218, pozn. 27 a 35. Argumentovat by ovšem šlo i ve prospěch možnosti, že to vlastně téměř realita byla, viz Eduard DROBERJAR, *Věk barbarů. České země a stěhování národů z pohledu archeologie*, Praha / Litomyšl 2005, s. 194–211, ale samozřejmě už nikoli pro to, že ji Kosmas eventuálně znal. Navíc i v takovém případě by výše zmíněné vysvětlení bylo nejen dostačující, ale i výrazně pravděpodobnější.

Kromě těchto argumentů je třeba na pravou míru uvést ještě zmatek, který výše citované nadšenecké zdroje vnesly do otázky datací leccěhos, s čím operují, byť z toho už pro možnosti, jak zacházet přímo s Kosmovou zprávou, nevyplyne nic, pouze jak s ní naopak v žádném případě zacházet nelze. Jak už bylo zdůrazněno, Livius Segovesovu výpravu nedatuje dobou vlády Tarqunia Superba,⁸⁴ ale Tarquinia Prisca. Možnosti této datace však v žádném případě nelze přeceňovat, sotva lze totiž počítat s tím, že datace vládou římského krále byla součástí už původního keltského podání, a je tedy celkem zřejmé, že ji na základě údajů jiných doplnil buď Livius, nebo spíše jeho aktuální římský pramen, který sám ovšem nebyl starší než přelom 3. a 2. stol. př. n. l.⁸⁵ Tím pádem nemá smysl vztahovat tuto dataci zmíněné výpravy k jakýmkoli pokusům datovat reálnou Priscovu vládu, nebo dokonce operovat s otázkou historicity této postavy či možností, že římská tradice v postavách obou Tarquiniů rozpoltila jednu historickou osobnost jediného krále Tarquinia.⁸⁶ Pokud

84 K jejímu ne zcela šťastnému vymezení lety 534–508 př. n. l. nebude od věci letmá vysvětlivka. Koliduje totiž s celkem známým letopočtem 510/509 př. n. l. coby datem vzniku římské republiky. Tradiční datace vlád římských králů vycházejí pouze ze souhrnných (a ne vždy shodných) údajů římské tradice o délce jejich vlád, k nimž srov. např. Gary FORSYTHE, *A Critical History of Early Rome: From Prehistory to the First Punic War*, Berkeley / Los Angeles / London 2005, s. 98 (který uvádí údaje Liviovy), a letopočtu 509 př. n. l., v němž měli úřadovat první úředníci republiky, zřejmě zaznamenaní v jednom ze seznamů, z nichž vycházeli pozdější antičtí dějepisci, a to v tom, který sahal do minulosti nejdále – k pokusu o rekonstrukci počtu těchto seznamů a jejich termínů *a quo* srov. Henry A. SANDERS, *The Chronology of Early Rome*, Classical Philology 3, 1908, s. 323–329. Tarquiniovi Superbovi přisuzuje jak LIVIUS, *Ab Urbe condita* I.60.3, tak i DIONYSIUS HALICARNASSENSIS, *Antiquitates Romanae* IV.77.4; 82.3; 85.4 vládu dlouhou 25 let, čímž pádem vychází na léta 534–509 př. n. l. DIONYSIUS HALICARNASSENSIS, *Antiquitates Romanae* V.1.1 však udává coby rok svržení monarchie počátek 68. olympiády, kdy Ischomachos z Krotónu zvítězil v běhu na jedno stadion a v Athénách byl archontem Ísagorás, což odpovídá roku 508/7 př. n. l., k čemuž srov. Alan E. SAMUEL, *Greek and Roman Chronology. Calendars and Years in Classical Antiquity*, München 1972, s. 204. Výše uvedené nešťastné vymezení tak je zřejmě jen mechanicky přizpůsobeno tomuto údaji.

85 K pramenné situaci nejstarších římských dějin srov. G. FORSYTHE, *A Critical History*, s. 59–77. Někteří starší řečtí historikové se o římských dějinách zmiňovali také, z nich však Livius v první dekádě nečerpal, pouze z římských, k nimž srov. tamtéž, s. 60–64, k Liviovi samotnému a jeho práci pak s. 66–67. Některé vlivy, které mezeru mezi popisovanými událostmi a prací prvních římských historiků „překlenuly“, jsou popsány tamtéž, s. 74–77. Keltské pověsti se sice týkat zřejmě nemohly, dobře však ilustrují nespolehlivost celé této tradice. Detailněji k Liviově práci s jeho výhradně literárními prameny pak srov. Jürgen von UNGERN-STERNBERG, *Livy and the Annalistic Tradition*, in: Bernard Mineo (ed.), *A Companion to Livy*, s. 167–177.

86 K nedůvěryhodnosti chronologie doby královské srov. např. Jacques HEURGON, *Rome et la Méditerranée occidentale jusqu'aux guerres puniques*, Paris ³1993, s. 226–228 a Timothy CORNELL, *Livy's Narrative of the Regal Period and Historical and Archaeological Facts*, in: Bernard Mineo (ed.), *A Companion to Livy*, s. 250–252. O zdvojení postavy původně jednoho historického

Livius nebo jeho pramen využili dobu vlády Priscovy k dataci děje keltské pověsti, bylo to proto, že jim tato datace připadala shodná s tím, jak právě oni datovali vládu tohoto krále. Pokud jde o Livia samotného, Priscova vláda v jeho líčení vychází na léta 616–578 př. n. l.,⁸⁷ jelikož je však nepominutelnou, ne-li pravděpodobnější možností, že dataci vládou tohoto krále uváděl už Liviův římský pramen, který jinak mohl vlády římských králů datovat odlišně, je tento údaj vlastně nespecifikovatelný, než pouze tak, že muselo jít ještě o dobu římského království. Příznačné však je, že Livius sám tuto pověst zmiňuje v rámci svého výkladu událostí počátku 4. stol. př. n. l., kdy – na rozdíl od doby královské – Řím už čelil důsledkům migrace Keltů do Itálie.⁸⁸

Tím pádem však je otázkou, jak Radek Míka dospěl k domněnce, že „v závěru letopočtu“ na našem území vládl „s vědomím antického Říma“ keltský král Segovesus, když současně tvrdí, že „do časových souvislostí příchodu nových osídlenců z Galie vedených Segovesiem zapadá také rozvoj keltských oppid na našem území“ a „příchod historických Keltů na naše území je písemně doložen k roku 113 př. n. l., kdy je zaznamenal Poseidónios z Apameie[,] a tuto informaci do svého díla Ge[ó]grafika přejal řecký historik Strabón. Totéž pravděpodobně věděl i kanovník pražské kapituly“.⁸⁹ Pokud jde o období rozvoje keltských oppid na našem území, nemohu být autoritou, a proto tento údaj pomíjím, pokud však jde o využití zprávy antického literárního pramene, je opět třeba intenzivně korigovat. Písemně doložen totiž není příchod, ale přítomnost Keltů, a to na území Hercynského lesa. Přijít sem tedy museli už před rokem 113 př. n. l., který – tím pádem jen mimochodem – nezaznamenal Poseidónios, ani není rokem, kdy

Tarquinius byl přesvědčen právě Heurgon, jiná dvě možná řešení však nabízí G. FORSYTHE, *A Critical History*, s. 107–108.

87 LIVIUS, *Ab Urbe condita* I.40.1 uvádí, že události, které skončily jeho zavražděním, začaly, když vládl skoro 38 let, čtyřiačtyřicetileté trvání vlády jeho nástupce zmiňuje LIVIUS, *Ab Urbe condita* I.48.8, jeho nástupcem před kýženým rokem 509 př. n. l. pak byl výše v pozn. 84 probraný Tarquinius Superbus. K zasazení těchto údajů do tradiční, respektive liviovské chronologie srov. i G. FORSYTHE, *A Critical History*, s. 98.

88 K níž srov. Jan BOUZEK, *Keltské země v evropském kontextu*, Praha / Kroměříž 2007, s. 73–77, který zmiňuje i severoitalské nápisy psané keltskou lepontštinou z období kolem roku 600 př. n. l., kdy podle výše zmíněné liviovské tradice skutečně měl vládnout Tarquinius Priscus. Jelikož ale místní kultura Golasecca plynule navazuje na předchozí z pozdní doby bronzové, aktuální příchod jakýchkoli Keltů jejich existence nepotvrzuje.

89 Tak R. MÍKA, *Počátky naší státnosti I*, s. 29, respektive (poslední z citátů) s. 28 a taktéž na informačních tabulích v Boheminiu.

např. své dílo napsal,⁹⁰ ale vyplývá z toho, že Strabón z Poseidónia cituje zprávu o střetu Bójů sídlících v Hercynském lese s Kimbry,⁹¹ o nichž je zase na základě kombinace informací z několika dalších pramenů známo, že někdy po tomto střetu porazili u Nórie Římany, a právě teprve to se stalo v roce 113 př. n. l.⁹² Co je však nejdůležitější a jak už bylo výše zdůrazněno, Strabóna Kosmas znát nemohl, a tudíž ani jeho vylíčení příchodu praotce Boema nemohlo být ovlivněno znalostí událostí vylíčených Poseidónií ani Strabónem.

Se Segovesem samotným souvisí i poslední otázka, respektive podezření moderních badatelů, totiž že i on, stejně jako eventuálně praotec Čech, je postavou zcela smyšlenou. Radek Míka tomu čelí tím, že poukáže na Segovesova bratra Bellovesa, který byl na cestu vypraven spolu s ním, a podle téže Liviovy zprávy jeho cílem měla být Itálie. Proto prý „překonal Alpy, což je považováno za historický fakt“.⁹³ Historickým faktem je ovšem až přítomnost Keltů v severní Itálii, zatímco k možnosti, že jím je i Liviovy vylíčení okolností, za nichž do ní přišli, vyjádření

90 K této postavě srov. K. REINHARDT, Heslo *Poseidonios von Apameia* (=Poseidonios 3), in: Konrat Ziegler (ed.), *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, dreiundvierzigster Halbband, Pontarches bis Praefectianus, Stuttgart 1953, sl. 558–826, zejm. sl. 563n. k jeho životním datům 135–51 př. n. l., a na základě čeho se na ně usuzuje, a sl. 630n. k základním údajům o jeho nedochovaném historickém díle: sestávalo z 52 knih a pokrývalo období od 145/44 př. n. l. snad po Sullovu diktaturu, tedy rok 82 nebo 81 př. n. l. Přitom není jasné, zda šlo o závěr zamýšlený, stejně jako lze pouze předpokládat, že bylo publikováno postupně po částech. Že byl jako historik známý, lze konstatovat až k roku 60 př. n. l., a současně se zdá, že své olbřímí dílo filosofické sepsal dříve než toto historické.

91 STRABO, *Geographica* VII.2.2, překlad: Julie NOVÁKOVÁ a Jan PEČÍRKA (eds.), *Antika v dokumentech*, II, Řím, Praha 1961, s. 555 v č. 408.

92 Jde tak vlastně i o názornou ukázkou toho, z jakých střípků jsou informace o starověkých dějinách leckdy skládány. Už probraná Strabónova zpráva totiž pokračuje informací, že poté, co byli Kimbrové Bójí odrazeni, sestoupili k Dunaji ke galským Skordiskům a následuje jejich další itinerář (ve výše v pozn. 91 odkazovaném úryvku už nepřeložený), jehož posledním bodem je území Helvétiů, načež jsou už jen anticipovány jejich pozdější porážky od Římanů. STRABO, *Geographica* V.1.8, tedy na úplně jiném místě, pak pouze k výkladu o Nórii poznamenává, že se u ní Gnaeus Carbo střetl s Kimbry, ale nic nepořídil. Je tedy jen velmi pravděpodobné, že časově tato zpráva navazuje na tu předchozí. LIVIUS, *Periochae* LXIII.5–6, překlad: LIVIUS, *Dějiny* VII, přeložili Marie HUSOVÁ a Pavel KUCHARSKÝ, Praha 1979 (= Antická knihovna, svazek 40), s. 398 uvádí jen, že Carbo byl Kimbry, kteří vtrhli do Illyria, potřen jako konsul, z čehož vyplývá kýžený rok 113 př. n. l., kdy konsulat skutečně zastával. Několik detailů o okolnostech právě tohoto střetu, ačkoli místo o Kimbrech mluví o Teutonech, pak ještě podává APPIANUS, *Liber Celticus*, frag. 13, překlad: APPIANUS, *Zrod římského impéria*, přeložili Jan BURIAN a Bohumila MOUCHOVÁ, Praha 1986 (= Antická knihovna, svazek 55), s. 59, zejména potvrzuje, že k němu došlo v Nóriku.

93 Tak R. MÍKA, *Počátky naší státnosti* I, s. 28 a taktéž na informačních tabulích v Boheminiu.

moderních autorit právě příznivá nejsou.⁹⁴ Z antiky jsou ostatně známa i jiná (někdy i konkurenční) podání počátků keltské migrace, byť jen jedno z nich podobně jako Liviovo vysvětluje přítomnost Keltů i právě v Itálii.⁹⁵ Je ovšem pravda, že z hlediska otázky možnosti Kosmovy inspirace u Livia je tento poznatek irelevantní. Pokud by Kosmas Liviovo podání znal, on sám by žádný důvod k pochybnostem o Segovesově historicitě zřejmě neměl.

Celý výklad je tedy možné uzavřít následovně. Že se nějakí Keltové na naše území v minulosti přesunuli, je, nebyli-li autochthony, zřejmé. V takovém případě jistě mohli přijít pod vedením nějakého „praotce“. Kosmas o něm ale, přinejmenším z Livia, vědět nemohl. Jediným důvodem, proč by o tom mělo smysl uvažovat, by totiž byla zmínka řeky Ogary a hory Rif Liviem, jenže ten je ve skutečnosti vůbec nezmiňuje, a proto je naprosto nepřípustné tvrdit opak a jakkoli na něm stavět. V takové situaci ovšem není proč vztahovat Kosmovo vyličení příchodu Boemovy družiny právě k Liviově zmínce Segovesa. Z výše probraných okolností některé sice nevylučují, že Livia mohl znát, ale ani tomu nenásvědčují, jiné této možnosti už překážejí a naprosto nic ji nepodporuje. Domněnku, že Kosmovo podání nemá být považováno za jeho představu o příchodu našich předků slovanských, tak není čím podložit.

94 Srov. např. Jan FILIP, *Pravěké Československo. Úvod do studia dějin pravěku*, Praha 1948, s. 250: „T. Livius se snažil vysvětliti keltské stěhování pověstí o králi Biturigů Ambigatovi a jeho synovcích, z nichž Belloves postupoval do Italie a Sigoves do oblasti Hercynského lesa“ nebo Bernhard MAIER, *Lexikon der keltischen Religion und Kultur*, Stuttgart 1994, s. 18, s.v. Ambicatus: „Wahrscheinlich geht diese Überlieferung auf eine Sage der keltischen Bewohner Oberitaliens zurück. Ihr historischer Hintergrund ist für uns aber nicht mehr faßbar“. Také J. BOUZEK, *Keltové našich zemí*, s. 73 a 80 označuje Liviovo podání za legendu, ale to, že může zračit historické stěhování Keltů, připouštěl. Nezdá se však, že by se to mělo týkat přímo postav obou bratrů.

95 Totiž to, které podává PLUTARCHUS, *Camillus* 15.1–2, který sice stejně jako Livius počítá s přelidněním Gallie coby příčinou pohybu Keltů, ale na rozdíl od něho tak, že kvůli tomuto přelidnění nastal nedostatek obživy. A taktéž stejně jako Livius počítal se dvěma proudy, ale jeden měl mířit na sever k oceánu, druhý na jih, ale nikoli rovnou do Itálie. Tam se vypravil až později, když Keltové poprvé ochutnali víno, které z ní bylo dovezeno. Také CAESAR, *De bello Gallico* VI.24.1–2 zmiňuje přelidnění a nedostatek půdy, ale také převahu Gallů nad Germány jako důvody, které přiměly konkrétně Volky Tektosagy, aby zabrali nejúrodnější část Germánie kolem Hercynského lesa. TACITUS, *Germania* 28.1–2 vychází z Caesara, k němuž se jako svému zdroji i hlásí, i když z něho něco málo vynechává a něco obměňuje (za Rýn totiž klade Helvétie a Bóje). A anonymní *Tractatus de mulieribus claris in bello* 14 (*Scriptores rerum mirabilium Graeci*, edidit Antonius WESTERMANN, Brunsvigae / Londini 1839, s. 218) uvádí jako příčinu neplodnost půdy v Gallii, která podnítila výpravu Galatů vedenou váženou ženou jménem Onomaris za Dunaj, kde se po vítězné bitvě s místními stala královnou.

Cosmas' Forefather Boemus Was No Celt: Some Notes on Whether the Eldest Czech Chronicler Could Have Been Inspired by Livy

A thesis which probably at the very first glance appears absurd enough even to non-specialists is spread by some amateur historians. Indeed, they want us to believe that the Czech chronicler Cosmas of Prague knew Livy's description of the (legendary) beginnings of Celtic migration, and thus in his own description of arrival of the forefather Boemus and his train in their new home country Livy's figure of Segovesus is transformed into this forefather. Since, however, their argument builds upon an explicit claim that Livy himself reported the expedition of Segovesus to have passed along the river Ogara and reached the Rif mountain (identified with the river Ohře and the Říp mountain) while Livy in fact does not even specify that the expedition has materialized, and neither Ogara nor Rif thus can be found anywhere at all in his voluminous writing, this thesis can be easily proved completely unsubstantiated.

Some of the partisans of the thesis in question, however, make do with the claim, also wrong, that according to Livy Segovesus reached the Hercynian Forest. As already pointed out, Livy mentions nothing more than Segovesus' having been allotted this destination. An erroneous inference is also made that the original Latin name of Cosmas' forefather, Boemus, makes clear Cosmas knew of his Boian origin, although Livy identifies only Segovesus' uncle as Biturigian and gives no clue at all concerning Segovesus himself. At the same time, Livy and other ancient authors are claimed to have been well-known to Cosmas and his contemporaries and the allusion to Segovesus on the part of the former is therefore variously related to the description of arrival of the forefather on the part of the latter. Testing the question whether Cosmas really could have been familiar with the relevant, namely the first, decade of Livy thus can either once for all prove this thesis mistaken or justify its being further examined.

Somewhat surprisingly, with the first finding the possibility that Cosmas read the first decade cannot be excluded. During his lifetime some of the manuscripts preserved today theoretically could have been within his reach: one in Verona where the *Mediceus* very probably was present in the relevant period and Cosmas probably spent some time there, one in Bamberg where the *Bambergensis* or another unknown manuscript is pretty certain to have been present at least some hundred years after if only a conceivable sojourn of Cosmas, and one in Mainz

where the *Harleianus* or its model can be as justly thought to have been present as Cosmas can be supposed to have visited the city.

Concerning, therefore, any kind of echoes of Livy in Cosmas' chronicle, only one episode known from the first decade is reflected, at least once, if not twice. The episode in question, describing the manner in which the city of Gabii was subjugated by Sextus Tarquinius, can, however, be very well surmised to have attracted an interest of florilegists and in any case has also been taken over by Florus. Yet neither of these sources, in themselves more likely than the first decade of Livy to have been quarried by Cosmas, can be definitely preferred, since no florilegium extant in Cosmas' lifetime is known to have contained extracts from Livy and no manuscript of Florus to have been within his reach.

Whatever could be considered another possible echo of the first decade in Cosmas, can indeed be better explained otherwise. Further, no specific piece of knowledge presented by Cosmas can be traced to the first decade of Livy, rather contrariwise, the fashion in which he treats the figures of Romulus and Remus hardly reveals reader of Livy, much rather that of Orosius. Thus the above mentioned subjugation of Gabii, possibly explicable otherwise as well, remains the only item to argue for the possibility that Cosmas himself read the first decade of Livy. Due to this fact, however, given how virtually non-existent is any trace of knowledge of Livy on part of Cosmas' contemporaries, what kind of deed it were to read the whole decade through, and how frequently Cosmas echoed the classical authors he can be supposed indeed to have read, the possibility that he read Livy as well must once more be treated as unsubstantiated.

Finally, another false opinion referred to above must be corrected. Cosmas could not have any knowledge of the origin of the terms *Boemia* or *Boemi* and their relation to the Boii, since neither one of the three ancient sources introducing the term *Boiohaemum* was known in Cosmas' times. Speculations on the conditions in the Czech basin towards the end of the period before the Common Era presented by one of the above mentioned amateur historians only follow his own misinformedness and perplexing application of some known historical dates. To close the discussion, the doubts of modern historians about the very historicity of the figure of Segovesus are, even if only briefly, recalled.

RECENZNÍ ČLÁNEK

Trojí Francie, galikanismus
a husitské Čechy

FRANTIŠEK ŠMAHEL

FRANTIŠEK ŠMAHEL: Triple France, Gallicanism and Hussite Bohemia

At the time of the Hundred Years' War and the Hussite Revolution, France was divided into three power zones, the territory controlled by the King of the Valois family, the Duchy of Burgundy and the western part occupied by England. All three parties took hostile positions in relation to the representatives of the reform movement led by Jan Hus, the subsequent revolutionary upheavals and the policy of the Utraquist King George of Poděbrady. Olivier Marin cleverly divided his work into three parts. The first is mainly of a diplomatic-political nature, because it analyses the attitudes of the French court and the high clergy to the tumultuous events in Bohemia from the end of the first decade of the 15th century until the conclusion of the Council of Basel. The second part focuses on doctrinal contradictions, their sources, the method of argumentation and the main controversial issues. It is only in the final third section that the reception of the Hussites in France comes into play, both in terms of available information and isolated expressions of sympathy.

In an effort to enliven the debate without intending to find a definitive solution, Olivier Marin considers it useful to reconsider the three following trends in current historiography. First of all, according to him, the Hussites are considered to be the beginning of the Reformation cycle, when its counterweight in the form of the Roman Catholic Counter-Reformation

arose *ex nihilo* only as a reaction to the Lutheran Reformation. However, was the sheer number of anti-Hussite treatises, some of which are presented in the appendices in many manuscript copies, not sufficient evidence of premature counter-reformation? Second, in his opinion, the concept that the Church systematically and consciously overestimated the dangers of heresies is even less sustainable. Just as the church underestimated the Waldensian ecumenism, so it later closed its eyes to the military superiority of the Hussite troops and preferred “ostrich” politics (sticking one’s head in the sand) to the dangers of the Hussite schism. Third, Olivier Marin does not agree with the methodology for qualification of medieval heresies that can be found in contemporary French medieval studies. Using the example of Hussite Calixtinism, he then refuses, put simply, to equate heresy with anti-clericalism. Instead of anti-clericalism, it would be appropriate to speak of “anti-sacerdotalism”, i.e. the rejection of the necessary mediation of the priest between God and ordinary believers.

Without reservations, it is possible to place this monograph by Olivier Marin among the most valuable works of foreign authors dealing with Hussitism, not only for its exemplary processing of the material, but also by conceptual overlaps with the deeper social and ideological streams of the 14th to 16th centuries. Moreover, thanks to this revealing and stylistically attractive book, it has again become clear that Hussitism was not just a matter of the Czech lands or the neighbouring lands.

Keywords: Hussite Bohemia – France in the 15th century – Gallicanism – Council of Constance - Council of Basel – Georg of Poděbrady

Málokdy se tak vyplatí pečlivě pročíst autorův úvod jako v případě této rozsáhlé monografie,¹ o níž lze předem říci, že odkrývá netušené kontury evropského dosahu husitství. Hned na počátku v něm stojí, že husitská revoluce nebyla jen českou záležitostí a že se v ní po prvé v dějinách západního křesťanství jedna národní pospolitost ve velké míře vymanila z římského svazku. Francii ve vztahu k husitství bylo zatím věnováno jen několik málo studií, což samo o sobě mohlo být výzvou autorovi, který si svými předchozími knihami a studiemi získal zasloužené rénomé. Kniha s názvem *Arcibiskup, Mistr a věřící. Geneze pražského reformního hnutí* vyšla již v českém překladu, monografie *Protihusitské traktáty dominikána Nicolase Jacquiera* byla oceněna i v tomto časopise.²

1 Olivier MARIN, *La patience ou le zèle. Les Français devant le hussitisme (années 1400 – années 1510)*, (= Collection des Études Augustiniennes. Série Moyen Âge et Temps Modernes 56), Paris, Institut d'Études Augustiniennes 2020, 561 s., ISBN 978-2-85121-302-0.

2 Olivier MARIN, *L'archevêque, le maître et le dévot. Genèse du mouvement réformatif pragois*, Paris 2002, český překlad vyšel pod názvem: *Geneze pražského reformního hnutí 1360-1419*, Praha 2017;

Stručná, ale pronikavá úvaha vycházející ze závěru dějin kostnického koncilu od Waltera Brandmüllera autorovi posloužila jako klíč otvírající přístup k důmyslné kompozici díla o třech velkých celcích. První je převážně diplomaticko-politické povahy, neboť analyzuje postoje francouzského dvora a vysokého duchovenstva k bouřlivým událostem v Čechách od konce prvního desetiletí 15. století až do závěru basilejského koncilu. Druhá část se zaměřuje na doktrinní rozpory, jejich prameny, způsob argumentace a hlavní sporné otázky. Teprve v závěrečném třetím oddíle přichází na řadu recepce husitství ve Francii, a to jak v rovině dostupných informací, tak i možných projevů sympatií. Ani samotnému autorovi, jak se mi zdá, není snadné vysvětlit obrazný název knihy. Trpělivost či horlivost není s otazníkem, pro mne však ano, neboť se vztahuje pouze k hlavní ose, spojené s reformou církve, a méně již s jejími přidruženými větvemi sociální či národnostní povahy.

Hned počátky konfrontace Francie s českou herezí v letech 1408–1414 přinášejí v autorově podání bystré postřehy a netušené podrobnosti. Již pařížské disputace Jeronýma Pražského v roce 1406 zřejmě vzbudily pozornost čelného teologa Jana Gersona, vlastní setkávání francouzských učenců a diplomatů s českými wyclifity však podle autora započalo pražskou disputací pařížského doktora Jacquese de Nouvion v roce 1408. Autor ji přesvědčivě posunul až na přelom července a srpna, nezastírá však, že ohlasy této disputace ve Francii se mu nepodařilo zachytit. Částečně to lze vyložit, jak důvtipně předpokládá, ohledy pařížského poselstva na koncilu v Pise na protiřímské postoje krále Václava IV. Nicméně Gerson byl ve střehu, a když v Paříži vyšla ve známost secese německých mistrů a studentů z Prahy, již 18. prosince 1409 v kázání před králem Karlem VI. varoval před pochybnými teology z Anglie a Prahy, kteří bohovědu propojují s logikou. Olivier Marin tu naznačuje možnou patriotickou tendenci, neboť hanobením Pražanů Gerson nepřímo napadl jejich učitele z nepřátelské Anglie.

Stále ještě jsme na počátku knihy a již je zřejmé, že takto podrobně nebude možné autorovy výklady dále sledovat. Přitom hned další kapitola o Gersonovu odsouzení 24 tezí z Husova spisu O církvi odkrývá předivo kontaktů a podnětů, jež předcházely této první velké, z Francie vycházející kampaně proti českým wyclifitům. Olivier Marin místy svědectví pramenů domýšlí, nikoli však na úkor předpokladatelné věrohodnosti. Otřesný zázitek z roku 1413, kdy univerzitnímu kancléři Gersonovi bylo při povstání tzv. cabochienů vydrancováno sídlo, mohl ho vskutku přimět k tomu, aby pražského arcibiskupa Konráda z Vechty vyzval

k monografii *Les traités anti-bussites du dominicain Nicolas Jacquier († 1472): Une histoire du concile de Bâle et de sa postérité*, Paris 2012, srov. recenzi F. Šmahela, ČČH 111, 2013, s. 410–412.

k násilnému vyhlazení kacířství za pomoci světského ramene. Autor zde, podobně jako na mnoha jiných místech, se stylistickou bravurou předkládá vlastní četbu pramenů.

V druhém oddílu třetí kapitoly autor shrnul výsledky svého prosopografického výzkumu zaměřeného na členy korporace Francouzského „národa“ při kostnickém koncilu. Ze dvou set příslušníků francouzského kléru, kteří s různým posláním pobýli nějakou dobu v Kostnici během koncilu, se jich jen 15 zapojilo do soudních procesů proti husitům. Jejich geografické i mocenské rozložení mezi severem a jihem, mezi stoupenci koncilu a galikánských svobod, tzv. Armagnaky³, na straně jedné a Burgundany, stojícími za papeži, na straně druhé, mělo ovšem značnou váhu, právě tak jako rozdílné hierarchické postavení.

Většinou šlo o muže mnohem starší, než byli oba čeští heretici, proti nimž jinak vnitřně nesourodá korporace francouzského národa postupovala jednotně. Platí to i pro vzájemně nevraživé doktory teologie Jana Gersona a minoritu Jana Roque/Rocha. Za zmínku stojí, že Gerson jako pouhý farář neměl v konciliárních orgánech žádný vliv, a to na rozdíl od kardinála Petra d'Ailly, konstantinopolského patriarchy Jana de Rochetaillé, či juristy a patriarchy antiošského Jana Mauroux. První dva sehráli v českých záležitostech prvořadou roli, Mauroux spolu s Gersonem a Roquem autor považuje za experty. Díky jeho subtilnímu rozboru získalo bádání ostřejší pohled do zákulisí koncilu i do pohnutek francouzských otců, kteří napomohli Husovi a Jeronýmovi k cestě na hranici. Platí to i o závěrečném oddílu třetí kapitoly, jenž na základě Relace Petra z Mladoňovic líčí soudní duel mezi Husem a kardinálem d'Aillym.

Čtvrtou kapitolu věnovanou dvacátým létům 15. století autor nazval *Impossible intervention? Les mécomptes des années 1420*. Překlad druhé části nabízí dvojí výklad, chybný kalkul nebo deziluze. Obojí by asi bylo na místě. Tak jako tak, z hlediska vnitřními rozpory rozvrácené Francie bylo bojiště s husity daleko a kruciáty zůstávaly říšskou záležitostí.⁴ Ohlasy událostí v Čechách at

3 Strana tzv. Armagnaků se vytvořila po zavraždění Ludvíka Orleánského († 1407) z příkazu burgundského vévody Jana I. Nebojácného (*sans Peur*) v roce 1410 kolem Bernarda VII. hraběte z Armagnaku, zetě Ludvíkova syna a nástupce Karla Orleánského. K této straně náleželi vévodové z Berry, Bourbonu a Bretaně.

4 Po bitvě u Azincourtu 1415 ovládli vítězní Angličané rozlehlá území západní Francie. Ve válečném konfliktu s Armagnaky Jan Nebojácný koncem května 1418 obsadil Paříž, z níž se podařilo utéci patnáctiletému dofěnovi a od roku 1429 korunovanému francouzskému králi Karlu VII. Dofěn se uchýlil do Bourges, hlavního sídla svého vévodství v Berry, proto byl později hanlivě přezdíván „králem z Bourges“. Při smírném setkání Jana Nebojácného s dofěnem v Montreau

již prostřednictvím poselstev či manifestů, doléhaly ovšem i sem. Hrozba z úst vyslance krále Karla VII. Aléna Chartiera, která zazněla v červnu 1425 v Budě, nemohla husity vystrašit, neboť zůstala rétorickou konvencí. Bylo tomu tak i od jara 1427, kdy papež Martin rozšířil kampaň proti husitům, a kdy se přípravy nové křížácké výpravy ujal kardinál Henry Beaufort. Skepse francouzského duchovenstva vůči papežskému desátku proti husitům měla oporu v emancipačních tendencích galikanismu. Jinak tomu bylo v části Francie ovládnuté Anglií, zejména v Normandii. Největší Beaufortovou nadějí byl burgundský vévoda Filip Dobrý. O projektu kruciáty z let 1428–1429, které měl stát v čele, zevrubně pojednal již Yvon Lacaze.⁵ Nicméně i v tomto ohledu Olivier Marin na základě novější literatury i vlastních zjištění upřesnil a obohatil dosavadní poznatky.

Zatím jsme v četbě dospěli pouze ke konci první části čtvrté kapitoly. Druhá část upoutá pozornost již nadpisem, který v překladu zní: „Psala Jana z Arku skutečně husitům?“ Až dosud autentičnost jejího dopisu někteří historici odmítali, jiní zpochybňovali. Olivier Marin zvážil všechny důvody pro i proti, a aniž by vlastní důkazy měl za zcela průkazné, přiklonil se k zastáncům jeho pravosti. Povědomí o tomto výhrůžném dopisu lze totiž doložit ve spisu Formicarius Jana Nidera z roku 1437 a zhruba v téže době také u erfurtských kartuziánů. Jana vyrůstala v obci Domrémy ležící v severovýchodní Francii, jejíž farnost příslušela k lotrinskému biskupství v Toul. V celé této oblasti byly v letech 1422 a znovu 1428–1429 vybírány subsidie na výpravy proti husitům, takže Jana se takto mohla o českém kacířství dozvědět. Sama ovšem latinsky neuměla, a proto téměř jistě jen své výhrůžky nadiktovala zpovědníkovi Janu Pasquerel, který je přeložil do latiny a sepsal, jak tomu bylo i v případě jiných jejich dopisů.

Fiasko z vojenského hlediska mělo vyvážit jiné bojiště, na němž se pařížští teologové cítili jako ryby ve vodě. Velkou mezinárodní kampaň za svolání příštího koncilu, jenž by skoncoval s husity obdobně jako se podařilo v Kostnici s jejich tribuny, zahájila pařížská univerzita otevřeným manifestem z 14. prosince 1428. Toto *Exhortatio Parisiensis contra Hussitas* vydal Dušan Coufal, o jehož zevrubný výzkum se autor opírá.⁶ Při cestě do Bratislavy na summit krále Zikmunda a říšských

v září 1419 došlo k bitce mezi delegacemi. Burgundský vévoda byl v ní zabit, dořen, jemuž se podařilo znovu uniknout, se po smrti svého otce Karla VI. v říjnu 1422 prohlásil králem Francie.

5 O studii jsem referoval v Československém časopise historickém 17, 1969, s. 805–806.

6 Viz Dušan COUFAL, *Pařížská univerzita a husité v letech 1428–1429*, Mediaevalia Historica Bohemica 18/1, 2015, s. 205–235, a *Polemika o kalich mezi teologií a politikou 1414–1431*, Praha 2012, s. 220–236. Autor s prospěchem využil i studie mnoha dalších českých historiků a historiček, často odkazuje zejména na práce Pavla Soukupa. Naopak pominul studie Josefa MACKA,

knížat s husity bylo poselstvo Sorbonny přijato s velkou pompou ve Vídni. Poprvé od kostnického koncilu byli pařížští teologové v Bratislavě v dubnu následujícího roku konfrontováni s husity, jejichž mluvčím byl wyclifita Peter Payne. Jakou roli zde hráli, není dostatečně známo, přesto se však nevraceli domů s prázdnými rukama, neboť v Říši posílili snahy o svolání nového koncilu.

Pátá kapitola již názvem dává tušit, že období basilejského koncilu v letech 1431–1436 přineslo uvolnění napětí a zmírnění válečné vřavy. Ne všichni zástupci z území dnešní Francie byli nakloněni vyjednávání s husity. Musel se s ním nakonec smířit i doktor Jan Germain, vyslanec burgundského vévody Filipa Dobrého, jehož válečnická strategie se stále více jevila jako anachronismus. Hlavní slovo mezi jeho krajany náleželo lyonskému arcibiskupovi Amédéovi de Talaru, který tu vystupoval ve dvojí roli, jednak jako jeden z otců koncilu, jednak jako vyslanec rodu Valois. Z ostatních „Francouzů“ zaujal v dějinách koncilu výjimečné místo Jiljí Charlier, doyen z Cambrai, který při veřejných obhajobách čtyř pražských artikulů čelil Mikuláši Biskupcovi z Pelhřimova. Charlier se také jako jeden z pěti jeho krajanů účastnil konciliárních poselstev do českých zemí.

Mezinárodní složení poselstva mělo zamezit předpokládaným nacionálním rozmíškám mezi Čechy a Němci. Role poselstev byly rozděleny následovně: Vůdcem se stal Philibert de Montjeu, jenž jako biskup mohl případně světit v Čechách kněze, mozkem pak Katalánc Jan Palomar. Třeba ještě dodat, že Jiljí Charlier ve svém deníku (*Liber de legationibus*) s pomocí ostatních členů jednotlivých poselstev pořizoval oficiální dokumentaci pro koncil. Členové poselstev postupovali do značné míry solidárně. Bylo tomu tak i s Martinem Berruyerem, děkanem v Tours, jenž v listopadu 1433 na generálním sněmu zemí České koruny v Praze vystupoval rovněž jako oficiální zástupce francouzského krále Karla VII. Jeho smířlivý tón byl jedním z pozoruhodných aspektů, na něž Olivier Marin obrátil pozornost.

Co lze říci o dalších Francouzích, kteří zůstávali kratší či delší dobu v Basileji? Všichni, jak se zdá, podpořili subsidie na pomoc ohrožené Plzni. Všichni také, nebo alespoň většina z nich, se zasazovali o kompaktáta. Kapitola je uzavřena poněkud apodikticky: Kompaktáta by na koncilu neměla žádnou šanci, kdyby nemohla počítat s širokým konsensem majoritního francouzského národa. První část knihy končí stručným shrnutím kontaktů do konce vlády Jiřího z Poděbrad a dvěma užitečnými přílohami, jednak seznamem členů všech pěti poselstev basilejského

Die Versammlung von Presburg 1429, Folia diplomatica 1, 1971, s. 129–207 a *Zur Preßburger Versammlung im Jahre 1429*, in: Sigismund von Luxemburg, Kaiser und König in Mitteleuropa 1387–1437, Warendorf 1994, s. 109–115.

koncilu, jednak soupisem dokumentů inzerovaných do Liber de legationibus Jiljiho Charliera.⁷

Druhá část knihy se zabývá „válkami papírem“, anebo věcněji, protihusitskými polemikami francouzských autorů. Ve čtyřech kapitolách (v kontinuálním číslování 6-9) Olivier Marin pojednává o autorech, žánrech a místu vzniku jednotlivých děl, dále o jejich dochování, rozšíření, dokumentaci, způsobu argumentace a v neposlední řadě o různém zaměření i vyznění protihusitských polemik. Celkem přitom podrobil všestrannému průzkumu 14 textů osmi autorů. Až na juristu Jana Mauroux šlo o teology, z nichž tři více či méně poznali české poměry z autopsie.

Jelikož zásadou výběru textů bylo protihusitské zaměření polemik, celá tato rozsáhlá část knihy (ca 130 stran) může dalšímu bádání posloužit jako inspirativní postup při analýzách obdobných teritoriálně i tematicky vymezených souborů. V jistém omezení to však může být poučné i při výzkumu korpusu obran a polemik z husitské či kališnické strany. Také druhá část knihy dokládá minuciéznost autorova výzkumu a snahu o komplexní vytěžení dostupných informací, a to i s pomocí statistických tabulek a kartografických náčrtů.

Z doktrinálního hlediska největší pozornost francouzských oponentů husitství a čtyř pražských artikulů přitahovala otázka utrakvismu. Jelikož ji bylo obtížně teologicky jednoznačně posoudit, svrchu nabylo kritérium disciplinační, tj. odmítnutí autority církve. Nejinak tomu bylo i v případě neomylnosti církevních nařízení nebo ustanovení včetně kanonizací a některých dalších otázek ohledně cílů a prostředků reformních snah. Pouze u dvou ze sledovaných autorů protihusitských polemik, Jana Gersona a Geoffroye de Montchoisi lze nalézt „národní“ notu, takže o svěbytné „francouzské teologii“ není možné v tomto případě mluvit. Dodal bych, že v případě postojů k husitským reformám získala převahu nejen doktrinální, ale i stavovská sounáležitost se znovu sjednocenou církví.

Pro název třetí části knihy autor našel inspiraci ve verších balady, v nichž François Villon přiznává, že poznal „la faute des Boesmes“ i moc Říma.⁸ Mohlo jít o poklesky, chyby či provinění různého druhu, v tomto případě však nesporně ve vztahu k pravověří. A jelikož balada pravděpodobně pochází z roku 1458, je pro Oliviera Marina dokladem, že v prostředí pařížské univerzity husitství zůstávalo v povědomí ještě v druhé polovině 15. století. Na místě je k tomu dodat, že od

7 Autor odkazuje na vydání Ernesta Birka v Monumenta conciliorum, i když samozřejmě zná i novou edici Haralda Zimmermanna, Thomas EBENDORFER, *Diarium sive Tractatus cum Boemis (1433–1436)*, Hannover 2010 (MGH SS rer. Germ. NS 25).

8 Název třetí části zní: La faute des Bohêmes. La réception française du Hussitisme.

roku 1427 kdy se ve Francii objevily potulné skupiny cikánů, tzv. Bohemiens, se více mluvílo o nich než o českých hereticích. Francouzskou recepci husitismu lze podle autora sledovat jednak podle dochovaných či doložených rukopisů s příslušnými texty, jednak podle cirkulace informací. Postoje k husitství je dále možné zkoumat „v zrcadle galikanismu“ a veřejného mínění, přičemž přijdou na řadu též ojedinělé, jak lze tušit, projevy sympatií ke vzdáleným božím bojovníkům za nápravu církevních poměrů.

Po pravdě řečeno, výtěžek autorova výzkumu rukopisných textů je dosti skrovný. Tři rukopisy s bohatou dokumentací k husitské kauze se dostaly do Francie později, z těch několika dalších, které zde byly v oběhu do roku 1510, dva stojí za pozornost: Jednak rukopis pařížské Bibliothèque nationale se sign. Lat. 1548, který pochází z bohaté knihovny dobře nám již známého Jiljího Charliera, jednak kodex 580 dijonské Bibliothèque municipale s ojediněle dochovanou basilejskou promluvou Petra Payna z roku 1433.⁹

Jisté informace však lze získat též průzkumem soudobých knihoven. Není divu, že se Oliver Marin především zaměřil na knihovnu Navarské koleje, na níž působili jak oba protagonisté kostnického koncilu, d'Ailly a Gerson, tak i Charlier, který jí věnoval dvě desítky svých rukopisů. Sedm z nich obsahovalo husitské nebo protihusitské texty, tři další ještě kolej vlastnila. Šlo přitom jen o zlomek z celkového počtu kolejních 820 rukopisů, z nichž se dochovala zhruba polovina. Knihovna cisterciáckého opatství v Cîteaux měla roku 1459 1200 svazků, při čem všech pět s husitskou tematikou měl pod svou patronací opat Jan Picart d'Aulnay, který v únoru 1433 uváděl při basilejských disputacích oponenty čtyř husitských artikulů.

Za zmínku stojí, že knihovna konkurenčního benediktinského kláštera v Clairvaux se bez rukopisů s husitskou kauzou obešla. Pokud jde o obsah zkoumaných rukopisů, většinou jsou v nich zastoupeny konciliární dekrety a bully, dále listy a promluvy (*orationes*), většinou však jen z let 1431-1434, takže basilejská kompaktata s husity bychom v nich hledali marně. V poslední čtvrtině 15. století husitství ve Francii připomínala již jen *Historia Bohemica* Eneáše Silvia spolu s *Doctrinale*, summou antiklérské i antihusitské polemiky anglického karmelity Thomase Nettera.

V jedenácté kapitole (druhé ve třetí části) Olivier Marin zkoumá cirkulaci informací. Takřka vše, co se bylo možné ve Francii dozvědět o husitství, bylo z druhé ruky. S výjimkou několika málo let, kdy se centrem dění staly Kostnice

9 Podle autora (viz s. 334) čeká na vydavatele, toho však již našel v F. M. Bartošovi, který projev z 16. ledna 1422 otiskl v edici s názvem Petri Payne Anglici Positio, replica et propositio in concilio Basiliensi a. 1433 atque Oratio ad Sigismundum regem a. 1429 Bratislaviae pronunciatae, Tábor 1949, s. 79-80.

a Basilej, nejkratší cesta zpráv o událostech v Čechách vedla do Francie přes Řím. Kromě Věčného města, to však již v omezeném rozsahu, měly pohotově a poměrně přesné informace mateřské kláštery velkých řádů a místa jejich generálních kapitul. Na generální kapitule dominikánského řádu v Metách o svatodušních svátcích 1421 například jeden bratr z Čech oznámil, že čtrnáct konventů bylo v provincii zbořeno a takřka všichni bratři zavražděni.¹⁰ Podobných svědectví autor uvádí více, přičemž zvláště rozhořčené zprávy šířili pražští karmelitáni.

Pokud jde o světské residence a instituce nepřekvapuje, že na rozdíl od královského dvora měli poměrně dobré informace burgundští vévodové. Pozoruhodná role v tomto ohledu náležela českému šlechtici Janovi z Occors (Okoře?). Spolehlivé a rychlé zprávy měli k dispozici především otcové basilejského koncilu, a to také díky tzv. prokuracím. Je téměř neuvěřitelné, že se díky informacím norimberského kupce Zikmunda Stromera mohla děkonná mše za porážku radikálních bratrstev u Lipan slavit již 8. června. Zprávy podobně nebo alespoň částečně příznivé bývaly též podnětem k jiným ceremoniím, zejména procesím. Čilá výměna informací a lidí probíhala po linii Basilej - Avignon, jinak více zpráv o událostech v Čechách mívaly oblasti na západním pomezí Římské říše.

Francouzské veřejné mínění ve vztahu k husitům autor zkoumá ve třech oddílech předposlední třinácté kapitoly. Nepatrný zájem o události v Čechách nelze ve Francii vysvětlit jen nedostupností spolehlivých informací. Značnou roli tu měly i stereotypní, na předsudcích založené představy o husitech, a to i v doktrinálně sice nevyhraněném, avšak fikci o výjimečném postavení Francie v západokřesťanské pospolitosti jednotném galikanismu. Pokud vůbec, pak husitství posloužilo jako podnět k reflexím o francouzské, rozumí se tím také pravověrné identitě. Pro dešifrování této dialektiky „našeho a cizího“ (řeceno slovy autora) jsou zvláště vhodné politické manifesty, traktáty a pamflety. Jak a do jaké míry se v této politické literatuře odrazilo husitství, zkoumá Olivier Marin kriticky na případu domnělé „galikánsko-husitské internacionály“ v šedesátých letech 15. století.

Po nábězích, jež lze vysledovat u F. M. Bartoše, rozvinul ideu galikánské přízně k Čechám v několika pracích o poděbradské a jagellonské době Josef Macek. Podle Oliviera Marina jde o neporozumění reálným francouzským poměrům, ať již šlo o manželku Vladislava Jagellonského Annu z Foi, ať již o předchozí úsilí Jiřího

10 Tato zpráva odpovídá známému počtu mužských konventů dominikánského řádu v Čechách k roku 1420. Olivier Marin ji považuje za trochu přehnanou, s čímž lze souhlasit v případě počtu obětí z řad řeholníků, nicméně dílčí nebo celkové zkáze se vyhnul jen konvent v Českých Budějovicích. Ke zprávě bude třeba přihlídnout v diskusi oživenou monografií Ondřej VODIČKA, *Exil českého a moravského duchovenstva za husitských válek*, Praha 2019.

z Poděbrad o spojeneckou podporu francouzského krále Ludvíka XI. Předpoklad, že utrakvismus byl na rozdíl od táborství a Jednoty bratrské přijatelný svou blízkostí k církevnímu pravověří pro galikanismus, nelze ničím doložit a tím méně také prokázat jejich politickou alianci. Je sice pravda, že se v pramenech diplomatické povahy unisono apeluje na sekulární přátelství Francie k Čechům, to však již bylo dávnou minulostí, nehledě na to, že dynastický sentiment „královské krve“ byl cizí husitské i utrakvistické mentalitě.

Pokud byl dvůr Valois podle potřeby nakloněn myšlence znovu navázat styk s představiteli České koruny, nesmělo tím vzniknout zdání, že se paktuje s heretiky. Proto také projekt mírové unie evropských panovníků nemohl král Ludvík XI. přijmout bez vědomí Říma. Když došlo na lámání chleba, Francie dala přes všechny galikánské tendence najevo, že náleží ke „katolickému světu“ (*orbis catholicus*). Autor končí tuto kapitolu konstatováním, že k žádnému flirtu mezi utrakvisty a galikanisty nedošlo. S tím lze souhlasit v případě bohoslovců. V rovině politicko-diplomatických kontaktů šlo však více než o pouhý flirt, když vezmeme v potaz přátelskou smlouvu z roku 1467.¹¹

V následujícím oddílu se Olivier Marin pokouší s pomocí pestrého kaleidoskopu soudobých pramenů objasnit nepřátelské postoje galikanistů k českému reformnímu úsilí. Na „černé legendě“ husitské revoluce se mimo jiné podílely slovní obraty, biblické příměry i vizuální představy nosologické a etologické povahy. Husitství tak bylo vředem, morem, infekcí či šílenstvím, jinak také novou sektou, neslýchaným či nevidaným kacírstvím. K „hereziologickému bestiáři“ zase náležely příměry lišky na vinici Páně, psa vracejícího se k svým zvratkům, hadí doktrína apod. Společný amalgám použitých literárních prostředků, v němž se „proudem valily slzy s hemoglobinem“, doplňovala kontrapozice ctností a nectností. Co však naplat, husitství přece jen bylo něčím jedinečným, a to svým vojenským potenciálem a bleskovou difuzí.

Hlavním viníkem katastrofického vývoje v Čechách byl z francouzského pohledu samotný Václav IV., jenž měl ve Francii špatnou pověst i v době, kdy byl ještě naživu. Mimo jiné prý dopustil narušení starých dobrých řádů, což usnadnilo šíření hereze. Husitství tak ve Francii či v Burgundsku do jisté míry ospravedlňovalo návrat k učení o trojím lidu, v němž každý stav měl své neměnné místo i povinnosti.

11 Celá tato část knihy je podle mého soudu pojata jen z úzce religiózního hlediska. Mimo jiné zde postrádám odkazy na publikaci Jaroslava BOUBÍNA a kol., *Hledání nové Evropy. Projekt krále Jiřího*, Praha 2015. Také memorandum Antona Mariniho se konečně dočkalo edice, viz František ŠMAHEL, *Antoine Marini de Grenoble et son Mémoire sur la nécessité d'une alliance anti-turque*, in: *La noblesse et la croisade à la fin du Moyen Âge* (France, Bourgogne, Bohême), (= *Les Croisades Tardives*, 2). Ed. par Martin Nejedlý et Jaroslav Svátek, Toulouse 2009, s. 205–231.

Nemůže tu být lepšího protikladu, jak dodávám, než kategorické odmítnutí tohoto učení ve spisech Petra Chelčického.

Pokud se francouzské postoje k husitství mohly až dosud v knize jevit jako jednolitý proud nepřátelsky zaměřené a odmítavé kritiky, Olivier Marin v posledním oddílu dvanácté kapituly přece jen připouští jisté odlišnosti, jež nazývá „variace“. Bylo by ostatně s podivem, kdyby se v zemi, zmítané vnitřními rozpory a rozpadlé do tří mocenských bloků, nevyskytly. Vedle konciliaristů tu byli vlivní papalisté, také příslušnost k Armagnakům nebo Burgundánům nelze ztrácet ze zřetele. Jestliže někteří konciliaristé zazlívali stoupencům papežské jedynovlády, že se nepodařilo přivést husity zpátky do lůna církve, pak burgundský biskup Jan Germain neskrýval obavy z veřejných disputací koncilu s husity. K antihusitským postojům se tu více, tu méně připojovaly obavy z revolt a povstání. Jedno z nich, povstání francouzských princů v čele s doženým Ludvíkem XI. proti vojenským reformám Karla VII. v roce 1440, dostalo název „Praguerie“ jako odstrašující připomínka násilných převratů v husitské Praze. Toto pojmenování pak po jistou dobu zůstalo ve francouzském slovníku jako označení povstaleckých bouří všeho druhu.

„V království (s heraldickým znamením) lilie byli husité současně všude a nikde.“ Hned první věta poslední kapitoly¹² naznačuje potíže s vyhledáním francouzských stoupenců husitského učení. Na sémantické nesnáze se slovem „bohémien“ jsme již narazili, neméně scetné by však podle autora bylo pojímat každý projev antiklerikalismu nebo každý náznak vzpoury za krypto-husitismus. Postačujícím kritériem nemusí být ani sympatie k zásadám čtyř pražských artikulů. Spolehlivější oporu poskytují teprve doklady vědomého souznění s husitským pojetím reforem, ať již prostřednictvím přímého styku s českými ohnisky, ať již zprostředkovaně. Takto lze například ze seznamu francouzských příznivců husitství vyškrtnout augustinánského eremitu Mikuláše Serruriera.

O jak složitou otázku pro teology, historiky i filology jde, naznačuje již první oddíl o vztahu románských valdenských k husitství. Terčem se tu stala, jako v posledních dvou, třech desetiletích již vícekrát, svůdná konstrukce „valdensko-husitské internacionály“ Amedea Molnára. Přestože sami francouzští biskupové na synodě v Bourges již v únoru 1432 výstražně upozornili na projevy spřízněnosti valdenských sektářů v Horním Dauphiné (kraj jižně od Savojska) s husitskými

12 Také název třinácté kapitoly může být pro většinu čtenářů neznajících z paměti spisy sv. Jeronýma zprvu záhadou: *La Gaule ignore-t-elle les monstres? Le problème des hussites français*. Zřejmě jde o nárazku na výrok sv. Jeronýma ve spise *Commentarius in epistolam ad Galatas* (Migne, PL 26), autor však odkaz neuvádí, takže spojitost s husity je obtížné potvrdit.

artikuly, Olivier Marin s odvoláním na K. Utz Trempa soudí, že početné rukopisy, dokládající vlivy husitství na literární díla tamějších valdenských, vděčily za svůj vznik až kontaktům na počátku 16. století. Sám jsem před dávnými lety nešetrně označil některé Molnárovy domněnky za „metahistorii“, dnes bych se však k jeho oponentům nepřipojil, zvláště pokud jde o podnětnou koncepci „první“ a „druhé“ reformace. To je však téma na rozsáhlou studii.

Zvláštní místo v autorově výkladu zaujal Jiljí Mersault, poměrně zámožný měšťan a člen prýmkařského cechu v Tournai, jehož kariéru vysledoval a latinsky psané prohlášení z roku 1423 vydal F. M. Bartoš. Oliver Marin však i tu dokázal připojit cenné podrobnosti a v širších souvislostech osvětlit text manifestu. Jiljí Mersault je pro něho příkladem gramotného muže bez univerzitního vzdělání (*demi-lettré, intellectuel intermédiaire*), jimž často náležela role rozvratného prvku v systému tzv. starého režimu před rokem 1789.

Do posledního oddílu závěrečné kapitoly autor zařadil dva zvláštní případy nábožensky nonkonformních projevů širší dějinné ozvučnosti, u nichž bádání ještě neřeklo poslední slovo. U skupiny tzv. pikartů, která přišla do Čech jako zaslíbené země bez inkvizičních postihů to nepřekvapuje, neméně záhadné jsou možné ohlasy husitství v selských bouřích v hrabství Forez na jaře 1422. Sám jsem je považoval spíše za souběžné sociální konflikty bez přímé vazby k událostem v Čechách.¹³ Jiného mínění byli biskupové shromáždění v roce 1432 na synodě v Bourges, a protože biskupové zpravidla dobře věděli, co se děje v jejich diecézích, Olivier Marin vzal jejich mínění v potaz.

Obě naposled zmíněné epizody podle autora dokládají geografickou i sociální marginalitu husitských ohlasů ve Francii. V obojím případě šlo o periferní oblasti s kolísavými a nepevnými vazbami ke království. Jen málo francouzských stoupenců husitství pocházelo ze střední vrstvy, žádného šlechtice nebo graduovaného mluvčího či přívržence se zatím mezi nimi nepodařilo doložit. Vysvětlovat tuto nedostatečnou propagační efektivitu ve srovnání s reformacemi 16. století nepovažuje Olivier Marin za dostatečné, a proto nabízí jiné vysvětlení. Utrakvisté se podle něho spokojili se zavedením husitských reforem pouze v českých zemích a monopol zahraničních misí přenechali radikálům, tj. táborům a členům pozdější Jednoty bratrské. Husitská „levice“ neměla téměř žádnou šanci prosadit se ve Francii a skrovné ohlasy jejich požadavků tak zde zůstaly importovaným produktem.

Nic proti tomuto závěru, je však více než sporné, zda by český utrakvismus dosáhl více, i kdyby o to při jednáních o kompaktátech usiloval. Basilejský

13 František ŠMAHEL, *Husitská revoluce* I, 2. vyd. Praha 1995, s. 131 a III, 2. vyd. Praha 1996, s. 250.

koncil bezprecedentně jednal s kacíři a přistoupil na kalich pro laiky jen proto, že ho k tomu donutila vojenská síla radikálních bratrstev. Stále tudíž soudím, že k prudkému vzmachu luterské reformace podstatnou měrou přispělo propagační využití knihtisku.

Ve shrnutí třetí části knihy se dočteme, že dokumentace stop, které zanechalo husitství ve Francii, byla četnější, než autor předpokládal. Přesto se nedá říci, že by česká otázka hrála ve francouzských debatách o náboženství a politice závažnější roli. „Pražská revoluce“ z roku 1419 v nich posloužila jen jako odstrašující příklad rozkladu suverénní moci i jako opodstatnění „proto-absolutizmu“. Také v církevní sféře hrozilo riziko světských rozbrojů přerůst v konfesní pluralismus. Toho se galikanismus zalekl a setrval na primátu Říma, jenž se tak stal zkušebním kamenem ortodoxie. Zatím nelze říci, zda obsese stávajícím řádem a autoritou byla příznačná jen pro Francii, jisté však, že francouzské postoje k husitství zašly do extrému a zmařily cestu ke kompromisu.

Snad již z předchozího výkladu vyplynulo, že máme před sebou knihu, která obohacuje dosavadní poznání minuciézním rozbořem pramenů i zkoumáním širokého spektra politických a mocenských procesů na území jedné středověké mocnosti, byť v té době oslabené vnitřními rozpory a konfliktem s Anglií. Náhled a schopnost postihnout celkové kontury dlouhé vlny evropských reforem prokázal Olivier Marin zejména v závěrečném shrnutí, v němž se skokem přenesl k počátku německé reformace v roce 1519. Martin Luther se francouzským bohoslovcům a vzdělancům jevil jako žák Jana Husa, což lze doložit odsudkem luterských tezí pařížskou teologickou fakultou z dubna 1521 i usnesením synody z roku 1530. Ani ve Francii se tudíž na husitství zcela nezapomnělo, třebaže tvrdé represe mu vzaly vítr z plachet.

Otázkou, kterou není podle Oliviera Marina snadné zodpovědět, je, zda husitství nezbrzdilo reformy galikánské církve a nenapomohlo i v jiných ohledech udržet status quo. Třpělivost s inovacemi v náboženském životě, k níž nabádal Jean Gerson, často vedla v galikánském hnutí k pasivitě a k malému zájmu o tep doby. Pragmatická sankce z roku 1438 mohla být při decentralizaci církve obdobným kompromisem jako kompaktáta mezi husity a basilejským koncillem. Rivalita v čele církve dobrým řešením zabránila, což se projevilo i v šedesátých letech, kdy se galikánská církev odmítla solidarizovat s projekty Jiřího z Poděbrad.

Olivier Marin ve snaze oživit diskusi, aniž by tím měl v úmyslu přinést definitivní řešení, považuje za užité znovu zvážit (reconsidérer) tři následující tendence dosavadního dějepisectví. Předně je podle něho na pováženou považovat

husitství za počátek reformačního cyklu, když jeho protiváha v podobě římskokatolické protireformace vznikla *ex nihilo* až jako reakce na luterskou reformaci.¹⁴ Nebylo však ohromné množství protihusitských traktátů, z nichž autor některé v mnoha rukopisných prepisech uvádí v přílohách, dostatečným svědectvím předčasné protireformace?

Ještě méně udržitelné se mu jeví pojetí, podle něhož církev systematicky a vědomě přeceňovala nebezpečí herezí. Autor se v tomto ohledu připojil k mínění Petera Billera, podle něhož církev naopak přitahovala pozornost jen k malému počtu heretiků, a to jednak kvůli odstrašení, jednak jako kontrast k universalitě ortodoxního společenství.¹⁵ Tak jako církev podceňovala klandestinní valdenské společenství, tak později zavírala oči před vojenskou převahou husitských vojsk a vůči nebezpečí husitského schismatu dávala přednost pštroší politice.

Za třetí se autor neshoduje s metodologií kvalifikace středověkých herezí, s níž se lze setkat v současné francouzské medievistice. Na příkladu husitského kališnictví pak odmítá, zjednodušeně řečeno, klást rovnítko mezi herezí a antiklerikalismem. Místo antiklerikalismu by bylo na místě mluvit o „anticlerotalismu“ tj. odmítání nezbytného prostřednictví kněze mezi bohem a prostými věřícími. Ne vše lze z těchto generalizací akceptovat, ledacos zůstává *ad disputandum*, nikoli ovšem v pouhé recenzi.

Velmi cennou součástí publikace jsou čtyři přílohy. Nejenom pro francouzské čtenáře je užitečný synchronní přehled událostí ve Francii, v Evropě i v Čechách od počátku schismatu do roku 1521. Druhá příloha přináší biogramy 15 francouzských účastníků kostnického koncilu, kteří se angažovali proti husitství. Ve třetí příloze autor eviduje celkem 11 protihusitských traktátů a 167 rukopisů z mnoha evropských knihoven, přičemž téměř u všech kodexů připojuje dobu jejich vzniku, původ a charakteristiku obsahu. Poslední příloha obsahuje edici dvou kratších traktátů (*allegations*) proti přijímání pod obojí od Jana Maurouxe a Jana Roque. Soupis pramenů je uspořádán tematicky, což je pro čtenáře méně výhodné při vyhledávání titulů zkráceně citovaných v poznámkách. V soupisu literatury jsem postrádal některé opakovaně nebo zkráceně uváděné práce.

Co říci závěrem? Monografii Oliviera Marina lze bez výhrad přiřadit k nejcenějším dílům zahraničních autorů zabývajících se husitstvím, a to nejen

14 Olivier Marin tu nevzal v potaz monumentální osmisvazkové dílo: Stefan SWIEŻAWSKI, *Dzieje filozofii europejskiej w XV wieku*, Kraków 1990-2004 jejíž překlad do francouzštiny vyšel pod názvem *Histoire de la philosophie européenne au XVe siècle*, Paris 1990. Swieżawski tu široce dokazuje, jak se již ve filosofickém myšlení druhé poloviny 15. století vynořují tendence, příznačné pro katolickou protireformaci.

15 Peter BILLER, *Good By to Waldensianism?*, Past and Present 192, 2006, s. 3–33.

příkladným zpracováním látky, ale i koncepčními přesahy k hlubším společenským a ideovým proudům 14. až 16. století. Navíc díky této objevné, a pokud mohu posoudit i stylisticky poutavé knize znovu vyšlo najevo, že husitství nebylo jen záležitostí českých či sousedních zemí. Nic na věci nemění, že francouzské odezvy byly v naprosté většině případů negativní. V zemi, jejíž severní část s Paříží a její teologickou fakultou slovem, mečem i ohněm vyhladila jižní katarskou ekumenu, to nemůže překvapit. Husitské bádání dostalo mimořádně přínosné dílo, k němuž se bude vracet.

RECENZNÍ ČLÁNEK

„Dějiny pod dohledem“
Polské dějiny dějepisectví v letech 1945–1990.
Přehled bádání posledního dvacetiletí

MARTIN NODL

MARTIN NODL: “History under Oversight” Polish History of Historiography in 1945–1990: An Overview of Research from the Last Twenty Years

The overview of the research reflects the contributions of Polish historiography in the last twenty years devoted to the history of Polish historiography in the period 1945–1989. Attention is paid to institutional history, the interference of state security in academic institutions, the forms of the censorship of historical works, the biographistics of Polish historians and the comparative works that try to reveal the place of Polish historiography in the European historiography of the second half of the 20th century.

Keywords: Poland 1945–1989 – History of historiography – Marxism

Bádání o dějinách dějepisectví má v polském prostředí dlouhou tradici. V sedmdesátých a osmdesátých letech 20. století vznikla celá řada prací, které reflektovaly rozvoj moderního polského dějepisectví mezi druhou polovinou 19. století a obdobím do druhé světové války.¹ Poválečný vývoj naopak z politických, ale především z osobních

1 Srov. například studie Andrzeje Felixe GRABSKÉHO, *Perspektywy przeszłości. Studia i szkice historyograficzne*, Lublin 1983; TÝŽ, *Kształty historii*, Łódź 1985. V 90. letech Grabski vydal i dvě syntetické práce – obsáhlou, věnovanou dějinám dějepisectví od antiky po současnost: *Dzieje historiografii*, Poznań 2003; a stručný *Zarys historii historiografii polskiej*, Poznań 2000.

důvodů dlouho zůstával mimo badatelský obzor.² K zásadní změně došlo až na počátku devadesátých let 20. století. Průkopnickou roli v tom sehrála monografie Rafała Stobieckého *Historia pod nadzorem. Spory o nowy model historii w Polsce – druga połowa lat czterdziestych – początek lat pięćdziesiątych* (Łódź 1993), věnovaná problematice polského marxistického dějepisectví ve stalinském období. Jestliže se v českém prostředí dodnes vedou nepřilíh produktivní diskuse na téma, zda byla česká historiografie padesátých let vůbec marxistická, pak polské dějepisectví s pojmem marxistická historiografie pracuje zcela jednoznačně a spíše si klade otázku, jaké vývojové fáze marxistické historiografie je možné vysledovat a v čem se stalinské období lišilo od dějepisectví po roce 1956.

Již provokativní kniha Rafała Stobieckého, působícího na univerzitě v Łodzi (autor na ni o patnáct let později navázal souborem studií *Historiografia PRL. Ani dobra, ani mądra, ani piękna..., ale skomplikowana*), předložila základní interpretační rámec, v němž se bádání pohybuje dodnes. Autor v ní věnoval pozornost nástupu nové generace marxisticky orientovaných historiků, jež se na přelomu čtyřicátých a padesátých let pokusila ovládnout polskou historiografii nejen ideologicky, ale i mocensky. Většina z mladých marxistických historiků (založili si formální sdružení Marksistowskie Zrzeszenie Historyków, jež ale podle dochovaných svědectví nevyvíjelo žádnou výraznější činnost; někteří jeho členové se však ve snaze získat přední místa v akademických institucích na toto sdružení odvolávali) se vědecky profilovala již na konci třicátých let.

Teprve v poválečném období však začala hlásat výlučnost a samospasitelnost teorie historického materialismu, v danou chvíli podpořenou jazykovědnými a národovotnými výklady „geniálního vědce“ Josifa V. Stalina. Prosadit historický materialismus jako jediný závazný metodologický směr se mladí marxistické pokusili na první metodologické konferenci v Otwocku na přelomu let 1951 a 1952. Otwocká konference nahradila sjezd polských historiků, který se v první polovině padesátých let nepodařilo zorganizovat (poslední sjezd se konal ve Vratislavi v roce 1948, další až v roce 1958 v Krakově).³ Na této metodologické konferenci

Dějinám dějepisectví se věnoval i teoretik historického myšlení Jerzy TOPOLSKI. Srov. například jeho biografii Jana Rutkowského: *O nowy model historii. Jan Rutkowski (1886–1949)*, Warszawa 1986. Po roce 1990 Topolski vydal i učebnici dějin dějepisectví: *Od Achillesa do Beatrice de Planissioles. Zarys Historii Historiografii*, Warszawa 1998.

2 Výjimky představuje práce Piotra HÜBNERA, *Polityka naukowa w Polsce w latach 1944–1953. Geneza systemu*, díl 1–2, Wrocław 1992.

3 Rafał Stobiecki se k první metodologické konferenci znovu vrátil ve studii *Pierwsza Konferencja Metodologiczna Historyków Polskich*, in: Tyż, *Historiografia PRL. Ani dobra, ani mądra, ani pięk-*

došlo ke střetu mezi mladými marxisty, reprezentovanými především Žannou Kormanovou, Celinou Bobińskou, Romanem Werfelem, Ninou Assorodobraj-Kulou či Leonem Grosfeldem, s příslušníky starší generace historiků, jež hájila kontinuitu s předválečným bádáním a jež byla zároveň ochotna přistoupit na kompromisy s komunistickou mocí. Výhodou starší generace rovněž bylo, že se na jejich stranu postavili i přítomní sovětsí historici.

Tento zásadní střet, jenž na příští desetiletí ovlivnil vývoj polské historiografie, skončil, jak ukázal Stobiecki, porážkou stranických historiků, jimž se plně nepodařilo přizpůsobit polské dějepisectví sovětským vzorům. Tato porážka měla následně vliv i na podobu vzniku Historického ústavu Polské akademie věd (IH PAN), do jejíhož čela byl jmenován vůči komunistické straně loajální mediévista Tadeusz Manteufel. Mladí marxisté, kteří usilovali o obsazení vedoucích pozic v ústavu, byli odstaveni na druhou kolej, což ale neznamenalo, že by zcela ztratili ideologický vliv.

Otázka marxistické historiografie v Polsku ale byla v padesátých a šedesátých letech komplikována skutečností, že se k marxismu hlásili vřhlí historici, kteří sice nikdy nevstoupili do Polské sjednocené dělnické strany, avšak vyznávali marxismus jako základní metodologický přístup. Nejvýznamnějšími reprezentanty nestranických marxistů byli Witold Kula a Marian Malowist.

Díky Tadeuszi Pawłu Rutkowskiému, působícímu na Historickém ústavu varšavské univerzity, a jeho monografii *Nauki historyczne w Polsce 1944–1970*⁴ dnes velmi dobře známe institucionální zázemí polského historiografického bádání. Rutkovského pramenně založená práce však vedle detailního popisu jednotlivých akademických institucí včetně jejich proměn zkoumá i politické zásahy do organizace a podoby polského historického bádání. Na tuto práci autor navázal monografií věnovanou polskému sdružení historiků *Polskie Towarzystwo Historyczne w latach 1945–1958*⁵ a prací analyzující sjezdy polských historiků, jež obsahuje i edici nejvýznamnějších dokumentů: *Powszechne Zjazdy Historyków Polskich w Polsce Ludowej*.⁶ Po této rovněž faktograficky bohaté práci autor pokračoval souborem studií *Historiografia i historycy w PRL Szkice*,⁷ v nichž na jedné straně rozpracoval některé kapitoly již dříve publikovaných monografií, zároveň se v nich však nově věnoval i otázkám vlivu března 1968 na polskou historiografii, dějinám varšavského Židovského historického

na..., ale skomplikowana, Warszawa 2007, s. 96–116.

4 Tadeusz Paweł RUTKOWSKI, *Nauki historyczne w Polsce 1944–1970. Zagadnienia polityczne i organizacyjne*, Warszawa 2008.

5 TÝŽ, *Polskie Towarzystwo Historyczne w latach 1945–1958. Zarys dziejów*, Toruń 2009.

6 TÝŽ, *Powszechne Zjazdy Historyków Polskich w Polsce Ludowej. Dokumenty i materiały*, Toruń 2014.

7 TÝŽ, *Historiografia i historycy w PRL Szkice*, Warszawa 2019.

ústavu či vlivu státní bezpečnosti na historické bádání, resp. na činnost státních archivů. V Rutkowského výzkumech sice převažuje faktografie nad interpretací, přesto představují především pro období do roku 1970 neoddiskutovatelný fundament pro poznání institucionálního zázemí polského dějepisectví.

S institucionálním zázemím a s politickými ingerencemi státu souvisí i otázka cenzury historického bádání. Monografie *Cenzura a nauka historyczna w Polsce 1944–1970*⁸ Zbigniewa Romeka, který donedávna působil v Historickém ústavu Polské akademie věd (IH PAN), zkoumá danou problematiku ve stejném časovém období jako Rutkowski. Romek na konci devadesátých let 20. století realizoval mezi polskými historiky anketu, v níž se dotazoval na zkušenosti s cenzurou. Oslovil tehdy sto dvacet osob, z nichž mu nakonec odpovědělo pouze sedmadvacet. Jejich odpovědi vydal v knize *Cenzura w PRL. Relacje historyków*,⁹ jež se mu stala základem pro další bádání. V něm se zaměřil nejen na organizaci cenzurního úřadu v Polsku po roce 1945, nýbrž i na rozkrytí způsobu práce cenzorů, resp. na vtahování samotných autorů do cenzurního procesu. Pro dlouhé období pětadvaceti let se mu tak podařilo postihnout výrazné změny v pojmání cenzury.

Spolu s tím se Romek věnoval i otázce limitování možnosti akademických výjezdů do zahraničí jako specifické formy cenzury. Za součást cenzury Romek rovněž považuje prosazení se marxismu jako základního metodologického principu v období do roku 1955. Pro další období se pokusil odpovědět na otázku, proč marxismus přestal plnit roli všeobecné metodologie a jaký vliv na to měly změny v Historickém ústavu Polské akademie věd, jehož funkci do poloviny padesátých let hodnotí jako garanta metodologické, politické a ideologické správnosti polského dějepisectví. Jak vidno, Romekova práce si tedy klade mnohem obecnější otázky a nezabývá se pouze cenzurou textů. Autor se též snažil rozkrýt problém, co vedlo polské historiky k opouštění marxismu či k jeho revizi, resp. otázku, do jaké míry bylo přihlášení se některých historiků k marxismu po druhé světové válce pouze účelové a předstírané. V analytické části práce pak rozebral konkrétní podobu cenzurních zásahů do výzkumu moderních polských dějin v padesátých a šedesátých letech, zejména studií, týkajících se meziválečného období (Druhá Rzeczpospolita), Zemské armády (Armija Krajowa) a počátků Polské lidové republiky (Polska Rzeczpospolita Ludowa).

8 Zbigniew ROMEK, *Cenzura a nauka historyczna w Polsce 1944–1970*, Warszawa 2010.

9 *Cenzura w PRL. Relacje historyków*, (ed.) Z. ROMEK, Warszawa 2000.

Prozatím dosti okrajově nastolovala polská historiografie téma ingerencí státní bezpečnosti na univerzity a do Polské akademie věd, resp. otázku vědomé spolupráce polských historiků se státní bezpečností.¹⁰ Vše v tomto směru změnila rozsáhlá monografie Macieje Sobieraje, pracovníka Ústavu národní paměti (IPN), *Między oporem a lojalnością*.¹¹ Sobieraj v ní reagoval na obvinění ohledně spolupráce se státní bezpečností, vznesená v denním tisku v letech 2004 a 2005 proti světoznámému polskému historikovi církevních dějin Jerzemu Kłoczowskiému. Pravdivosti či naopak smyšlenosti těchto obvinění věnoval Sobieraj více než pět let výzkumu. Celý problém se přitom pokusil uchopit komplexně. Na základě dokumentů státní bezpečnosti zkoumal operativní činnost, vedenou v letech 1956–1989 vůči katolické univerzitě v Lublinu, kde Kłoczowski vyučoval. V rámci této problematiky sledoval i zásahy státní bezpečnosti do volby děkanů a rektora. Spolu s tím ale prokoumal i operativní činnost důstojníků státní bezpečnosti, kteří byli nasazeni na Kłoczowského a neúspěšně se ho pokusili získat ke spolupráci, vůči dalším osobám na univerzitě i mimo ni. Nezkoumal tedy jeden jediný případ izolovaně, nýbrž ho pojal ho jako součást dalších aktivit konkrétních příslušníků státní bezpečnosti.

Kłoczowski patřil k nejvýznamnějším a nejaktivnějším polským historikům a udržoval odborné kontakty nejen v Polsku, ale i po celé západní Evropě. Sobieraj proto analyzoval i dochované materiály polských historiků, kteří byli v úzkých vztazích s Kłoczowským a vůči nimž byla rovněž vyvíjena operativní činnost. Mimo to zkoumal i dochované materiály skutečných spolupracovníků státní bezpečnosti z řad historiků, kteří donášeli jak na Kłoczowského, tak na další polské historiky. Sobierajova rozsáhlá a nesnadno čitelná práce, v níž se pokusil na modelovém případě ukázat, jak snadné bylo obvinít člověka ze spolupráce ze státní bezpečnosti a jak nesnadné je tato obvinění vyvrátit (nebo naopak prokázat), je doplněna edicí nejvýznačnějších dokumentů vzniklých v souvislosti s operativní činností vedenou proti Jerzemu Kłoczowskiému. Sobierajova analýza byla krajně složitá nejen s ohledem na nedochování materiálů státní bezpečnosti, nýbrž i z důvodu obtížnosti rozkrytí rozsáhlé operativní činnosti státní policie, jež sledovala hned několik cílů najednou a často vytvářela zdánlivou realitu. (Autor v knize rozhodně brojí proti jednostranné a přímočaré interpretaci pramenů, vzniklých činností

10 Srov. T. P. RUTKOWSKI, *Aparat bezpieczeństwa PRL wobec historyków (1945–1956)*, in: Týž, *Historiografia i historycy w PRL Szkice*, s. 29–59.

11 Maciej SOBIERAJ, *Między oporem a lojalnością. Działania SB wobec KUL na przykładzie rozprawowania prof. Jerzego Kłoczowskiego*, Lublin 2015. Edici pramenů připravil Michał Mroczek.

státní bezpečnosti, tedy vůči tomu, s čím se v české historiografii, zkoumající dějiny represí, setkáváme dnes a denně.)

Jestliže v českých dějinách dějepisectví převažuje nad analytickými studiemi biografický přístup (srov. knihy věnované Josefu Vítězslavu Šimákovi, Václavu Novotnému, Janu Slavíkovi, Josefu Mackovi, Františku Grausovi, Jaroslavu Charvátovi, Jaroslavu Gollovi, Antonínu Rezkovi, Karlu Stloukalovi, Václavu Chaloupeckému a dalším), pak v polských dějinách dějepisectví představují biografie spíše výjimku. V posledních dvou desetiletích bylo sice vydáno několik sborníků, věnovaných význačným polským historikům, avšak příspěvky v nich se vždy dotýkají jen některých aspektů jejich společenských aktivit či badatelského přístupu. Tak tomu je v případě Witolda Kuly,¹² Benedykta Zientary,¹³ Karola Buczka¹⁴ či naposledy Alexandra Gieysztora. Kniha *Aleksander Gieysztor. Człowiek i dzieło*¹⁵ přitom kombinuje trojí přístup: vedle příspěvků, věnovaných Gieysztorovi jako univerzitnímu učiteli, řediteli varšavského královského paláce, prezidentu Polské akademie věd či odbojovému aktivistovi během druhé světové války, sem byly zařazeny dvě desítky vzpomínek na tohoto ve světě patrně nejznámějšího polského historika.

Třetí část knihy pak tvoří výbor z Gieysztorových dopisů z let 1946–1998, v nichž převažují listy jeho generačnímu souputníkovi, Gerardu Labudovi. Ošemetnost korespondence a její omezené vypovídací schopnosti ukazují časté Gieysztorovy odkazy na telefonáty, které s Labudou vedl, jejichž kontinuacemi či dozvuky byly vzájemné dopisy (a naopak). Z Gieysztorovy vydané korespondence překvapivě vyplývá jeho omezený zájem o české dějepisectví, z něhož reflektoval pouze práce Františka Grause a v roce 1963, po návštěvě archeologického sympozia v Mikulčicích, mluvil o archeologických nálezech a o nadějnosti mladého Dušana Třeštíka.

Biografické črty jsou rovněž součástí posledního souboru studií Tadeusze Pawła Rutkowského (Natalia Gąsiorowska-Grabowska či Aleksander Gieysztor).¹⁶ Naopak ryze biograficky je koncipován nejnovější soubor textů Rafała Stobieckého

12 *Dziedzictwo Witolda Kuli*, (ed.) Marcin KULA, Warszawa 1990.

13 *Benedykt Zientara (15 VI 1928 – 11 V 1983). Dorobek i miejsce w historiografii polskiej*, (eds.) Krzysztof SKWIERCZYŃSKI – Piotr WĘCOWSKI, Warszawa 2001.

14 *Karol Buczek (1902–1983). Człowiek i uczonec*, (eds.) Dariusz KARCZEWSKI – Jacek MACIEJEWSKI – Zbigniew ZYGLEWSKI, Kraków-Bydgoszcz 2004.

15 *Aleksander Gieysztor. Człowiek i dzieło*, (eds.) Maria KOCZERSKA – Piotr WĘCOWSKI, Warszawa 2016.

16 Tadeusz Paweł RUTKOWSKI je i autorem biografie *Stanisław Kot 1885–1975. Między nauką a polityką*, Warszawa 2012.

*Historycy polscy wobec wyzwań XX wieku.*¹⁷ Vedle statí věnovaných Ludwiku Kołankowskému, Oskarowi Haleckému či nejvýznačnějšímu polskému teoretikovi Jerzemu Topolskému zde vynikají eseje o dvou význačných polských marxistech, resp. o jejich postojích a aktivitách v padesátých letech: Witoldu Kulovi a Žanně Kormanové. Tu Stobiecki vnímá jako přesvědčenou komunistku, která své konání považovala na historickou misi. Fanaticky oddána komunistickým idejím, podřizovala se stranické disciplíně a odmítala všechny formy polského patriotismu. Historik byl podle ní „kaplanem“ revoluce, nemusel mít faktické znalosti; stačilo, když nepochyboval a bez kritiky přijímal stranickou linii výkladu dějin. Vše, co odporovalo jejím představám, byla prý Kormanová ochotna odmítnout, zdiskreditovat a zničit. Opravdu tvrdý soud.

Obdobně kritický je Stobiecki i vůči Witoldu Kulowi, jenž bývá mnoha polskými historiky hodnocen v superlativech, a to především díky recepci jeho vývojových modelů týkajících se rozvoje feudální společnosti. Stobiecki ale na rozdíl od ostatních historiků zdůrazňuje Kulův podíl na stalinizaci polského dějepiscetví. Kula dle jeho soudu opakovaně vyzýval k zásadní, marxisticky ukotvené proměně a k přebudování polské historiografie. V této souvislosti autor upozorňuje na jeho kapitoly v učebnici dějin Polska v letech 1864–1945, vydané pod redakcí Žanny Kormanové v roce 1953.¹⁸ Knihu označuje za „učebnici hanby“. Rok 1956 znamenal pro Kulu (a nejen pro něho) zásadní zlom, jenž se projevil v odklonu od stalinské historiografie. Marxistou však Kula nikdy být nepřestal, i když nově začal kombinovat makroekonomické pohledy s mikroekonomickými. Nadále přitom kladl důraz na teoretický přístup k minulosti (absenci teorií hodnotil jako anachronismus) a odmítal ryze faktografické dějepiscetví.

Biografický přístup si zvolila i volná encyklopedie medievistů, vydávaná na poznaňské univerzitě pod redakcí Jerzyho Strzelczyka, lakonicky nazvaná *Mediewiści*.¹⁹ V roce 2019 zde vyšel zatím sedmý svazek. Jednotlivé díly zahrnují deseti až dvacetistránkové biogramy nejen polských, ale i francouzských, anglických, německých, amerických, ruských či českých medievistů (Josef Macek a František Graus). Celková koncepce „medievistů“ je ale dosti nevyrovnaná, neboť se zde vedle velikánů medievistického bádání vyskytují též polští badatelé, jejichž práce nikdy nepřekročily polský horizont.

17 Rafał STOBIECKI, *Historycy polscy wobec wyzwań XX wieku*, Poznań 2014.

18 *Historia Polski 1864–1945. Materiały do nauczania w klasie XI*, Warszawa 1953.

19 *Mediewiści*, Poznań 2011; *Mediewiści II*, Poznań 2013; *Mediewiści III*, Poznań 2015; *Mediewiści IV*, Poznań 2016; *Mediewiści V*, Poznań 2017; *Mediewiści VI*, Poznań 2018; *Mediewiści VII*, Poznań 2019.

Rozsáhlé monografie, jediné toho druhu v posledních letech, se dostalo Marianu Małowistovi.²⁰ Autorem je mladý historik z varšavského Historického ústavu Polské akademie věd Tomasz Siewierski. Małowist patřil k nejvýznamnějším postavám polského marxistického dějepisectví padesátých až osmdesátých let 20. století a v první polovině padesátých let výrazně zasáhl do debat o krizi feudalismu. Siewierski se pokusil napsat jak jeho profesní životopis, tak analyzovat jeho rozsáhlé dílo. Podstatný limit této práce tkví ve skutečnosti, že je z velké části založena pouze na vzpomínkách Małowistových vrstevníků a žáků či kolegů z varšavské univerzity. Jednotlivé vzpomínky však autor navzájem nekonfrontuje a nenahlíží je kriticky ve srovnání s dochovanými úředními prameny. Lidmi, které zpovídal, se nechává vést a jejich myšlenky a názory překlápí do rádobý objektivizujícího výkladu.

V mnoha aspektech se autor samozřejmě nemůže opřít o jiné než orální prameny. Siewierskému by však neškodila mnohem větší kritičnost při jejich užívání. Nejproblematictější tento přístup působí v kapitole, v níž se zaměřuje na Małowistovu badatelskou dílnu, ohledává jím zkoumaná témata, s vědomou snahou zachytit jeho místo v soudobé polské historiografii. Siewierski je samozřejmě limitován tím, že sám není medievistou a že na problémy, jimž se Małowist badatelsky věnoval, nahlíží pouze z úhlu pohledu vnějšího pozorovatele. I z tohoto důvodu jsou tak jeho hodnocení Małowistova metodologického přístupu závislá výhradně na hodnocení vypovídajících „svědků“, přičemž Siewierski jim nedodává analytický rozměr. Pověštinou totiž pouze popisuje a konstatuje, avšak neinterpretuje. V tomto ohledu je i lákavá kapitola o místě Mariana Małowista v bádání o hospodářských a sociálních dějinách dosti povrchní.

Ve třetí části knihy se Siewierski věnuje Małowistovým žákům, mezi něž patřili Antoni Mączak, Benedykt Zientara, Henryk Samsonowicz, později Bronisław Geremek, Andrzej Wyrobisz, Maria Bogucka (ta se ale sama k Małowistovi nehlásila) a celá řada polských afrikanistů. Pozornosti neunikli ani jeho poslední žáci, z nichž se v polském dějepisectví nejvýrazněji prosadil Igor Kąkolewski. Małowistovým žákům se v knize dostalo základní charakteristicky jejich výzkumů, přičemž jaksi na okraj jsou zmíněny osobní reflexe jejich mistra. Nejcennější jsou v tomto ohledu vzpomínky nejmladších žáků, kteří detailně popisují, jak probíhal Małowistův seminář, který se v osmdesátých letech již konal nikoli na univerzitě, nýbrž u něho doma.

V závěrečné části si Siewierski klade otázku, zda existovala Małowistova škola. Jeho odpověď je ale poněkud banální. Autor totiž konstatuje, že definování historických škol je výrazně podmíněno tím, zda je chceme vidět či nikoli. Neexistují

20 Tomasz SIEWIERSKI, *Marian Małowist i krąg jego uczniów*, Warszawa 2016.

tedy reálně, nýbrž pouze v našich představách (jiní autoři naopak považují Małowistovu školu za skutečnou). Příhodnější je Siewierského úvaha, jak se mladý historik mohl stát Małowistovým žákem. Pro adepty historické vědy to bylo těžké: mistr od nich vyžadoval pasivní znalost mnoha jazyků, nutil je číst, diskutovat, interpretovat nejrůznější prameny a v seminárních, magisterských a doktorských pracích jim vždy volil odlišná témata, aby jejich tematický rozsah a metodologický rozhled byl co největší. Małowist kladl důraz na komplexnost, tedy na něco, co se z dnešního dějepiscetví téměř zcela vytratilo.

Pro biografický přístup je samozřejmě třeba mít k dispozici dostatek egodokumentů, jež mohou vytvořit kriticky reflektovaný poklad pro hlubší historiografické interpretace. Vedle osobních svědectví, jež si někteří badatelé sbírali sami (Romek pro knihu o cenzuře, Siewierski pro Małowistovu biografii), vydali někteří polští historikové v posledních letech paměti či s nimi byli vedeny rozsáhlé rozhovory, jimž se dostalo knižní podoby. Klasické paměti publikoval v posledních deseti letech Andrzej Walicki,²¹ světoznámý historik dějin idejí²² a intelektuálního marxismu, jenž však od počátku osmdesátých let působil a přednášel na univerzitách v Austrálii a ve Spojených státech amerických, dále historik moderních dějin Jerzy Holzer²³ či medievista Karol Modzelewski.²⁴ Oba poslední však nebyli pouhými historiky, ale zároveň i opozičními aktivisty. To se do jejich pamětí výrazně promítlo a bohužel poněkud limitovalo vypovídací schopnost jejich textů pro dějiny polského dějepiscetví.

Oproti tomu knižně publikované rozhovory s Henrykem Samsonowiczem,²⁵ Antoni Mączakem²⁶ či Jerzym Kłoczowským²⁷ se převážně věnují jejich odborné

21 Andrzej WALICKI, *Idee i ludzie. Próba autobiografii*, Warszawa 2010.

22 Andrzej Walicki se v 50. a 60. letech hlásil k varšavské škole dějin idejí. Jejím formování věnoval samostatnou monografii Ryszard SITEK, *Warszawska szkoła historii idei. Między historią a teraźniejszością*, Warszawa 2000. Nověji Andrzej MENCWEL, *Warszawska szkoła historyków idei – powstanie, przekształcenia, kontynuacje*, Przegląd Humanistyczny 2012, č. 3, s. 5–38; Szymon WRÓBEL, *Filozof i terytorium: polityka idei w myśli Leszka Kołakowskiego, Bronisława Baczki, Krzysztofa Pomiana i Marka J. Siemka*, Warszawa 2016.

23 Jerzy HOLZER, *Historyk w trybach historii Wspomnienia*, Kraków 2013.

24 Karol MODZELEWSKI, *Zajeżdźmy kobyłę historii. Wyznania poobijanego jeźdźcy*, Warszawa 2013. Kniha vyšla i česky pod názvem *Zaženem dějin klisny! Vyznání potlučeného jezdce*, Praha 2015 (recenze ČČH 114, 2016, č. 3, s. 822–824).

25 Henryk SAMSONOWICZ, *Wywia rzeka. Świadek epoki. Świadek epoki*, Warszawa 2009. Rozhovor vedl Andrzej Sowa ve spolupráci s Dorotou Truszcza.

26 Antoni MAĆZAK, *Latem w Tocznieli*, Warszawa 2000. Rozhovor vedl Wojciech Tygielski.

27 Rozhovor, který vedl Paweł Kras, byl vydán v knize *Times of upheaval. Four medievalists in twentieth-century Central Europe. Conversations with Jerzy Kłoczowski, János M. Bak, František Šmahel*

činnosti, i když pro všechny v menší či větší míře platí, že každý polský historik, lhostejno zda medievista či moderních dějin, se v určité fázi svého života dostal do soukolí velkých dějin, v nichž musel hrát i politickou roli. Nejzajímavějším rozhovorem ale dodnes po mém soudu zůstává v polském překladu v roce 1993 publikovaný dvojrozhovor mezi Bronisławem Geremkem a Georgesem Dubym, vedený Philippem Saintenym.²⁸ Ten reprezentuje pronikavý průhled do myšlenkového světa dvou věhlasných medievistů, v pozoruhodné konfrontaci mezi polskou, tedy východoevropskou, a francouzskou, tedy západní medievistikou.

Ostatně komparativní aspekt nejnovějším pracím věnovaným polskému dějepisectví rozhodně nechybí. V posledních letech se nejvíce projevil ve třech monografiích, jež jasně ukazují, že polské marxistické dějepisectví zkoumalo v padesátých a šedesátých letech témata živá v tehdejší západoevropské historiografii a že se do nich snažilo vnášet vlastní interpretace, které pak na Západě rezonovaly, byly recipovány, a dokonce i rozvíjeny. Snad nejlepším příkladem je v tomto ohledu doktorská práce socioložky, působící dnes na varšavské univerzitě, Anny Sosnowské: *Zrozumieć zacołfaniu. Spory historyków o Europę Wschodnią (1947–1994)*, jež byla v minulém roce vydána rovněž anglicky.²⁹ Sosnowská v ní zkoumala polskou debatu o příčinách ekonomického zaostávání východní Evropy, především tedy Polska, v období 16.–18. století. V knize analyzuje čtyři koncepty sociologizujících historiků (to je její termín, oni sami se tak neoznačovali), Witolda Kuly, Mariana Małowista, Andrzeje Wyczańského a Jerzyho Topolského (v případech prvních dvou mluví o jejich škole). Ti se pokoušeli nejen popsat, ale zároveň i vysvětlit společenské důvody onoho zaostávání. Především v případě Kuly a Małowista klade autorka důraz na jejich globálně pojatý koncept společenských a ekonomických rozdílů mezi evropským Východem a Západem. Trefně přitom tyto koncepty rovněž měly zásadní vliv na všeobjímající teorie světového ekonomického vývoje Fernanda Braudela a Immanuela Wallersteina.

Sosnowská kontroverzi, jejíž hlavní část spadá do období padesátých a šedesátých let, kdy všichni čtyři autoři publikovali monografie o genezi kapitalismu v polském prostředí, o rozvoji obchodu a manufakturního podnikání a o hospodářských poměrech na šlechtických a církevních velkostatech, traktuje

and Herwig Wolfram, Pavlína RYCHTEROVÁ – Gábor KLANICZAY – Paweł KRAS – Walter POHL (eds.), Budapest – New York 2019, s. 13–90.

28 Georges DUBY – Bronisław GEREMEK, *Wspólne pasje*, Warszawa 1995.

29 Anna SOSNOWSKA, *Zrozumieć zacołfaniu. Spory historyków o Europę Wschodnią (1947–1994)*, Warszawa 2004. Anglické vydání *Explaining Economic Backwardness. Post–1945 Polish Historians on Eastern Europe*, Budapest 2019, jsem bohužel v rukou neměl a nemohu posoudit, zda autorka práci oproti polskému originálu nějak přepracovala.

jako příklad živé debaty v rámci marxistické historiografie. Její studie má sloužit jako příklad existence nedogmatického marxismu, jenž dokázal ve vztahu nejen k minulosti, ale i k poválečnému Polsku nastolovat alternativní výkladové modely. Jediným deficitem této práce je ze srovnávacího hlediska skutečnost, že autorka debatu o hospodářském zaostávání východní Evropy pojímá pouze z hlediska polské sociologizující historiografie. Vůbec ale neregistruje ozvuky této diskuse například v české historiografii padesátých až sedmdesátých let, která do debaty o druhém nevolnictví či o krizi 17. století, tedy do problematiky, jíž se ze čtyř polských historiků nejvíce věnoval Andrzej Wyczański, přispívala jak analytickými studiemi, tak modelovými výklady.

Polským historikům, v konfrontaci s francouzským dějepiscetvím, je věnována monografie pracovníka Ústavu národní paměti (IPN) Patryka Pleskota *Intelektualni sąsiedzi*.³⁰ Autor v ní na podkladě velmi rozsáhlého pramenného materiálu sledoval vědecké kontakty polských historiků s francouzskými dějepisci školy Annales v období let 1945–1989, a to především s důrazem na spolupráci Polské akademie věd a 6. sekce pařížské École des hautes études en sciences sociales. Ta započala v roce 1956 a s různou dynamikou trvala až do vyhlášení výjimečného stavu v roce 1981. Pleskot problematiku pojímá jako institucionální analýzu, i když se zároveň zamýšlí nad otázkou, do jaké míry hrál v čilé spolupráci, z hlediska východoevropských historiků rozhodně kvantitativně nejmohutnější, marxismus roli společné metodologické platformy. S ohledem na řadu vzájemných kontaktů, stipendií či účastí na konferencích a společných projektech autor dokumentuje vysokou intenzitu vztahů. V tomto ohledu je jeho práce přesvědčivá.

Naopak co se týká recepce metodologických inovací Annales v polském dějepiscetví Pleskotova kniha za institucionálním výzkumem zaostává. Autor vychází především z rozhovorů s polskými historiky, jež svědčí o inspiracích Annales v jejich bádání, na straně druhé však až příliš podléhá názorům Rose-Marie Lagrave, s níž rovněž vedl rozhovor a která se ke skutečné recepci Annales mezi polskými historiky staví skepticky. Rozbor prací polských historiků se zřetelem na jejich inspiraci metodologickými přístupy školy Annales však Pleskot neprovedl a namísto toho pouze mechanicky srovnával témata zpracovávaná polským a francouzským dějepiscetvím. V obecných závěrech a hodnoceních se s ním tedy rozcházejí.³¹

30 Patryk PLESKOT, *Intelektualni sąsiedzi. Kontakty polskich historyków z francuskim środowiskiem „Annales” w latach 1945–1989*, Warszawa 2010.

31 Srov. Martin NODL, *Otázky recepce francouzské historiografie v českém prostředí: totální dějiny, dlouhé trvání a mentality*, in: Pavla Horská – Martin Nodl – Antonín Kostlán (eds.), *Francouzská inspirace pro společenské vědy v českých zemích*, Cahiers du Cefres 29, 2003, s. 95–132. Studie vyšla i francouzsky: *Trois notions au cœur de la réception de l'historiographie française dans*

Středoevropský komparativní pohled je devízou doktorské práce na Historickém ústavu Polské akademie věd působícího Macieje Górného: *Przede wszystkim ma być naród. Marksistowskie historiografie w Europie Środkowo-Wschodniej*. Kniha byla vydána rovněž německy a poté anglicky.³² Autor v ní srovnává polskou, východoněmeckou, českou a slovenskou marxistickou historiografii stalinského období jak z hlediska institucionálního zázemí a rozvoje, tak z hlediska konstruování národních dějin. V případě analýzy akademických institucí Górný navzájem srovnává vědeckou politiku (definuje ji obdobně jako Tadeusz Paweł Rutkowski), uplatňovanou v jednotlivých zemích, a detailně si všímá účasti na konferencích a sjezdech historiků, vydávání kanonických syntéz národních dějin (maket a učebnic), vztahu nově založené akademie věd a tradičních univerzit apod. V analýze marxistického pojetí národních dějin vychází Górný z tradice předválečného dějepiscectví a snaží se ukázat, co z ní marxistická historiografie recipovala a co vědomě či naopak v zamlčené podobě využívala k vlastním propagandistickým účelům.

Obdobně jako ve své starší práci *Miedzy Marksem a Palackým. Historiografia w komunistycznej Czechoslowacji*³³ volí Górný několik témat, v daném případě pět, na jejichž podkladě se pokouší demonstrovat specifičnost marxistického výkladu dějin v polském, východoněmeckém, českém a slovenském prostředí: tematizuje vznik raně středověkého státu a formování se feudálního systému, raně buržoazní revoluce, vliv francouzské revoluce a následných vojenských střetů na utváření se moderního národa v první polovině 19. století, vznik a rozvoj národních hnutí ve druhé polovině 19. století a vliv říjnové revoluce na dějiny Polska, Německa a Československa.

Nespornou přednostní této rozsáhlé práce je autorův široký rozhled po čtyřech marxistických historiografiích a promyšlený komparativní přístup, jenž se nejvýrazněji projevuje ve čtvrté kapitole věnované marxistickým interpretacím pěti opravdu vhodně zvolených témat, v nichž se marxističtí historikové snažili

le contexte tchèque: histoire totale, longue durée, mentalités, in: Pavla Horská – Martin Nodl (eds.), *L'inspiration française dans les sciences sociales en Pays tchèques*, Cahiers du CeFRes 29a, 2004, Praha 2004, s. 103–147. Pleskot moji studii zná a mnohokrát se vůči mým závěrům týkajícím se recepcce Annales polskými historiky středověku a raného novověku vymezuje.

32 Maciej GÓRNY, *Przede wszystkim ma być naród. Marksistowskie historiografie w Europie Środkowo-Wschodniej*, Warszawa 2007. Německé vydání: „*Die Wahrheit ist auf unserer Seite*“. *Nation, Marxismus und Geschichte im Ostblock*, Köln 2011; anglické vydání: *The Nation Should Come First: Marxism and Historiography in East Central Europe*, Frankfurt am Main 2013. Zda došlo k nějakým interpretačním posunům při přípravě cizojazyčných vydání, jsem neměl možnost porovnat.

33 Górného magisterská práce, vydaná v roce 2001 ve Varšavě, vyšla v roce 2018 v českém překladu: *Mezi Marxem a Palackým. Historiografie v komunistickém Československu*, Praha 2018.

odlišit od výkladů historiografie buržoazní. Z hlediska českých dějin je příkladný jeho důraz na svébytnost českého a slovenského dějepiscectví, tedy na existenci dvou historiografií v rámci jednoho státu, jež vycházely z odlišných tradic a jež z hlediska konstrukce národních dějin sledovaly odlišné cíle, i když se navenek, především v syntetických, a tudíž normotvorných textech pokoušely budit zdání jednoty.

Témata, zkoumaná v souvislosti s dějinami dějepisného bádání v polském prostředí v posledním dvacetiletí, jsou tedy velmi pestrá a svědčí o mnohostranném zájmu polských historiků o minulost vlastního oboru po roce 1945. Vedle monografických prací to dokumentuje i časopis, vydávaný od roku 2004 varšavským Historickým ústavem Polské akademie věd pod názvem *Klio Polska. Studia i Materiały z Dziejów Historiografii Polskiej*. Jeho zatím poslední, jedenáctý svazek vyšel v roce 2019. Dějepiscectví po roce 1945 v něm ale rozhodně nehraje dominantní úlohu a konkurujete si s texty věnovanými historiografii středověké, humanistické, romantické či meziválečného období.³⁴

Ve srovnání s českou historiografií polští historikové, jak jsem se snažil ukázat, v mnohem menší míře přistupují k psaní biografií. To je vcelku překvapivé, neboť například polská medievistika vykazuje z hlediska vydávání životopisů piastovských knížat, řekl bych, až nezdravou přebujelost (mnohé z těchto prací ve skutečnosti biografiemi nejsou). Zcela specifickou otázkou, v polském prostředí systematicky traktovanou, představuje reflexe metodologických a filozofických aspektů historického bádání.³⁵ Teoretické otázky soudobého dějepiscectví však nechávám v tomto přehledu, jehož páteř tvoří přehled prací vzniklých v posledním dvacetiletí, zcela záměrně stranou, neboť až na výjimky vybočují mimo hranice tématu dějin dějepiscectví druhé poloviny 20. století a odrážejí spíše soudobý teoretický diskurz.³⁶

34 Bibliografie za léta 2004–2014 je přístupná na webu http://www.kliopolska-ihpan.edu.pl/images/2015-TomVII/02_Wolniewicz_Klio.pdf (bohužel bez recenzí, jichž ale nevychází v časopise příliš mnoho). Nejnovější svazky jsou volně přístupné na témté webu.

35 Z nejvýznamnějších prací srov. chronologicky řazeno: Wojciech WRZOSEK, *Historia – kultura – metafora. Powstanie nieklasycznej historiografii*, Wrocław 1995; *Historia, metodologia, współczesność*, (ed.) Jan POMORSKI, Lublin 1998 (Res Historica 6); Andrzej RADOMSKI, *Kultura – Tekst – Historiografia*, Lublin 1999; Ewa DOMAŃSKA, *Mikrohistorie: spotkania w międzyzwiątach*, Poznań 1999, 2005; *Między modernizmem a postmodernizmem w historiografii*, (ed.) Jan POMORSKI, Lublin 2005 (Res Historica 19); Andrzej RADOMSKI, *Historiografia a kultura współczesna*, Lublin 2006; Ewa DOMAŃSKA, *Historia egzystencjalna*, Warszawa 2012; *Historia – dziś. Teoretyczne problemy wiedzy o przeszłości*, (eds.) Ewa DOMAŃSKA – Rafał STOBIECKI – Tomasz WIŚLICZ, Kraków 2014.

36 Studie byla vytvořena s podporou na dlouhodobý koncepční rozvoj Filosofického ústavu AV ČR, v.v.i. (IČO 67985955).

RECENZNÍ ČLÁNEK

Nad knihou o Židech
a českém nacionalismu¹

IVO CERMAN

IVO CERMAN: On a Book about the Jews and Czech Nationalism

The review article discusses the new collective work on the history of the Jews in the Bohemian Lands, which has been written by a Czech-American-German team. Its achievements are assessed within the context of recent historiography on the Jews in the Bohemian lands. The review reveals flaws in the chapters on early modern history and intentional manipulations of facts plus anti-Czech bias in the chapters on the 20th century. The reviewer argues that this interpretation imitates the way US historians are writing about Central Europe. This book aims to strengthen the xenophobic stereotypes about East-European peoples.

Keywords: Historiography – Jews – Eastern Europe – Czechoslovakia – Antisemitism

Psát o této knize je těžké. Začněme tím, že dílo „mezinárodního týmu“ o dějinách Židů v českých zemích mělo bezprecedentní mezinárodní propagaci. Od ledna do února 2020 bylo postupně představeno ve Štýrském Hradci za účasti

1 Kateřina ČAPKOVÁ – Hillel J. KIEVAL (eds.), *Zwischen Prag und Nikolsburg. Jüdisches Leben in den böhmischen Ländern*, (= Veröffentlichungen des Collegium Carolinum, Bd. 140), překlad z angličtiny Peter Groth. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht 2020, 428 s., ISBN 978-3-525-36427-7.

zástupce českého velvyslanectví, dále v Mnichově, v Hamburgu, ve Vídni, na českém velvyslanectví v Berlíně, poté na německé ambasádě v Praze, pak v Sudetendeutsches Haus v Mnichově a nakonec na Central European University v Budapešti. Předkládaná německojazyčná verze je jenom první z řady plánovaných jazykových mutací. Bude následovat anglická verze, pak česká a také hebrejská. Knihu, jež má být „prvním vědecky fundovaným přehledovým dílem o dějinách židovského života v českých zemích“, finančně podpořila dlouhá řada institucí od Collegia Carolina, německého Spolkového ministerstva pro kulturu a média, GAČRu, Rothschild Foundation až po Fritz Thyssen Stiftung.²

Mezinárodní tým dílo připravoval přinejmenším od roku 2016, zejména tím, že se někteří členové scházeli na teoretických workshopech. Vzhledem k zjevným koncepčním a věcným nedostatkům díla se přirozeně nabízí otázka, co bylo předmětem těchto porad. Podle veřejného sdělení člena týmu Michala Frankla při prezentaci knihy na německé ambasádě v Praze 4. února 2020 bylo jedním z témat utvrzování o nutnosti vyprávět příběh o české vině za holokaust. Také editorka Kateřina Čapková uvedla předtím v rozhovoru pro Salon deníku Právo, že právě vina Čechů za holokaust je zamlčována a překryta tzv. nacionalistickým výkladem dějin protektorátu.³ Z knihy samotné vyplývá, že tato perspektiva způsobila i posun v pohledu na celé období od vzniku republiky Československé až do roku 1945. Podle vzoru amerických historiků je doba po zániku monarchie vylíčena jako epocha, kdy Židé žili obklopeni bytostně nesnášenlivými Čechy, jejichž nenávisť k Židům se stále stupňovala, až vyvrcholila v době německé okupace. Na druhou stranu je třeba uvést, že ne celý autorský tým se na této teoretické práci podílel. Na základě textu knihy i veřejných sdělení lze konstatovat, že myšlenkovou orientaci díla určovali především Kateřina Čapková, Michal Frankl a americký historik Benjamin Frommer, jenž zpracoval kapitolu o holokaustu. Ten již tuto perspektivu představil veřejně na 11. Sjezdu českých historiků v Olomouci v roce 2017 a na řadě přednášek v USA.⁴ Vedle těchto určujících členů jsou zde však také třeba

2 Vycházíme z údajů na předšedce a v dedikaci knihy. Citát je z pozvánky na prezentaci knihy a z propagačních textů. Srov. https://prag.diplo.de/cz-cs/themen/05-Wissenschaft_cz/3_Deu-CzeZusammenarbeit/zwischen-prag-und-nikolsburg. Anglická verze se ponese titul *Prague and Beyond. The History of the Jews in the Bohemian Lands*, Philadelphia: Pennsylvania U.P. (vyjde v roce 2020).

3 *Upírané dějiny Romů. Rozhovor s Kateřinou Čapkovou, Helenou Sadílkovou a Pavlem Balounem*, Právo, Příloha Salon, 12. 4. 2018; online 11. 4. 2018: <https://www.novinky.cz/kultura/salon/clanek/upirane-dejiny-romu-rozhovor-s-katerinou-capkovou-helenou-sadilkovou-a-pavlem-balounem-10948> (9. 9. 2020).

4 Přednáška 13. 9. 2017, panel J2 P51 II, Benjamin FROMMER, *Holocaust bez Čechů? Příspěvky k novým dějinám perzekucí Židů za Protektorátu*. Podobně pojaté přednášky podniká Frommer

autorky poslední kapitoly knihy o demografickém vývoji, Helena Klímová a Lenka Matušíková, jež byly k týmu přibrány až později a na poradách se nepodílely. Jejich jména nejsou kupodivu uvedena ani v seznamu autorů kapitol (s. 426), ani v seznamu na obálce a bylo na ně zapomenuto i při prezentaci v Praze. Z hlediska odborného zaměření vzbuzuje údiv i výběr autorů, kteří měli sepsat dějiny raného novověku. Tato epocha byla svěřena Verence Kasper-Marienberg, jež působí na North Carolina University v USA a českými dějinami se nikdy nezabývala, a asistovat jí měl Joshua Teplitsky ze Stony Brook University v USA, který sice napsal biografii Davida Oppenheima, ale českými dějinami se také nezabývá. Konečně není v této syntéze žádná bibliografie k dějinám Židů v českých zemích, ani bibliografická esej. Jen u kapitoly o demografii je dílčí seznam literatury k demografickému vývoji.

Metodické zásady a historiografie

Podle propagačního textu na obálce se má dílo vyznačovat inovativními metodologickými postupy a řadou prvenství. Má to být první dílo, které vylíčí dějiny Židů jako „integrální a neoddělitelnou součást dějin střední Evropy“. Má to být první dílo, které se neomezí na Prahu, ale bude se vědomě soustředit na regiony. Teoretický úvod Kateřiny Čapkové a H. Kievala v knize (s. 1–26) pak doplňuje ještě jednu metodologickou inovaci: výklad má vědomě ignorovat dějiny správy a místo toho se soustředit na případy jednotlivých Židů (neboli „jüdische Erfahrung“). Editori se totiž domnívají, že právě využívání pramenů z provenience státní správy byla velká chyba staršího českého bádání a teprve novější výzkum prý tento nedostatek nahradil (s. 11). V kapitole o první republice k tomu spoluautoři doplnili výtku, že českoslovenští historici židovských dějin se prý soustředili jen na raný novověk a hospodářské dějiny (s. 262).

Poetický výčet nových témat, která se mají badatelé otevřít v okamžiku, kdy opustí téma státní správy (s. 11), ovšem zároveň ukazuje, že editorka Kateřina Čapková chce z výkladu vypustit i stát sám. Snad by bylo možno připustit, že je toto metodologické snění snahou umožnit výklad z hlediska aktérů, ne z hlediska vnějších pozorovatelů, ale v syntéze, která má za cíl zpracovat dějiny početnějšího obyvatelstva, jej uplatnit nelze. Nelze totiž stavět jen na subjektivních pohledech, je třeba také vědět, jak byly věci organizovány. Ignorování dějin státu, práva a státní

na různých amerických institucích již od roku 2013. Srov. profesní životopis na <https://www.history.northwestern.edu/documents/people/faculty/cvs/cv-frommer.pdf> (31. 7. 2020).

správy může mít tragické následky, zvlášť když autoři chtějí konstruovat obvinění z kolektivní viny. Naštěstí se kapitoly o starších dějinách metodologickými pokyny z Úvodu vůbec neřídily, ale v kapitole o holocaustu byla tato zásada bohužel dodržena s tragickou důsledností. Do jisté míry to platí i o její vlastní kapitole o postoji k Židům v ČS(S)R po roce 1945, kde je silně podceňena role socialistického státu v šíření antisionismu.

Editorka Čapková v úvodu zároveň zastává názor, že právě noví autoři a autorky, kteří se začali zajímat o „židovskou zkušenost“, se spojili k práci na této knize. To je možná pravda v případě H. Kievala a Martiny Niedhammer, ale stěží to lze říci o všech členech autorského týmu i dílech uváděných v historiografickém přehledu (s. 12). Editorka Čapková zde uvádí práce Michala Frankla o antisemitismu⁵, které se vůbec nevěnují dějinám Židů, ale antisemitismu a ukazují nám, jak se na Židy dívali jejich nepřátelé. Dále uvádí bizarní práci Jana Láníčka o době protektorátu⁶, která se rovněž zabývá pohledem ze strany vnějších pozorovatelů, a nakonec i svou vlastní práci o Židech za první republiky, která rozhodně nebyla zkreslující, ale vnímala Židy a republiku jako antagonistické strany.⁷ Z této starší práce jsou pro přítomnou knihu důležité dva rysy. Jednak je to jednostranná koncentrace na téma národnosti a ignorování náboženské identity Židů. Zadruhé je to ignorování židovských spolutvůrců československé demokracie, z čehož pak v kruhovém argumentu odvozuje krajně negativní závěry o charakteru prvorepublikové demokracie. Shrňme, že práce, které editorka Čapková uvádí, sledují spíše vztah Židů k většinovému obyvatelstvu a apriorně jej líčí jako konflikt. Zcela jistě nelze přijmout její tvrzení, že tyto práce nově zdůrazňují přátelské „stýkání a spojování“ („Verflechtung und Verbindung“, s. 11).

Naproti tomu je v historiografickém přehledu (s. 6–12) ignorována řada novějších českých prací, které se skutečně pokoušely sledovat dějiny Židů, ne antisemitismu, a ve vztahu k majoritě sledovaly „stýkání a spojování“. Je to třeba programová práce o hebrejském censorovi Karlu Fischerovi, práce z dějin

5 Michal FRANKL, *Emancipace od židů. Český antisemitismus na konci 19. století*, Praha-Litomyšl 2007 (německy „Prag ist nunmehr antisemitisch“. *Tschechischer Antisemitismus am Ende des 19. Jahrhunderts*, Berlin 2011).

6 Jan LÁNIČEK, *Czechs, Slovaks and the Jews, 1938–48. Beyond Idealisation and Condemnation*, Basingstoke, New York 2013 (česky *Vě stínu šoa. Československá exilová vláda a Židé během druhé světové války a po ní*, Praha 2018).

7 Kateřina ČAPKOVÁ, *Češi, Němci, Židé? Národní identita Židů v Čechách 1918–1938*, Praha-Litomyšl 2005 (anglicky *Czechs, Germans, Jews? National Identity and the Jews of Bohemia*, New York – Oxford 2012.)

hebrejského knihtisku, nebo z dějin vzdělanosti.⁸ I v regionální historiografii, která byla často psaná pod vlivem místopisných lexikonů židovských obcí od Hugo Golda, se často sledovalo oboustranné stýkání.⁹ Novinkou doby po Sametové revoluci je spíše téma antisemitismu a pogromů, které nyní již nebylo spojováno jen s německými nacisty 20. století, ale i se staršími obdobími a s českou majoritou.¹⁰ S rehabilitací T. G. Masaryka přišel i větší zájem o český antisemitismus dob hilsneriády.¹¹ Výzkum dějin Židů však musel pokrýt vícero témat, a v udržení komplexního zaměření hrál zásadní roli Židovské muzeum v Praze a jeho časopis *Judaica Bohemiae*, jejichž polistopadová činnost zde není vůbec zohledněna.

Vzhledem k tomu, jakou váhu přikládají editoři epoše holokaustu, zarazí, že v přehledu chybí Miroslav Kárný i jakýkoliv výklad o českém přístupu k tématu.¹² Je zmíněn až ve Frommerově kapitole o holokaustu, s manipulativním komentářem, který sugeruje, že Frommer jen rozvíjí Kárného podněty (s. 268). V polistopadové době vznikla řada prací k antisemitské agitaci za druhé republiky, z nichž nejpůsobivější je práce Jana Rataje¹³, a Židovské muzeum vydalo i kvalitní sborník k českému antisemitismu poválečných let 1945–1948, kde jsou ostré avšak podložené příspěvky Jana Rataje, Radky Čermákové a Blanky Soukupové.¹⁴ Konečně zarazí, že Čapková v přehledu nezmiňuje Blanku Soukupovou, která

8 Iveta CERMANOVÁ – Jindřich MAREK, *Na rozhraní českého a židovského světa. Příběh hebrejského cenzora a klementinského knihovníka Karla Fischera 1757–1844*, Praha 2007; Alexandr PUTÍK (ed.) *Cesta života. Rabi Jehuda Leva ben Becalel kol. 1525–1609*, Praha 2009; David GANS, *Ratolest Davidova*, eds. Jiřina Šedinová, Pavel Sládek, Daniel Bouček, Praha 2016; Pavel SLÁDEK (ed.), *Malá encyklopedie rabínskému judaismu*, Praha 2008; TÝŽ (ed.), *Jehuda Leva ben Besalel Maharal, Lampa přikázání / Ner micva*, Praha 2019; Olga SIXTOVÁ (ed.), *Hebrejský knihtisk v Čechách a na Moravě*, Praha 2012 (angl. *Hebrew Printing in Bohemia and Moravia*, Praha 2012); v nakladatelství Sefer vychází Edice *Judaika*.

9 Hugo GOLD, *Die Juden und Judengemeinden Mährens in Vergangenheit und Gegenwart*, Brno 1929; TÝŽ, *Die Juden und Judengemeinden Böhmens in Vergangenheit und Gegenwart*, Praha 1934.

10 Např. Lenka VESELÁ-PRUDKOVÁ, *Židé a česká společnost v zrcadle literatury*, Praha 2003; Alexandr PUTÍK, *The Tumult of Mladá Boleslav (Jungbunzlau, Bumsle) in the Messianic Year 5426/1666*, *Judaica Bohemiae* 34, 1996, s. 4–106. Srov. příspěvky v časopise *Judaica Bohemiae* a v sérii sborníků *Židé a Morava* (bibliografie <https://www.muzeum-km.cz/30.7.2020/>).

11 Jiří KOVTUN, *Tajuplná vražda. Případ Leopolda Hilsnera*, Praha 1994.

12 Miroslav KÁRNÝ, „Konečné řešení.“ *Genocida českých židů v německé protektorátní politice*, Praha 1991. Srov. Jaroslava MILOTOVÁ, *Miroslav Kárný (1919–2001)*, Tereziánské studie a dokumenty 2002, s. 22–39.

13 Jan RATAJ, *O autoritativní národní stát. Ideologické proměny české politiky v druhé republice 1938–1939*, Praha 1997.

14 Blanka SOUKUPOVÁ, Peter SALNER, Miroslava LUDVÍKOVÁ (eds.), *Židovská menšina v Československu po druhé světové válce. Od osvobození k nové totalitě*, Praha 2009.

provedla již před ní systematický výzkum k tématu, které zde zpracovává Čapková. Jde o život Židů za socialismu, jež Soukupová dokonce dovedla k shrnující syntéze.¹⁵ Před zahraniční veřejností to pak vypadá, jako by „mezinárodní tým“ Čechům statečně otevíral nová tabuizovaná témata, ačkoliv tomu tak není.

Editorka Čapková vyjádřila v úvodu interpretační pokyny (s. 12–25), v nichž přináší hlavní teze k jednotlivým epochám dějin od 16. století po současnost. Tyto teze popisují ve starších dějinách takřka výhradně činnost státu, zato ve 20. století považují za jediného aktéra jakési bezstátní majoritní obyvatelstvo, tj. Čechy. Meziválečné Československo charakterizuje jednostranně jako „národní stát“, ne jako republiku (s. 4), a jeho demokratický charakter označuje za výplod československé propagandy (s. 4). Jejím důkazem je často citovaná kniha americké autorky Andrey Orzoff, která se přitom opírá o nacistickou propagandistickou práci *Tajné fondy III. sekce* z roku 1943.¹⁶ Čapková si bohužel zdroje této legendy vůbec neověřila a nekriticky ji opsala.

Ve srovnání se starší prací Kateřiny Čapkové je další líčení první republiky, jež podává v teoretickém úvodu, výrazným posunem k negativnímu obrazu. Pod vlivem prací Ines Koeltzsch, či Wolfa Grunera je zde zdůrazněn význam holešovského pogromu z roku 1918, který je tu povýšen na jakousi definující událost. Přitom zde ale není uvedeno, že pachatelé byli souzeni, republika takové pogromy nepodporovala (s. 19).¹⁷ Je zcela chybné, vyvozovat z této události něco o charakteru republiky. V rozporu s úvodními tezemi o přátelském „stýkání a spojování“ je pak již v tomto úvodním přehledu jasné, že hlavním tématem kapitol o 20. století, bude nepřátelství majority vůči Židům.

15 Blanka SOUKUPOVÁ, *Židé v českých zemích po šoa. Identita poraněné paměti*, Bratislava 2016.

16 Andrea ORZOFF, *The Battle for the Castle. The Myth of Czechoslovakia in Europe*, Oxford – New York 2009, s. 69; Rudolf URBAN, *Tajné fondy III. sekce*, Praha 1943. Zde se tvrdí, že pozitivní obraz čs. demokracie vytvořili zahraniční židovští novináři za úplatky, které jim štědře platilo ministerstvo zahraničí. Orzoff pouze vynechala, že by mělo jít o Židy.

17 Zdeněk FIŠER, *Poslední pogrom*, Kroměříž 1996. Srov. Ines KOELTZSCH, *Antijüdische Straßengewalt und die semantische Konstruktion des ‚Anderen‘ im Prag der Ersten Republik*, *Judaica Bohemiae* 46, 2011, č. 1, 73–100; Wolf GRUNER, *Die Judenverfolgung im Protektorat Böhmen und Mähren*, Göttingen 2016, s. 24.

Po tomto úvodu přicházejí na řadu kapitoly o raněnovověkých dějinách, jejichž obsah nemá smysl detailně rozebírat. Po stránce koncepční je třeba konstatovat, že kapitoly nemají stejnou tematickou strukturu. V některých je úsek o právním rámci, nebo hospodářství a geografii, v jiných ne.

O úrovni výkladu ke starším dějinám vypovídá pozoruhodný omyl editorky Čapkové v teoretických úvodních tezích. Zde sděluje čtenářům mylně, že v Čechách byli Židé v 16. století vyhnáni z královských měst kromě Prahy (s. 13). Ve skutečnosti byl ovšem Židům v Čechách zapovězen pobyt jen v horních městech (tj. městech s hornickým právem)¹⁸, ne ve všech královských městech. Zajímavější je ovšem zdroj tohoto omylu. Je jím zřejmě popularizační práce Tomáše Pěkného,¹⁹ kterou má přitom tato „první fundovaná přehledová práce“ nahradit. Sledujeme-li téma měst dál, zjistíme, že ani v kapitole o raném novověku nezjistili autoři Kasper-Marienberg a Teplitsky zmíněnou skutečnost o horních městech (s. 36). Stejný omyl pak opakuje i H. Kieval v kapitole o 19. století, kde mluví o zákazu sídlit v královských městech (s. 121). V kapitole o druhé polovině 19. století je metafyzický výklad o „židovských prostorech“, který mluví o nesídlení ve velkých městech a rozptýlení na venkově, aniž by rozlišoval mezi Čechy a Moravou. (s. 164). Nedávno vydané edice soupisů židovského obyvatelstva od Ivany Ebelové nikdo z autorů nepoužil.²⁰

V kapitole o raném novověku autoři sice zanedbávají tak základní témata, jako jsou obvinění z rituální vraždy, nebo uspořádání obcí, zato věnují disproportční pozornost české pobělohorské šlechtě a zejména Janovi Adolfovi ze Schwarzenbergu. Volbu tohoto tématu nelze pochopit, zvláště když autoři postupně přecházejí do jednostranného výkladu o hospodářské úloze Židů. Dopouštějí se tudíž stejné chyby, kterou Michal Frankl a spol. ve své kapitole na s. 262 neoprávněně vytkli staršímu československému dějepisce. Když se autoři Marienberg-Kasper a Teplitsky pokusí vyložit konkrétní případ židovské obce v České Lípě, vycházejí z Goldova starého lexikonu židovských obcí, což vskutku

18 František DVORSKÝ (ed.), *K historii Židů v Čechách, na Moravě a v Slezsku 906 až 1620*, sv. I, Praha 1906, s. 509–510, dokument č. 713 (1568).

19 Tomáš PĚKNÝ, *Historie Židů v Čechách a na Moravě*, Praha 1993, s. 60 a 394. Ani Pěkného výklad, jenž je možná dvousmyslný a nezmiňuje horní města, však netvrdí, že by se vyhnání Židů „z královských měst“ vztahovalo na Čechy. Vyhnání z r. 1454, jež nařídil Ladislav Pohrobek, se vztahovalo na Moravu.

20 Ivana EBELOVÁ a kol., *Soupis židovských rodin v Čechách z roku 1793*, I–VI, Praha 2002–2006; TÁŽ (ed.), *Soupis židovských famíliantů v Čechách z roku 1783*, Praha 2008.

není nikterak originální přístup (s. 44). Skutečně tragického omylu se však autoři dopustili v pasáži o mesiášském hnutí, kde věnují centrální pozornost praporu mesianisty Šeloma Molcha (s. 63).²¹ Ve skutečnosti si ho však spletli s praporem, který byl nošen v židovských průvodech v Praze.

Na stručné kapitole o 18. století, kterou sepsal Michael L. Miller (s. 84–111), je sympatické, že začíná nástinem právní úpravy ze strany státu. Nesplňuje tím sice zásady stanovené v úvodu, ale je to jen k dobru. Jádrem kapitoly se však soustředí na mesiášská hnutí šabatianismu a frankismu, jež autor kompiluje na základě prací Pawla Maciejka.²² Je přitom patrná snaha zdůrazňovat exotické momenty (včetně domnělých „orgií“) a výrazně přeceňovat rozsah těchto herezí v českomoravském židovstvu (s. 99–101). Nicméně v dalším výkladu je již státního rámce příliš a zcela zde chybí deklarovaný zájem o „jüdische Erfahrung“ obyčejných Židů. Haskala je tragicky stručně odbyta na dvou stranách textu (s. 110–112). Pod vlivem autorova zájmu o Moravu byla významná pražská haskala včetně rodiny Jeittelesů zatlačena do stručné úvodní zmínky. Ignorována zůstala společnost učenců kolem Barucha Jeittelese, nebo činnost hebrejského cenzora Karla Fischera ve zprostředkování mezi Židy a křesťanskými učiteli. Zrovna tak byl ignorován význam pražského Tandlmarktu a Univerzitní knihovny jako míst setkávání křesťanského a židovského světa v období po josefinských reformách. O životě venkovských obcí zde není také nic.

V kapitole o předliberálním období 1790–1860 od H. Kievala je sice věnována pozornost místům vzájemného setkávání (s. 120–121), zato zde zase chybí výklad o státním rámci židovského života. Kvůli chybné koordinaci kapitol tak zcela vypadla jakákoliv zmínka o Židovském systemálním patentu z roku 1797, i přeměně židovských obcí v židovské náboženské obce po josefinských reformách, takže čtenář si nemůže učinit představu o dlouhodobém vývoji. Zde by také bylo důležité rekonstruovat přechodné období, kdy obce sice již neměly židovské soudnictví, ale stále měly některé samosprávné funkce. Po roce 1867 již tzv. politické náboženské obce existovaly jen na Moravě.²³ Naproti tomu jsou tu opakovány některé výklady o haskale a obou radikálech Herzi Hombergovi a Peteru Beerovi. Drtivá většina kapitoly je věnována školství a univerzitě, po níž následuje stručná pasáž o událostech revoluce 1848. Jen na konci je stručná zmínka o konci

21 Prapor i roucho jsou vystaveny ve stálé expozici Židovského muzea, v Maiselově synagoze v Praze.

22 Paweł MACIEJKO, *The Mixed Multitude. Jacob Frank and the Frankist Movement 1755–1816*, Philadelphia 2015.

23 Peter URBANITSCH, *Die politischen Israelitengemeinden in Mähren. Entstehung und legitistische Grundlagen, ihre politische Rolle im Nationalitätenstreit, Trennung ihrer säkularen und religiösen Aufgabenbereiche*, Judaica Bohemiae 53, 2018, č. 1, s. 39–64.

pražského ghetta a o venkovských obcích tu není nic. Na „jüdische Erfahrung“ se opět nedostalo.

Kapitolu o liberálním období 1860–1917 i kapitolu o období první republiky zpracovala trojice autorů Michal Frankl, Ines Koeltzsch a Martina Niedhammer. Kapitola o liberálním období jediná poskytuje komplexní výklad, vyváženě věnuje pozornost geografii osídlení, právnímu postavení obcí, literární reflexi, antisemitismu a významným židovským osobnostem doby. Je zde výklad o zákonu z roku 1890, který definitivně upravoval statut židovských náboženských obcí. I v pasáži o antisemitismu (s. 189–195) sleduje její autor Michal Frankl vyváženě český, německý a katolický antisemitismus. V dalších kapitolách však poslední dva antisemitismy bez vysvětlení zmizí. Právnímu postavení „osvobozených Židů“ po roce 1867 se autoři věnují, ale redukují je jen na svobodu pohybu, zatímco právo vlastnit pozemky zůstává nezmníněno.

Vzhledem k závažným obviněním, která přicházejí v následující kapitole o první republice je ale třeba upozornit na to, že autor pasáže Michal Frankl neposuzuje míru židovské svobody na základě dobové úpravy občanských a náboženských práv, ale na základě volně konstruovaného „diskursu“ v publicistice. Jelikož jej však zajímají pouze antisemitsky píšící publicisté, je výsledek takového výzkumu předem jasný. I Masaryk prý teprve při hilsneriádě opustil „dřívější antisemitské tendence“ (s. 195).²⁴ Proti této diagnóze české kultury je třeba namítnout, že v období 1890–1914 se už ke společenské situaci vyjadřovali z české strany nejen publicisté, ale i společenské vědy. Pokud se někdo z těchto českých vědců vyjadřoval obecně k nacionalismu²⁵, rovnosti občanů v právním systému²⁶, nebo nekonspirativnímu výkladu hospodářského života²⁷, vztahovaly se jejich závěry i na postavení Židů, ačkoliv nebyli konkrétně zmíněni.²⁸ Vedle toho se

24 Masaryk měl pozitivní pohled na Židy již předtím, protože v nich v rámci svých názorů na společnost viděl příklad kupeckého národa, jenž funguje jako zprostředkující pojítka. Oceňoval i jejich přínos vědě. Srov. T. G. MASARYK, *Universitní přednášky I. Praktická filozofie*, ed. Jiří Gabriel a kol., Praha 2012, s. 164–167; TÝŽ, *Ernest Renan o židovství jako plemenu a náboženství (1883)*, in: Vasil Kaprálek Škrach (ed.), *Masarykův sborník I, 1924–1925*, Praha 1925, s. 61–68.

25 Např. Emanuel CHALUPNÝ, *Úvod do sociologie s ohledem na české poměry*, sv. II, Praha 1905, Dodatek III, s. 469–488.

26 Např. František WEYR, *Zum Problem eines einheitlichen Rechtssystems*, Archiv für öffentliches Recht 23, 1908, s. 529–580.

27 Zdeněk V. TOBOLKA (ed.), *Česká politika*. Díl 4: *Moderní stát a jeho úkoly*, Praha 1911.

28 Někdy zmíněni byli, např. František KREJČÍ, *O filosofii přítomnosti*, Praha 1904, s. 450–451; TÝŽ, *Positivní etika*, Praha 1922, s. 388–392; Emanuel CHALUPNÝ, *Havlíček. Obraz psychologický a sociologický*, Litomyšl 1908, s. 209–211; TÝŽ, *Sociologie*. Díl V, Praha 1917, s. 123. Vzdor

judaismu muselo týkat silné monistické hnutí proti náboženství, které vysoce ctilo Žida Barucha Spinozu.²⁹ I mezi Židy probíhala sekularizace. Myslím, že před 20 lety stačilo držet se při diskuzi o českém antisemitismu žurnalistické publicistiky³⁰, protože to bylo nové téma, ale dnes bychom si již mohli uvědomit, že v této debatě nejde o biografii antisemitismu. Jde o to, zjistit, jaké byly názory na uspořádání státu a společnosti, jinak nelze činit obecné závěry o tom, že se česká společnost či vznikající stát spoléhaly na řešení, jež vyčleňovala Židy.

Židé v „národním státě“

V současné americké historiografii je totiž zánik monarchie a vznik republiky líčen jako přechod z mnohonárodnostní říše³¹ do „národního státu“ (s. 213–214), který v zesilující míře utlačoval menšiny včetně Židů, až v roce 1945 dospěl k vytvoření „etnicky čistého prostoru“.³² Tuto perspektivu převzali i autoři kapitoly o první republice (s. 209–263). Je přitom nasnadě, že na rovině faktické reality byla mnohonárodnostní jak habsburská monarchie, tak republika Československá. Na rovině normativní pak monarchie neměla žádný garantovaný mnohonárodnostní charakter a republika Československá nebyla po právní stránce konstruována jako „národní stát“, ale jako republika s prioritou individuálních práv. Základem nebyla kolektivní práva národů, ale práva jednotlivců. Kapitola o první republice

židovskému původu byli vůdčími autoritami českých vědců tohoto období Georg Jellinek, Henri Bergson, později Hans Kelsen.

29 František V. KREJČÍ, *Světový názor náboženský a moderní. Dle přednášek pořádaných Svazem socialistických monistů*, Praha 1914, s. 46–47.

30 Srov. Michal FRANKL, *The Background of the Hilsner Case. Political Antisemitism and Allegations of Ritual Murder 1896–1900*, *Judaica Bohemiae* 36, 2001, s. 34–118.

31 K idealizaci habsburské monarchie v USA srov. Pieter JUDSON, *The Habsburg Empire: a New History*, Cambridge, MA, 2016; Paul MILLER-MELAMED, *What the Habsburg Empire Got Right*, *The New York Times*, 10. 9. 2019.

32 Např. Benjamin FROMMER, *National Cleansing. Retribution against Nazi Collaborators in Postwar Czechoslovakia*, Cambridge 2005; Tara ZAHRA, *Kidnapped Souls. National Indifference and the Battle for Children in the Bohemian Lands 1900–1948*, Ithaca, NY 2008; ORZOFF, *Battle*; István DEÁK, *Europe on Trial*, New York 2015; Melissa FEINBERG, *Elusive Equality: Gender, Citizenship and the Limits of Democracy in Czechoslovakia 1918–1950*, Cambridge 2017; David W. GERLACH, *The Economy of Ethnic Cleansing. The Transformation of German-Czech Borderlands after World War II*, Cambridge 2017; John CONNELLY, *From Peoples into Nations. A History of Eastern Europe*, Princeton 2020. Podobně v Evropě Mary HEIMANN, *Czechoslovakia: The State that Failed*, Cambridge 2009; Victoria SCHMIDT (ed.), *The Politics of Disability in Interwar and Socialist Czechoslovakia. Segregating in the Name of the Nation*, Amsterdam 2019.

se však vůbec nezabývá charakteristikou normativní úpravy postavení ž/Židů jako občanů, ani judaismu jako náboženství, zato k obojímu přináší kategoricky odsuzující soudy.

Jejich prvním argumentem o nesnášenlivé společnosti je fakt, že v období nepokojů na konci války a začátku republiky, došlo i k útokům na Židy, čemuž autoři propůjčují vyšší definující význam (s. 214–218). Přitom události líčí tak, jako by čeští politici měli situaci pod kontrolou již od roku 1917 a vědomě prý „použili násilí jako náhradní prostředek k vyjádření principů, podle kterých bude v budoucnu organizována národní pospolitost.“ (s. 215) To, že v těchto sociálních nepokojích stáli také Češi proti Čechům, město proti venkovu, nechávají bez povšimnutí. Čtenář je ponechán v domněnku, že se konaly pouze útoky na Židy. Nejsou zde zváženy motivy sociální, nebo – jako v Holešově – motiv pomsty za domnělé udání místního občana za války. Nejsou zde totiž nikde vyloženy boje o charakter státu, nic o Kladně, ani o komunistech. Místo toho jsou nepokoje vyličený jako koordinované celonárodní tažení, jehož cílem bylo vytvořit společnost vyčleňující Židy.³³ To, že taková společnost, ani takový stát nevznikly, zde uvedeno není. Občanské postavení ž/Židů je následně konstruováno na základě publicistického diskurzu o „loajalitě“ (s. 218–230). To je podobné postupu uplatněnému v přechozí kapitole.

Ignorován zůstal fakt, že Židům byla zaručena rovnost před zákonem i volební právo. Výklad věnuje jednostranně pozornost nově uznané identitě Židů jako národnosti (s. 218, 230–237) a sleduje pak problematiku nastíněnou již v starší knize editorky Kateřiny Čapkové.³⁴ Stejně jako ona pak ignoruje rovněž státem uznanou identitu židů jako vyznavačů židovského náboženství. I přesto, že vztah republiky k náboženství autoři ignorují, přinášejí kategorický soud: „Na rozdíl od ostatních zemí, nebyla Židům nikdy přiznána ani částečná kulturní autonomie...“ (s. 218). Hrůznost této věty vysvitne, pokud si uvědomíme, že k „ostatním zemím“ té doby patřilo i nacistické Německo, které Židům v norimberských zákonech skutečně vnutilo „kulturní autonomii“, protože cílem nacistických ideologů bylo odlišit asimilovaného Žida a vyčlenit je jako národ z celku *Völksgemeinschaft*.³⁵ Takový

33 Tato pokřivená interpretace vznikla tím, že Ines Koeltzsch, která antisemitský charakter těchto raných bouří začala vyzdvihovat jako první, je nezasazovala do reálného kontextu místa a času, tedy do souvislosti se sociálními nepokoji let 1918–1921, ale do teoretického konceptu „exclusionary riots“. S pomocí tohoto metafyzického oblouku pak „dokázala“ vyčleňující charakter státu, který teprve vznikl, aniž se zajímala o to, jaký tento stát byl. Srov. I. KOELTZSCH, *Anti-jüdische Straßengewalt*, s. 77.

34 K. ČAPKOVÁ, *Češi*, s. 33–46, 197–206.

35 Ernst FORSTHOFF, *Der totale Staat*, Hamburg 1933, s. 38–42; Hans GLOBKE – Wilhelm STUCKART, *Kommentare zur deutschen Rassengesetzgebung*, München – Berlin 1936, s. 1–34.

druh kulturní autonomie republika Československá skutečně Židům neposkytla. Zato byl zákonem chráněn judaismus, stejně jako za monarchie, židovské náboženské obce navíc dostaly právo vymáhat pohledávky exekucí, mohly se sdružit v pěti svazech dle své volby a v roce 1937 byla připravena jednotná úprava.³⁶ V náboženském vzdělání republika uznávala slovenské rabínské školy jako nekontrolované školy náboženské a navíc udělila právo veřejnosti proslulé bratislavské ješivě, která sloužila k náboženskému vzdělání budoucích rabínů.³⁷ To je ovšem v knize zamlčeno.

V závěru (s. 262–264) označují autoři spokojenost Židů se životem v republice za „pozitivní mýty“, které si prý židovští historici jako Hugo Gold, vytvořili ex post v exilu jako falešnou vzpomínku na slavnou minulost. Při tom znovu zarazí, že pisatelé těchto řádků nevzali v potaz, že československou demokracii spoluvytvářeli a bránili i židovští právní vědci a publicisté v době, kdy v Československu žili. Zmíňme Alfréda Meissnera, (spolu)tvůrce obou ústav, zmíňme publicistu Alfréda Fuchse, propagandistu československé demokracie, zmíňme Franze Adlera, autora kritických komentářů k ústavnímu právu, zmíňme sociálního demokrata Emila Strausse, autora „pročeskoslovenské“ historie rolnictva, zmíňme Arnošta Krause, historika německé literatury v Čechách... To nebyli snílci, věděli, o čem píšou, sami tento stát spoluvytvářeli a s vědomím rizika své dílo bránili proti německým nacistům. Většina z nich za to zaplatila životem. Nyní přicházejí tito historici s tvrzením, že to byly pozitivní mýty a že je třeba je vědecky vyvrátit. Charakter republiky však posuzují jako souhrn mravních postojů jejich českých obyvatel. Místo aby sledovali, zda byla právně uznána a zajištěna náboženská tolerance, spekulují o tom, zda byli tolerantní jednotliví obyvatelé. Docházejí však k závěru, že nikoliv. „Jak dokázaly nejnovější výzkumy,“ píše v závěru, „nebyla důvodem pro pokles antisemitismu ani náboženská, ani etnická tolerance [obyvatel]“ (s. 263). Důkazem je opět volně konstruovaný dobový „diskurs“, tentokrát o uprchlících, což je dokázáno odkazem na dílo spoluautora knihy Michala Frankla (s. 264). Na druhou stranu připustíme, že v této kapitole je velmi dobrá pasáž o organizování obcí (s. 237–250).

36 Václav VALEŠ, *Právní úprava postavení církví a náboženských společností v období první československé republiky 1918–1938*, Praha 2013, s. 31–34.

37 Josef GRÜNSFELD, *Nové dějiny ješivy*, in: Hugo GOLD (ed.), *Židovská náboženská obec v Bratislavě v minulosti a současnosti*, Bratislava 1932, s. 22–25; Oskar EPSTEIN, *Židovské školství v ČSR*, in: Otakar CHLUP a kol., *Pedagogická encyklopedie*, sv. I, Praha 1938, s. 254–255.

Na tento přesun perspektivy navazuje kapitola o holokaustu (s. 267–318), kterou napsal americký historik Benjamin Frommer.³⁸ Ten také uplatnil v mnohem větším rozsahu metodu dokazování pomocí jednotlivých příkladů, zatímco správní rámec německé okupace zde není popsán ani v základních rysech. Zahraniční čtenář se z jeho výkladu vůbec nedozví, že i nařízení protektorátní vlády byla platná až po schválení německou okupační mocí, nedozví se o paralelní německé a české správní soustavě, ani o dvojím právu, odlišném pro Němce a pro Čechy.³⁹ Uvádí-li Frommer, že přijetí norimberské definice Žida v zákoně o majetku z 21. VI. 1939 prý „ukončilo snahy českých úřadů“ (s. 280), a že „Beranův kabinet“ v březnu 1939 vyčlenil Židy z řady povolání, vypadá to, jako by protektorátní vláda byla sama iniciátorem výnosů, které měly vyčleňovat Židy ze společnosti. Neuvede vůbec, že návrh protektorátní vlády nevstoupil v platnost.⁴⁰ Neuvede ani, že „česká definice“ byla mírnější než norimberské zákony. Přitom se dopustil chyby, protože při neznalosti dvojího práva si neuvědomil, že pro „německé“ Židy platila norimberská nařízení okamžitě po vyhlášení protektorátu. V emotivním popisu vyčleňování dětí z českých škol, jež líčí jako českou akci (s. 291), neuvede, že protektorátní ministr školství se snažil zachránit povinnou školní docházku pro židovské děti.⁴¹ Výsledkem je vědecký styl, který autorovi umožňuje přisoudit hlavní iniciativu českému obyvatelstvu, aniž by se musel namáhat s vysvětlováním, jak by to bylo v podmínkách okupační správy možné. Chybějící správní rámec nahrazuje Frommer příběhem o sílícím nepřátelství českého obyvatelstva proti Židům, které stále sílilo, až vyvrcholilo v holokaustu. Právě tento příběh poskytuje jeho výkladu zdánlivou koherenci.

Frommerův výklad je stylizován tak, jako by autonomie protektorátu byla skutečná a Češi se stali společně s Němci árijskými pány nad zdejším Židovstvem.⁴² Protižidovská opatření líčí, jako by je okupační moc zaváděla jen pod tlakem

38 K tématu připravuje knihu *The Ghetto without Walls: The Identification, Isolation, and Elimination of Bohemian and Moravian Jewry*, 1938–1945.

39 KÁRNÝ, *Konečné řešení*, s. 47–49; Pavel MARŠÁLEK, *Veřejná správa Protektorátu Čechy a Morava v letech 1939–1945*, Praha 1999; TÝŽ, *Pod ochranou hákového kříže. Nacistický okupační režim v českých zemích 1939–1945*, Praha 2012, s. 64–84.

40 KÁRNÝ, *Konečné řešení*, s. 29–34; Jaroslava MILOTOVÁ, *K historii Neurathova nařízení o židovském majetku*, Terezínské studie a dokumenty 2002, s. 63–94; Helena PETRŮV, *Zákonné bezprávi. Židé v Protektorátu Čechy a Morava*, Praha 2011, s. 70–76.

41 Dana KASPEROVÁ, *Výchova a vzdělání židovských dětí v protektorátu a v ghettu Terezín*, Praha 2010, s. 50–70.

42 Čechy označuje za Árijce na s. 293, 304. Pro reálné postavení bylo důležitější, kdo měl říšské občanství podle norimberských zákonů. Frommer nebere v potaz ani podřadné rasové zařazení

českých pouličních bouří a „místních úřadů“. Jako by opakoval Grunerovu představu o tom, že holokaust prosadily české „lokální iniciativy“.⁴³ Tímto obratem obešel již Gruner skutečnost, že za protektorátu zanikla samospráva, tedy volená zastupitelstva, která za první republiky zahrnovala obce, okresy a země. Nejen, že místní úřady neodrážely vůli lidu ani ve správě vlastních věcí, ale už vůbec nemohly iniciovat „zdola“ rozhodnutí vrcholných orgánů. Teze o iniciativách „zdola“ není ani u Frommera podložena novými objevy o lokální správě, ale manipulativní stylistikou. Frommer vědomě používá výrazy jako je „československá vláda“, „vláda“, „místní úřady“, „české vedoucí kruhy“ (s. 272), aby vzbudil zdání skutečné autonomie a návaznosti na první republiku. Tak například ve výkladu o protižidovských opatřeních Beranovy vlády dne 17. III. 1939, tedy po okupaci, tvrdí, že šlo pouze o „přístrojení opatření“, která iniciovala „československá vláda“ (s. 275–276), u pálení synagog a bourání židovských objektů vzbuzuje Frommer zdání kontinuity s republikou tím, že začne mluvit o době „před okupací“ (s. 288–289), aby pak navázal výkladem o bourání těchto objektů v době okupace.⁴⁴ I zde pomáhají detaily bez kontextu, nyní to jsou opakovaná sdělení, že to či ono město zaplatilo za zbourání, nebo za pozemek, což znovu budí dojem, jako kdyby tato města akce sama iniciovala z protižidovských motivů.

Kontinuity a obecnosti dosahuje také tím, že aktéry pouličních protižidovských bouří z dob druhé republiky a prvních let protektorátu označuje obecnými označeními jako „čeští fašisté“, „radikálové“, „místní úřady“ anebo dokonce „tschechische Faschistenbanden“ (s. 275). Ve skutečnosti šlo ovšem u jím uváděných případů o Vlajku a Národní tábor fašistický. Frommer však úmyslně nekonkretizuje, aby vzbudil zdání všeobecnosti. Vlajku zmíní konkrétně jen v souvislosti s útokem na prázdný židovský hřbitovní obřadní dům v Plzni z 6. III. 1939 (s. 274).⁴⁵ Tento případ je vybrán úmyslně, aby podpořil zdání všeobecných protižidovských nepokojů již před německou okupací. Frommer

českých nuceně nasazených. V názoru na české árijství se shoduje s nacistickým sympatizantem Beerem. Srov. Lukáš BEER, *Hitlerovi Češi*, Brno 2014.

43 Wolf GRUNER, *Die Judenverfolgung*, s. 7–22, 138–270. Kniha vyšla v anglickém překladu *The Holocaust in Bohemia and Moravia. Czech Initiatives, German Policies, Jewish Responses*, New York – Oxford 2019; česky *Pronásledování Židů v Protektorátu Čechy a Morava: místní iniciativy, centrální rozhodnutí, reakce Židů*, Praha 2019. Srov. recenzi Vojtěcha Blodiga (*Judaica Bohemiae* 52, 2017, č. 2, s. 141–152).

44 Údaje o bouraných synagogách převzal z článku Jakub MACHALA, *Unbearable Jewish Houses of Prayer: The Nazi Destruction of Synagogues Based on Examples from Central Moravia*, *Judaica Bohemiae* 44, 2014, č. 1, s. 59–88.

45 Srov. Věra ŠPIRKOVÁ, *Židovská komunita v Plzni*, Domažlice 2000, s. 78.

ale neuvede, že Vlajka byla již za druhé republiky zakázaná organizace, a to již od 11. XI. 1938.⁴⁶ „Česká“ policie zasahovala proti jejím demonstracím za druhé republiky, i v prvních letech protektorátu. Frommer cíleně budí dojem, že pouliční akce vlajkařů a fašistů za druhé republiky a okupace byly jakýmsi výrazem převažujícího českého postoje a že měly podporu „českých vedoucích kruhů“ (s. 272). Frommer přitom nebere v potaz, že vlajkaře nepodporovala vláda nikdy, fašistický tábor se počátkem okupace rozložil a popularita vlajkařů a fašistů v české společnosti slábla, nesílila. Masovou organizaci se jim nepodařilo vybudovat nikdy.⁴⁷

Druhou výraznou událostí, která má ilustrovat tlak Čechů, jsou útoky na Židy v Brně v létě 1939. Jde zároveň o jediný Frommerův pokus rekonstruovat onen mechanismus, který měl vést od lokální iniciativy k přijetí protizidovského opatření (s. 281–282). Frommer zasazuje brněnské demonstrace do kontextu „tlaku německých i českých úřadů na okresní úředníky, aby vydali další omezení [vůči Židům]“, ale neřekne, že šlo ve skutečnosti o demonstrace Národního tábora fašistického. Šlo o celou sérii demonstrací, které souvisely spíše s mocenskými boji uvnitř fašistických organizací, a protektorátní policie proti nim vždy zasahovala. Frommer se ale chytá proslulého útoku na Café Esplanade 15. srpna 1939, při kterém policie zasáhnout nemohla, protože se ho zúčastnili i příslušníci SA a SS.⁴⁸ V podání Frommera šlo o pochod davu 800 „českých fašistů a Němců“ v centru Brna, kdy prý zbili 14 Židů a způsobili smrt prokuristy Paula Drexlera. Ve skutečnosti tedy šlo o akci jedné fašistické frakce, která neměla podporu protektorátní vlády, ve Frommerově nekonkrétním podání to ale vypadá jako všudypřítomné řádění Čechů, kteří toužili po výnosu oddělujícím Židy a Čechy ve veřejném prostoru. Výsledkem mělo být skutečně vydání takového nařízení ze strany protektorátního ministra vnitra. Frommer má zřejmě na mysli výnos o vztazích árijského a neárijského obyvatelstva z 3. VIII. 1939.⁴⁹ Je však nasnadě, že aktivistický ministr vnitra Josef Ježek, jenž jej vydal, spolupracoval s Němci ze strachu před nimi, ne ze strachu před hrstkou brněnských demonstrantů.

46 J. RATAJ, *O autoritativní národní stát*, s. 36

47 Srov. Tomáš PASÁK, *Český fašismus 1922–1945 a kolaborace 1939–1945*, Praha 1999.

48 Tomáš PASÁK, *Pod ochranou říše*, Praha 1998, s. 127–128; Michal KONEČNÝ, *Brno nacistické*, Brno 2013, s. 42–43.

49 T. PASÁK, *Pod ochranou*, s. 128. Domněnku o „lokálních iniciativách“ Frommer opsal z článku Wolf GRUNER, *Protektorát Čechy a Morava a protizidovská politika v letech 1939–1941*, Tereziánské studie a dokumenty 2005, s. 25–58, zde s. 34; souhlasně s Grunerem H. PETRŮV, *Zákonné bezpráví*, s. 89–91.

Navíc ani toto nařízení nemohlo vstoupit v platnost bez schválení německými okupačními úřady.

S podobnými metodami přistupuje Frommer k vyličení vztahu Čechů a Židů, které líčí jako stupňované nepřátelství a útlak, jež kupodivu sílilo i během okupace. Frommer přitom zamlčuje české projevy solidarity se Židy z let 1939–1941. I toto období líčí jako sílící nepřátelství (s. 271–272 a 275, 280–283, 299–300).

Jako důkaz při tom používá citace z pamětí přeživších, z nichž ale selektivně vybírá jen něco. Při pohledu do originálu pak zjistíme, že zcela překroutil smysl původního sdělení.

Z pamětí Hedy Kaufmannové dokazuje „explozivní nepřátelství a antisemitismus“ Čechů „hned po Mnichově“ (s. 271–72 a 273). Ta zde sice popisuje trpkou zkušenost s propuštěním z Ústavu pro sociální lékařství UK, ale zároveň k tomu připojuje vlastní úvahu nad českým antisemitismem, která Frommerovy sugesce vůbec nepotvrzuje. Popisuje slušné chování ze strany svých českých kolegů a na otázku svých židovských přátel, jak se k ní teď chovají Češi, odpovídá: „Inu, stejně jako předtím a ještě lépe, pomáhali nám v bryndě, jak mohli. Však o nich ještě povím.“⁵⁰

Dalším svědectvím o vsudypřítomném nepřátelství Čechů mají být vzpomínky Dagmar Lieblové. Jejímu otci měl neznámý pachatel přilepit na dveře ordinace plakát s nápisem „Židovský lékař – životu nebezpečno“. (s. 272) Tuto příhodu Dagmar Liebllová skutečně zmiňuje, ale k tomu přidává celkový obraz situace, který je znovu úplně jiný. „V Kutné Hoře se naše rodina ale až na několik tiskovin a provokací nesetkala s vyhraněným antisemitismem.“⁵¹

Co se pomoci Čechů Židům týče, Frommer uvádí jen případ „jednoho úředníka“, který byl zatčen, protože „byl přítelem Židů“ (s. 299). V jeho podání se to jeví jako výjimka z českého chování. Naopak neopomene uvést, že v Ivančicích spáchal 16. března 1939 jistý Otto Ehrlich sebevraždu „jako reakci na pokus místních českých fašistů o ovládnutí města“ (s. 275). O tom, zda hrál nějakou úlohu sám fakt německé okupace, neuvažuje. Navíc o pár dní později v témže městě spáchal sebevraždu továrník Friedrich Placzek, protože ho po okupaci začali šikanovat jeho vlastní němečtí zaměstnanci. Práce regionálního historika Silvestra Nováčka, z níž Frommer čerpal, uvádí oba případy.⁵² Naskýtá se otázka, proč americký historik

50 Heda KAUFMANNOVÁ, *Léta 1938–1945. Válečné vzpomínky*, ed. Antonín SLAVÍČEK, Praha 1999, s. 28.

51 Marek LAUERMANN (ed.), *Přepsali se – tak jsem tady. Příběh Dagmar Lieblové*, Brno 2013, s. 34.

52 Silvestr NOVÁČEK, *Nacistické „konečné řešení“ židovské otázky v Ivančicích*, Brno 1984, s. 24, 26.

zdůraznil zrovna ten, který souvisel s bizarní akcí českých fašistů, která neměla žádný další dopad? Placzkův případ zmínil Frommer bez uvedení jména a bagatelizoval ho jako „hádku s německými zaměstnanci“ (s. 275). V provedení deportací hrál důležitější úlohu místní udavač Heinrich Ottava a místní německá komunita.⁵³

Záměr vylíčit Čechy jako spoluutlačovatele, nutí Frommera k tomu, aby nezmiňoval situace, kdy německé represe dopadly na Čechy i na Židy společně. Takovou metodu uplatnil při líčení represí v Kladně po „zavraždění jednoho německého důstojníka“ (s. 279). V jeho podání šlo o jednostranná opatření proti Židům, zatímco ve skutečnosti bylo po zabití strážmistra Wilhelma Kniesta v červnu 1939 vyhlášeno civilní stanné právo nad celým Kladnem. Jeho obětí se stal i starosta Kladna František Pavel.⁵⁴

Přípravnou fází holokaustu bylo vyčleňování Židů z veřejného života, jež Miroslav Kárný trefně přirovnal k „ghettu beze zdí“.⁵⁵ Frommer k tomu přidává vylíčení několika případů, kdy byli Židé soustředěni na některých místech již před vznikem Terezína. O těchto místech se československé historiografii vědělo již od 60. let⁵⁶, ale je pravda, že Kárný je do své syntézy nezačlenil. Frommer ale líčí vznik těchto shromaždišť jako ústupky Čechům, jejichž vůli měly v tomto případě vyjadřovat „místní úřady“ a města. Frommer se soustředí na tři údajná ghetta, jež vznikla již před Terezínem (s. 287). Předně je to Mladoboleslavský hrad, kam byli Židé soustředěni už v roce 1940⁵⁷, pak jde o Třešť na Vysočině, kam byli vystěhováni Židé z Jihlavy⁵⁸, a konečně o Uherský Brod, kam měli být vystěhováni Židé ze „zlínského regionu“. Ve všech třech případech sice Frommer uvádí, že ghetta vznikla na příkaz oberlandrátů, ale vše rámuje výkladem o vyčleňování Židů z veřejného života, které líčí, jako by mělo jen zpětně potvrdit a sjednotit opatření, která prý v českých městech vznikla už předtím, zřejmě ze svobodné vůle Čechů (s. 281–282). Zřízení ghetta v Mladé Boleslavi líčí, jako by šlo o ústupek českým městům, která prý nyní pochopila, že mají povolení k tomu, aby se zbavila Židů (s. 287). „Místní úřady“ v Mladé Boleslavi a Uherském Brodě byly prý později

53 Tamtéž, s. 29–35.

54 Marie HROŠOVÁ – Olga ŠEBELOVÁ, *Kladenská trestní akce 1939*, Slánský obzor 113, 2005, s. 33–49; Jaroslav VYKOUK, *Hnědý mrak nad Kladnem*, Kladno 2013, s. 103–110.

55 KÁRNÝ, *Konečné řešení*, s. 50.

56 Růžena BUBENÍČKOVÁ, Ludmila KUBÁTOVÁ, Irena MALÁ, *Tábor utrpení a smrti*, Praha 1969, s. 135–167. Dnes jsou seznamy shromaždišť i online, např. projekt <https://zapomnicky.pamatnik-terezin.cz/> (30. 7. 2020).

57 Srov. Ivo CERMAN a kol., *Střední Čechy 1918–2018. Průvodce historií*, Praha 2018, s. 154.

58 Srov. Romana VÍTKOVÁ, *Židé na Dačicku*, diplomová práce, PeF UK, 2009.

naštvané, že se transporty zdržely a oni museli žít s Židy déle, než v jiných městech (s. 308). V případě ghetta na Mladoboleslavském hradě ovšem Frommer neřekne, že tam byli Židé svezeni, aby se jejich byty uvolnily pro Němce. Židé za ně navíc nadále museli platit nájem...⁵⁹ Šlo rozhodně o kroky ve prospěch Němců, nařízené německými úřady. Bez výkladu o existenci dvojí správy však zahraniční čtenář ani nepochopí, že oberlandráty byly součástí nadřazené německé správní soustavy.

Provedení transportů a masové vraždy českých Židů v letech 1941–1945 (s. 297–318) líčí Frommer také jako činnost, která se stala přinejmenším se silným souhlasem českého obyvatelstva. Při líčení raného pokusu o transport Židů z Ostravy do Niska v roce 1939 (s. 300) Frommer dokonce zamlčuje, že probíhaly české protesty.⁶⁰ Jen v případě transportů z Prahy připouští, že prý „byly vnímány znepokojivě“, ale jen proto, že se Češi báli sami o sebe. Viděli zde totiž „zlověstné znamení toho, co by později mohlo potkat českou majoritu.“ (s. 304) Frommer nebere v potaz, že česká veřejnost se vyjádřila k nacismu i nacistickému antisemitismu odmítavě již před okupací, v době, kdy ještě byla možná svobodná diskuze.⁶¹

Pro organizaci transportů z regionů (s. 302–306) přináší Frommer banální obecná konstatování, že „Židé cestovali vlakem, autobusem, koňským povozem anebo pěšky z vesnic a měst...“ (s. 303) do „centrálních míst“ (s. 306). Nadále totiž dodržuje zásadu ignorovat dějiny správy. Role Čechů je kupodivu zapomenuta i ve výkladu o konci války v Terezíně. Frommer zdůrazňuje, že tábor, kde se rozšířil skvrnitý tyfus, byl předán „do správy“ Červeného kříže (s. 318), ale neřekne, že jménem této organizace vykonával lékařskou péči český lékař Karel Raška, ani to, že důležitým členem samosprávy byl v oněch dnech vězeň Alfréd Meissner, někdejší (spolu)autor obou prvorepublikových ústav.⁶² Není zde nic

59 Vzpomínky Otto Seidlera. (<https://www.pametnaroda.cz/cs/seidler-otto-1930>, nahrávka 22. 6. 2016 /26. 7. 2020/).

60 KÁRNÝ, *Konečné řešení*, s. 44.

61 Kromě novinových článků a překladů např. Jan B. KOZÁK, *Národ jako úkol*, in: *Tři přednášky o nacionalismu*, Praha 1932, 48–76; Josef Ludvík FISCHER, *Třetí říše. Úvodem do současného politického stavu*, Brno 1932, s. 13–17; Václav KŮRKA, *Hitler a hitlerismus*, Brno 1932; František BAUER, *Hitlerova Třetí říše a náš stát*, Praha 1933; Josef MEISNER, *Rasismus brozí kultuře*, Praha 1934; Karel WEIGNER a kol., *Rovnocennost evropských plemen a cesty k jejich zúšlechtování*, Praha 1934; Emanuel CHALUPNÝ, *Povaha evropských národů zejména Němců*, Praha 1935; František MODRÁČEK, *Fašistické převrasy*, Praha 1937, s. 24–28, 40, 82–93; Josef FISCHER, Vincenc PERTH, Václav PATZAK, *Jejich boj*, Praha 1937; František BAUER, *Můj boj: Hitler o sobě a svých dílech*, Praha 1936 (2. vyd. 1937).

62 Miroslava BENEŠOVÁ, *Situace v Terezíně po skončení války*, Tereziánské listy 18, 1990, s. 7–31; B. SOUKUPOVÁ, *Židé*, s. 32–36 (přetisk zprávy Františka Fuchse o situaci v Terezíně).

o České pomocné akci pro Terezín, ani o svépomocné péči o přeživší děti, kterou organizoval Přemysl Pitter.⁶³

V socialistickém Československu

Pokud se rozloučíme s představou vrozeného českého antisemitismu, pak teprve komunistické období přineslo delší éru, kdy se antisemitská obvinění stala součástí ideologie, kterou šířila naše československá vláda. Teprve toto období znamenalo dlouhodobou mediální manipulaci obyvatelstva v duchu antisemitských předsudků. Hlavním tématem tohoto státního antisemitismu se však stal postoj ke státu Izrael, do kterého se promítla i tradiční obvinění Židů z hamiznosti, ze světovlády, ze zabíjení dětí a nově i z napodobování nacistické třetí říše. Význam zahraničněpolitického tématu byl o to větší, že zde zůstal jen malý zlomek židovského obyvatelstva.⁶⁴ Mnoho přeživších migrovalo do Izraele.

V podání Kateřiny Čapkové, která v předposlední kapitole zpracovala období od roku 1945 do současnosti (s. 320–375)⁶⁵, však dlouhodobý postoj státu k Izraeli není sledován. Autorka si klade za cíl především vyvrátit představy o přátelství Čechů k vznikajícímu Izraeli (s. 337–338). Je to prý jen narativ, který se rozplyne po „důkladnější analýze dokumentů“, která ukáže, že hlavním motivem vlády při umožnění migrace bylo zbavit se židovských uprchlíků z Polska, kteří procházeli přes československé území. Dalším motivem byla prý touha prezidenta Edvarda Beneše vytvořit čistý „národní stát“ (s. 329, 339).⁶⁶ V návaznosti na bizarní práce Jana Láníčka pak Čapková konstruuje paralelu s odsunem Němců (s. 339). Vojenskou podporu Izraeli vysvětluje jen snahou zbavit se údajné nadprodukce

63 Lenka LAJSKOVÁ (ed.), *Přemysl Pitter: „Nečekejme velké chvíle.“ Akce zámky (1945–1947) v zrcadle korespondence let 1946–1990*, Praha 2015; I. CERMAN a kol. *Střední Čechy*, s. 184.

64 Srov. Paul LENDVAI, *Anti-Semitism without Jews. Communist Eastern Europe*, New York 1971.

65 Tato kapitola je výsledkem grantu GAČR 16–01775Y, Začlenění židovského obyvatelstva do poválečného Československa a Polska, který Kateřina Čapková a spolupracovníci řeší od roku 2016.

66 Zde odkazuje na dva články Edvarda Beneše ve *Foreign Affairs* 23, 1944, č. 1, s. 35–47; 24, 1946, č. 3, s. 397–410. V prvním článku ale Beneš neříká, že ve státě budou smět žít jen Češi a Slováci, nýbrž zdvořilostně mluví o naději, že budoucí stát bude „domovem Čechů, Slováků a Karpatorusů“ a uzavírá, že předválečné poměry nejde obnovit. Nic o etnické čistotě zde není. Ve druhém sní o středoevropské federaci a konstatuje probíhající odsun, přičemž tvrdí, že uvnitř bude lepší mít „národní stát“, bez Němců a Maďarů. Židy zmiňuje jako oběti nacistů, které je třeba odškodnit (s. 408). O odsunu Židů zde nic není. Zřejmě jde o výsledek nekritického přejímání citátů z knihy Jana LÁNÍČKA, *Czechs*, s. 47–53.

zbrojního průmyslu a přebytků kořistních zbraní (s. 339). Po těchto odhaleních následuje krátké přiznání ideologických motivů v nepřátelství proti Izraeli (s. 340), čímž je téma ukončeno. Z arabsko-izraelských válek zmíní Čapková jen šestidenní válku, ale jen v souvislosti s jednáním IV. sjezdu spisovatelů a se zrušenými oslavami tisíce let Židů v Čechách (s. 362). Kapitola je napsána tak, že výrazně tlumí význam komunistické ideologie a socialistického státu v šíření antisemitských obvinění, které trvalo až do roku 1989. Stejně jako ve Frommerově kapitole zde chybí základní informace o kontextu, které by umožnily čtenáři vytvořit si přehled. Čtenář je vmanipulován do představy, že antisemitismus vycházel přirozeně z domácího obyvatelstva.

Z toho důvodu je disproporčně dlouhá pasáž věnována krátkému období let 1945–1948, tj. před Vítězným únorem (s. 320–341). Autorka přináší pocity tří přeživších na základě tří interview (s. 321–322), po nichž následuje výklad o potížích německy mluvících Židů, kteří se z nesnášenlivého prostředí rozhodli zachránit odchodem do Německa (s. 329–332). Autorka tvrdí, že Čechům bylo utrpení Židů lhostejné, protože ve velkém retribučním dekretu nejsou Židé jmenovitě zmíněni (s. 333), přičemž zapomněla zmínit, že v československých podkladech pro norimberský proces tvořily zločiny proti Židům samostatnou kapitolu.⁶⁷ Jelikož zde chybí přehledný výklad o restitucích a komunistickém vlivu, čtenář je ponechán ve víře, že za všechny krivdy mohli nesnášenliví Češi kolektivně a zvláštní vinu měl prezident Beneš jako hlavní hybatel (s. 329–339). Nedozví se o právním základu k restitucím připraveném exilovou vládou v Londýně, ani o raném ideologickém odporu komunistů k restitucím velkého majetku „kapitalistům“, ani o protižidovských projevech ministra informací Václava Kopeckého, ministra vnitra Václava Noska a obstrukcích ministra zemědělství Julia Ďuriše.⁶⁸ Nedozví se o objektivních potížích daných německými opatřeními (zabití původních majitelů, nepřijatelná norimberská definice Žida, strhávání transportních čísel z předmětů) anebo sovětském zabavování zlata a zařízení továren jako válečné kořisti. Nedozví se o ideologickém pozadí sporu o varnsdorfskou textilku, kterou soud přiřkl židovskému restituentovi, ale odbory restituci zabránily stávkou. Nedozví se, že česká právní veřejnost kritizovala praxi restitucí⁶⁹ a komunistický ministr vnitra

67 *Československo a norimberský proces. Hlavní dokumenty norimberského procesu o zločinech nacistů proti Československu*, Praha 1946, s. 111–118.

68 Srov. Jan KUKLÍK a kol., *Jak odškodnit holokaust? Problematika vyplacení židovského majetku, jeho restituce a odškodnění*, Praha 2015, s. 135–194.

69 Jan KRČMÁŘ, *Poznámky k dekretu prezidenta republiky ze dne 19. 5. 1945, č. 5/45 a k zákonu ze dne 16. 5. 1946 č. 128/46*, Právník 85, 1946, s. 257–261.

Nosek byl přesto donucen vydat v září 1946 výnos, který uznával, že Židé byli oběti nacismu, a další výnos, který vyřazoval německy mluvící Židy z odsunu.⁷⁰

Čapková nehovoří o těchto křivdách věcně, ale s důrazem na detaily, jako je sdělení, že migranty vozili „dobyččími vagóny“. Přitom opomene zmínit komunistického ministra vnitra Noska a místo toho označuje za viníka „československou vládu“, nebo celé „Československo“ (s. 339). V tomto výkladu může za vše český nacionalismus a čtenář se nedozví, že souhlas části nekomunistické veřejnosti se znárodněním neplynul z nacionalismu, ale ze závěrů, které občané učinili o chybách prvorepublikové demokracie stran. Místo toho křivdy vysvětluje mj. konfliktem mezi „transnacionálně zapojenými“ Židy a „ostré nacionalistickou českou, resp. československou společností“ (s. 336).

Poté následuje Slánského proces, kde se autorka soustředí na vylíčení idealistických motivů, které prý vedly Židy včetně Slánského ke vstupu do KSČ (s. 341–342). Zdůvodňuje to touhou uniknout útlaču a zabránit návratu nacismu, ačkoliv všichni hlavní obžalovaní byli v KSČ už před válkou. Slánský a Geminder dokonce od 20. let. Proces prý tyto idealisty zaskočil. Vezmeme-li v úvahu Slánského úlohu v kolektivizaci venkova, církevních procesech i dalších represích, zní tato teze skutečně velmi nepřesvědčivě.⁷¹ Naproti tomu v motivaci procesu Čapková zamlčuje obvinění ze spolupráce údajných spiklenců s Izraelem, které je ovšem důležité pro pochopení cílů procesu.⁷² Měl vysvětlit náhlou změnu politiky vůči Izraeli i domácí hospodářské neúspěchy, a to za pomoci starého stereotypu Židů, kteří měli ve veřejných funkcích zrádně pracovat pro vlastní dobro a pro Izrael. Proces zpětně omlouval i nerestituování varnsdorfské textilky, o níž Čapková v knize vůbec nemluví.⁷³ Čapková ignoruje propagandistickou mašinérii a místo toho tvrdí, že antisemitské projevy veřejnosti vycházely přirozeně z českého antisemitismu, nebyl to prý „sovětský import“, což dokazuje hlášeními StB o chování obyvatel a prožitky dvou německých komunistů (s. 343).⁷⁴ Dodejme, že již v úvodu Čapková tvrdí, že poválečný antisemitismus měl domácí kořeny („...es

70 J. KUKLÍK a kol., *Jak odškodnit*, s. 176.

71 Karel JECH, *Soumrak selského stavu 1945–1960*, Praha 2001, s. 38; Karel KAPLAN, *Nekrvavá revoluce*, Praha 1993, s. 73–75, 294; Václav VEBER, *Třetí odboj. ČSR v letech 1948–1953*, Pardubice 2014 (passim).

72 *Proces s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským*, Praha 1953, s. 26, 30, 67, 77, 117 aj.

73 Tamtéž, s. 30.

74 Jde o Louise Fürnberga a F. C. Weiskopfa. Čapková v tom nekriticky parafrázuje knihu Jan GERBER, *Ein Prozess in Prag. Das Volk gegen Rudolf Slánský und Genossen*, Göttingen 2017.

handelte sich um hausegemachte Vorurteile“, s. 24). Jinými slovy sugeruje, že Češi měli antisemitské názory vrozené nezávisle na působení státní propagandy.

Této tezi zůstává věrná i v následujícím výkladu, kde paralelně ignoruje veškeré fáze antisionistické státní propagandy a zároveň na základě redukčního čtení práce česko-kanadské socioložky Aleny Heitlingerové sugeruje, že Češi se chovali antisemitsky sami od sebe a díky jejich projevům nenávisti si prý diskriminovaná osoba uvědomila svou židovskou identitu (s. 353).⁷⁵ Při čtení takovýchto knižních klišé se nelze zbavit dojmu, že Čapkova se snaží vyjít vstříc stereotypům o východní Evropě.

Takováto interpretace zbavuje komunistickou stranu a angažované publicisty odpovědnosti za šíření antisemitismu. Způsob, jakým Čapkova uchopila toto téma, navíc budí podezření, že se zřejmě vůbec neseznámila se skutečnými argumenty komunistické propagandy.⁷⁶ V první fázi let 1952 až 1967/1968, kdy se kombinovala starší hospodářská obvinění s obviněními z přisluhování mezinárodnímu imperialismu, se přeci komunistická propaganda neomezovala na jednostranné pozitivní předstírání, že Židy u nás nediskriminujeme, jak tvrdí Čapkova (s. 340). Myslím, že je důležité uvést, že ministr informací Václav Kopecký, který v její knize vůbec nefiguruje (!), dokázal na jednu stranu tvrdit, že antisemitismus je jen na Západě, ale zároveň veřejně odmítat navrácení majetku židovským „kapitalistům“, hrozit Židům vyšetřováním jejich činnosti za války a přitom všem litovat židovské oběti holokaustu.⁷⁷

Od toho musíme odlišit druhou, rasistickou fázi, která se prosadila v době normalizace, kdy propaganda začala líčit Izraelce jako nástupce nacistů, kteří se považují za nadřazenou rasu, Araby považují za méněcenné a války vedou, protože jsou vrozeně krvelační. Základy tomuto přístupu položil již komunistický novinář Ladislav Mňačko, když byl v roce 1961 vyslán jako reportér k procesu

75 Alena HEITLINGEROVÁ, *In the Shadows of the Holocaust and Communism. Czech and Slovak Jews since 1945*, New Brunswick – London 2006 (česky *Ve stínu holokaustu a komunizmu. Čeští a slovenští Židé po roce 1945*, Praha 2007). Pro srovnání Blanka SOUKUPOVÁ, *Modely životních osudů českých Židů po šoa*, in: B. Soukupová – P. Salner – M. Ludvíková (eds.), *Židovská menšina*, s. 81–91.

76 Texty antisionismu jsme zpřístupnili v materiálech ÚSTR pro školní výuku již v roce 2018 <http://antisemitismus4589.dejepis21.cz/kapitola/uvod/> (28. 7. 2020).

77 V knižně vydaném projevu z roku 1945 Kopecký slíbil, že židovským boháčům se majetek vracet nebude a dodal „U každého občana židovského původu se bude stejně přísně vyšetřovat, jak se choval nacionálně v minulosti a (...). Stejně tak se bude přísně vyšetřovat, jak se v době druhé republiky, v době německé okupace choval ke svým vlastním židovským souvěrcům.“ Václav KOPECKÝ, *Antisemitismus poslední zbraní nacismu*, Praha 1945, s. 15; další projevy z let 1951–1952 v Karel KAPLAN, Marie BULÍNOVÁ (eds.), *Československo a Izrael 1945 – 1956, dokumenty*, Praha 1993.

s Eichmannem.⁷⁸ Čapková v knize uvádí až Mňačkovy proizraelské projevy z let 1967–68, které však přišly až po obratu způsobeném šestidenní válkou. (s. 362)

Z nepochopitelných důvodů pak mlčí o komunistické snaze interpretovat pražské jaro jako spiknutí zorganizované Izraelem, v jehož čele měl stát Eduard Goldstücker, což opět vede k omlouvání komunistického státu.⁷⁹ Neuvádí ani demonstraci českých Židů na podporu Izraele na prvního máje 1968, která sice není příliš známá, ale pracovnice Ústavu soudobých dějin, která se nyní na tuto dobu specializuje, měla šanci se to dovědět.⁸⁰ Takovéto „mezery“ ve výkladu je třeba označit za vážné nedostatky, protože tyto projevy podpory pro Židy a Izrael jsou v rozporu s obrazem lidového „spontánního“ antisemitismu, který tu líčí Čapková. Zahraniční čtenář asi neví a nepochopí, že Češi viděli v osudu Izraele paralelu k osudu Československa v době Mnichova. Myslím, že sympatie Čechů pro Izrael dokazuje i ideologická brožura Františka Kolára „Sionismus a antisemitismus“, která vznikla po pražském jaru, aby tyto sympatie vymýtila.⁸¹ Obsahuje dokonce i otištěné dopisy čtenářů Rudého Práva, v nichž vyjadřují podporu Izraeli na základě paralely s Mnichovem.⁸² Dodejme, že i tento autor dokázal zároveň bojovat proti antisemitismu a litovat oběti holokaustu.⁸³ V průběhu 70. a 80. let pak u nás psala proti Izraeli celá řada publicistů (Milan Mádr, Milan Jelínek, Josef Skydánek, Jiří Bohatka, Alexej Pludek, Josef Šebesta) a ve stejném duchu se dělalo televizní a novinové zpravodajství.

Z této psané publicistiky, již Čapková zamlčuje, můžeme vidět, že antisionistické argumenty nevznikaly spontánně „z lidu“, ale byly vytvářeny a šířeny komunistickými novináři a angažovanými intelektuály. Brzy se přidala vizuální publicistika produkovaná Československou televizí.⁸⁴ Tato propaganda čerpala svůj obsah z arabsko-izraelského konfliktu. Na jednu stranu byl zamlčován palestinský

78 Ladislav MŇAČKO, *Já, Adolf Eichmann*, Praha 1961, s. 189–212.

79 Jevgenij JEVSEJEV, *Doslov*, in: Jurij IVANOV, *Sionismus*, Praha 1970, s. 154–189; *Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. Sjezdu KSC*, Praha 1971, s. 19; Jiří BOHATKA, *Sionismus bez masky*, Tribuna 8. 3. 1972. Srov. LENDVAL, *Anti-Semitism*, s. 260–300; SOUKUPOVÁ, *Židé*, s. 213–230.

80 Za upozornění na tuto událost děkuji Martinu Borgesovi, účastníkovi události. Je doložena záběry, které byly použity v sovětské propagandistické reportáži o roku 1968 (v držení autora).

81 František J. KOLÁR, *Sionismus a antisemitismus*, Praha 1970; Jan NOVÁK, *Židovská otázka u nás neexistuje*, Pravda 27. 7. – 28. 7. 1970. O Kolárovi SOUKUPOVÁ, *Židé*, s. 242–250.

82 KOLÁR, *Sionismus*, s. 83–84.

83 TÝŽ, *Antisemitismus a sionismus*, Rudé Právo 9. 4. 1970.

84 Na webu ÚSTR (<http://antisemitismus4589.dejepis21.cz/>) jsme v rámci výukového materiálu zveřejnili ukázky z dvou snímků z Archivu ČT (*Pravá tvář sionismu*, konec 60. let, neznámý autor; *Obyčejný sionismus*, asi 1982, neznámý autor).

terorismus, na druhou stranu byly izraelské reakce líčeny jako bezdůvodné násilí. Na jednu stranu byl relativizován teror na olympijských hrách v Mnichově roku 1972, na druhou stranu byla izraelská armáda kritizována za obrannou válku na Jom Kippur roku 1973, která byla líčená jako agrese.⁸⁵ Vzдор mírové rétorice byl odmítán egyptsko-izraelský mír, založený na dohodách z Camp Davidu z roku 1978. Propaganda uměle vytvářela paralely s naší historií, zejména s vyvražděním Lidic. V době normalizace byl Deir Jassin označen za palestinské Lidice⁸⁶, za války v Libanonu v roce 1982 byla pak izraelská armáda obviněna ze smrtí civilistů v táborech Sabra a Šatila, které způsobily libanonské falangy. Důsledně se používal výraz „okupace“, což mělo vše podpořit asociaci mezi Izraelem a nacisty. Poslední velkou událostí před pádem režimu byla intifáda let 1987–1989. Obrazy vytvořené v těchto kampaních jsou s námi dodnes. Nic z této tvorby socialistických médií, ani z tvorby levicových intelektuálů není v knize uvedeno.

I obraz Charty 77 je tu poněkud idealizován. Je tu zatajeno, že ani disent se nedokázal osvobodit od působení antisionistické propagandy, takže autorka chartisty líčí jako jednoznačné přátele Židovstva (s. 367–368). Cituje přitom dokument o židovských památkách z 5. IV. 1989 podepsaný pravicovým Sašou Vondrou a dalšími dvěma mluvčími⁸⁷, ale nezmíní protiizraelské zaměření krajně levicového křídla Petra Uhla,⁸⁸ ani protiizraelské články v nezávislých Lidových novinách, jež podporovaly intifádu.⁸⁹ Výsledkem je zjednodušený obraz české reality, který vyhovuje stereotypním představám západního čtenáře.

V líčení vnitřního života židovských obcí je patrný nekritický úsudek o politice socialistického státu. Tvrzení, že obce prožily v padesátých letech neobvyklý rozkvět (s. 345), lze stěží uvěřit, pokud vezmeme v potaz, že to byla doba zanikání venkovských obcí, kterým se nedostávalo členů. Autorka se v epoše socialismu soustředí překvapivě na zbožné Židy, a sice uprchlíky z Podkarpatské

85 Např. Jiří BOHATKA – Svatopluk DOLEJŠ, *Světový sionismus a mír na Středním východě*, Rudé Právo 22. 8. 1973; Milan MÁDR, *Viník se jmenuje Izrael*, Rudé Právo 20. 10. 1973; Milan MÁDR, *Výchova k nadřazenosti*, Rudé Právo, 20. 10. 1973.

86 Milan MÁDR, *Deir Jassin – palestinské Lidice*, Rudé Právo, 20. 10. 1973; Milan MÁDR, *Stopami tragédie*, 1982, s. 17.

87 *Prohlášení 28/89*, z 5. IV. 1989, in: Vilém PREČAN (ed.), *Charta 77. Od morální k demokratické revoluci*, Scheinfeld-Schwarzenberg – Bratislava 1990, s. 349–370.

88 Petr UHL a kolektiv, *Program společenské samosprávy*, Köln 1982, s. 225. Po sametové revoluci Uhl podepsal antisemitskou petici *Dopis Palestinců Havlovi* ze září 2010, která byla zaměřena proti Václavu Havlovi.

89 Např. [-mp-], *Bezvýchodný blízký východ?*, LN květen 1988, s. 13; [-ir-], *Palestina: stát bez území*, LN prosinec 1988, s. 15.

Rusi. Dotýká se konfliktu mezi nimi a nábožensky vlašnými českými Židy, ale v jejím podání to vypadá jako příběh o těžkém soužití uprchlíků s netolerantní českou společností. Dodejme, že totéž téma zpracovala již Blanka Soukupová⁹⁰, jejíž fundované studie zde nejsou ani jednou citovány. Zatímco v pracích Blanky Soukupové je život obcí za socialismu zasazen do systematického výkladu o organizaci, církevní politice, vnitřním životě obcí a paměti, v podání Čapkové nalezneme neforemné nahromadění údajů z kulturního a náboženského života, které jsou vybrány tak, aby nadále podporovaly obraz nepřátelské nacionalistické české společnosti. O oblíbě povídek Oty Pavla se tu třeba nedozvíme.

Ani v době po Sametové revoluci nesleduje Čapková kontinuálně vztah k Izraeli a o stanovení periodizačních mezníků židovského života se už vůbec nepokouší. Novou migraci do Izraele, která nastala po otevření hranic, nezmiňuje, protože by ji už stěží mohla vyložit jako snahu vlády po vytvoření „etnicky čistého prostoru“. Ani přátelštější postoj vlády ČR k Izraeli, ani iniciativy Václava Havla na tomto poli zde nejsou uvedeny. Čapková místo toho věnuje pozornost vnitřnímu konfliktu ve vedení pražské židovské náboženské obce v roce 2004, jehož kulturní význam poněkud přeceňuje. Na druhou stranu nevěnuje pozornost zásadní změně kulturního klimatu v České republice, který nastal zhruba po válce Izraele s Hizballáhem v roce 2006. Domnívám se, že tento návrat k antisionismu souvisel s paralelním pozitivním přehodnocením socialismu, které se projevovalo zejména útoky na Ústav pro studium totalitních režimů a odmítáním jakékoliv kritiky socialismu jako „nevědecké“. Novinka spočívala v tom, že argumenty komunistického antisionismu se nyní spojily s protiizraelskými argumenty západní levice, které byly založeny na kritice kolonialismu.⁹¹ Tato kulturní změna byla způsobena levicovými intelektuály, novinami a veřejnoprávní televizí, ne prostým lidem. Čelilo jí jen málo z nás historiků a humanitních vědců.

Poslední kapitola o demografii přináší encyklopedický výčet několika židovských obcí (s. 377–410). Je založena na kvalitním výzkumu, který k tématu dlouhodobě provádí spoluautorka Lenka Matušíková.

⁹⁰ B. SOUKUPOVÁ, *Židé*, s. 204.

⁹¹ K nové legitimizaci antisionismu přispěl zejména politolog Pavel Barša, který navazoval na komunistickou propagandu a zároveň napodoboval Normana Finkelsteina. Srov. PAVEL BARŠA, *Doslov – humanistické židovství proti kultu holocaustu*, in: Norman FINKELSTEIN, *Průmysl holocaustu*, Praha 2006, s. 107–126; TÝŽ, *Paměť a genocida. Úvahy o politice holocaustu*, Praha 2011.

Závěrem

Závěrem lze konstatovat, že v případě této knihy zcela jistě nejde o „fundované přehledové dílo“ k dějinám Židů v českých zemích. Kvůli špatné koordinaci jsou zde velké mezery, které přehled znemožňují. Kapitoly o 20. století mají pak charakter vykonstruované propagandy. Jejím cílem je vylíčit Čechy jako představitele vrozeného antisemitismu, kteří vědomě vytvořili etnicky čistý stát. Vedlejším důsledkem této argumentace je politováníhodná dehonestace demokratické éry první republiky. Tento výklad není nový, je napodobením stylu, jakým se o naší zemi píše v USA, a není ani založen na nových pramenech, jen na manipulativní stylistice. Vychází vstříc xenofobním stereotypům o obyvatelích východní Evropy. Při poctivém přístupu by se empirický historik měl snažit spíše konkretizovat fakta a zobecňovat by měl, jen pokud lze vysvětlit, jak by technicky došlo k zapojení většího kolektivu (tj. použití médií, koordinaci ze strany státu, tvorbu práva atp.). V této práci se setkáváme spíše s neúspěšnou snahou zobecňovat na základě spekulací o podobě většinového smýšlení i před rokem 1945, kdy se u nás ještě veřejné mínění vědecky nezjišťovalo. Údajné antisemitské smýšlení celého národa je pak dokazováno za pomoci diskutabilních pramenů (např. citáty z pamětí, „diskurzy“ o pojmech, zpráv StB). Pro historickou obec je tato kniha varováním před hrozícím návratem propagandy do historiografie.

RECENZE

Jan HRDINA – Kateřina JÍŠOVÁ (eds.)

Městský farní kostel v českých zemích ve středověku

(= Documenta Pragensia – Supplementa VI)

Praha – Dolní Břežany, Archiv hlavního města Prahy – Scriptorium 2015, 358 s.,

ISBN 978-80-86852-73-7 (AHMP), ISBN 978-80-88013-59-4 (Scriptorium).

Výzkum středověké církve, respektive témat, která se větší či menší mírou dotýkají duchovního a náboženského života, patří mezi základní kameny historického výzkumu. Přesto, podívali jsme se na českou historickou produkci očima statistika, patří církevní dějiny stále k oborům spíše marginálním. Nelze zastít, že církevní problematika je ve svých často úzce vymezených oblastech doménou jednotlivých badatelů, aniž by jejich základní výzkum byl dále rozvíjen početnými následovníky. Ve srovnání s takovými tématy, jako jsou vznik a rozvoj měst, dvorské prostředí, kultura a všední život raného novověku, je více než zřejmé, že i přes nepochybné pokroky zůstává církevněhistorická problematika spíše na okraji zájmu.

Případný zájemce, který by si chtěl udělat představu o současné situaci, trendech a stavu výzkumu má velmi obtížnou pozici. Po sborníku k výročí založení pražského arcibiskupství¹, jednom ročníku Mikulovských kolokvií² a po výstupu ze semináře, věnovaného středověké církevní správě³ (nepočítaje několik sborníků k životním jubileím) je předkládán sborník prvním přehledem aktuálního stavu bádání po mnoha letech. Tento stav však není jen doménou historických věd. Církevní architektuře bylo věnováno specializované archeologické kolokvium v Mikulčicích;⁴ publikovaný sborník obsahuje převážně materiálové studie, kromě nich však i cenná zahraniční srovnání. Podobná situace panuje v oboru stavební historie. Desátý ročník konference „Svorník“ o sakrální architektuře se obecnějším tématům zcela vyhnul⁵ a sborník z konference v řadě Forum urbes medii aevi, věnované městským kostelům, dokonce nevyšel vůbec. Konference v Archivu hlavního města Prahy, konaná v listopadu 2013 v Clam-Gallasově paláci, tak logicky připoutala pozornost velkého množství přednášejících i posluchačů.

1 Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jaroslav V. POLC (eds.), *Pražské arcibiskupství a jeho působení a významu v české zemi*, Praha 1994.

2 *Vývoj církevní správy na Moravě, XXVII. Mikulovské sympozium: 9.–10. října 2002*, Mikulov – Brno 2003.

3 *Církevní správa a její písemnosti na přelomu středověku a novověku* (= Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et historica 2/1999, Z pomocných věd historických XV.), Praha 2003.

4 Lumír POLÁČEK – Jana MAŘÍKOVÁ-KUBKOVÁ (Hrsg.), *Frühmittelalterliche Kirchen als archäologische und historische Quelle* (Internationale Tagungen in Mikulčice, Bd. 8), Brno 2010.

5 *Svorník 10. Sborník příspěvků z 10. specializované konference stavebněhistorického průzkumu „Sakrální architektura“*, Praha 2012.

Sborník je uveden obsáhlou studií Roberta Šimůnka „Městský farní kostel ve středověkých Čechách jako sociální prostor“ (s. 9–51). Šimůnek se tzv. „sociálnímu prostoru“ systematicky věnuje už delší dobu a svůj koncept již představil v řadě modelových studií i syntetických výkladů. Kostel (resp. nejen kostel, ale v zásadě jakákoliv architektura, např. město či hrad) zde vystupuje nejen jako funkční jednotka, ale především jako prostředek komunikace v nejširším možném významu tohoto pojmu. Velká pozornost je věnována jeho významu reprezentativnímu – tedy vyjádření stavebníka, stavitele i obce, a ve významu memoriálním – zajištění trvalé přítomnosti fundátora ve veřejné paměti. Fundátorem však nebyl pouze stavebník kostela, ale také donátoři oltářů, obrazů, bohoslužebného mobiliáře apod., městské korporace i jedinci, kteří prostřednictvím odkazů či zádušních mší vstupovali do hlubokých vod sociální komunikace.

Šimůnek dále upozorňuje na jednotlivé části architektury a jeho okolí jako nositele symbolických významů. V této souvislosti zamrzí nedostatek pozornosti, která by zmíněným otázkám byla věnována ze strany dalších vědních oborů: především archeologie, stavební historie nebo dějin umění, které jen velmi neochotně opouštějí popisnou rovinu studia a do mezioborového dialogu vstupují často jen ve fázi proklamací. Namátkou můžeme připomenout například sociální a topografické členění středověkých pohřebišť, k nimž archeologie a antropologie snáší velké množství cenného materiálu, avšak rezignují na hlubší analýzy. Podobně to platí o komunikační roli některých uměleckých děl, třeba tanců mrtvých, vyobrazení sv. Kryštofa a řady dalších.

Vyslovenou skepsi částečně potvrzuje i text Zdeňka Dragouna a Jaroslava Podlisky „Archeologické příspěvky k počátkům farních kostelů v pražském podhradí“, jediná archeologická studie v celém sborníku. Popis náleзовých situací raně středověkých pohřebišť i nejstarší sakrální architektury přináší řadu velmi důležitých poznatků, avšak jejich interpretace se spokojuje s odkazem na publikované historické paradigma, přestože samotné náleзовé situace by nepochybně nabídl řadu dalších výkladových variant.

Na analýze hmotných pramenů je založen i příspěvek Romana Lavičky „Krása středověkých kostelů vepsaná do kamene aneb co dokáže prozradit kamenická značka“. Značky, vytesané do stavebního materiálu nebo do významných kamenických a architektonických prvků, jsou cenným pramenem, jehož analýza umožňuje nejen upřesnit stavební vývoj konkrétní stavby, ale především vzájemný vztah architektonických děl v konkrétním regionu, potažmo pohyb jednotlivých kameníků a jejich participaci na různých stavebních dílech.

Zatímco v některých evropských zemích (Německo, Francie) se dochovaly knihy, kde je ke jménům kamenických mistrů připojena jejich mistrovská značka, v českém prostředí lze značku s konkrétním jménem ztotožnit pouze výjimečně. I tak lze velmi dobře sledovat aktivitu těchto anonymních mistrů, a to na příkladu dobře dochovaného a především velmi podrobně analyzovaného souboru pozdně gotické architektury v jižních Čechách. Tímto způsobem se mj. podařilo poukázat na významný vliv velkých městských kostelů na podobu architektury v blízkém okolí. Ani tento postup však není prost metodických problémů. Sledovat pohyb kamenického mistra je možné pouze u několika konkrétních značek, zatímco velké množství dalších znamení (a podle dostupných katalogů

kamenických značek je zjevné, že na jedné stavbě se jich vyskytuje často značné množství) obdobnou výpovědní schopností nedisponuje. Řada Lavičkových článků však prokázala, že i v takto zdánlivě marginálním prvku lze objevit značný informační potenciál, jakkoliv je zřejmé, že jsme jej schopni využít jen zčásti.

Většinu ve sborníku publikovaných příspěvků tvoří historické studie, založené na analýze písemných pramenů. Vojtěch Vaněk v článku „Otazníky nad vývojem farní správy v předhusitské Kutné Hoře“ řeší složitý vznik a prosazování samostatné církevní správy v překotně se rozvíjejícím horním městě, jehož duchovní správu po dlouhou dobu zajišťoval farní kostel v Malíně, náležející cisterciáckému klášteru v Sedlci. Neochota malínského faráře, resp. sedleckého kláštera, nepochybně komplikovala již tak napjaté vztahy mezi městem a klášterem. Snaha o vznik samostatné farnosti přímo ve městě byla dlouhodobě neúspěšná. Ani stavba nového reprezentativního kostela Božího Těla a sv. Barbory nevedla k uspokojivému vyřešení situace, pouze k novému vymezení hranic dvou „venkovských“ far, které se dělily o působnost nad horním městem – Malína a Pněvic.

Dochované písemné prameny umožňují detailně studovat právní stránku problému, bohužel jen marginálně však osvětlují otázku jinou, neméně důležitou, a to faktický každodenní vztah mezi farním kostelem a jemu podřízenými svatyněmi v areálu města, a to tím spíše, že postupem času oba zmínění faráři přenesli své sídlo k novým kostelům uvnitř městských hradeb. V případě Kutné Hory byla situace dále komplikována vzájemnými antipatiemi mezi městem a klášterem.

O to více by byla přínosná podrobná analýza tohoto vztahu u množství dalších měst, kde problém vztahu mezi předlokačním „farním“ kostelem a jemu podřízeným, ale výstavným městským chrámem může přinést překvapivé výsledky, v některých případech vedoucí až k faktické relativizaci vztahu farní vs. filiální. Tuto otázku podrobně řeší příspěvek z pera Petra Elbela „Emancipace městských farních kostelů ze svazku mateřských far na příkladu Litovle a Uničova“. Obě města po dlouhou dobu ponechávala městské kostely v podřízeném postavení vůči jejich předlokačním matkám, v praktické rovině však oba kostely vykonávaly významnou část duchovní správy, a to včetně vymezení vlastního farního obvodu a dosazování vlastního duchovního správce. Četná označení *parrochia* v písemných pramenech tak mohou být ve skutečnosti vztažena ke kostelu sice právně podřízenému, ale ve skutečnosti fakticky zajišťujícímu duchovní správu. Opět se tak ukazuje, že středověká terminologie může mít velké množství různých, zdánlivě až antagonistických významů, jejichž konkrétní výklad je závislý na analýze aktuální situace v dané lokalitě.

Na zajímavý fenomén farářů jako pozemkové vrchnosti stručně poukázal Tomáš Baletka v kapitole „Faráři středověkých měst a městeček na Moravě jako feudální vrchnosti“.

Blanka Zilynská přispěla do mozaiky poznání důkladnou analýzou zádušních účtů, opět z bohatě dochovaných kutnohorských archivů: „Kutnohorská záduší konce středověku – nahlédnutí do jejich účtů“. Prokazuje tu, že i „nefarní“ kostely disponovaly vlastním, často značným majetkem. Ten jim umožňoval i (různě intenzivní) vlastní hospodářskou činnost, např. půjčování peněz nebo pronájem dobytka. Zádušní výdaje (a tedy i liturgické a neliturgické aktivity) spojené s těmito kostely, jsou zvláště důležité při snaze pochopit skutečný význam těchto kostelů v životě středověkého města – tedy přesně

to, co bylo připomenuto u předchozích dvou příspěvků. Autoři všech zmíněných studií však tento široký kontext v zásadě nereflektují. To neplatí jen o recenzovaném sborníku, ale o české historické produkci obecně.

Poněkud jiný pohled na vztah nominální a faktické správy městských kostelů přináší Ludmila Sulitková v příspěvku „Vztah město, fara a škola od středověku po práh novověku na příkladu Brna“. Zatímco patronátní právo k hlavním brněnským městským kostelům si podržely kláštery v Tišnově a Oslavanech, faktický vliv brzy získalo město, a to zejména v důsledku četného zakládání oltářních beneficií a kaplí, a také díky dohledu nad správou kostelních financí. Městská rada se z pochopitelných důvodů snažila o rozvoj městského školství. V zásadě se jí to podařilo, a to navzdory četným sporům s patrony kostelů, kteří městskou správu školy považovali za porušení svých práv, do jejichž obrany neváhali zapojit i papežskou kurii. Spory byly definitivně vyřešeny až na počátku 16. století, byť nikoliv prosazením představ městské rady, ale úpadkem původního patrona.

Petr Jokeš se dlouhodobě věnuje výzkumu středověkých patrociníí. Sumář výsledků svých výzkumů prezentoval ve studii „Patrocinia městských kostelů na západní a jižní Moravě“. Potvrdil, že výběr patrociníí pro městské farní kostely měl určitá specifika, odlišná od venkovských kostelů; dominují zde zasvěcení sv. Jakubu, Michalovi a Mikuláši. Stranou jeho pozornosti nicméně zůstaly další typy městských kostelů, jako např. hřbitovní nebo špitální. Zajímavým fenoménem je obliba svatomichalského patrocinia, které se často váže ke kostelům v dominantní, vyvýšené poloze, a pravděpodobně navazujících na staré, předlokační svatyně.

Zajímavá je také malá četnost jinak oblíbených zasvěcení, zejména mariánských nebo václavských, v prostředí královských měst. Mariánské patrocinium bylo nejoblíbenější v malých poddanských městečkách. Výsledky, zjištěné na jihozápadní Moravě, však bude třeba konfrontovat s dalšími regiony a také bude nutno více přihlížet k chronologii a významu (funkci) jednotlivých kostelů. Pokud totiž srovnáváme patrocinia městských venkovských lokalit, musíme brát v úvahu kromě typu sídliště i odlišnou časovou vrstvu. Značné množství venkovských kostelů mělo své starší, mnohdy raně středověké předchůdce, doložené archeologicky nebo stavebně-historicky. Při předpokládané kontinuitě patrocinia (která nicméně nebyla absolutní) to může být nezanedbatelná okolnost, která při podobných výzkumech nebývá brána dostatečně v úvahu.

Jan Hrdina v příspěvku „Procesí v pozdně středověké Praze“ obrátil pozornost k jedné z klíčových středověkých aktivit, která se – na rozdíl od běžné liturgie – odehrávala z větší části mimo interiér kostela. Autor v úvodu definuje různé druhy procesí (pravidelné liturgické slavnosti vázané na kostel a jeho okolí či na celou skupinu kostelů, mimořádná procesí, reagující na mimořádné vnější okolnosti – přírodní katastrofy, epidemie apod.) a také mimořádné církevní slavnosti, spojené především s veřejným vystavováním svatých ostatků. Pro pochopení symbolického významu těchto slavností není náhodou, že např. pověstné procesí, vedené ke kapli Božího Těla, do značné míry kopírovalo trasu korunovačního průvodu českých králů. Původně církevní slavnost však mohla v důsledku aktuálních sociálních či ekonomických okolností nabývat i velmi světských motivů, nežádka politických.

Zajímavou tematiku představila Kateřina Jiřová v článku „Donace Novoměstským farním kostelům ve druhé polovině 15. století“. Bohužel, v tomto případě výsledek

nenaplnil mé očekávání. Zpracování tří knih novoměstských testamentů z období 1434–1533 nabízí řadu metodických přístupů: chronologický, statistický, sociální. Jišová však představila pouze jakousi mozaiku s výběrovými příklady, co který kostel dostal darem, či zda se donace kryjí s některou z mnoha doložených stavebních aktivit. V úvodu je sice uvedeno procentuální zastoupení odkazů ve prospěch některého z novoměstských kostelů (uveden je i důležitý postřeh o vysokém poměru zbožných odkazů učiněných ženami), je nicméně relativizováno správným postřehem, že nejsou podchyceny jiné typy zbožného daru – např. přímou donací. Ze statistiky sice vyplývá, že nejvíce donací směřovalo k hlavním novoměstským chrámům sv. Jindřicha a sv. Štěpána na Rybníčku, zcela však chybí zásadní informace, totiž zda testátor myslel pouze na jeden kostel, či zda obdaroval více svatyní, případně jakým způsobem své dary dělil. Lze jen doufat, že autorka bude své výzkumy publikovat v úplnosti s podrobnou analýzou. V této podobě se jedná pouze o jakýsi kulturně-historický obrázek, na jehož základě nelze vyvozovat žádné závěry.

Cenné a důležité téma otevřela polská historička Ewa Wólkiewicz – „Plugawe psy w świątyni. Przepisy i praktyka utrzymywania porządku w przestrzeni kościelnej w późnym średniowieczu“. Na příkladu přítomnosti toulavých psů v kostelních interiérech autorka rozvíjí úvahy o udržování čistoty a pořádku uvnitř kostelů, o zabezpečení svátostí a o kostelních služebnících, kteří měli (mimo jiné povinnosti) pořádek zajišťovat. Wólkiewicz pracuje především s normativními prameny, nejčastěji se synodálními statuty, a to včetně českých, resp. moravských. Připomeňme v této souvislosti (bohužel nevyužitý) vizitační protokol Pavla z Janovic, který představuje plasticky obraz skutečné situace. K tomuto tématu má nepochybně mnohé co říci i archeologie – v této souvislosti je třeba zmínit například častý výskyt prasečích zubů na hřbitovech i v kostelních interiérech.

Závěrečné dva příspěvky jsou věnovány dějinám umění. Jiří Dienstbier se pokouší nahlédnout do středověké mentality prostřednictvím nástěnných maleb v městských kostelech: „Prostor pro výtvarnou inovaci? Středověké nástěnné malby v městských kostelech v českých zemích“. I přes torzovitě dochovaný pramenný fond přináší řadu cenných postřehů. V interiérech velkých městských kostelů můžeme jen ojediněle předpokládat existenci rozsáhlejších, tematicky uzavřených cyklů; vzhledem k četnosti a roztržitosti fundací se tu setkáváme spíše se soubory izolovaných výjevů, jejichž tematika i úroveň výtvarného zpracování se mohou i ve stejné době značně lišit.

S uzavřenými obrazovými cykly se setká spíše v bočních kaplích, kde mohl být ikonografický program příslušným fundátorem snadněji realizován. Pokud se však podařilo rozpoznat některé mimořádné ikonografické motivy, jedná se většinou o několik více či méně jednoznačně identifikovaných témat (Defensorium v kostele sv. Václava na Zderaze, Štít víry v Hradci Králové, adorace Veroničiny roušky ve Znojmě). Autor naznačuje snahu vzdělaných měšťanů o hledání nových forem vyjádření osobní zbožnosti. Ta ovšem byla přímo závislá na úrovni vzdělanosti a kulturním rozhledu, který byl pochopitelně ve velkém městě výraznější než v menších lokalitách. Většina takto rozpoznávaných motivů je tak v podstatě unikátní a nedoznala většího rozšíření.

V posledním příspěvku sborníku: „Katolický farní kostel v zemi kacířů. Sebeidentifikační strategie znojenských ve vybavení a provozu farního kostela sv. Mikuláše

v 15. století“ nás Aleš Mudra přivádí do pohusitského Znojma, které si jako jedno z mála měst udrželo příklon ke katolické víře. Na příkladu některých výzdobných prvků (výmalba presbyteria s motivy Krista v Hrobě a adorace Veroničiny roušky, výtvarné podoby sanktuária či bohatě zdobeného otvoru v klenbě lodi sloužícího ke svátečním liturgickým inscenacím) se autor pokouší rekonstruovat jejich smysl jako veřejnou deklaraci katolické víry a posilování katolické identity ze strany znojemských měšťanů.

Jistou slabinou tohoto výkladu je skutečnost, že řadu popisovaných motivů či prvků bychom mohli najít v celé řadě dalších lokalit, kde bychom však na základě jiné politické či konfesní situace mohli upřednostnit odlišnou interpretaci. Jinými slovy, naznačený výklad je sice logický, to jej však nečiní pravděpodobným. Ostatně, o složitosti i ošidnosti výtvarného projevu nás bezděčně přesvědčuje sám autor při popisu sanktuária v presbytáři znojemského farního chrámu. Plastiku psa, který je umístěn ve spodní části sanktuária interpretuje nejprve jako „psa hlídajícího schránku“ s božím tělem, o dvě věty později však cituje nápis na mřížce sanktuária, podle které se „pravý chléb synů církve nemá házet psům (heretikům)“, což popisovanému vyobrazení dodává zcela odlišný význam.

Čtrnáct studií sborníku *Městský farní kostel v českých zemích ve středověku* můžeme snad – vzhledem k okolnostem vzniku – považovat za reprezentativní obraz současného stavu bádání, věnovaného církevní problematice. Lze proto snad na závěr učinit pokus o souhrnnou charakteristiku. Naprostá většina studií je zasvěcena pozdnímu středověku, což je dáno skladbou dostupných pramenů. Přesto však poněkud překvapuje (a to nejen v tomto sborníku) malá pozornost, která je věnována období raného středověku. Zdá se, jakoby období přijetí křesťanství, jeho etablování v české společnosti, vznik a rozvoj kostelní sítě a církevní správy byl již vyřešen.

Představy Dušana Třeštíka a Josefa Žemličky o podobě raně středověké církve slouží jako úhelný kámen a spolehlivý odrazový můstek pro pochopení vývoje v mladším období, aniž by však byly podrobeny kritické revizi. Zatímco písemné prameny k danému tématu jsou známy prakticky v úplnosti, archeologické a stavebně historické prameny rychle přibývají. Bohužel pokusy o jejich interpretaci jsou vzácné, případně se pohled historiků a archeologů nestřetává, ale spíše mýjí. Tato situace je vážná především ve srovnání s aktuálními trendy medievistiky v západní a severní Evropě, která uvedené problematice věnuje značnou pozornost a kterou – k vlastní škodě – české prostředí téměř nereflkuje.

Dalším poznatkem, který plyne z posouzení sborníku, je jistá izolovanost jednotlivých výzkumných témat, která trvá již po řadu let či desetiletí. Dílčí otázky či typy pramenů mají v historickém bádání dlouhou tradici, téměř však nedochází k multitematickému či multioborovému dialogu. To se – snad s výjimkou úvodní studie – projevuje na většině publikovaných kapitol. Nelze to apriori považovat za chybu či nedostatek recenzovaného díla, je však třeba apelovat na překročení stínu a na hledání nejen nových odpovědí, ale také – a možná především – na hledání správných otázek. Jen tak je možné bádání o církevních dějinách posunout vpřed.

Martin Čechura

V 16. století vyvrcholil proces formování raně novověké polské státnosti, který přinesl i celé spektrum názorů, postojů a myšlenkových proudů nejednou spojených s pronikající reformací. Na rozdíl od západní Evropy však tento společenský kvas nevedl k vnitřním konfliktům a válkám, ale většina soubojů se vedla perem a na stránkách polemik. Mezi nejvýznamnější politické i konfesní polemické autory 16. století v Polsku patřily dvě zajímavé a výrazné osobnosti: přátelé, později soupeři Stanisław Orzechowski a Andrzej Frycz Modrzewski. Oba zasaženi reformací – každý ovšem s jinými důsledky, oba spjatí s politickým životem tehdejšího Polska a s jeho elitami, oba s přesahem za polské hranice. Orzechowski – bouřlivý apologeta polského politického systému s neméně bouřlivým životem, stál po flirtu s reformací pevně na katolických pozicích (až na vlastní osobní život), Frycz Modrzewski – stržený reformačním proudem, mírnější ve svém projevu, ovšem radikálnější v kritice sociálních pořádků tehdejšího Polska.

Právě tyto dvě osobnosti si vybral Jan Květina pro monumentální monografii o identitě a politickém diskurzu raně novověké polské šlechty. Ponořil se do analýzy polského politického systému i politického myšlení na základě důkladného rozboru jejich textů. Nejedná se tedy o monografii čistě historickou. Květina postupuje podobně jako ve své předchozí pozoruhodné monografii o šlechtické demokracii a parlamentarismu:¹ Vychází z analýzy textů spíše než ze suchých historiografických dat a zajímají ho spíše synchronní jevy a ideová schémata než diachronní vývoj.

Obě jeho publikace se tak pohybují na hraně politologie a historie. Zatímco se v předchozí knize autor zabýval celým komplexem polského raně novověkého parlamentarismu a stál tedy blíže historickému výkladu, v nové monografii představuje tento systém prostřednictvím analýzy děl Orzechowského a Modrzewského, příp. dalších autorů. Jeho text tak více zkoumá politické myšlení než historický vývoj či historický kontext, který je pouze naznačen nebo odsunut do poznámek. Je to zdravé řešení pro plynulost samého textu a orientaci čtenáře v problematice, protože ho Květina provádí často neschůdným terénem interpretací, teorií, výkladů, hypotéz a úvah, které vyplývají z díkce pramenů. Do poznámek Květina rovněž odsouvá citace v originálním znění, upozornění na analogické výroky a zdroje nebo odkazy na další badatelské postřehy a výklady. Komplikovanost tématu tak vytváří situaci, v níž nemáme co do činění s jedním textem, ale se dvěma paralelními a záleží na čtenáři, jaký přístup zvolí k četbě knihy. Oba texty však tvoří organickou jednotu a opomenout nelze ani jeden z nich.

Kniha je rozdělena do tří základních kapitol. Jim předchází „Úvod“ a „Teoreticko-metodologický rámec“. Úvod jistým způsobem naznačuje smysl knihy – pochopení polského společenského myšlení, které je z hlediska vnějších pozorovatelů včetně českých

1 Jan KVĚTINA, *Šlechtická demokracie. Parlamentarismus v polsko-litevském státě v 16. – 17. století*, Červený Kostelec 2011.

lapeno do sítě stereotypů často brutálního charakteru. A nejedná se jen o stereotypy „národní“. Jsou tu i stereotypy, dotýkající se výkladu polských dějin, které jsme zdědili již z debat o „smyslu polských dějin“ z 19. století, snažících se racionálně uchopit příčiny polské tragédie. Řada z nich zůstává – bez potřebné znalosti kontextu – přítomná i mezi historiky dodnes. Na tomto poli vykonal Květina dílo zásadního významu. Zaplnil tak rovněž ostudnou mezeru naší historiografie, která se málo a nedostatečně věnovala problematice polských dějin a polského myšlení. Je zarmucující, jak málo české prostředí ví o historii, kultuře a myšlení svého severního, v mnohém blízkého souseda, s nímž nás spojuje tolik různých a hlubokých vazeb.

Květina se intenzivně věnuje metodologickému vymezení své práce. Nečiní tak pouze v úvodní kapitole. Na ni navazuje první kapitola „Republikanismus a politická identita“, v níž autor představuje genezi pojmu „republikanismus“ a jeho výklady a uplatnění. Zároveň vymezuje základní termíny, s nimiž pak pracuje při analýze pramenů. Tyto termíny si vypůjčuje jak z raně novověkého politického myšlení, příp. ze zdrojů (především antických), z nichž toto myšlení čerpalo, ale i z novodobé politologické a historiografické terminologie.

Pole působnosti autor vymezuje již zvoleným pojmem v titulu knihy (*diskurz*), ale nezůstává u něho. Pro pochopení a výklad polského politického myšlení uplatňuje a využívá jako nástroje pojmy *etnie*, *mýtus*, *mythomoteur* a zvláště klíčový způsob chápání textů v dobovém kontextu ukrytého v obratu *theory as practice*. Ten jako metodu výkladu přebírá Květina od Nancy Strueverové, která ji uplatnila na analogické problematice severoitalských měst.² Z klasických pojmů je pro Květinu klíčové především spojení *monarchia mixta*, k němuž se neustále vrací jako k příhodnému vymezení polské státní struktury, v jejímž rámci našlo své místo specifické polské pojetí republikanismu. Na představení metodologie, jejích úskalí a na vymezení pojmového aparátu klade autor silný důraz – rozsah této části knihy tvoří až dvě stě stran.

Ve druhé kapitole představuje Květina polský politický systém, jeho genezi a hlavně sebepojetí a vymezení. Autor představuje tento systém především zevnitř, tedy tak, jak ho chápali hlavně jeho nositelé. Poukazuje na hledání antických vzorů či soudobých analogií, které by jaksi legitimizovaly polskou aristokracii a její podíl na řízení státu (zde připomíná oblíbenost Benátek, jejich státní struktury i vliv benátských autorů). Zvláště cenné jsou Květiny postřehy o sarmatizmu, který částečně dekoduje nikoliv jako ucelenou ideologii raně novověké Rzeczpospolité, neboť tou se sarmatizmus stal až v očích osvícensky naladěných reformistů, kteří se pokoušeli o žádoucí společenskou proměnu v upadajícím polsko-litevském státě v 18. století.

Třetí, nejrozsáhlejší kapitola se věnuje textům a myšlení Stanisława Orzechowského a Andrzeje Frycze Modrzewského. Ti dva jsou zde představeni jako reprezentanti polemik 16. století a jako by reprezentovali dva protivné tábory. To je ovšem zdánlivé – charakter myšlení a ideové závěry se sice u obou protagonistů liší, nikoliv však natolik, abychom je ve všem mohli označit za reprezentanty protikladných ideových směrů. Jak autor dokládá,

2 Autor cituje Nancy STRUEVER, *Theory as Practice: Ethical inquiry in the Renaissance*, Chicago – London 1992.

v řadě otázek stáli oba na stejných pozicích, které jen formulovali buď vyhraněněji, nebo naopak připouštěli jisté kompromisní náhledy. Osobní nesmiřitelnost obou postav neplynula ani tak z odlišných politických pohledů jako spíše z konfesních rozdílů.

K těmto autorům Květina doplňuje ještě Łukasze Opalińskiego. To je zajímavý koncepční tah. Zatímco Modrzewski a Orzechowski byli politickými publicisty v době formování polského systému v 16. století, Opaliński spíše reflektoval jeho fungování a důsledky v století sedmáctém. Květina tak svoje autory nevyvažuje z hlediska konfrontačních argumentů, ale z hlediska vývoje samotného myšlení. Jinak řečeno, autor na základě konkrétních textů ukazuje, jak dobové myšlení reflektovalo zrod politického a společenského systému a jak se podílelo na jeho formování, aby následně předvedl, jak toto myšlení bylo formováno již systémem hotovým a jak reflektovalo jeho celistvost. Ukázkově tu aplikuje „*theory as practice*“.

Pro rozbor textů všech tří autorů vybírá Květina reprezentativní díla. Orzechowski díky své „angažované“ tvorbě poskytuje celou řadu materiálů, zvláště politické dialogy (především jeho pozoruhodný *Quincunx*).³ U Modrzewského se jako hlavní pramen nabízí jeho pozoruhodné a ve středoevropském kontextu pro 16. století ojedinělé dílo *O nápravě Rzeczypospolité knih pět*.⁴ Z Opalińskiego tvorby pak autor využil především *Dialog faráře se zemanem*, žánrový ohlas podobných dialogů ze 16. století (Rej, Kochanowski).⁵ Při analýze tvorby všech tří autorů vyzdvihuje Květina tři základní motivy, kterých si všímá vždy ve zvláštní kapitole: problematiku *svobody*, problematiku *rovnosti* a problematiku *obecného dobra*. Tyto tři kategorie vymezují vztah politicky aktivního subjektu k politickému systému: určují, kde jsou meze svobody (aby se z ní nestala *svévole*, z čehož mají obavu všichni tři autoři), kdo všechno je součástí politického národa, jaké vztahy a hierarchie by měly či neměly uvnitř tohoto „občanstva“ vládnout (Orzechowski) a jaký poměr mohou či smějí zaujmout vůči „neobčanům“ (což je otázka, kterou badatelé vždy zdůrazňovali v myšlení Modrzewského). Nakonec se ptá, k čemu slouží politická plnoprávnost (neboli kde jsou hranice privátního prospěchu a obecného dobra a jak je uplatňovat ve vztahu ke státu).

Tyto kategorie Květina podrobně zkoumá u všech tří autorů a dokládá jejich pojetí bohatě uváděnými citacemi jejich děl. Během hlavní analýzy vyplyne na povrch řada zajímavých zjištění, např. Orzechowského motivace, vyplývající z jeho komplikované situace, kdy si musel obhájit svoje manželství a porušení celibátu; nebo Modrzewského inspirace platónskými myšlenkami, které ho vedly k formulování jistých utopicko-dystopických prvků pro jeho ideální model státu. Rovněž je zajímavé srovnání dobového dosahu působnosti obou autorů 16. století, což poněkud kontrastuje s moderní dobou, která vyzdvihla ve své době myšlenkově méně vlivného Modrzewského.

3 Stanisław ORZECOWSKI, *Rozmowa albo Dyalog piérwszy około exekucyje Polskiéy Korony*, Cracovia 1563; TÝŽ, *Quincunx, tho jest, Wzór Korony Polskiéy, ná Cynku wystáwióny*, Cracovia 1564.

4 Andrzej FRYCZ MODRZEWSKI, *Andreae Fricii Modrevii Commentariorum de republica emendanda libri quinque*, Kumaniecki C. (ed.), Warszawa 1953; Andrzej FRYCZ MODRZEWSKI, *O poprawie Rzeczypospolitej*, Jędrkiewicz Edwina (transl.), Kurdybacha Ł. (ed.), Warszawa 1953.

5 Łukasz OPALIŃSKI, *Rozmowa plebana z ziemianinem albo dyskurs o postanowieniu terazniejszym Rzeczypospolitej i o sposobie zawierania seymow*, [místo neuvedeno] 1641.

Kniha má ještě dvě významné kvality. Tou první je práce s odbornou literaturou. Autor sice představuje polský politický model „zevnitř“ a sám se uchyluje k analýze dobových textů spíše než k formulování vlastních obecných či kategorických závěrů, přesto neopomíná pravidelně představovat názory jiných badatelů a odborných diskuzí, které se vinou celým textem a poznámkovým aparát a jejichž rejstřík je úctyhodně bohatý. Druhou doplňující kvalitou knihy je bohatá obrazová příloha, která je i zajímavě komentovaná. Uvedená zobrazení tvoří jakousi třetí rovinu výkladu, protože řada z nich pochází z období klasické polské historické malby (tj. reprezentují ji hlavně díla Jana Matejky), a tak velmi zajímavě prezentuje vnímání osobností první Rzeczi pospolité v období rodícího se moderního polského národa a tedy i vznik jejich osobité moderní mytologie.

České prostředí a česká historická věda má stále nesplacený dluh vůči Polsku a polským dějinám. Musíme vítat každé dílo, které tuto mezeru zaplňuje. Obzvláště když je to kniha tak kvalitní, promyšlená, olbřímí a pronikavá jako monografie Jana Květiny.

Michal Těra

Svatava RAKOVÁ

Město na hoře. Sen a svět Johna Winthropa (1630–1640)

Praha, Historický ústav 2017, 296 s., ISBN 978-80-7286-303-7.

Málokterá etapa z dějin anglosaské Severní Ameriky je v popularizační i specializované literatuře reflektována tak často jako „velká migrace“, tedy příchod puritánských exulantů do budoucí kolonie Massachusetts. V prvních dekadách 17. století zde došlo k propojení tradice reformního křesťanství Starého světa s ekonomickým, ale také intelektuálním potenciálem světa nového. Naděje na vybudování „města na hoře“, komunity sloužící jako vzor k následování pro celý křesťanský svět, vědomí vlastní výjimečnosti a vyvolení k naplňování Bohem určeného poslání, touha jít příkladem, to vše položilo základy unikátního sociálního experimentu, jehož stopy najdeme v severoamerické společnosti dodnes.

Vzhledem k zásadní roli USA při utváření moderního světa se navíc jedná o téma, jehož význam zdaleka přesahuje lokální historiografickou tradici. Reflexi puritanismu se nevyhne zájemce o struktury americké zastupitelské demokracie stejně jako historik literatury nebo filozofie v atlantickém prostoru. Zároveň se ovšem během staletí kolem tohoto tématu nakupil nános stereotypů a zjednodušujících interpretací. Přestože našeň massachusettských osadníků pro psané slovo zanechala historikům téměř bezbřehou pramennou základnu, komplikovanost jejich myšlenkového světa interpretaci těchto pramenů znesnadňuje – a spíše ještě umocňuje tendence redukovat komplexní problematiku puritanismu na karikatury absolutní zbožnosti nebo bezskrupulózního pokrytectví.

Ze všech těchto důvodů je třeba ocenit dlouhodobou snahu historičky Svatavy Rakové představit českým čtenářům fenomén puritánské kolonizace a zasadit jej do širšího kontextu dějin raného novověku. Na práce věnované anglickým osadám v Novém světě jako celku¹

1 Především Svatava RAKOVÁ, *Anglické kolonie v Severní Americe v 17. století*, Praha 1997; TÁŽ, *Víra, rasa a etnicita v koloniální Americe*, Praha 2005.

nyní navázala komentovanou edicí základního pramene, „Dějiny Nové Anglie“ z pera nejvýznamnějšího puritánského vůdce Johna Winthropa. Tři sešity Winthropových zápisků, zpočátku téměř každodenních, později shrnujících delší časové úseky a vedle podrobností ze všedního i svátečního života rozvádějících také otázky politického uspořádání a puritánské věrouky, nabízejí unikátní vhled do massachusettské kolonie v klíčovém desetiletí 1630–40. Ukazují, jak se v každodenním boji s přírodou ustavovaly základy budoucí prosperity, testovaly modely komunitního soužití, navazovaly vztahy s domorodým obyvatelstvem a ujasňoval vztah k metropoli a jejímu společenskému uspořádání. Důležitá je také skutečnost, že Winthrop v době, kdy záznamy psal, nemohl předvídat budoucí dění. Text je tak velmi bezprostřední, zachycuje i pochybení, která se v daný okamžik zdála fatálně ohrožovat mladou kolonii, selhání jednotlivců a nepředvídatelné zvraty v toku událostí. To vše zvyšuje jeho atraktivitu pro čtenáře.

Raková od samého počátku avizuje, že jejím hlavním cílem bylo rozbít obraz hrozivých puritánských moralistů upjatých v bílých límcích (s. 7), najít pod jeho nánosem skutečné lidské bytosti a pochopit motivace jejich jednání, jakkoli mohou být dnešnímu myšlení velmi vzdálené. Puritánský mýtus ji ovšem očividně přitahuje, což dosvědčuje nejen opakované explicitní vymezování se vůči němu na stránkách knihy, ale také vyobrazení na její obálce. Tu totiž zdobí nikoli některá z dobových ilustrací, ale reprodukce obrazu „Americká gotika“ Granta Wooda z roku 1930, tedy jedna z mnoha uměleckých reflexí puritánských kořenů americké kultury. Tento obraz se mimochodem sám stal předmětem rozsáhlých diskusí a není vlastně jisté, zda je oslavou puritanismu nebo parodií na jeho imitaci v přístěhovaleckých zemědělských komunitách prérijního Středozápadu. Je škoda, že Raková „druhý život“ puritánů v podstatě nechala stranou (s výjimkou opakovaného odkazu na *Šarlatové písmeno*, které ovšem nemusí být českým čtenářům známé; v seznamech středoškolské četby se rozhodně nevyskytuje²) a soustředila se na samotnou velkou migraci a roky bezprostředně následující.

Zato ji pojala velmi důkladně a počátky kolonie Massachusetts vykreslila ve vši jejich mnohotvárnosti. Navzdory názvu knihy se její výklad spíše než na ikonizované figury vůdce a jeho nejbližších soustředí na bezejmenné nebo téměř neznámé muže a ženy a jejich životní zvraty, hledá v jejich houževnatosti a vůli nejen přežít, ale zajistit lepší život pro sebe a své potomky klíč k puritánskému úspěchu. Takovému pojetí nahrává ostatně i sám Winthrop, respektive roztržštěný, na aktuální dění soustředěný charakter zápisků, které jsou vším, jen ne heroizujícím líčením. Winthrop naopak lakonicky dokumentuje soustavné, často malicherné spory uvnitř puritánské komunity, stejně jako každodenní utrpení, hlad, nemoci, ztráty na životech zaviněné chybnými rozhodnutími, motivovanými ješitností nebo ziskuchtivostí, ale v konečném důsledku také odhodlání všechna tato neštěstí překonat a pokračovat v budování ideálního města.

Snaha Svatavy Rakové o demytizaci puritánského světa někdy sklouzává do druhého extrému a její výklad se pak rozpadá na epizodní líčení, v nichž bizarní figurky

2 Nathaniel HAWTHORNE, *Šarlatové písmeno*, přel. Jarmila Fastrová, Praha 1962; poprvé ale román vyšel česky již v roce 1929 v překladu Jaroslava Skalického.

bojují v nepovědomém prostředí Nového světa o přežití pod dohledem nevrlych úředníků. V pozadí, byť někdy ne příliš zřetelně, ale stále zaznívá jednotící téma koloniálního projektu, jenž se sice rozvíjel živelně, jeho základy však byly pečlivě a komplexně promyšleny a kodifikovány. Je důležité, že Raková ve svém výkladu položila důraz na vývoj, vývoj překotný a bezprecedentní, nikoli přímočarý, ale s mnoha odbočkami a slepými uličkami. (Zde je třeba zmínit vynikající kapitolu věnovanou několika výrazným deviantům proti standardu puritánské morálky a životního stylu, jako byla porodní bába Alice Tilly nebo „čaroděj“ John Godfrey.) Jevišťe, na němž se rozvíjely životní příběhy hrdinů, se v průběhu výkladu dramaticky proměňuje. Zároveň Raková soustavně reflektuje vzájemnou provázanost tří hlavních rovin života v Massachusetts: náboženskou, ekonomickou a právní.

Snaha „bořit mýty“ na první pohled oslovuje především širší okruh čtenářů, které sice zajímají světové dějiny, nejsou ale specialisty na zámořskou kolonizaci nebo raný protestantismus. Důležitou cílovou skupinou mohou být středoškolsí učitelé a studenti, jimž se nabízí možnost nahlédnout nejen do každodenního života v minulé době, ale také do historicky „kuchyně“. Raková se tomuto typu potenciálních čtenářů očividně snažila usnadnit pochopení souvislostí i četbu nelehkého pramene. V úvodní studii často sahala pro odlehčené až žurnalistické formulace, někdy až rušivé (s. 7: „vedle hardware nástrojů a dobytka přepravili osídlovací pionýři přes Atlantik i software, tedy zažité vědomí funkcí parlamentní monarchie s volenými zástupci s dělbou moci“). A ohled na čtenáře spíše laické než specializované se projevuje také ve vlastní edici.

Winthropův text nepochybně představuje překladatelský oříšek. I zdánlivě banální pojmy (Church) je třeba vnímat v jejich specifickém kontextu a překládat nikoli doslova, ale tak, aby byl zachován smysl sdělení; nemluvě o komplikovaném systému datace jednotlivých zápisků nebo o nutnosti převádět do srozumitelné podoby míry, váhy a jednotky měny. Raková se svého úkolu vesměs zhostila se ctí. Zvláštní ale je, že – údajně ve snaze čtenáře nezatěžovat – vynechala tři pasáže, v nichž Winthrop „formuloval svůj postoj k problémům ryze teologického rázu“. Rozhodla se, že její publikace je „určena zejména k rozšíření pohledu na puritánství jako unikátní kulturotvorný fenomén, nikoli pro potřebu adeptů bohoslovenství“ (s. 278). Očividně se jednalo o úseky nevelkého rozsahu, jejich vyškrtnutí tedy příliš nenarušilo plynulost Winthropových výkladů. Je ale otázkou, zda bylo nutné. Vždyť jiný čtenář by zase mohl shledat nezajímavými pečlivé poznámky o tonáži lodí, které kolonistům přivážely náklady obilí a tabáku, nebo počty ulovených a zkonsumovaných úhořů a humrů.

Zbytečné ohledy na potenciální námitky proti přílišné složitosti těchto vybraných kusů textu bohužel snižují hodnotu edice jako celku. Přesto je nutné Svatavě Rakové poděkovat. Nabídla českému odbornému i laickému publiku téma massachusettského „města na hoře“, jen zdánlivě od střední Evropy časově i prostorově vzdáleného. Otevřela cestu k dalšímu diskutování spletených myšlenkových, právních a ekonomických procesů, z nichž se zrodila naše současnost, a zároveň složila poklonu dravosti, vůli, odhodlanosti mužů a žen, kteří tyto procesy spoluutvářeli.

Markéta Křížová

Matthieu MAGNE

Princes de Bohême: les Clary-Aldringen à l'épreuve des révolutions (1748–1848)

(= Bibliothèque d'études de l'Europe Centrale, 23)

Paris, Honoré Champion éditeur 2019, 514 s., obr. příl., ISBN 978-2-7453-5174-6.

Rozsáhlý spis francouzského historika mladé generace, vydaný prestižním pařížským nakladatelstvím, je jeho disertační práci obhájenou v říjnu 2017 na univerzitě v Nice. Sleduje proces adaptace představitelů „první společnosti“ na modernizační reformy habsburské říše a na zvraty, které s sebou přinesly francouzská revoluce a napoleonské války. Předmětem autorova zájmu se stal rod Clary-Aldringenů, na jehož osudech (a zvláště na představitelích dvou generací, knížeti Janovi, 1753–1826, jeho ženě Marii-Christině de Ligne, 1757–1830, pak jejich synovi Karlu-Josefu Clary-Aldringenovi, 1777–1831, a snaze Luise Chotkové, 1777–1864) sleduje zaujímání obranných strategií při proměnách habsburské, aristokratické a frankofonní Evropy mezi léty 1748 a 1848.

Práce je logicky strukturována do tří velkých částí obsahujících celkem osm kapitol, které na sebe navazují a postupně rozvíjejí hlavní myšlenku publikace: jakým způsobem si může šlechtický rod zachovat pozice, majetek a význam v době, která ho svými proměnami ohrožuje. Publikace je založena na obrovské a rozmanité heuristické základně, vytěžené z bohatství archivů v (především střední) Evropě, včetně řady archivů v České republice. Neméně obsáhlý je seznam sekundární literatury: bibliografická část knihy tak čítá celkem 54 stran. V heuristické fázi výzkumu autor zúročil své mimořádné jazykové znalosti, ale také vyčerpávající znalost veškeré francouzské, anglické, německé i české literatury, která se daného tématu týká. Využil typologicky velmi rozličných pramenů, od pramenů úřední či osobní povahy, přes účty, až po dobovou odbornou i krásnou literaturu. Pracoval také s ikonografickými prameny, k čemuž osobnost Karla-Josefa Clary-Aldringena, „muže majícího oko malíře a duši hudebníka“, neúnavného kreslíře, přímo vybízela. Kreslila ostatně i řada dalších osob z jeho okolí.

Publikaci otevírá rozsáhlý úvod seznamující čtenáře s cílem práce, její strukturou a metodologií. Práce je chronologicky vymezena letopočtem 1748 (jeho výběr není příliš přesvědčivě zdůvodněn) a revolučním rokem 1848, kdy teplickému panství vládl jediný syn Karla-Josefa, Edmund Moritz (1813–1894). Profilující epocha je ohraničena letopočty 1789 a 1848, s akcentem na první desetiletí 19. století, jednak s ohledem na jeho politickou významnost, jednak pro bohatou úrodu epistolografických pramenů, které se právě k tomuto období vztahují.

První část, *Des comtes aux princes*, Od hrabat ke knížatům, se skládá ze dvou kapitol, z nichž první je věnována genezi rodu, budování panství, přestavbám zámku v Teplicích, získání knížecího titulu, sňatkovým a jiným aliančním strategiím, jakož i integraci rodu a jeho členů do vídeňské a české společnosti. Autor zde analyzuje nejdůležitější události, které se obou rodů, toskánských Claryů a lotrinských Aldringenů, bezprostředně i vzdáleně dotýkaly, mapuje změnu jejich vojenské identity v identitu hlásící se k nové vlasti. Všimá si nejen sociálního, ale i ekonomického kapitálu rodu, pečlivou analýzou příjmů a vydání stanoví základní trendy upevňování hospodářských pozic hraběcího rodu Clary-Aldringenů.

Druhá kapitola první části je věnována výchově a vzdělávání (zde nesporně zaujme „rozvrh hodin“ patnáctiletého Karla-Josefa z července 1792), učitelům a guvernantům ve službách rodu, tělesným cvičením urozených žáků, výběru jejich četby (před nástrahami „nebezpečné četby“, kam patřily mj. *Nebezpečné známosti* či *Utrpení mladého Wethera*, varovali snad všichni šlechtičtí vychovatelé, ba i urozené matky). Ke strategiím socializace Karla-Josefa patřilo i psaní osobního deníku, k jeho disciplinaci pak výchova k „povolání dědice“. Cestování je v této kapitole představeno jako významný výchovný i vzdělávací prostředek, byť jeho charakter, příprava a průběh samotné cesty nabývaly v době „zpochybnění kavalírských cest“ nových dimenzí. I tato část knihy je založená na hlubokém archivním ponoru a důsledně respektuje široký kontext evropských kulturních dějin dané epochy.

Druhá část, *Les Clary-Aldringen et les équilibres de l'Europe Centrale au temps des révolutions*, Clary-Aldringenové a rovnováha střední Evropy v době revolucí, rozdělená na tři kapitoly, sleduje pozici rodu i rodiny Karla-Josefa v obtížných letech, od turbulencí způsobených revolucí francouzskou do revoluce 1848. Primárně zde nejde o představení neklidné střední Evropy, nýbrž o analýzu metamorfóz aristokratické identity a konzervace jejích distinktivních znaků mezi léty 1792–1848. Pozornost je soustředěna na místa, v nichž se tyto proměny odehrávaly, totiž na Vídeň, Prahu a Teplice (autor zná důvěrně nejen historii, ale i současnost těchto míst), na relativně poklidný život na panství, rozmach Teplic coby lázeňského města, na vytváření nezbytné infrastruktury a na budování a složení lázeňské klientely. Město se svým narůstajícím lázeňským provozem stalo vydatným zdrojem financí knížecího domu a zároveň privilegovaným místem pro uplatňování rodových ambicí. Politickým problémům monarchie v době dozívajícího josefinismu, dopadu revoluce a válek, šlechtické emigrační vlně (a šlechtické solidaritě), jakož i vídeňskému kongresu, je věnována třetí kapitola této části.

Závěrečná třetí část, *Regards aristocratiques entre révolutions et restaurations*, Aristokratické ohledy na revoluce a restaurace, opět o třech kapitolách, je věnována budování kulturního kapitálu rodem Clary-Aldringenů. Autor se podrobněji zabývá významnými autoreprezentačními fenomény, nastíněnými v předcházejících kapitolách a spojenými s aristokratickým kosmopolitismem: divadlem, cestováním a literární kulturou. Pokud se M. Magne v předcházejících částech dotkl kulturní proměny Teplic a významu divadla pro reprezentaci rodu a její posilování, pak v této části je divadlu věnována celá kapitola. Divadelní život v Teplicích je představen jako důležité místo setkávání diváků a herců, tedy osob urozených a neurozených. Tuto část knihy lze považovat rovněž za významný příspěvek k dějinám divadla v českých zemích. Další kapitola této třetí části je věnována cestovním aktivitám výše zmíněných představitelů tohoto rodu. Zaujímá celých 57 stran, nechybí pasáž věnovaná cestování urozených žen, v tomto případě Luisy, manželky Karla-Josefa.

Důraz je položen na politicky motivované cesty Karla Josefa do Francie a Itálie – v Itálii pak hledal ztracené zdraví. Fenomén aristokratického cestování je sledován v kontextu politických proměn Francie i Apeninského poloostrova. Poslední kapitola této části je zasvěcena literární tvorbě a literární kultuře středoevropské aristokracie obecně; poezii, vizuální kultuře štambuchů, překladům, krásné literatuře, dopisům a deníkům

Clary-Aldringenů pak zvláště. Vizualní a literární kultura jsou zde ukázány jako široká škála možností, jak zachytit všechny fazety každodenního a svátečního života aristokracie.

Publikaci uzavírá syntetizující závěr, v němž autor překračuje horizont svého vyprávění směrem k přítomnosti a nezastavuje se ani u roku 1945...

Knihla obsahuje textové i obrazové přílohy. Z textových jistě užitečnou zjednodušenou genealogii rodu, mapku sídel a panství rodu, odhad majetku rodu knížetem Janem Clary-Aldringen z roku 1789 a finanční hodnotu majetku k roku 1807, graf návštěvnosti teplických lázní atd. Z literárních pokusů Karla-Josefa editoval M. Magne jeho fiktivní dialog o politické situaci sepsaný koncem dramatického roku 1809. Obrazová příloha pak přibližuje nejen kresby Karla-Josefa, ale i jeho ženy Luisy.

Bylo-li cílem práce M. Magna ukázat, jak si rod Clary-Aldringenů dokázal v nanejvýš rušné epoše, v době nazývané „mezi časy“, zachovat a ubránit svou legitimitu, integritu a význam, pak je třeba konstatovat, že se zdařilo vyčerpávajícím způsobem tento cíl splnit.

Navzdory rozsáhlosti publikace a bohatosti informací, které poskytuje, je její text plynulý, čtivý, místy francouzsky duchaplný. A hlavně: původních českých prací o rodu, který významně ovlivnil historii nejen západního koutu Čech, je málo a jedná se pouze o studie. Jistě by stálo za úvahu, zda by knihu, která zkoumá tento rod v širokém kontextu středoevropských a českých dějin, nebylo užitečné přeložit.

Milena Lenderová

Barbora PÁSZTOROVÁ

Metternich a německá otázka v letech 1840–1848

Plzeň, Západočeská univerzita v Plzni 2019, 195 s., ISBN 978-80-261-0831-3.

Knihla je přepracovanou verzí disertační práce obhájené na Katedře historických věd Filozofické fakulty Západočeské univerzity v Plzni. Toto pracoviště na sebe v posledních letech díky Miroslavu Šedivému opakovaně strhlo pozornost pro dynamický rozvoj oboru obecných raně moderních dějin. Šedivého dílo tematizovalo hlavně otázky mezinárodní politiky a diplomacie první poloviny 19. století. Styčným bodem s recenzovaným dílem je analýza Rýnské krize (1840–1841), ale i některé aspekty Východní otázky. Šedivého přístup k tématům potvrdil zvyšující se prestiž západočeského badatelského centra v oboru obecných dějin, který je v posledních letech poznamenán závažnými debatami o dalších perspektivách vývoje, metodologické výbavě, vazbě na pramenné studium a celkovém přínosu.

Barbora Pásztorová vstoupila na pole již v minulosti bohatě pokryté výzkumy, vždyť Klemens Metternich byl fenoménem světové politiky a po mnoho let náleží k velkým tématům historické vědy. Recenzovaná publikace dobře ukazuje, kudy vede cesta k produktivní práci na poli obecných dějin: autorka pečlivě a s širokou jazykovou kompetencí zapracovává do svého obrazu Metternicha výsledky práce zahraničních badatelů, současně je ale schopna přidat jak významné výsledky archivního studia, tak některé nové interpretace, zastupující rakouský pohled na témata německé nebo světové politiky a někdy také pohled český. Ve světle skandálu, který nedávno otřásl oborem

obecných dějin, a nepříliš šťastně vedené debaty o prý přirozené inklinaci oboru k přebírání cizích výsledků výzkumu je tento přístup produktivní a pro čtenáře odborného i laického pochopitelný.

Kniha se zaměřuje na přibližně osm let z Metternichovy bohaté kariéry a autorka se ještě snaží vyjmout z četných diplomatických akcí „starého lišáka“ rakouské a evropské diplomacie hlavně ty, které souvisí s tzv. německou otázkou. Tu si autorka definuje široce, jako „souhrn problémů, které se týkaly teritoriální, politické, hospodářské a společenské organizace území obývaných německy hovořícím obyvatelstvem.“ Německý prostor je autorkou, v souladu s majoritním pohledem autorit, chápán jako klíčový pro udržení mocenské rovnováhy, a tedy také míru v Evropě. Autorka tedy sdílí názor, u nás známý hlavně z děl britských historiků, že německé státy (německý prostor) sdružené tehdy v Německém spolku, byly jevištěm, na kterém se odehrával spor o moc a mír v Evropě. Kromě samotných německých států přitom do dění zasahovaly také četné zainteresované německé mocnosti a také samozřejmě lidová hnutí, v tomto případě hlavně hnutí nacionální. Na tomto interpretačním poli Pásztorová provádí čtenáře sérií událostí a krizí, vymezujících politickou restrukturalizaci německého prostoru z hlediska moci, představ o identitě atd. Přístup autorky je přitom primárně orientován na dějiny diplomacie a z tohoto prostředí pochází také velká většina pramenů.

Přínos autorčina výzkumu lze nahlížet z různých úhlů pohledu. Řada jejích interpretací je v českém prostředí neznámá či málo známá, především hodnocení Metternichova úsilí o zvládnutí šlesvicko-holštýnské krize nebo mezinárodní souvislosti občanské války ve Švýcarsku (1847). Metternichova role v nich byla závažná. Zvláště v případě švýcarské občanské války lze hovořit o prologu velkých změn v německém prostoru, které nakonec smetly i samého Metternicha. Autorka má tendenci Metternichovo jednání vysvětlovat s pochopením a shovívavostí, kterou před lety v českém prostředí čtenáře překvapila některá překladová díla britských badatelů. Ta na místo Metternicha jako novodobého Machiavelliho, mistra zákulisních jednání, ale také utlačovatele a symbolu konzervativního předběžnového režimu představila pána na Kynžvartu jako velkého evropského státníka. Ten poměrně úspěšně dokázal hrát velmi vysokou hru s nevalnými kartami, kterých se mu dostalo v podobě Rakouska se zanedbanou armádou a nízkou výkonností hospodářství.

Metternich je podle Pásztorové velikánem evropské politiky, sledujícím blaho kontinentu v podobě míru – což se nevylučovalo s jeho rolí rakouského státníka, protože chřadnoucí říše mír potřebovala více než jiní. Pásztorová se silně vymezuje právě proti pojetí Metternicha jako rakouského politika, sledujícího na mezinárodním kolbišti omezené rakouské zájmy. Snad právě tady lze hledat největší devizu jejího díla vůči zahraničnímu prostředí. Autorka svoji tezi o Evropanu Metternichovi důsledněji než britští badatelé podpírá výzkumem v rakouském Státním archivu, přičemž významné rešerše konala také v archivech bývalých menších německých států a v Kodani. Autorka se nezdráhá ukázat čtenáři i hospodářskou extenzi Metternichovy německé politiky v podobě jeho zájmu o možnosti revize postavení Rakouska mimo Německý celní spolek a některé koncepční diplomatické protitahy, které se kníže odhodlával učinit v této věci.

Dílo je výsledkem práce mladé, zjevně talentované badatelky a jako takové je v těžké situaci, protože nutně bude směřovat do mezinárodní kompetice (po rozšíření a překladu do světového jazyka), kde přirozeně narazí na komplexnější interpretace Metternichova života a díla. Autorka si však je limitů svého přístupu vědoma. Čas od času totiž naznačuje svůj problém s přílišnou vazbou výzkumu na tzv. německou otázku. Metternichův zájem o evropskou politiku byl totiž mnohem širší, německý prostor byl pouze jednou z šachovnic, na kterých hrál své diplomatické hry. Patrně ještě větší důležitost je třeba ve sledované době přičíst italskému prostoru, kam zřejmě směřovala hlavní pozornost knížete. Především v hospodářsky orientovaných analýzách reflektuje Pásztorová i druhý limit: Metternich dobře věděl, že bez revize hospodářské politiky Rakouska nebude možné obstát v měnících se poměrech v německém prostoru, ale současně byla hospodářská politika říše vždy tak trochu mimo dosah jeho vlivu a zůstávala předmětem střetů rivalizujících skupin ve Vídni. K jejich bližší analýze není recenzované dílo určeno.

Zatímco předchozí připomínky nelze brát příliš vážně, protože prostě disertační projekt nemůže obsáhnout tolik aspektů přebohaté činnosti Klemense Metternicha, v jednom bodě je třeba být na autorku náročnější. Jde o příliš stručné ohledání způsobu myšlení starého knížete, kterého analýza Pásztorové zastihla v až pokročilém věku. Již to nebyla osobnost na vrcholu sil, kdy se střetl s Napoleonem, ale podle autorky „unavený a rozčarovaný sedmdesátník“, dokonce – a tady se asi mnozí čtenáři zarazí – prý „ve stádiu fyzického rozkladu“.

Zatímco obálka knihy s portrétem knížete na vrcholu sil navozuje dojem dynamického a kreativního diplomata, lva salónů a mistra kuloárních jednání, realita čtyřicátých let byla dosti odlišná: Metternichovi ve vysokém věku slábnul sluch, zhoršovala se artikulace, bylo znát celkové vyčerpání a zpomalení jeho reakcí. O proměně způsobu jeho myšlení se ale mnoho nedozvídáme, pohled na knížete je v tomto směru až příliš statický a málo ukotvený v jeho zkušenostech ze zápasu s předchozími protivníky. Proměna mentální mapy někdejšího Napoleonova protihráče a ochránce Rakouska a Evropy před válkychtivou „korsickou bestii“ a později symbolu antiliberální politiky by si zasloužila pečlivější interpretaci.

Knihy stojí za přečtení. Posouvá hranice našeho poznání osobnosti současně veliké i kontroverzní. Navíc s překvapivě aktuálním poselstvím životního díla. Starobylý obor obecných dějin a dějin diplomacie má v Plzni nadějnou pokračovatelku.

Lukáš Fasora

Martin ZÜCKERT – Heidi HEIN-KIRCHER (eds.)

Migration and Landscape Transformation.

Changes in Central and Eastern Europe in the 19th and 20th Century

Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht 2016, 204 s., ISBN 978-3-525-37313-2.

Recenzovaná publikace představuje nové pohledy na historickou krajinu střední a východní Evropy. Jednotlivé studie byly poprvé prezentovány na konferenci *Migration und Landschaftswandel. Veränderungen in der Kulturlandschaft in Ostmitteleuropa im 19. und 20. Jahrhundert* v Mnichově v roce 2014 s cílem poukázat mimo jiné na skutečnost, že environmentální otázky jsou v historiografii složitým, ale potřebným tématem.

Kniha obsahuje kromě předmluvy (Martin Zückert a Heidi Hein-Kircher) úvodní, teoreticko-metodologický vstup Martina Zückerta a osm příspěvků, seskupených ve třech oddílech. První je věnovaný nucené (programové, plánované) migraci a jejímu vlivu na krajinné změny (autoři Tadeusz Janicki a Máté Tamáska). Druhý se zabývá činností migrantů jako původců krajinných změn (Volodymyr Kulikov, Ajvar Jürgenson, Ondřej Daniel), třetí analyzuje vnímání krajiny a formy jeho interpretace očima migrantů.

V předmluvě editoři knihy Martin Zückert a Heidi Hein-Kircher zmínili současné existující velké krajinné změny jako důsledek činnosti společnosti v 19. a 20. století. Industrializace (i v zemědělství), dopravní revoluce a urbanizace patřily k hlavním hybatelům převratných změn. Jiným faktorem byly idealizované pohledy na chování člověka, jehož následkem byla poškozená nebo naopak intaktní příroda. Během migračních vln noví obyvatelé v zájmových regionech střední a východní Evropy přizpůsobovali krajinu svému životnímu stylu a způsobu hospodaření (*land use*). Velmi často se tyto procesy realizovaly pod silným vlivem státu, státního ekonomického plánování a dobových platných zákonů. Silné migrace znamenaly po druhé světové válce počátek intenzivní exploatace a kolektivizace krajiny. Na mnoha místech však zároveň docházelo k postupnému úbytku obyvatelstva s následující nízkou hustotou osídlení, ke snížení zemědělské produkce a k zalesňování zemědělské půdy. Vojenská hraniční pásma se po roce 1989 na mnoha místech změnila v přírodní parky.

Martin Zückert uvedl svůj příspěvek „Migration and Landscape. Intentional Change and the Long-Term Transformation of Cultural Areas in East Central Europe“ myšlenkou o nestálosti pojmu krajina v současném životě společnosti, jeho pestrosti a různorodosti, zejména z hlediska kategorií a kritérií, jimiž je na krajinu nahlíženo. Mezi tato hlediska patří dle autora i postoje a ideologie dobových politických režimů, transformované např. do termínu „kvetoucí socialistická krajina“. Soudobé posuzování typů krajín se dle Zückerta řídí nejen probíhajícími procesy (urbanizace, industrializace aj.), ale též teoriemi o ideálních krajinách.

Zückert podal rovněž stručný přehled bádání: shrnul vybrané pohledy geografů, sociologů a etnologů na strukturalizaci a typologii krajín, zmínil i několik českých prací. Je však zřejmé, že téma krajinných změn střední a východní Evropy ve 20. století, vycházejících z politických a ekonomických rozhodnutí, je prozatím v mezinárodním vědeckém prostoru na úrovni dílčích, navzájem nekonvenujících sond. Autor se dále zamýšlel nad obecnými postuláty vzájemného vztahu migrací a krajiny a konstatoval, že středovýchodní Evropa (*East Central Europe* – jedná se o geopolitický termín, označující země bývalého východního bloku) je regionem, kde se migrační vlny, ovlivněné politickými událostmi a vládnoucími režimy, výrazně promítly do proměny kulturních krajín.

Poukázal též na negativa cíleného počestění českého pohraničí po roce 1945, obývaného převážně německou menšinou, vysídlenou po druhé světové válce. Změna se odrazila také v problematice zeměpisných jmen; spočívala v jejich převodu do úřední řeči příslušné země, v tomto případě do češtiny (na slovenskomadžarském pohraničí do slovenštiny apod.) a souvisela se standardizací zeměpisného názvosloví obecně, zahájenou v Československu již po první světové válce. (Německá zeměpisná jména nejen

v českoněmeckém pohraničí byla a jsou předmětem studií historické toponomastiky a dalších oborů.)¹ Závěrem Zückert konstatoval, že transformace krajiny vlivem migrací, jejich příčiny a důsledky patří k významným tématům soudobé historiografie, geografie, sociologie a dalších příbuzných disciplín. Přetvořené krajiny by měly být rovněž vnímány jako předmět dokumentace, analýzy a zachrany specifického kulturního dědictví.

V prvním oddílu publikace otevřel problematiku nucených migrací a jejich vlivu na krajinu Tadeusz Janicki (univerzita Poznaň) v kapitole „Wartheland as a ‚Mustergau‘“. Koncepce zbudování vzorového regionu v okolí města Warty, území, připojeného po vypuknutí druhé světové války k Německé říši, kde mělo obyvatelstvo žít v souladu s přírodou, měla být prvním příkladem germanizace včetně plánovitého přetváření krajiny pod vlivem nacistické ideologie. Náročný úkol byl svěřený Arthurovi Greiserovi a župa se měla stát modelovou ukázkou obdobných řešení v Říši. Kromě změny v národnostní struktuře regionu ve prospěch německého živlu bylo třeba upravit i krajinu včetně zavádění plodin, pěstovaných v Německu, výrazného zvětšení zelených ploch (zalesňování) a implementace německých zeměpisných jmen, folklórních prvků a symbolů do městských i vesnických sídel. Precizně připravená koncepce „Mustergau“ však mezi německým obyvatelstvem nenalezla takovou odezvu, jak se očekávalo.²

Maté Tamáska (univerzita Vác) se v kapitole „The Manorial Village, Garden Hungary and the Socialist Large Estate. The Landscape of the New Villages after the 1945 Hungarian Land Reform“ zaměřil na transformaci maďarské venkovské krajiny po roce 1945, související s pozemkovou reformou.³ Proměny vesnických sídel a jejich struktury byly dle autora zahájeny již v 18. století. Etapu po roce 1945 považuje autor za jednu – specifickou – fázi těchto změn, zejména s ohledem na restrukturalizaci velkého pozemkového vlastnictví a statků střední velikosti. Nucená inspirace sovětským vzorem sehrála negativní roli ve struktuře krajiny i v produktivitě zemědělství. Přesto se v krajině dochovaly relikty historických krajinných prvků, obklopené novou výstavbou (těž v poslední době v rámci suburbanizačních procesů s projevem městského života) a scelenými polnostmi.⁴

- 1 Jiří ČERMÁK, *Dosavadní práce komise pro revisi pomístního názvosloví při Národní radě badatelské a standardní mapa názvoslovná*, Sborník Československé společnosti zeměpisné 39, 1933, s. 117; Antonín PROFOUS, *Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny*, 4 sv., Praha 1954–1957, 5. sv. Jan SVOBODA – Vladimír ŠMILAUER, Praha 1960; Ladislav HOSÁK – Rudolf ŠRÁMEK, *Místní jména na Moravě a ve Slezsku*, I, II, Praha 1970, 1980; Ivan LUTTERER – Rudolf ŠRÁMEK, *Zeměpisná jména v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Havlíčkův Brod 1997 aj.
- 2 Srov. též Tadeusz JANICKI, *Wies w Kraju Warty 1939–1945*, Poznaň 1996; TÝŽ, *Zalesienie jako element germanizacji krajobrazu kraju Warty (1939 - 1945)*, *Studia i Materiały Ośrodka Kultury Leśnej* 11, 2012, s. 89–108.
- 3 Maté Tamáska se v roce 2018 účastnil konference „Evropa před novými výzvami, Národnostní menšiny ve střední a východní Evropě v letech 1918–1940“ (Český Těšín, 13.–14. duben 2018), kde přednesl zajímavé téma „Bata-modern“ and „Bourgeois Heritage“: Discourses among Hungarian Intellectuals about the Architecture Trends in (Czech)-Slovakia 1919–1939, svědčící o jeho širokém výzkumném záběru.
- 4 Autor se rovněž zabývá problematikou velkoměstských metropolí, např. Maté TAMÁSKA, *Donau Metropolen, Wien Budapest, Stadträume der Gründerzeit*, Salzburg – Wien 2015.

Druhá část knihy se třemi kapitolami je věnována vlivu migrací na proměny krajiny. Volodymyr Kulikov (univerzita Charkov, Center of Urban History of East Central Europe, Budapešť) se zabýval industrializací a transformací krajiny v okolí Donbasu na přelomu 19. a 20. století. Industrializace venkovské krajiny střední a východní Evropy včetně Ukrajiny je stále v centru autorovy pozornosti. Ve sledovaném období expandovaly do venkovské krajiny nové průmyslové závody a orientace na průmysl změnila také strukturu obyvatelstva a jeho prudký nárůst ve městech. Industrializační procesy se odrazily i v dobovém umění a poezii.

Téma ideální a skutečné krajiny („Ideal and Real Landscapes. On the Landscape-Changing Strategies of the Estonian Settlers in Siberia“) zaujalo Ajvara Jürgensona (univerzita Tallinn). Sledoval migraci obyvatel Estonska na Sibiř v průběhu 19. století a její demografické, sociální a kulturní aspekty. Carské Rusko začalo intenzivně kolonizovat jižní oblasti Sibiře a Dálný východ, zároveň migranti z Estonska usilovali s ohledem na silný nárůst obyvatel a s ním i zvětšující se chudoby o zlepšení životních podmínek přesídlením do nových regionů. Pokoušeli se přitom implementovat do zcela odlišné krajiny původní životní styl včetně sídelních struktur a etnologických prvků. Nabízí se zde srovnání s ideou Mustergau Wartheland ve smyslu přenosu původních zvyklostí a folklóru migrantů, který se nepodařilo zcela uskutečnit.

Ondřej Daniel (Univerzita Karlova, Praha) se zabývá mimo jiné migrační problematikou bývalé Jugoslávie.⁵ V kapitole „From Golden Plains through Black Mountains to the Silver Sea. The Nostalgic Spaces Described by Migrants from the Former Yugoslavia“ poukázal na nostalgické, idealizované vnímání „opuštěné vlasti“, které si ekonomičtí migranti vytvářeli po odchodu z Jugoslávie. Kolektivní paměť míst úzce souvisí s touto problematikou. Jedním z příkladů je obraz Srbska jako země plné zeleně, kamenných domů s červenými střechami, s řekami a pastýři, vyprávěný autorovi v Paříži srbským emigrantem.

Robert Keményfi z univerzity v Debrecíně se věnoval „pojmu národní krajiny“ ve střední Evropě („Filling/Charging the Land(scape) symbolically. The Notion of a National Land(scape) in Central Europe“). „Národní krajiny“ jako odraz národnostního uvědomování vznikají především v mysli obyvatel, spjatých s krajinou ve smyslu domova určitého národa. Následně jsou přijímány jako atributy národního života a promítány do uměleckých děl, literatury a poezie. Pokud bychom tento pojem aplikovali na české země, nepochybně se národní krajiny odrážejí mimo jiné v mnohasvazkovém díle Ottových Čech, opěvujících českou krajinu s jejími národními a historickými symboly.⁶ V českém prostoru lze zmínit i vznik a utváření regionů historické paměti (Podblanicko, Chodsko, Podřipsko aj.).

Krajinu Východních Prus a její odraz v německých, polských, ruských a litevských, převážně geografických pracích z 20. a počátku 21. století, sledovala Stephanie Zloch (TU Dresden), k jejímž odborným zájmům patří migrační procesy a změny, které následují.

5 Např. Ondřej DANIEL, Gastarbajteri: Rethinking Yugoslav Economic Migrations Toward European North-West, Transnationalism and Popular Culture, in KLUSÁKOVÁ, L., ELLIS, S. (eds.) *Imagining Frontiers, Contesting Identities*, Pisa 2007, p. 277–302.

6 Čechy. Společnou práci spisovatelův a umělců českých vedou František Adolf ŠUBERT a František Adolf BOROVSÝ, Praha 1883–1908.

Pracovala s termínem mentální mapa podobně jako Robert Keményfi. Konstatovala, že migrace po druhé světové válce přispěly k rozdílnému vnímání Východních Prus a nastavily možnosti nových narativů.

Karolína Pauknerová (Univerzita Karlova, Praha) a Jiří Woitsch (Akademie věd ČR, Praha) zvolili za téma paměť krajiny v západočeském pohraničí na příkladu Tachovska („Educational Trails as Agents of Landscape Memory in a Western Bohemian Border Region“). Studovaný mikroregion byl poznamenán vysídlením Čechů po mnichovské dohodě, Němců po druhé světové válce i vznikem tzv. Železné opony. V současné době se na Tachovsku nachází naučnými stezkami protkaná chráněná krajinná oblast Český les. Její návštěvníci se zde mohou seznámit s historickými kořeny regionu a jejich uchováním jako kulturního dědictví a paměti míst.

Recenzovaná kolektivní publikace je pro studium novověkých historických krajin přínosem především z pohledu koncepčního a problémového - kladením nových, neotřelých otázek, hledáním odpovědí, časovým záběrem především na 20. století. Vliv rozsáhlých, převážně nucených migrací a s nimi spjatá cílená krajinotvorba ve střední a východní Evropě, pojmy „národní krajina“ nebo „ideální a skutečná krajina“ a další řešená témata dosud nebyla tímto způsobem komplexněji nahlížena. Jednotlivé kapitoly proto mohou být inspirací k rozsáhlejšímu, obdobně zaměřenému výzkumu. Po stránce metodologické se autoři drželi standardů historické a historicko-geografické práce.

Eva Semotanová

Jaroslav HRDLIČKA – Jan Blahoslav LÁŠEK (edd.)

Paměti Vlastimila Kybala. Díl II

(= Deus et gentes, sv. 24)

Praha – Chomutov, L. Marek 2020, 824 s., ISBN 978-80-87127-55-1.

Rozsáhlé paměti historika a diplomata Vlastimila Kybala (1880–1958) podávají pozoruhodné svědectví o životě osobnosti, která se v první polovině 20. století ojedinělým způsobem pohybovala mezi českým prostředím a druhým (duchovním) domovem v románských zemích od Itálie po Latinskou Ameriku. Jako exulant v USA Kybal sepsal své vzpomínky bez valné naděje na jejich kompletní vydání. Podmínky pro takový ediční podnik vznikly teprve na počátku 21. století, kdy se jich ujali dva historici působící na Husitské teologické fakultě Univerzity Karlovy v Praze – tamní profesor Jan Blahoslav Lášek a celoživotní badatel o Kybalově životě a díle, jeho životopisec Jaroslav Hrdlička. S odstupem osmi let od podstatně menšího prvního svazku (2012) vyšel nyní druhý díl, který bezpochyby upoutá zájem historiků diplomacie a mezinárodních vztahů, jimž je v knize věnováno daleko nejvíce místa. Neměla by však zaniknout ani méně nápadná stránka Pamětí, která se týká dějin historiografie a historických institucí, a to především v Římě, kde Kybal autoritou vyslance podpořil budování Československého historického ústavu a snažil se zvýraznit českou přítomnost ve Věčném městě. Právě k této stránce Pamětí se soustřeďuje přítomný text.

Zatímco první díl pojednává o Kybalových studiích a o jeho výzkumném působení v římském Istituto Austriaco di Studi Storici,¹ druhý díl je věnován jeho činnosti v diplomatických službách Československé republiky v Itálii (1920–1925), poté v Brazílii a Argentíně (1925–1927), ve Španělsku a Portugalsku (1927–1933), v Mexiku a Střední Americe (1935–1939). Jelikož Kybal po okupaci Československa nacistickým Německem odmítl kapitulovat, stal se exulantem a zbytek života strávil v Americe. Popis činnosti v USA, kde se snažil napomoci k obnovení samostatnosti Československa, tvoří v pamětech již jen poměrně stručný epilog, neboť choroba na sklonku života autorovi nedovolila, aby své memoáry dovedl za rok 1943.

Kybalovy Paměti jsou vskutku jedinečným dílem člověka, který měl dokonalou průpravu v historickém řemesle, literární nadání a zároveň mnohaleté zkušenosti diplomata. Psal je na sklonku života, kdy již získal odstup od každodenní diplomatické rutiny a mohl události, které prožil, i osobnosti, jež poznal, hodnotit s nadhledem. Zároveň však zůstal historikem, který cílevědomě vytváří dokument o minulé době a snaží se zachovat její postupně se měnící obraz. Kybal vycházel z deníkových záznamů, proto se jeho chronologicky uspořádané vyprávění opírá o přesná data a hlavně o záznam dobových názorů osobností, s nimiž jednal – od hlav států přes diplomaty a jiné politiky až po intelektuály různého zaměření. Zásadně se liší od vzpomínek těch osobností, které se spoléhaly na svou paměť a tvořily memoáry spíše anekdotického než faktografického rázu. Zároveň nejde o apologii vlastní činnosti, neboť Kybal vystupuje spíše jako aktivní pozorovatel než jako stylizovaná centrální postava děje. Odtud plyne mimořádná pramenná hodnota díla.

Rozsáhlá a mnohotvárná materie pamětí si zaslouží detailní pozornost specialistů. Zde si povšimneme první části pamětí, nazvané *Římská mise 1920–1925*. Kybal zahájil svou vyslaneckou činnost v Římě v lednu 1920, a to – jak sám píše – jako nováček v oboru diplomacie, navíc zastupující teprve nedávno zrozený československý stát, budující svá zahraniční zastupitelství. Hluboké humanitní vzdělání, zkušenosti zcestovalého univerzitního profesora a výborná znalost několika jazyků mu toto postavení usnadňovaly. Jeho společenské postavení posilovala také oddaná manželka, mexická malířka Anita Saenz-Kybal, která mu otvírala dveře do hispánského diplomatického okruhu a tím i zpětně do vyšších vrstev italské společnosti.

S touto výbavou se Vlastimil Kybal vcelku suverénně pohyboval ve světě politiky a mohl zaznamenávat názory a postoje (zejména k Československé republice a střední Evropě), jež poznával v prostředí italské královské rodiny, vlády, ministerstva zahraničních věcí, mezi politiky a novináři. Uvědomoval si složitost vztahu mezi Itálií jakožto jednou z ambiciózních evropských mocností a mladým státem – proměnlivého vztahu, v němž hrál podstatnou roli postoj Itálie k Francii, Německu, Rakousku a Maďarsku, stejně jako k státu Jihoslovanů a k otázce Jadranu.

Vlastimil Kybal byl jako vyslanec plně loajální československé vládě včetně ministra zahraničních věcí Edvarda Beneše, i když se s ním mnohdy názorově rozcházel. Právě

1 Podrobněji jsem o prvním dílu pojednal v recenzi *La ricerca storica ceca nella Roma dell' inizio del XX secolo: Paměti Vlastimila Kybala I* (Praha – Chomutov 2012), Bollettino dell' Istituto Storico Ceco di Roma 8, 2012, s. 146–148.

z tohoto hlediska jsou zajímavé jeho komentáře k vývoji vnitřní a zahraniční politiky Itálie po první světové válce a zvláště po nástupu Mussoliniho. Totéž platí o charakteristice československé politiky a jejích nedostatcích, jež viděl v jednostranné orientaci na Francii a v nedocenění klíčových postav předmussoliniovské Itálie, například úlohy bývalého ministerského předsedy Vittoria Orlanda při vzniku Československa.

Kybal zachycoval názory italských představitelů rovněž na hospodářský potenciál Československa a na jeho kulturní úroveň. Stal se prostředníkem při seznamování italské veřejnosti s českou hudbou a výtvarným uměním. Jako člověk zasvěcený do zákulisí kulturní politiky zaznamenal nejen úspěchy, ale i nezdary chystaných kulturních podniků. Sledoval obtíže při prosazování téměř neznámého slovanského národa v tradičním italském prostředí, vzájemnou konkurenci umělců a někdy i jejich nepřipravenost k vystoupení před zhýčkaným publikem. Viděl, jak rychle na italské straně mizely určité výchozí sympatie, vázané na vystoupení československých legionářů proti habsburské monarchii a spjaté s charismatickou osobností Milana Rastislava Štefánika. Plnou oporu vyslanec nezískal ani v oficiální organizaci Lega Italo-Cecoslovacca, v níž se silně uplatňovaly nacionalistické a poté fašistické názory.

I v postavení diplomata zůstával Kybal vědcem, který hojně publikoval práce o italských dějinách a italsko-československých vztazích. Využíval svého postavení ke snaze navázat kontakty s italskými univerzitami, mj. při uplatnění slavistické tematiky na univerzitě v Padově. I když z konkurenčních důvodů nechoval vřelé vztahy ke kolegovi, dalšímu profesoru historie na pražské univerzitě Kamilu Kroftovi, který byl v téže době československým vyslancem při Svatém stolci, stejně jako on podporoval snahu o zakotvení českých vědců ve Věčném městě.

Kybalovy memoáry podávají cennou faktografii ke snahám o vybudování Československé akademie v Římě, která měla být základnou pro historiky, archeology, umělce a literáty přicházející za studiem a výzkumem z Československa. Dojednal s římským starostou Filippo Cremonesim darování pozemku o výměře 3100 m², a to na velice prestižním místě ve Valle Giulia, hned vedle Britské akademie. Smlouva z roku 1923 stanovila ovšem podmínku postavení budovy akademie do pěti let, která – i vlivem předčasného odchodu V. Kybala z Itálie – bohužel nebyla nikdy splněna. Nezdarem skončila také snaha vybudovat v areálu Villy Borghese velký pomník československých legionářů, kteří po boku Italů bojovali proti habsburské monarchii. Ve snaze zvýraznit české stopy v Římě dosáhl Kybal úspěchu alespoň v tom, že na domě, v němž roku 1891 zemřela významná představitelka české filantropie Marie Riegrová-Palacká, dcera Františka Palackého a manželka Františka Ladislava Riegra, byla v dubnu 1924 odhalena pamětní deska.²

Vlastimil Kybal popsal rovněž snahu o podporu nově vznikajícího Československého historického ústavu v Římě (otevřeného roku 1923), jemuž chtěl původně dát širší „slovanský“ rámec. Jednání o instituci, v níž by vedle Čechů zaujímalí ústřední postavení také Poláci, vyznělo však do ztracena; Kybal se musel spokojit se sdělením polské strany, že

2 Dokumentární vyobrazení desky (vytvořil ji italský sochař Vito Pardo) na domě č. 29 v ulici Via Marianna Dionigi poblíž Piazza Cavour: Jana KOUDELKOVÁ, *Česká zastavení v Římě*, Praha 2000, s. 40.

bude do Říma pouze vysílat jednotlivé badatele, tedy že zůstane na úrovni polské historické expedice z přelomu 19. a 20. století. Ve skutečnosti měli Poláci pochopitelně zájem na vybudování vlastního ústavu, který také roku 1927 otevřeli; šlo o realistické rozhodnutí, neboť i všechny ostatní zahraniční ústavy v Římě vznikaly na principu jednoho státu, nikoli skupiny států jazykově či teritoriálně blízkých (ostatně na počátku dvacátých let se nenaplnila ani snaha Rakouského ústavu, aby jeho knihovna byla nadále budována jako společná badatelská základna pro nástupnické státy někdejší monarchie). Idea Slovanského historického ústavu v Římě dokládá, že některé Kybalovy podněty nebraly dostatečně v úvahu pragmatické zájmy států a vlád, čímž se vymykaly tehdejšímu, ale i dnešním možnostem.

V jednom ohledu byl však tento historik-diplomat nesporně úspěšný. V jednání s Ludwigem von Pastorem, který i po roce 1918 zůstával směrodatnou osobností Rakouského ústavu, získal Kybal do autorského vlastnictví svou ediční dokumentaci k vestfálskému míru, kterou zpracovával v Římě před první světovou válkou. Podařilo se mu dohodnout s knížecí rodinou Chigi, že mohutná edice *La nunziatura di Fabio Chigi* bude dokončena a vydána; s velkým časovým odstupem (v letech 1943–1946) se to skutečně podařilo.³ A tak vlastně nejtrvalejšími výsledky historikova působení na diplomatickém postu byly evropsky významné publikace pramenů – jednak vlastní dílo Kybalovo, jednak práce stipendistů Československého historického ústavu v Římě, vtělené do započaté edice *Epistulae et acta nuntiorum apostolicorum apud imperatorem*.

Druhý díl pamětí Vlastimila Kybala má mnohostrannou vypovídací hodnotu. Ocení ho především historici diplomacie a mezinárodních vztahů, pravděpodobně také badatelé romanistického a iberoamerikanistického zaměření. Má však nepominutelný význam i pro dějiny historiografie, kulturní politiky prvorepublikového Československa a pro studium dalších témat. Pramennou hodnotu díla zvyšuje podrobný komentář, který doplňuje nebo vysvětluje Kybalův výklad. Editoři v něm prokázali velmi důkladnou znalost tematiky, o níž se v Pamětech píše, a přinesli komplementární faktografii, založenou na rozsáhlém výzkumu. Zvládli při tom dobovou žurnalistiku, ale také Kybalovu písemnou pozůstalost a zvláště jeho korespondenci, stejně jako dokumentaci československého ministerstva zahraničí a další prameny. Výrazně se tu uplatnily výsledky heuristické práce Jaroslava Hrdličky, pro něhož se stal Vlastimil Kybal předmětem mnohaletého bádání.⁴ Nebylo by účelné na tomto místě upozorňovat na drobná nedopatření či zdůrazňovat, že by čtenář uvítal chybějící soupis pramenů, souhrnnou bibliografii a resumé.

Závěrem stačí říci, že jde o velmi cennou edici, která má z hlediska mezinárodního bádání jen jednu nevýhodu: celý text širokého interkontinentálního dosahu je napsán v češtině a při jeho rozsahu lze těžko předpokládat, že by mohl být vydán v překladu do některého kongresového jazyka. Zůstane tedy dostupný pouze badatelům, kteří dokáží překonat tuto bariéru. Čeští historici však získávají neobyčejně záslužnou a v mnoha ohledech inspirativní publikaci.

Jaroslav Pánek

3 Vlastimil KYBAL – Giovanni Incisa della ROCCHETTA (edd.), *La nunziatura di Fabio Chigi, I/1–2 (1640–1651)*, Roma 1943, 1946, XXXI + 1208 s.

4 Srov. monografie Jaroslav HRDLÍČKA, *Vlastimil Kybal a Univerzita Karlova*, Chomutov 1997; TÝŽ, *Hus a busistství v díle Vlastimila Kybala*, Praha 1999.

Markéta FORMANOVÁ – Zdeněk KUCHYŇKA –
Elisabeth WALSH-SPÁČILOVÁ – David FUCHS

*Ztracené dioráma. Příběh unikátního československého exponátu
na Světové výstavě v New Yorku v roce 1939 / The lost diorama.*

The story of a unique Czechoslovak exhibit at the 1939 world's fair in New York City
Plzeň, Západočeské muzeum 2019, 137 s., ISBN 978-80-7247-160-7.

Předkládaná dvojjazyčná publikace, výsledek projektu týmu historiků ze Západočeského muzea v Plzni, líčí méně známou událost o československé účasti na Světové výstavě v New Yorku v roce 1939 v pohnutých dobách mnichovské krize a nastupující druhé světové války. Jedná se o další příklad vlivu postmoderního metodologického obratu k empatickým lidským příběhům a snahy současné historiografie navrátit minulosti její původní význam prostřednictvím věrné rekonstrukce minulých multiperspektivních životních příběhů na základě subjektivního vnímání a interpretace z pohledu „hrdinů“. Malé dějiny jednoho výstavního exponátu a jeho aktérů jsou zde líčeny na pozadí běhu velkých historických událostí a mají poukázat na statečnost a obětavost jedinců ve stínu politického dění, o čemž svědčí také věnování autorů v úvodu knihy (s. 5).

Příběh československého dioramatu *Inaugurace George Washingtona v New Yorku* je zasazen do kontextu okolností a širších souvislostí, spojených s účastí Československa na americké výstavě, jejichž bližší osvětlení je náplní první kapitoly (s. 8–45). Zajímavým způsobem se zde akcentuje problematika prezentace mnohonárodnostního státu v podmínkách ztráty státní suverenity a formujícího se Protektorátu Čechy a Morava. Reprezentativní pavilon s expozicí sklářského a textilního průmyslu a státní expozice v Budově národů měla odkazovat k bohaté umělecké tradici a zároveň poukázat na světové renomé ČSR v oblasti užitého umění a výrobků lehkého průmyslu.

Politicko-diplomatickou rovinu reprezentace v období reálného existenčního ohrožení státu a apel na krajské instituce lze pak spatřovat ve vybudování krajského koutku s československou literaturou a lidovými kroji a zřízení restaurace s typicky českou kuchyní. Tento druh reprezentace nabyt ještě na významu po přijetí Mnichovské dohody v září 1938, rozpuštění výstavního výboru po vzniku Protektorátu Čechy a Morava 15. března 1939, zastavení přípravných prací, nařízení likvidace a návratu části již odeslaných exponátů pod ironickým označením „Made in Germania“. Uskutečnění výstavy s československou účastí pod patronátem exilové reprezentace se poté stalo výrazem solidarity krajanů z New Yorku a Chicaga i starosty města New Yorku Fiorella La Guardií, který osobně intervenoval u amerických firem za převzetí přípravných stavebních prací.

31. května 1939 nakonec došlo ke slavnostnímu otevření pavilonu za masové účasti předních amerických deníků, politické i laické veřejnosti (Edvard Beneš, generální komisař výstavy Georg Whalen, výstavní komisař Jiří Jaromír Janeček ad.). I přes slavnostní ráz však nešlo ignorovat neutěšenou domácí i mezinárodní politickou situaci a obavy z dalšího vývoje, kterou vyjadřovala vlajka před pavilonem na půl žerdi, socha „Modlíci se Tereza“ či sousoší „zákeřného“ útoku pardála na „nevinnou“ laň. „Memento ztracené samostatnosti Československa“ (s. 5) a symbolické odkazy na slavnou éru českých dějin představovaly

znaky historických zemí, heslo „Pravda vítězí“, výjevy s tematikou českých středověkých panovníků, replika korunovačních klenotů nebo Masarykova busta ve vstupní hale.

Autoři reflektují umístění československého pavilonu na „čestném“ místě mezi „monumentálním“ pavilonem SSSR a „minimalistickým“ pavilonem Japonska. To vypovídalo o významném diplomatickém i hospodářském postavení prvorepublikového ČSR na mezinárodní scéně. Architekturu i vybavení samotného pavilonu můžeme nahlížet, obdobně jako pavilon na Světové výstavě EXPO 1958 v Bruselu, jako symbol a vývozní artikl toho nejlepšího prvorepublikového užitého umění osobností generace narozených okolo roku 1900 – ať už architektů, studujících na ČVUT a AVU v ateliérech profesorů Jana Kotěry a Josefa Gočára (Kamil Roškot, Vladimír Grégr, Josef Karel Říha), výtvarníků, studujících na UMPRUMu nebo AVU v ateliérech profesorů Josefa Mařatky a Bohumila Kafky (Václav Fiala, Minka Podhajská, Václav Nejtek), nebo „osvícených“ podnikatelů a diplomatů (Hugo Vavrečka, Jindřich Waldes, Jan Antonín Baťa), kteří ve své profesní kariéře překročili rámec československého prostoru a kteří celou výstavu pojímali jako „hold národu, jeho dobré pověsti a hlavně českému umění“ (s. 48).

Jako ilustrace celého příběhu československé účasti na Světové výstavě slouží dioráma *Inaugurace George Washingtona*, kterému je věnována druhá kapitola knihy (s. 47–102). Dioráma mělo připomínat světoznámou a ryze českou tradici tvorby lidových betlémů a zároveň zatraktivnit pavilon běžným návštěvníkům, především rodinám s dětmi. Autoři popisují věrné zobrazení celé události díky přesně zachycené architektuře dobového New Yorku a detailnímu zpracování postav týmem výtvarníků okolo Václava Fialy a Minky Podhajské. Dále se věnují jeho prezentaci v ČSR a posléze v USA, a jeho neznámému osudu po skončení výstavy, kdy i přes pátrání výzkumníků Muzea loutek v Plzni jeho „stopy mizí“ (s. 78). Třetí kapitola (s. 84–115) obsahuje stručně pojaté medailonky hlavních aktérů příběhu, závěrečné shrnutí je pouze v angličtině.

Seznam obrazových příloh, výběr z bibliografie i seznam spolupracujících institucí, uvedených v závěru knihy, dokládá bohatou pramennou základnu. Výzkum se opírá o písemné a obrazové prameny, které lze rozdělit zhruba do tří skupin. Za prvé se jedná o prameny osobních pozůstalostí aktérů výstavy české i americké provenience (Jiří Jaromír Janeček, Václav Fiala, Fiorella La Guardia ad.). Dále jde o prameny institucí české provenience (Národní archiv, Archiv Národní galerie, Sládečkovu vlastivědné muzeum v Kladně ad.), za třetí o prameny institucí americké provenience (The New York Public Library, NY City Municipal Archives, Queens Museum ad.).

Cenným zdrojem informací k dioramatu i k celkové atmosféře přípravy výstavy se staly podrobné rešerše domácího i zahraničního tisku: Národní listy, Lidové noviny, Polední list, Nový večerník, Venkov, Svoboda, emigrantský časopis Svornost (Chicago) ad. Kniha je opatřena četnými přílohami v podobě ilustrací, portrétů a faksimilií, které zabírají podstatnou část knihy a občas znesnadňují přehlednost a orientaci čtenáře v textu. Zajímavým aspektem je grafická úprava dvojbarevného fontu písma červené pro český text a modré pro anglický text na bílém pozadí, evokující národní barvy, a používání černé barvy pro orámování fotografií a komentářů a u medailonů osobností. Vizualní podoba publikace je výsledkem spolupráce s Fakultou designu a umění Ladislava Sutnara v Plzni

[mimochodem Sutnar se sám jako grafik a designer podílel na budování československé expozice v Budově národů, pozn. aut.] a velkou měrou toto dílo zatraktivňuje a rozšiřuje okruh potenciálních čtenářů o běžné návštěvníky plzeňského muzea, kteří by se chtěli o tomto fenoménu dozvědět více.

Tomáš Korbel

James Mace WARD

Jozef Tiso. Kněz, politik, kolaborant

Praha, Slovart 2018, 416 s., ISBN 978-80-7391-875-0.

Pro žádného Čecha není sice kněz a prezident válečné Slovenské republiky Jozef Tiso (1887–1947) hrdinou, ale pro většinu Čechů je už dnes osobou irelevantní. Je to člověk včerejška, který už dnešku nemá co říci, a jehož jméno mladé generaci většinou nic neříká. Poněkud jinak vypadá situace na Slovensku. Tiso vždy dělil slovenskou společnost: pro její menší (dodejme: dnes již jen velmi malou) část je hrdinou a mučedníkem, obětí nenávisti Čechů a komunistů, který položil svůj život za slovenskou samostatnost, pro její převážnou část neúspěšným politikem, který zavedl Slovensko do područí nacistického Německa se všemi z toho vyplývajícími důsledky. S výjimkou neofašistické Ľudové strany (*Ľudová strana – naše Slovensko*) Mariána Kotleby se dnes na Slovensku k Tisovi žádná relevantní politická síla nehlasí: dnešní Slovenská republika jako moderní a demokratický stát se nepovažuje za pokračovatele válečné Tisovy Slovenské republiky.

V devadesátých letech dvacátého století ovšem situace vypadala poněkud jinak a Tiso stejně jako válečný slovenský stát byl předmětem vyostřených polemických diskusí. Právě v této době (v roce 1992) přijel na Slovensko mladý americký historik James Mace Ward. Polemiky o Tisovi ho zaujaly a začal se zabývat nejen Tisovou osobností a jeho politickou filozofií, ale i charakterem válečného slovenského státu. Naučil se nejen slovensky, ale také maďarsky, dokázal prostudovat nejen velké množství odborné literatury, ale také důležité dokumenty ve slovenských, českých a maďarských archívech. Ward, v současnosti profesor dějin na Univerzitě v Rhode Island, napsal na základě svých dlouholetých výzkumů o Tisovi monografii s názvem *Kněz, politik, kolaborant – Jozef Tiso a budování fašistického Slovenska*.¹

Kniha, vydaná roku 2013, vzbudila velkou pozornost jak v zahraničí, tak i na Slovensku. Dosavadní práce o Tisovi a slovenském válečném státě v angličtině totiž psali především luďáci či emigranti v USA a Kanadě a tato produkce byla vedena snahou Tisa za každou cenu obhájit. Jak se dalo očekávat, proti Wardovi vystoupili nekritičtí Tisovi obhajovatelé, zatímco seriózní historici naopak ocenili Wardovu objektivitu. Ve snaze zpřístupnit knihu širšímu okruhu čtenářů mělo hned po anglickém vydání následovat i vydání slovenské. To se však opozdilo, protože Ward nebyl spokojen s úrovní překladu; nesouhlasil také s tím, že nebyl dodržen jeho kategorický požadavek používat na prvním

1 James Mace WARD, Priest – Politician- Collaborator. Jozef Tiso and the Making of Fascist Slovakia, Ithaca US and London, Cornell University Press 2013, 376 s., ISBN 978-0-8014-4988-8.

místě dobové oficiální názvy míst a původní psaní jmen.² Slovenské a paralelně s tím i české vydání se tak podařilo vydat teprve v roce 2018.³ V českém a slovenském prostředí tvoří kniha vhodný doplněk k populární Tisově biografii slovenského historika Ivana Kamence.⁴ Je též vyváženou a odborně fundovanou odpovědí na hagiografický spis, který napsal exilový slovenský historik Milan Stanislav Ďurica.⁵

Ward se v knize věnuje Tisovi od jeho narození ve Velké Bytči 13. října 1887 až ke smutnému konci na šibenici věznice Krajského soudu v Bratislavě 18. dubna 1947. Přitom si všímá Tisa nejen jako politika, ale i jako teologa, sociálního reformátora a politického myslitele. Často analyzuje jeho projevy a články ve snaze zjistit konzistentnost jeho politických názorů.

V první kapitole autor popisuje Tisovu činnost před a za první světové války. Tiso pocházel ze slovenské rodiny, ale ve slovenském hnutí se neangažoval, i když proti němu ani nevystupoval. Na formování jeho názorů měl vliv pobyt v Pazmáneu, koleji pro uherské bohoslovce, a studium teologie na Vídeňské univerzitě. Zde se Tiso seznámil s myšlenkou katolického korporativního (stavovského) státu, a ovlivnily jej také názory křesťansko-sociálního a otevřeně antisemitského starosty Vídně Karla Luegera. Dále si Ward všímá krátkého Tisova pobytu jako polního kuráta 71. (trenčínského) pěšího pluku na haličské frontě za první světové války a potom jeho opětovného působení jako spirituála velkého biskupského semináře v Nitře, kam jej povolal nitranský biskup Vilmos Batthyány.

Ward analyzuje také jeho články publikované za války v *Nyitra megyei Szemle* (Obzor Nitranské župy).⁶ Ani v této době se Tiso otevřeně nehlásil k slovenské národnosti, považoval se za uherského vlastence a angažoval se v Uherské katolické lidové straně (*Katolikus Néppárt*), která sice v době svého vzniku (1894) byla ke Slovákům relativně vstřícná, ale po přelomu století přešla na šovinistické maďarské pozice.

V následujících čtyřech kapitolách se Ward zabývá Tisovou činností za první republiky. Autor si všímá rychlého Tisova přerodu, kdy se počátkem prosince 1918 stal z uherského vlastence uvědomělým Slovákem. Vyjednal s postupující československou armádou obsazení města a přijal místo v místní odbočce Slovenské národní rady i v prozatímní městské správě. Začal se angažovat ve Slovenské lidové straně Andreje Hlinky, která v rámci Československa prosazovala autonomii Slovenska.

2 Poslovenšťování jmen osobností, které se prokazatelně v minulosti za Slováky nepovažovaly (např. Pazmáň místo Pazmány, Batán místo Batthyány, Ludovít Košút místo Lajos Kossuth atd.) vychází z doporučení Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV a je už mnoho let předmětem diskuse slovenských historiků.

3 James Mace WARD, *Jozef Tiso. Kněz, politik, kolaborant*. Praha 2018; TÝŽ, *Jozef Tiso. Kňaz, politik, kolaborant*, Bratislava 2018.

4 Ivan KAMENEC, *Tragédia, knáza, politika a človeka. Dr. Jozef Tiso, 1887–1947*, Bratislava 1998, 2. dopl. vydání Bratislava 2013.

5 Milan Stanislav ĎURICA, *Jozef Tiso. Slovenský knaz a štátnik*. Čast I. 1887–1939, Abano Terme 1989, 2. vyd. Martin 1992, 3. doplněné vydání vyšlo pod názvem: M. s. ĎURICA, *Jozef Tiso 1887–1947. Životopisný profil*, Bratislava 2006, 4. vyd. Bratislava 2014.

6 Tisovy články v tomto regionálním časopise, kde vyšel i Tisův válečný deník, vyšly v překladu v publikaci: Jozef TISO, *Prejavy a články. I. 1913–1938*, Bratislava 2002, s. 17–99.

Ward podává celkem podrobný popis Tisovy politické kariéry jako poslance za Hlinkovu slovenskou ľudovou stranu (HSLS), ministra zdravotnictví ve vládě panské koalice (1927–1929) a nakonec ústřední osoby, vedoucí ve druhé polovině třicátých let jednání s premiérem Milanem Hodžou a prezidentem Edvardem Benešem o autonomii Slovenska. Popis Tisovy kariéry je podán na pozadí výkladu o vývoji Slovenska a jeho politických dějinách v meziválečném dvacetiletí. Pro českého či slovenského čtenáře – historika zde není třeba reprodukovat Wardův text, který je vlastně stručným výkladem politického vývoje Slovenska v první republice a popisem konfliktu mezi autonomisty a centralisty, v jehož centru se Tiso ocitl (je třeba si uvědomit, že kniha byla napsána především pro čtenáře v USA, kteří o Slovensku a jeho dějinách nevědí nic). Ward vnímá Tisa jako umírněného politika, který se vždy snaží dohodnout a překonat rozpory. Demonstruje to na faktu, že to byl právě Tiso, kdo přivedl v roce 1927 ľudáky do vlády. Byl to také opět on, kdo v roce 1935 prosadil ve vedení strany podporu kandidatury Edvarda Beneše na funkci prezidenta.

Zajímavá je ústřední Wardova myšlenka o Tisově představě Slovenska jako země, která bude budována na základě politické doktríny slovenského nacionalismu a sociálním učením církve. Jinak řečeno: katolicismus jako návod pro organizaci společnosti v oblasti morální, sociální i politické a slovenský integrální nacionalismus měly na Slovensku působit v syntéze. Tiso se snažil tento program realizovat v rámci autonomního Slovenska, které mělo (minimálně dočasně) zůstat volně spojeno s českými zeměmi a teprve když se ukázalo, že to není možné, začal uvažovat o úplné samostatnosti Slovenska. Myšlenka je jistě správná, ale bylo by vhodné ji doplnit v tom smyslu, že Tiso se současně považoval za jakéhosi „duchovního pastýře všech Slováků“, který je povinen spravovat Slovensko ve stejném duchu a obdobným způsobem, jakým spravoval svou farnost v Bánovcích nad Bebravou.⁷ Neuvědomoval si přitom, že nelze spravovat stát stejně jako farnost.

Není jistě překvapující, že těžiště Wardovy práce leží ve výkladu událostí let 1938–1945, tedy období, kdy se Tiso stal nejprve předsedou vlády autonomního a pak samostatného Slovenska a nakonec na podzim 1939 prezidentem Slovenské republiky. Ward Tisa neadoruje, ale na druhé straně zachovává střízlivý přístup a nesnaží se jej ani líčit ve zbytečně temných barvách, jako to činila komunistická historiografie před rokem 1989. Nejprve opět podává výklad o okolnostech prosazení slovenské autonomie, vzniku slovenského státu a jeho charakteru, aby potom ukázal, jak se Tiso pokoušel prosadit své politické představy křesťanského (tj. v podstatě katolického) a integrálně nacionálního Slovenska.

Uplatnění křesťansko-sociálních a stavovských koncepcí se ale ukázalo jako nemožné: jednak se ukázalo, že se v praxi plně realizovat nedají a jednak (a především) totální závislost Slovenska na nacionálně-socialistickém Německu zásadním způsobem zužovala prostor pro jejich bytí i jen částečnou realizaci. Slovenský stát tak přijal řadu legislativních opatření, která byla v jasném rozporu s učením katolické církve v ohledu

7 Autor této recenze měl možnost v devadesátých letech opakovaně o Tisovi hovořit s Jozefem Miloslavem Kirschbaumem, který byl v letech 1939–1940 generálním tajemníkem HSLS a byl tak s Tisem v častém osobním styku. Kirschbaum Tisovu vizi sebe jako ochránce morálních hodnot Slovenska a Slováků plně potvrdil.

morálním i sociálním a je celkem lhostejné, zda s nimi Tiso vnitřně souhlasil či nikoliv, protože historie posuzuje politiky podle reálných výsledků jejich politiky a nikoliv podle jejich niterných přání. Slovensko se s Tisovým souhlasem zúčastnilo agrese proti Polsku a proti SSSR, a formálně dokonce vyhlásilo v prosinci 1941 válku USA a Velké Británii, ačkoliv útočná válka je nepochybně v rozporu s křesťanskou morálkou.

Rozpor mezi křesťanskou (katolickou) morálkou, kterou Tiso hlásal, a reálnou politikou, kterou prováděl, se nejvýrazněji projevil při tzv. řešení židovské otázky. Ward proto věnoval této problematice v knize značnou pozornost. Konstatoval, že při tzv. řešení židovské otázky Tiso plně ustoupil slovenským národně-socialistickým radikálům vedeným Vojtechem Tukou a Alexandrem Machem. Ward nepodlehł nepodložené argumentaci ľudáckých a neoludáckých historiků a publicistů, kteří se opakovaně snažili Tisa exkulpovat. Na základě vlastního studia pramenů dospěl k závěru, že Tiso nesl za genocidu slovenských Židů minimálně politickou zodpovědnost.

Odmítl tvrzení, že Tiso zachraňoval Židy udělováním výjimek,⁸ když ukázal, že těchto prezidentských dispenzů bylo jen asi 650, přičemž se udělovaly zpravidla jen osobám, které byly už delší čas pokřtěny, resp. židovským manželům nežidovských občanů, protože zde byl Tiso pod enormním tlakem Vatikánu a slovenských biskupů (dodejme zde, že na osoby pokřtěné před 14. březnem 1939 a na židy žijící ve smíšených manželstvích se deportace tak jako tak nevztahovaly). Mnohem větší význam pro záchranu části slovenských židů než výjimky udělené prezidentem měly výjimky udělované „nepostradatelným odborníkům“ jednotlivými rezortními ministry. Zde bude vhodné dodat, že výjimky z protizidovských opatření vůbec nebyly slovenskou specifikou (a Tiso na nich tudíž žádnou zásluhu neměl), ale existovaly ve všech německých satelitních státech i v samotném nacistickém Německu.

Osmá kapitola s příznačným názvem „Prohrané bitvy“ se týká činnosti Tisa během Slovenského národního povstání, útěku ze Slovenska v dubnu 1945 a jeho soudního procesu. Závěr kapitoly tvoří vyčerpávající pohled na „Tisův druhý život“, tj. na spor o Tisa, který na Slovensku částečně trvá i v současnosti. Autor ukazuje, jak se Tisa snažila rehabilitovat především ľudácká emigrace v Kanadě a USA, zatímco demokratičtí slovenští exulanti podobné snahy odmítali, a jak se po roce 1989 tento spor přenesl zpět na Slovensko. Odmítá tak představu, jako by negativní pohled na Tisa byl (jen) důsledkem komunistického režimu a nastolení marxisticko-leninského ideového monopolu v historiografii a publicistice socialistického Československa.

V „Závěru“ své knihy hodnotí Ward Tisa následujícím způsobem (s. 323): „Po většinu času Tisův život plul s proudem dvacátého století. Roku 1918 začal věřit v nacionalismus a národní stát, vstoupil do politiky, aby se postavil liberalismu a socialismu. Ve versailleské Evropě pracoval s parlamentní demokracií, hlásil se k některým jejím hodnotám – například toleranci vůči menšinám. Se vzestupem radikální pravice začal spolupracovat s fašisty, zajistil si místo v Hitlerově Evropě jako hlava Slovenské republiky. Stejně jako doba, v níž žil, je Tisův příběh také příběhem mravního rozkladu. Jeho pacifistické, křesťanské ideály

8 Viz M. S. ĎURICA, *Dr. Joseph Tiso and the Jewish Problem in Slovakia*. Slovakia (Middletown, Pa.), VII, 1957, No. 3–4, s. 1–22. Tato studie byla později přeložena do několika jazyků a stala se základem mytu o Tisovi jako zachránci slovenských Židů.

mu nezabránilo v tom, aby se účastnil dobývání, etnických čistek a genocidy.“ S tím můžeme jistě jedině souhlasit.

Kniha je napsána se znalostí věci. Překlad je kvalitní, je ale škoda, že překladatel zřejmě neznal některé historické souvislosti a reálie, což se v českém překladu projevilo v nepřesné terminologii (např. používáním pojmu „velvyslanec“ a „velvyslanectví“ místo správného „vyslanec“ a „vyslanectví“)⁹. Sociální demokraté byli ludáky označováni jako „sodemiti“, což je v slovenštině i češtině slovní hříčka (sodemiti – sodomiti), kterou ale v angličtině Ward samozřejmě použít nemohl, proto napsal přímo „sodomiti“ (což překladatel převzal). Podobně byli příslušníci Československé strany lidové, vedení na Slovensku Martinem Mičurou, ludáky označováni jako „mičuráci“, což je do angličtiny rovněž nepřeložitelná slovní hříčka a Ward tedy použil výraz „Mičurovci“ (s. 93 anglického vydání), který se pak dostal i do českého překladu (s. 117).

Malá znalost historických reálií také někde vedla k posunu významu oproti původnímu anglickému originálu: tak na s. 283 se hovoří o „slovenském odboji, který povstal v roce 1944“ (což by byla zcela mylná informace, protože odboj na Slovensku vznikl už v roce 1939), ačkoliv v původním anglickém vydání je napsáno (s. 247): „the Slovak resistance that launched the 1944 uprising“, tedy: „slovenský odboj, který vyvolal povstání v roce 1944“. Míněna je zde konkrétní slovenská odbojová skupina, nikoliv odboj jako celek (jde o Slovenskou národní radu vzniklou v roce 1943).

Kromě toho se v práci vyskytují i některé nepřesnosti a sporná či dokonce nepravdivá tvrzení: není pravda, že ministr obrany Ferdinand Čatloš už v květnu 1941 nabídl Německu účast slovenské armády v případě tažení proti SSSR (s. 257), s víceméně kategorickým požadavkem na slovenskou účast vystoupili sami Němci, byť slovenská vláda ani Čatloš se tomu nijak nebránili. Není nic známo o tom, že by se Tiso už v roce 1943 „pravděpodobně“ pokusil kontaktovat bezúspěšně západní Spojence (s. 271) – k jedinému známému pokusu došlo až na podzim 1944. Pokusy o vysídlení zbytku Čechů do Protektorátu, o které se snažil Tuka, neztroskotaly na odporu Tisa a umírněných ludáků (rovněž s. 271), ale naopak na odporu Němců, kteří si masové stěhování pauperizovaných Čechů po dobu války nepřáli. Není nic známo o tom, že by se Tiso pokusil na podzim 1943 o sondáž u Beneše (s. 275) a není ani známo, že by uvažoval o návratu Slovenska do Československa v jakémkoliv podobě. Čatloš nebyl na počátku Slovenského národního povstání Tisem propuštěn z domácího vězení, aby odzbíjil bratislavskou posádku (s. 284) – naopak, odmítl tak učinit a uprchl na povstalecké území, kde byl povstalcí zatčen.

Uvedené drobné nedostatky ale v žádném případě nesnižují význam práce, která podává vyvážený obraz Jozefa Tisa, této jistě nejednoduché a kontroverzní osobnosti.

Jan Rychlík

9 Velvyslance si až do roku 1945 vyměňovaly jen velmoci mezi sebou. Pouze velmoc u jiné velmoci také mohla zřídit velvyslanectví. Proto Slovensko (a ani Československo v letech 1918–1939) žádné velvyslance ani velvyslanectví nemělo.

Monika MANDELÍČKOVÁ

Historie v exilu. Československá exilová historiografie v letech 1948–1989

Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta 2017, 221 s.,

ISBN 978-80-87895-96-2.

Exil historiků představuje specifickou součást dějin dějepiscectví a jako takový se v posledních desetiletích stal objektem soustředěnějšího badatelského zájmu i teoretického uvažování zejména zahraničních kolegů.¹ Česká historiografie však (vedle dílčích studií věnovaných jednotlivým historikům-exulantům) s celistvějším a teoreticky propracovaným uchopením tohoto fenoménu vlastních dějin teprve začíná.² Zatím nejodvážnější krok v tomto směru vykonala zde recenzovaná kniha Monika Mandelíčková. Jde o přepracovanou disertaci (2013), jež vznikala v Centru pro československá exilová studia při Katedře historie Univerzity Palackého v Olomouci a byla podpořena v rámci mezinárodního komparativního projektu *Representations of the Past: The Writing of National Histories in Europe*.³

Autorka se opřela o pramenné sbírky, dokumentující československý exil, uložené v celkem pěti institucích, o rozhovory s pěti pamětníky a o širší paletu primární (např. texty dobových časopisů) a sekundární literatury. Výzkum zaměřila v prvé řadě kvantitativně, a to ve snaze vystihnout určité společné, nadindividuální charakteristiky československého exilového dějepiscectví. Pracovala prosopograficky, když shromáždila velké množství statistických údajů o jednotlivých aktérech, což jí umožnilo „zachytit celkový počet, geografické rozmístění a profesní zařazení exilových historiků“ (s. 29). Sebrání velkého množství bibliografických údajů jí umožnilo vystihnout tematické, heuristické, metodologické a ideologické charakteristiky exilové historiografické produkce. Své snažení ovšem autorka zabarvila také kvalitativně, neboť nás uvedla např. do některých exilových metodologických diskuzí a mnohé své obecnější závěry ilustrovala na konkrétním případě určitého historika. Alespoň v deklarativní rovině se pokusila také o komparativní přístup (s. 31–32), ač konkrétních srovnání s jinými exilovými prostředními nalezneme v její knize poskovnu.

1 Z obecněji zaměřených textů posledních let viz zejména: Edoardo TORTAROLO, *Historians in the Storm: Émigré Historiography in the Twentieth Century*, in: Matthias Middell – Lluís Roura (eds.), *Transnational Challenges to National History Writing*, Basingstoke 2013, s. 377–403; Stefan BERGER – Antoon DE BAETS, *Reflections on Exile Historiography*, *Storia della Storiografia* 69, 2016, č. 1, s. 11–26; Peter BURKE, *Silver Lining: on Some Intellectual Benefits of Exile*, *Storia della Storiografia* 69, 2016, č. 1, s. 39–48; srov. také kolektivní monografii Maria Zadencka – Andrejs Plakans – Andreas Lawaty (eds.), *East and Central European History Writing in Exile 1939–1989*, Leiden – Boston 2015.

2 Zvláště Antonín KOSTLÁN, *Česká exilová historiografie. Paralelní cesty a inspirace*, Česko-slovenská historická ročenka 2014–2015, s. 111–130.

3 Autorka v rámci projektu také spoluvytvořila následující komparativní studii: Idesbald GODDEERIS – Monika MANDELÍČKOVÁ, *Living in the Past. Historians in Exile*, in: Ilaria Porciani – Jo Tollebeck (eds.), *Setting the Standards. Institutions, Networks and Communities of National Historiography*, Basingstoke 2013, s. 394–411.

Mandelíčková ukotvila objekt svého výzkumu jak teoreticky, tak tematicky v širších horizontech. Po úvodní heuristicko-metodologické části v knize následují stručnější pasáže, věnované migračním teoriím a obecněji československému exilu v letech 1948–1989. Poté je zařazena kapitola, nastiňující dějiny historiografického exilu z mezinárodního pohledu. Z údajů o počtech exilových historiků mezi léty 1945 a 2000, jež autorka převzala od Antoona de Baetse, vyplývá, že z Československa odešlo 47 vědců, čímž se tento stát řadí na čtvrté místo za Německo (256), Španělsko (106) a Sovětský svaz (77). Další kapitola již tematiku zužuje na české prostředí (nikoli „československé“), když sleduje české historizující intelektuály v exilu v době od 19. století po druhou světovou válku. V celém tomto období dominovalo podle Mandelíčkové u exulantů nakládání s historií jako prostředkem upevňování národní identity a nástrojem politicko-ideologického boje (např. Tomáš Garrigue Masaryk za první či Jan Opočenský za druhé světové války).

Co se vlastní analýzy týče, pracovala Mandelíčková oproti zmíněným de Baetsovým údajům s daleko vyšším počtem exilových dějepisců. Zahrnula mezi ně totiž nejen univerzitně vyškolené profesionály, ale také „další představitele exilu, kteří se na základě prožitých zkušeností, případně okolností, které se jim naskytly v hostitelské zemi, k historii obrátili a svou práci se do exilové historiografie významně zapsali“ (s. 49). Mandelíčková započítala navíc exulanty druhé generace, tedy děti původních exulantů. Autorka tak dospěla k seznamu celkem 164 osob, zabývajících se historií. Nalezneme mezi nimi historizující politiky (např. Ladislav Karel Feierabend), novináře (Ivan Herben) či knihovníky (Sylva Šimsová).

Přehledný soupis zkoumaných osobností s jejich stručnou charakteristikou podala autorka v tabulkovém seznamu (s. 54–77), který – vedle jiného – dělí historiky na skupiny českou a slovenskou. To je nepochybně legitimní, je pak ovšem otázkou, zda kniha neměla v podtitulu místo sousloví „československá exilová historiografie“ uvádět „česká a slovenská exilová historiografie“. První možnost je správná, pokud obě skupiny budeme vnímat jako společný exil z jednoho státu (tedy Československa) a usilující a doufající v pád tamního komunistického panství. Na straně druhé ale Češi a Slováci v exilu skutečně tvořili dvě národní historiografie. To se projevovalo i v institucionální rovině (např. Slovak Institute v Clevelandu či Slovenský ústav v Říme) a v rozdílných náhledech na dějiny (zvláště co se týče období první republiky).

Buď, jak buď, od svého seznamu se autorka odrazila k předkládání zajímavých závěrů. Ze 164 osob jich po roce 1948 odešlo z vlasti 106, po roce 1968 přibýlo 58. Autorka přehledně ukazuje ve dvou kruhových diagramech, že historikové volili za hostitelské země výhradně západní destinace: první exilová vlna se téměř ze 75 % uchýlovala do Spojených států a Kanady. Svou roli zde podle Mandelíčkové hrál pocit, že je Evropa v počátcích studené války málo bezpečná, a obavy z obnovy německé hrozby. Tyto faktory se ale postupně otupovaly a posrpnoví exulanti se nejčastěji usazovali v Evropě, zejména ve Spolkové republice Německo (zhruba 30 %).

Mandelíčková se dále věnuje dvěma specifickým skupinám exilových historiků. Jde o ženy, jichž ovšem bylo v poměru k celkovému počtu exulantů nemnoho (cca 5 %). Tyto pasáže autorka pojala jako drobné medailonky některých historiček (např. Vera Laska či Eva Hahnová). Druhou specifickou skupinu tvoří slovenští historikové, z nichž mnozí patřili ke

slovenským separatistům a nacionalistům a odešli z vlasti již po roce 1945. Jak ale autorka sleduje, po roce 1968 se slovenští historikové odpoutávali od úzce nacionalistických pohledů na dějiny (např. Ján Mlynárik). To souviselo s obecnějším vývojem exilové historiografie, jak analyzují následující části věnované její ideologizaci/politizaci („historie pro život“), resp. jejímu tihnutí k odbornosti („historie pro historii“). Podle Mandelíčkové navazovalo po roce 1948 československé exilové dějepisectví na své starší dědictví: historické argumenty byly využívány jako nástroj budování exilové identity a boje proti komunistickému panství v Československu. Zároveň ale existovala a zvláště po roce 1968 se stále více prosazovala tendence provozovat historii jako vědeckou disciplínu, profesionalizovat ji, přesouvat na akademickou půdu a navazovat spolupráci se zahraničními historiky.

V dalších částech knihy autorka přehledně zmapovala krajinu exilových historických institucí. Je zajímavé, že první exilovou vlnou byly hlavní organizační struktury zakládány v západní Evropě, ač většina historiků směřovala do zámoří. V tomto období se zakladatelé institucí především pokoušeli navazovat na demokratické dědictví první republiky, udržet ho jako ideový základ zahraničního odboje i popularizovat v zahraničí (zejména Ústav Edvarda Beneše v Londýně a neúspěšný pokus Ferdinanda Peroutky o založení Masarykova demokratického svazu).

Postupně ale převládlo úsilí organizovat historii na odborném základě (např. v rámci Společnosti pro vědy a umění), když od šedesátých a sedmdesátých let začaly vznikat instituce více také na americké půdě, což podle Mandelíčkové souviselo s tamní politickou podporou multikulturalismu. Autorka nás seznamuje především s The Society for the History of Czechoslovak Jews a historickým sdružením Czechoslovak History Conference. Dozvíme se ovšem také o dalších významných institucích, a to zvláště o scheinfeldském Československém dokumentačním středisku, jež se od roku 1986 pod vedením Viléma Prečana pokoušelo propojovat exil s domácím podzemním hnutím, či o organizacích křesťansky orientovaného exilu (Křesťanská akademie a Opus Bonum).

Stranou nenechává autorka ani exilová nakladatelství a periodika, ač žádný čistě historický časopis „venku“ nevycházel. Texty historiků byly ukládány (vedle zahraničních periodik) především do *Svědectví*, *Skutečnosti*, *Proměn* a *Kosmasu*. Mandelíčková se na základě výčtu některých článků pokouší o charakteristiku historického obsahu těchto časopisů. Její výběr profilových textů ovšem nepůsobí systematickým, nýbrž spíše poněkud náhodným dojmem.

„Atypickým prostředím šíření historie v exilu“ věnuje autorka tematicky zajímavou, analyticky však nepřliř vyvedenou kapitolu. Výklad o výuce historie v táborech pro uprchlíky z Československa na konci čtyřicátých let zmiňuje vlastní téma pouze v poslední větě a zbytek uvádí čtenáře do obecnějšího rámce vzdělávání uprchlých studentů. Kratičká podkapitola o exilových historících-solitérech, kteří se neztotožnili s exilovou komunitou a kráčeli vlastní cestou, se podrobněji zastavuje pouze u Johanna Wolfganga Brügela, když cituje delší pasáž ze studie věnované jeho životu a dílu.

Mandelíčková se pokusila vystihnout také základní komunikační kanály, které exiloví dějepisci využívali pro styk s domovem i s kolegy v zahraničí. Zmiňuje zejména osobní kontakty, rozhlasové vysílání, periodika a korespondenci. Autorka zde však zůstává na povrchu a obecnější teze podepírá jen několika odkazy např. na vzpomínky pamětníků.

Hlubší analýzu by zasloužil zejména autorkou v jediném odstavci (s. 125) zmíněný rozhlas. Pavel Tigríd totiž již v roce 1950 navrhl, aby československé vysílání Rádía Svobodná Evropa poskytovalo obyvatelům Československa alternativní výuku dějepisu a stalo se tak protiváhou komunistickému pojetí dějin (resp. přímo bořilo komunistické historické mýty), což bylo s různou mírou intenzity v následujících desetiletích vskutku realizováno.⁴

Sami českoslovenští komunisté se zpětně pokoušeli dehonestovat autory těchto relací i obecně činnost exilu v očích veřejnosti (nejčastěji za použití argumentů ad hominem) pomocí vysílání Československého rozhlasu.⁵ Mandelíčková se ovšem u domácích reakcí na exilovou historiografii také zastavuje a upozorňuje na kritické reakce v *Československém časopisu historickém*. Disent naopak považoval exil za nositele kontinuity nezkrácených dějin (dokument Charty 77 *Právo na dějiny*). Autorka nakonec uvádí čtenáře do problematiky účasti exilových historiků na mezinárodních kongresech a podrobněji se věnuje historickým tématům na konferencích pořádaných od šedesátých let exilovou Společností pro vědu a umění.

Další části zasvětila autorka charakteristikám exilové historiografické produkce. Co se týče nejvíce zpracovávaných témat, dějepisci se v období bezprostředně po roce 1948 věnovali takovým, jež měla potenciál posilovat národní vědomí a boj proti totalitě v Československu. Mnozí historikové ovšem navazovali na doma započaté práce (např. Otakar Odložilík či František Dvorník), zatímco ti, kteří se odborně profillovali až v hostitelských zemích a na základě exilové zkušenosti (resp. zkušenosti svých rodičů), se zaměřili především na moderní dějiny a geografický prostor střední a východní Evropy. Na některé osobnosti působil osobní válečný prožitek a soustředili se např. na téma holocaustu (Vera Laska). Hojně frekventovaným tématem se u exulantů přirozeně stávaly dějiny české emigrace (Miloslav Rechcigl).

Mnohé výzkumy ovšem odpovídaly na poptávku v hostitelských zemích. Velkým přínosem exilu bylo otevření ve vlasti tabuizovaných či zkracovaných problémů moderních dějin (např. mnichovské dohody či nástupu komunistů k moci). Autorka se podrobněji zastavuje u diskuze o odsunu sudetských Němců. Specifickým problémem exilové historiografie byl ztížený přístup k pramenům, který někteří dějepisci řešili změnou tématu svého výzkumu, zatímco se jiní opřeli o prameny zahraniční. Tato druhá cesta byla v případě témat z českých dějin produktivní, neboť vedla k jejich vřazení do širších světových souvislostí. Podle Mandelíčkové se obecněji perspektiva exilových děl postupem času rozšiřovala od úzce národního zaměření směrem k evropskému a světovému rámci a k použití komparativních nástrojů. V krátké podkapitole, věnované metodologii

4 *Návrh program u československého vysílání Rádía Svobodná Evropa, který vypracoval programový ředitel Pavel Tigríd (13. prosinec 1950)*, in: Petr Blažek – Radek Schovánek (eds.), *Přikládáme sekeru ke kořenům lži. Rozhlasové projevy programového ředitele Rádía Svobodná Evropa v Mnichově 1951–1952* Pavla Tigrida, Praha 2015, s. 183–200; Prokop TOMEK, *Československá redakce Radio Free Europe. Historie a vliv na české dějiny*, Praha 2015.

5 Tato kontrapropaganda byla např. na počátku normalizace vysílána v hlavním (pod)večerním vysílacím čase v rámci každodenního zpravodajství; srov. Archiv Českého rozhlasu, Praha, Digitální archiv, Rozhlasové noviny 1969–1970.

exilové historiografie, však autorka pouze konstatuje vymezování se vůči marxistickým přístupům a ad hoc vyjmenovává některé používané metody (např. orální historie). Mandelíčková konečně přináší také vhled do exilových diskuzí o nezávislém dějepisectví a otázkách subjektivity/objektivity.

Poslední část knihy je věnovaná exilovým historikům po roce 1989. Ač tehdy padly politické důvody exilu, nelze hovořit o nějakém masovém návratu do vlasti. Mandelíčková analyzuje důvody této skutečnosti a upozorňuje, že i přes fyzickou nepřítomnost se v Československu ujaly mnohé ideje či koncepty těchto exulantů, které byly rozvíjeny další generací domácích dějepisců. Mnozí historikové se ovšem do vlasti vrátili a napomohli rozvoji domácí historiografie a její institucionální základny (např. Vilém Prečan a budování Ústavu pro soudobé dějiny). Autorka nepodceňuje ani význam bývalých exulantů pro polistopadové navazování vazeb se zahraničními institucemi, zprostředkovávání badatelských stipendií atd. Mnozí z příslušníků exilové historiografické obce byli po roce 1989 ve vlasti oceněni čestnými doktoráty i jinými vyznamenáními, jejichž přehled autorka přikládá (s. 151–153).

Textovou část knihy uzavírá rozbor interview s pěti exilovými historiky, které autorka zpovídala a kteří víceméně potvrzují její hlavní teze. Následuje seznam pramenů a literatury, tematický rejstřík (jmenný rejstřík bohužel chybí), anglické resumé, výběrová bibliografie jednotlivých exilových historiků a přehled držitelů Stanley Pech Prize s uvedením prací, za niž cenu získali.

Je až obdivuhodné, že autorka dokázala své téma stěsnat na 221 stran malého formátu, přičemž valnou část textu zahrnují tabulky a seznamy. Kvalita jednotlivých částí knihy je ovšem rozdílná. Mandelíčková je přesvědčivá v kvantifikujících pasážích, při pokusech o „ponor“ do subtilnější problematiky (např. exilová metodologie) však zůstává na povrchu a spokojuje se s popisným (nikoli analytickým) způsobem práce. Tato a další výše uvedené výtky však nesmí zastínit celkový přínos recenzované práce. Ten shledávám především v komplexním náhledu na rozsáhlé téma („ohledání“ de facto celé jeho struktury a všech jeho funkcí) a stanovení mnoha závažných závěrů, hypotéz a tezí. Autorka sama říká, že se pokusila o celistvé pojetí a snažila se „ukázat možné pohledy na tuto problematiku, vyzdvihnout její specifika a vytvořit prostor k další možné diskusi“ (s. 161). To se jí povedlo. Kniha Moniky Mandelíčkové se pro další badatelky a badatele, kteří se pustí na pole dějin české a slovenské exilové historiografie, stane nepostradatelným rozcestníkem jejich výzkumů. Ty by se mohly podle mého zaměřit více komparativně a vztahově: Stálo by např. za to, zkoumat interpretace jednoho historického fenoménu v podání domácího a exilového dějepisectví či porovnávat dílčí prvky české/slovenské historiografie s historiografiemi jiných národních exilů, případně sledovat přejímání tezí českých historiků dějepisectvími v jejich hostitelských zemích či analyzovat reakce sudetoněmeckých historiků na exilové diskuze o odsunu.

Tomáš Pánek

Klára PINEROVÁ

Do konce života. Političtí vězni padesátých let – trauma, adaptace, identita

Praha, Ústav pro studium totalitních režimů – Nakladatelství Lidové noviny 2017, 404 s., ISBN 978-80-87912-87-4 (ÚSTR), ISBN 978-80-7422-590-1 (NLN).

Život politických vězňů padesátých let dvacátého století představuje látku, k níž se historici opakovaně vrací. Důvodem je nejenom ostudná tabuizace tématu v době před rokem 1989, která způsobila zpoždění v nezbytné reflexi (nejen) na úrovni historiografické, ale také složitost a rozsah celého problému. Režim, který v únoru 1948 nastoupil po období oslabené a neúplné demokracie, začal okamžitě zatýkat své skutečné, domnělé i záměrně vykonstruované nepřátele a záhy je odsuzoval k drakonickým trestům včetně trestů nejvyšších. Postupné změny na scéně mezinárodní i domácí sice v řadě případů vedly k tomu, že si odsouzení své tresty neodpykali celé, nicméně bylo běžné, že i předčasně propuštění vězni (na základě amnestií, milostí prezidenta apod.) strávili ve vězení kolem deseti let.

O zhruba deseti letech po únoru 1948 lze říci, že neexistovala životní strategie, která by občana ochránila před rizikem, že bude zatčen a následně odsouzen v politickém procesu. V tomto období neexistovala žádná bezpečná „šedá zóna“ známá z dob normalizačních. Političtí vězni se rekrutovali nejen z vrstev, u nichž bychom to předpokládali (příslušníci buržoazie, antikomunisticky ladění intelektuálové apod.), ale i z ostatních společenských skupin, příslušníky vládní garnitury nevýmaje.

Monografie Kláry Pinerové volně navazující na autorčinu diplomovou práci¹ zaujme nejen širokým záběrem, ale také pojetím, které se liší od přístupu většiny historiků, zabývajících se politickým vězeňstvím. Pinerová podrobně zkoumá vězeňskou zkušenost politických vězňů a analyzuje společnost, která se ve vězení vytvořila, a to z hlediska vývoje jejich identity. Autorka explicitně zdůrazňuje, že cílem knihy: „Nebylo tedy postihnout a vyjmenovat všechny druhy utrpení a represe [...] ale spíše analyzovat a popsat, jaký vliv měly na politické vězně [...], jaká traumata v nich vyvolaly.“ Tomuto záměru odpovídá i mezioborový přístup čerpající z psychologie a sociologie. Zejména je nutno ocenit ochotu pohybovat se na poli psychologickém, protože ukazuje zatím málo využívanou cestu, po níž se však historici mohou bezpečně vydat.

Kromě představení autorů z nehistorických oborů a vysvětlení jimi používaných pojmů/přístupů (kupř. „totální instituce“ apod.) se Pinerová rozhodla – ku prospěchu věci – pečlivě definovat i tak zdánlivě banální pojmy, jako politický vězeň, věznice, trestnice apod. Úvodní partie obsahuje i autorčino důležité rozhodnutí neuvádět celá jména spolupracovníků Stb a jiných bezpečnostních složek, zejména proto, že tito lidé jsou společností odsuzováni za morální selhání, zatímco zaměstnanci těchto složek, kteří spolupracovníky rekrutovali často neetickým způsobem, zůstávají mimo sféru zájmu veřejnosti. Skutečnost, že Pinerová svou práci do značné míry opírá o vzpomínky (písemné i ústní), ji v této úvodní části vedla i k rozboru vlastností paměti.

1 Klára PINEROVÁ, *Vývoj vězeňských subkultur v Československu v letech 1948–1960*, diplomová práce Ústavu hospodářských a sociálních dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, Praha 2006.

Za svého druhu úvodní lze považovat i kapitolu o vývoji československého vězeňství po druhé světové válce, v níž je nemalý prostor věnován tak zvané sovětizaci vězeňství, a kapitolu o nejvyužívanějších věznicích, trestnicích a pracovních táborech. Zde jsou kromě životních podmínek vězňů vylíčeny například i osudy některých jejich zaměstnanců.

Hlavní část monografie je rozdělena na dvě části: období vyšetřování až po soudní proces včetně a vězeňskou zkušenost v období po odsouzení. V souvislosti s vyšetřováním analyzuje Pinerová psychické, fyzické a sexuální násilí, jemuž byli vězni vystaveni. Poměrně známá fakta o naprosto nevyhovujících podmínkách na celách či o tom, že jen málokterí vězni tušili, proč byli zatčeni, doplňují analýzy vyšetřovacích metod, procesů dehumanizace a odstraňování identity spojené s rodinou, kariérou apod. Autorka poměrně přesně uvádí, jakým způsobem bylo u vyšetřovaných dosaženo pocitů zmatku, bezmoci, dezorientace, ale také deprese aj. Zvláštní pozornost je věnována i tzv. brainwashingu.

K zajímavým a částečně i demýtizujícím pasážím patří analýza způsobu vnitřního a ve velmi omezené míře i vnějšího boje vyšetřovaných s nastalou situací. Zatímco někteří svoji situaci dokázali zvládnout, jiné lidi vězení zcela psychicky zlomilo. Úspěšné i neúspěšné pokusy o sebevraždu jsou toho dokladem. Aureolu nezlomnosti politických vězňů za všech okolností, tak jak ji občas prezentují média, nahrazuje autorka lidštějším a pochopitelnějším obrazem lidí hluboce trpících, nejednou na dně svých sil.

V rámci analýzy vězeňské zkušenosti přibližuje Pinerová postupy, jakými se vězňové snažili politické vězně ovládat, popisuje sociální vztahy mezi vězni a vězniteli i mezi vězni samotnými a také způsoby adaptace vězňů. Integrace vězňů do subkultury ostatních politických vězňů je tu představena jako jeden ze zachytných bodů, o něž se mohli odsouzení opřít. Odpovídající prostor je věnován trestům, odměnám, udavačství, vztahům s tzv. kontribučními i kriminálními vězni, vězeňským protestům apod.

V podkapitole nazvané „Prostor a čas“ jsou přiblíženy fyzické i imaginární hranice ve vězení a způsob (často nelegální) komunikace v rámci vězení, ale i s okolním světem. Velmi konkrétně jsou také popsány druhy prostorů, které političtí vězni směli či museli v jednotlivých zařízeních navštěvovat či obývat, velikost a podoba „vlastního“ obytného prostoru a také počet osob na celách. Čas je pojat jako subjektivní i objektivní veličina, přičemž Pinerová neopomněla zpracovat vězni často zmiňovanou jednotvárnost času, „útěky“ ve vzpomínkách do minulosti či vnímání biologických hodin u žen.

Genderový pohled potvrzuje určitou rozdílnost v chování, postojích a prožívání mužů a žen (ve vězení i po propuštění). Pinerová se také neobává témat jako je sexuální zneužívání (především) žen či úporná snaha vězňů vyvolat v ženách pocit studu za své ženství. V této souvislosti je však nutné vyslovit politování nad tím, že se nepodařilo dostatečně dobře zmapovat, jakým způsobem se vězněné ženy vyrovnávaly s měsíční periodou, přirozeným biologickým a vůlí neovladatelným procesem postihujícím většinu vězněných žen mladšího a středního věku, a to po stránce psychické i z hlediska obstarávání hygienických potřeb (autorka uvádí pouze poměrně známý fakt, že pardubické ženy kvůli nedostatku hygienických potřeb stávkovaly). Nadněst tato témata v rozhovorech s pamětníci patřícími do generace, pro jejíž příslušnice bylo obtížné o těchto věcech

mluvit, by jistě nebylo snadné. Nicméně kdo jiný než pamětnice, s nimiž si Pinerová dokázala vytvořit pěkné vztahy, se mohl k těmto tématům vyjádřit?

Závěrečná část je věnovaná období po propuštění z vězení. Kromě poměrně běžných a známých projevů šikany ze strany státu, včetně neúplného procesu rehabilitací, které způsobily společenskou izolaci politických vězňů, se tu Pinerová zabývá i subtilnějšími problémy, jakými byla absence smyslu života či psychické následky věznění v podobě posttraumatické stresové poruchy. Správně také autorka upozorňuje na frustraci politických vězňů, vyplývající ze zásluh připisovaných disidentům, v nejednom případě bývalým členům KSČ, a neexistenci organizace garantující psychickou podporu bývalým politickým vězňům.

Jak již bylo řečeno v úvodu, monografie Kláry Pinerové má široký záběr a její pojetí není obvyklé, byť psychologický pohled lze nalézt i v některých kratších studiích, věnovaných dílčím problémům politického vězeňství či jeho představitelům. Díky komplexnosti se kniha stává jednou z těch prací, které mají co nabídnout prakticky všem badatelům, zabývajícím se problematikou politických vězňů.

Význam této knihy však nespočívá pouze v jejím nemalém přínosu v oblasti vědecké. Po mnoha dekáдах, někdy doslova na konci života, se příbuzní politických vězňů mohou seznámit s tím, čemu byli jejich blízcí vystaveni a jaký to na ně mělo vliv. Jinými slovy mají možnost pochopit jejich vnitřní život svázaný s pobytem ve vězení a z toho vyplývající chování po propuštění, které pro okolí nebylo vždy dobře srozumitelné. Ze stejných důvodů může být kniha prospěšná i psychologům a pracovníkům v sociálních službách.

Lucie Šmídová

Jan RANDÁK

V září rudého kalicha. Politika dějin a husitská tradice v Československu 1948–1956

Praha, Nakladatelství Lidové noviny – Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 2015

[vyšlo 2016], 404 s., ISBN 978-80-7422-373-0.

Postupně nabíhající šestistá výročí přelomových událostí husitského hnutí v českých zemích, počínaje rokem 2015 jako vzpomínkou na upálení M. Jana Husa, vyvolala a vyvolávají pozornost nejen odborného diskursu, ale také širší veřejnosti o tuto etapu našich dějin. Ta se totiž významně rozvinula do podoby vzpomínkové kultury. Od 19. století se historická vyprávění o husitství jako o jednom z vrcholných historických období stala jednou z hlavních výkladových os pohledu na národní minulost. Zejména díky pracím Františka Šmahela a Petra Čorneje se v posledních letech objevily významné syntetizující monografie ke dvěma hlavním protagonistům husitského hnutí, Janu Husovi a Janu Žižkovi, které se opírají o nejnovější faktografii i metody historické práce.¹

Velmi důležitý segment vnímání husitství v českých národních dějinách tvoří také jeho „druhý život“. Na utváření vzpomínkové kultury se podílely různé ideové proudy a nepřehlédnutelnou stopu zanechal ve formování paměti na husitství i komunistický

1 František ŠMAHEL, *Jan Hus. Život a dílo*, Praha 2013; Petr ČORNEJ, *Jan Žižka. Život a doba husitského válečníka*, Praha – Litomyšl 2019.

režim. Pojetí husitské éry v narativech poúnorové moci se stalo předmětem knihy Jana Randáka. Ten při zpracování tématu vyšel z konceptu politiky dějin, tedy způsobu zacházení politických institucí a aktérů s historickými výročími, s místy historické paměti a s osobnostmi, které se s nimi spojují, stejně jako s národní minulostí jako celkem.

Téma politiky dějin je od konce osmdesátých let 20. století intenzivně rozvíjeno zvláště v německé historiografii, a to nejen s ohledem na způsob vyrovnávání se s nacistickou totalitní diktaturou, ale i na porovnávání zkušenosti dějepiscectví ve východní a západní části poválečného rozděleného Německa a se skutečností, jak se recepce historických událostí odrážela v tamních politických diskurzech.² Tento pojem nalézá velkou rezonanci v rámci východní Evropy, například v Polsku a v Rusku.³ Zvolená tematika nabízí velký prostor i pro komparativní výzkum.⁴ Fenomén přehodnocování minulosti v důsledku momentálních politických vlivů se během současného velkého sociálního kvasu šíří rovněž na Západě, který tak mj. přehodnocuje koloniální éru. Rozdílné pohledy na minulost a zejména paměť na procesy 20. století jsou jedním z faktorů, které způsobují rozdíly mezi Východem a Západem. V nynější době jsme tak svědky utváření politiky dějin doslova „v přímém přenosu“.

Randák pod politikou dějin rozumí „snahy o politické využití historie ve prospěch dosažení zvolených cílů tak, aby se tyto cíle jevily jako nutné či žádoucí vyústění dějin“ (s. 20). Knihu rozvrhl do deseti kapitol. Autor z hlediska použitého metodologického konceptu věnuje na počátku pozornost tomu, jak se formovalo soužití historické vědy a nového politického systému. Dále pak v kontextuálním hledisku sumarizuje pohled na husitství tak, jak se utvářel od 19. století v proměnách pod různými politickými vlivy. Logicky zde veliký prostor zaujímá reflexe Palackého konceptu českých dějin, kde husitství zaujímá jedno z klíčových míst, stejně tak jako meziválečný stát. Tyto pasáže mají v knize své opodstatnění nejen jako chronologická charakteristika pohledu na proměny recepce husitství v moderní době, ale i z toho důvodu, že komunistický režim vycházel při konstruování husitského mýtu z rozsáhlého symbolického kapitálu, které husitství představovalo pro českou veřejnost.

Ústřední část Randákova výkladu pak charakterizuje jednotlivé sféry, které nově etablovaná státní moc využívala nejen ke konstrukci svého pohledu na husitskou dobu, ale i k politické aktualizaci. Randák konkrétně dokládá, že komunistická moc po roce 1948 usilovala nejen o to, aby získala politickou hegemonii ve státě, ale rovněž o to, aby se dokázala žádoucím způsobem prezentovat a stylizovat ve veřejném prostoru. Husité byli prezentováni s akcentem na radikální sociální a revoluční rozměr jejich

2 K tématu viz Harald SCHMID (Hg.), *Geschichtspolitik und kollektives Gedächtnis : Erinnerungskulturen in Theorie und Praxis*, Göttingen 2009; Hilmar SACK, *Geschichte im politischen Raum. Theorie-Praxis-Berufsfelder*, Tübingen 2016.

3 Srov. Peter BÜRGER, *Geschichte im Dienst für das Vaterland. Traditionen und Ziele der russländischen Geschichtspolitik seit 2000*, Göttingen 2018.

4 Srov. Etienne FRANÇOIS – Kornelia KOŃCZAL – Robert TRABA – Stefan TROEBST (Hg.), *Geschichtspolitik in Europa seit 1989. Deutschland, Frankreich und Polen im internationalen Vergleich*, Göttingen 2013.

působení, který se logicky nabízel a byl využíván v levicových politických diskusích již v prvorepublikové éře.

Velmi přínosné jsou v knize kapitoly k politickému uchopení obrazů husitské minulosti, jak to moc činila v rámci veřejných svátků a rituálů, stejně jako interpretace proměn výkladu osoby klíčového českého reformátora. Noví socialističtí lidé měli totiž na jedné straně vyznávat socialistický a třídní internacionalismus a na druhé straně být správnými vlastenci, kteří vyznávají národní hodnoty. Hus v sobě obsahoval oba atributy: jak všeobecný (sociální a názorová radikalita), tak i národní (Husův boj za české národní zájmy). Komunistický režim ovšem zcela marginalizoval náboženský význam M. Jana Husa. Je proto dobře, že Jan Randák neopomněl zachytit i reakci na proměnu diskursu o husitství přímo v religiozním prostředí, a to zejména československé církve evangelické. Je zajímavé, že soužití obou pohledů, oficiálně ideologického a konfesního, bylo v této fázi ještě méně problematické, protože nekatolické církve byly komunistickými institucemi vnímány jako tzv. pokrokové.

Velmi originálním příspěvkem k uchopení významu husitské tradice v počáteční fázi komunistické hegemonní moci je autorův výzkum snah o ideologickou indoktrinaci školské výchovy. Randák zde zkoumá konkrétní případy, jak bylo husitství interpretováno a vykládáno v dobových učebnicích a v rámci výuky. S tím je spojena tematika lidovýchovného osvětového šíření komunisty formovaného obrazu husitství. Institucionálně se osvětová činnost opírala především o Československou společnost pro šíření politických a vědeckých znalostí.

V knize najdeme zajímavé pasáže o recepci husitství z hlediska tehdejší zahraniční politiky, ale i vytváření „obrazů druhého“. To se dotýká zejména česko-německých vztahů. Vzhledem k tradičním česko-německým stereotypům, umocněným zážitkem nacistické okupace, byla využita cílená politika dějin k tomu, aby byl konstruován obraz pozitivního (NDR) a negativního (NSR) Německa. Základem je pak zejména paměť na husitské „spanilé jízdy“, které byly ovšem interpretovány z hlediska potřeb rozvíjející se československo-východoněmecké socialistické družby. Marxistickému chápání reformace a primárně její sociální radikalitě v době první poloviny padesátých let vyhovovala na východoněmecké straně především osobnost Thomase Müntzera, který byl jedním z ideových vůdců německé seleské války. I o jeho využití se Randák, ovšem jen stručně, zmiňuje.⁵

V této souvislosti by se možná hodila zmínka o tom, jak na druhé straně, v NDR, tehdy byla reflektována postava jiného významného reformátora, a to Martina Luthera, resp. obecně reformace jako celek. Zde totiž můžeme sledovat určitou diferenciaci komunistického režimu v pohledu na hlavní aktéry reformačního hnutí. Vládnoucí východoněmecký režim nahlížel Luthera zpočátku velmi kriticky, nepochybně i s ohledem na jeho zneužití nacistickým režimem pro jeho protižidovské názory. Oficiální postoj k němu se měnil jen velmi pozvolna.

Jedna z kapitol se pak zaměřuje na topografii husitství s ohledem na místa, které se nejvíce pojí s fenoménem husitství. Jak ukazuje, věnovali státní a straničtí propa-

5 K tématu východoněmecké vzpomínkové kultury ve vztahu k německé reformaci a Thomasu Müntzerovi viz Alexander FLEISCHAUER, *Die Enkel fechten's besser aus: Thomas Müntzer und die Frühbürgerliche Revolution – Geschichtspolitik und Erinnerungskultur in der DDR*, Münster 2010.

gandisté pozornost nejen jihu Čech, což bylo logické, ale i západní části republiky, které byly vzhledem k sousedství Spolkové republiky Německa ideologicky exponovaným regionem (s. 251). Ostatně západní Čechy hrály významnou roli i v rámci komunistických strategií aktualizování vojenské stránky husitského hnutí. I o tom je v knize pojednáno v samostatném oddíle.

Významné místo zaujímal v husitské topografii pochopitelně i Praha, kde byla paměť na husitskou éru vizualizována během padesátých let obnovou Betlémské kaple a dobudováním Žižkova jezdeckého pomníku na Vítkově, což lze chápat i jako určité podmanění si veřejného prostoru. Oba architektonické artefakty měly přitom opět akcentovat revolučnost této tradice.

Ve své knize nezachycuje Randák jen úspěšné možnosti komunistického přetváření a překódování husitské tradice, ale také limity, na něž stranická disciplinace při těchto snahách narážela. Problémy s prosazováním žádoucího ideového zaměření byly patrné především ve školách, které nepředstavovaly jednotné instituce prostoupené bezvýhradným nadšením pro ideově zaměřenou výchovu (s. 109). V závěru se pak autor věnoval uchopení husitského tématu z hlediska uměleckého vyjádření, přičemž v této části výrazně využil teoretický koncept italského marxistického filosofa Gramsciho o hegemonii, dosahované vládnoucím systémem prostřednictvím kulturní manipulace. Ta podle Gramsciho vytváří podmínky pro delší udržení získané moci. Oblast kulturního a uměleckého vyjádření husitské tradice však byla pro režim důležitá i jako možnost, jak přenést žádoucí vyznění husitského obrazu k nejširšímu publiku, což se bezpochyby podařilo. Svědčí o tom popularita filmových zpracování, které svého vrcholu dosáhlo ve známé „husitské“ trilogii (Jan Hus / 1954, Jan Žižka / 1956, Proti všem / 1956) pod režijním vedením Otakara Vávry. Vedle něho zmiňuje příklady divadelních představení a také literární akcenty v podobě šíření Jiráskova díla k husitské tematice ve společnosti. Jiráskovská akce byla spojena, podobně jako mnohé další aktivity rozšíření veřejného povědomí o husitském období, se Zdeňkem Nejedlým.

V knize mohl být podle mého názoru více rozvinut výklad o způsobu, jímž se husitství věnovala oficiální česká historiografie této doby, například ve formě silně zideologizovaného díla Jana Pachtý.⁶ Ten ve svých knihách problematizoval dílo Josefa Pekaře, jeho politicky konzervativní pohled na společnost i hodnocení důležitých historických etap. Zajímavým segmentem by jistě byla i mediální praxe uchopování husitského tématu v počátcích komunistického panství, např. ve stranických ideologických periodikách, protože i mediální sféra je jedním z důležitých nástrojů, jímž lze ovlivňovat veřejný pohled na dějiny.

Tematické kapitoly vytvářejí ve svém souhrnu plastický obraz toho, jak režim československého stalinismu nakládal s husitstvím pro svou aktuální politickou potřebu. Vládnoucí režim chtěl prostřednictvím obrazů z doby husitských dějin komunikovat své záměry jak v domácí, tak zahraniční politice. Pozornost komunistické moci se k husitství

6 Jan PACHTA, *Josef Pekař-Ideolog kontrarevoluce*, Praha 1948; Jan PACHTA, *Pekař a pekařovství-na v českém dějepisectví*, Brno 1950.

upírala jak z hlediska představovaného vzoru, tak i s cílem dosažení žádoucích postojů a hodnot. Randákovi se na základě široké základny pramenů celostátní i regionální povahy i relevantní literatury podařilo zobrazit cesty manipulací s obsahem husitské tradice. Jeho kniha poslouží dalším badatelům nejen v rámci zkoumání fenoménu vzpomínkové kultury, vztažené k husitství, ale i problematice politiky dějin jako celku. Ta bude podle mého soudu získávat stále větší význam a pozornost i v kontextu nynějších debat o symbolickou přítomnost minulosti ve veřejném prostoru.

Jaroslav Šebek

Alfredo LAUDIERO

La Primavera di Praga e le sue stagioni. Storia e storie

(= La storia. Temi, vol. 65)

Roma, Viella 2018, 334 s., ISBN 978-88-3313-000-2.

Alfredo Laudiero, docent Dějin slovanských zemí a Dějin středovýchodní Evropy na neapolské univerzitě „L'Orientale“, se již několik desítek let systematicky věnuje moderním českým dějinám. Zpočátku se zaměřoval především na kulturní a intelektuální dějiny 19. století,¹ dlouhodobě jej zaujala i problematika nacionalismu a jeho proměn v 19. a 20. století,² jimž věnoval několik knižních titulů. Základem jeho práce byla vždy textová analýza autentických dobových textů, případně písemných reflexí dobových událostí, a následná snaha vylíčit tyto proměny myšlení v širších společenských, politických i kulturních souvislostech. V posledních letech se pak Laudiero systematicky zaměřil na problematiku šedesátých let dvacátého století, především pak na politické myšlení protestního hnutí, spojovaného s tzv. novou levicí (např. projekt uspořádání a digitalizace fondu Movimento di opposizione. Napoli 1967–1972 v Centro documentazione Pistoia) a na vývoj ve východním bloku v posledním čtvrtstoletí před jeho pádem. Právě s tímto zájmem je možné spojit i recenzovaný titul.

Kniha o etapách vnímání Pražského jara vyšla při příležitosti padesátého výročí této historické události. Líčení dějů, které se v roce 1968 odehrály v Československu, však není záměrem knihy. Věnována jim je tudíž pouhá čtyřicítka stran (kapitola „La Primavera di Praga: un breve racconto“), které jsou dle Laudierova záměru určeny především pro méně obeznámené čtenáře, ti znalí je dle autorova doporučení dokonce mohou přeskočit. Byla by to však škoda, neboť kompilační kapitola zasvěceně představuje nejen hlavní protagonisty obrodného procesu (Zdeněk Mlynář, Josef Smrkovský, Alexander Dubček aj.) a jejich kariéry, ale upozorněním na postupný rozchod mezi oficiální politikou a požadavky společnosti zasazuje celé období do širších společenských souvislostí. V kapitole nechybí

1 Na tomto místě je třeba uvést Laudierův výběr z českých textů 19. století, v nichž autor rozkrývá kořeny liberalismu (*Il tiglio slavo*, Roma 1992), či práci o stereotypních obrazech češství a němecství, které vznikaly v 19. století v českém prostředí (*Api e cinghiali. culture politiche dell'Europa Centrale: il caso ceco*, Soveria Manelli 2000).

2 Jedná se zejména o soubor devíti studií středoevropských historiků (mimo jiné i Jiřího Raka), které Laudiero doplnil zasvěceným úvodem. *Oltre il nazionalismo. Le nuove storiografie dell'Est*, Alfredo Laudiero (a cura di), Napoli 2004.

zmínky o stavu ekonomiky, kultury či sportu, ani snaha o širší srovnání se soudobým evropským vývojem.

Po tomto úvodním seznámení s historickými fakty se již Laudiero věnuje samotným obdobím (*stagioni*) pražského jara, k nimž odkazuje i název knihy. Autor shledává, že vnímání odkazu pražského jara procházelo velmi dynamickými proměnami, a představuje tak zcela odlišný obraz od stereotypního výkladu západních historiografií. Čtvrtstoletí vymezené roky 1968 a 1993 dělí autor do čtyř základních období, která jsou ohraničena proměnami opozičních strategií i oficiálního politického směřování východního bloku.

Největší pozornost Laudiero věnuje sedmdesátým létům dvacátého století (kapitola „Il primo decennio“), v nichž se snaží rozklíčovvat různé přístupy k vnímání přínosu obrodného procesu. Činí tak na základě analýzy textů tzv. komentátorů (*commentattori*), tedy osob, které byly osobně spojeny s procesem pražského jara a následně se věnovaly této problematice, ať již v československé opozici, tak v exilu. Výsledkem je typologie, založená na intenzitě zapojení komentátora do tvorby klíčových teorií obrodného procesu (podkapitola „Gli ingegneri sociali“), jeho vztahu k marxistické teorii, konkrétně zákonitosti historického vývoje, a významu kultury („*Inazional-comunisti*“), míry odstupu a schopnosti kritického vyrovnání se s výsledky pražského jara („*I primi commenti politici, le prime analisi critiche*“), snahy interpretovat situaci jako výsledek působení konkrétních zkušeností a aktivit skupin či jedinců („*Gli umanuti*“) či stupně radikalismu („*I radical democratici*“). Vznik dvou zbývajících typů první kapitoly Laudiero spojuje spíše než s politickým názorem s příslušností k určité sociální či intelektuální skupině; první typ je tvořen chartisty („*Charta 77*“), druhý pak „pohledem zdola“, tj. běžným obyvatelstvem („*Speranze e delusioni*“). *Una storia dal basso*). Poslední skupinu pak tvoří komentátoři, kteří se nedají zařadit do žádného z předcházejících typů.

Pro každou kategorii zvolil Laudiero takového komentátora, který představuje do určité míry ideální typ, a následně pečlivě analyzoval jeho vybrané dílo či polemiku, které vznikly k tématu pražského jara. Ke slovu často přicházely osobnosti, kterým věnovali pozornost i další italsí historici, věnující se českým moderním dějinám (Francesco Caccamo, Alessandro Catalano). Interpretovány jsou tak mimo jiné texty Zdenka Mlynáře,³ Antonína J. Liehma,⁴ Antonína Ostrého (pseudonym Františka Šámálíka),⁵ Petra Pitharta,⁶ Evy Kantůrkové,⁷ Milana Šimečky⁸ či Ivana Svitáka.⁹ Ve své analýze se pak Laudiero soustředil na různé aspekty obrodného procesu, např. zda komentátoři akcentovali tzv. slovenskou

3 Zdeněk MLYNÁŘ, *Nightfrost in Prague. The End of Human Socialism*, London 1980.

4 Antonín J. LIEHM, *Od kultury k politice*, in: Systémové změny, Köln 1972.

5 Antonín OSTRÝ, *Československý problém*, Köln 1972.

6 J. SLÁDEČEK (= Petr PITHART), *Osmadesátý*, Köln 1980.

7 Eva KANTŮRKOVÁ, *Expulsion from Paradise. The Bypassed Generation*, in: Jiří Pehe (ed.), *Prague Spring. A Mixed Legacy*, New York 1988, s. 87–101.

8 Zejména Milan ŠIMEČKA, *Lezioni per il ristabilimento dell'ordine. Contributo alla tipologia del socialismo reale*, Roma 1982.

9 Zejména Ivan SVITÁK, *The Abysses of Reformed Communism*, in: týž, *Prague Spring Revisited*, Praha 1988, s. 155–175.

otázku a jak, jaký byl jejich poměr k marxistické doktríně a vývoji Československa po roce 1948, jaký byl jejich vztah k politickému pluralismu či zda brali v potaz názor většinového obyvatelstva a jeho postoje po okupaci.

Druhá, nejkratší kapitola je věnována první polovině osmdesátých let („I primi anni Ottanta e l'irruzione di Solidarość“). V této kapitole Laudiero rezignoval na vytvoření typologie. První podkapitola je tak zaměřena na aktéry pražského jara (např. Jiří Pelikán, Zdeněk Mlynář, Vladimír Klokocha), kteří se snažili s odstupem jednoho desetiletí zhodnotit jeho výsledky či je interpretovat z hlediska aktuálních politických a společenských témat. U této skupiny Laudiero odhaluje jistou rezignaci v hodnocení významu obrodného procesu či připuštění si možnosti, že události roku 1968 skončily neúspěchem a kapitulací.

Druhá podkapitola se zaměřuje na texty, v nichž se Jiří Pelikán, Zdeněk Mlynář, Zdeněk Strmiska či Ágnes Heller snažili komparovat aktuální politickou situaci v Polsku s vývojem v Československu v roce 1968. Zdůrazňovali zejména pragmatismus a realismus polských požadavků, které československé reformy chyběly, ale upozorňovali rovněž na fakt, že v Polsku se ke slovu dostala zcela jiná sociální skupina (dělníci) než v případě pražského jara. Porovnání se Solidaritou tak pro mnohé zastánce pražského jara znamenalo přehodnocení dřívějších názorů, nebo alespoň změnu úhlu pohledu.

Třetí období, které se stalo námětem další kapitoly („La seconda metà degli anni Ottanta: il dibattito intorno alla Primavera torna a polarizzarsi“), je přibližně vymezeno nástupem Michaila Gorbačova do funkce generálního tajemníka KSSS a následnou politikou přestavby. V případě reflexí pražského jara Laudiero rozeznává další posun: obrodný proces se začínal čím dál víc stávat předmětem odborného zkoumání a tématem mezinárodních debat, zároveň však blízkost některých reforem s perestrojkou vyvolávala potřebu srovnání jak v Československu samém, tak i v okruhu exulantů. V této době se opozice začala rovněž výrazně politizovat, vznikaly první politické organizace, které se ve svých ustavujících programech často vyrovnávaly s otázkou pražského jara. Zároveň dospěla generace, která rok 1968 nezažila, a tudíž jej vnímala do určité míry ve zkrácené a romantizující podobě.

Tyto tři aspekty v zásadě určily způsob konstruování celé kapitoly. Laudiero nejprve sleduje názory bývalých reformních politiků na současnou situaci a jejich angažovanost v politice, všímá si mimo jiné i silícího sklonu k historismu, který je v textech patrný, a to nikoliv pouze v odkazech na pražské jaro, ale i na nacionalismus 19. století či husitskou éru. Mezi emigranty (např. u Zdeňka Strmisky) zatím sílila především teoretická reflexe pražského jara v konfrontaci s probíhajícími reformami. Toto srovnání ostatně vedlo i k polemikám uvnitř československé opozice (např. Milan Hübl, Jan Ruml, Jaroslav Šabata, Ludvík Vaculík).

V druhé podkapitole pak Laudiero definuje nový interpretační rámec obrodného procesu roku 1968, který de facto vznikl při příležitosti dvacátého výročí invaze. Pražské jaro se stalo tématem historického výzkumu, což byl i důvod ke vzniku Československého střediska nezávislé literatury, který inicioval mimo jiné Vilém Prečan. Cílem instituce bylo především shromažďování rozsáhlého pramenného materiálu a jeho zpřístupňování. Jedním z badatelských přístupů byl pak důraz na sociální dějiny; jeho základem se stal

alternativní výklad příčin reformních změn, které byly důsledkem nikoli politického vedení, ale celkových proměn společnosti. Obrodný proces tak začal být zhruba od roku 1988 vykládán nikoli jako proces řízený politiky, ale jako rozsáhlé lidové hnutí.¹⁰

Čtvrté období, a tedy i čtvrtá kapitola, začínají rokem 1989. Laudiero v ní sleduje především poměr nově nastupující politické generace, rekrutující se často z tzv. šedé zóny, k reformátorům, kteří se rovněž chtěli vrátit do politického života (zejména Alexander Dubček). Zajímá ho zejména rozpor mezi deklarovaným demokratismem republiky a starou vírou reformátorů v marxismus. Zatímco pro mnohé politiky (zejména Václava Havla) bylo zapojení reformistů do politického dění po roce 1989 symbolem kontinuity, média upozorňovala na problematičnost jejich postojů. Dlužno podotknout, že pro Laudiera je tato akceptace reformních komunistů a jejich zapojení do politiky po roce 1989 velmi zajímavá, a do určité míry se mu snad i stává klíčem k vysvětlení tolerance současné společnosti k soudobým komunistickým stranám.

Kromě proměny postojů společnosti k reformátorům se Laudiero v poslední kapitole věnuje i proměnám vědeckého diskurzu výkladu pražského jara (podkapitola „Le ultime battaglie alla Primavera“), který byl způsoben otevřením archivů a ustavením vládní Komise (Komise vlády ČSFR pro analýzu historických událostí let 1967–1970). Zajímavá je autorova teze o možném vzniku oficiálního „hradního“¹¹ pojetí reprezentovaného činností Viléma Prečana (podkapitola „La visione di Prečan. La nuova storia ufficiale do Castello?“). Laudiero podotýká, že orientace Prečana na sociální výklad pražského jara se blížila Havlovu pojetí, rovněž činnost nově vzniklého Ústavu pro soudobé dějiny a texty publikované v časopise Soudobé dějiny, zejména rané polemiky o způsobu výkladu událostí roku 1968,¹² pomáhaly formovat obraz blízký Havlovu pojetí.

Svůj výzkum Alfredo Laudiero zakončuje s drobnými přesahy rokem 1993, tedy dobou, kdy vznikla samostatná Česká republika a zároveň se konalo několik akcí připomínajících rok 1968 a vyšly některé zásadní pramenné edice. Výklad pražského jara začal být dáván do širších souvislostí událostí roku 1968 ve východním bloku i na Západě.

Na závěr knihy Laudiero připojil kapitolu („Alcune riflessioni a margine“), v níž se věnuje širšímu srovnání vnímání pádu východního bloku a roku 1968 v Evropě a Československu, ale i tématu paměti, konkrétně tvorbě historických mýtů a stereotypů. V rozsáhlé úvaze se rovněž snaží definovat moderní československé dějiny prostřednictvím základních idejí, na nichž je založen národ i stát.

Alfredo Laudiero v knize pracuje především s vydanými prameny, které vznikaly ve sledovaném čtvrtstoletí, archivních materiálů se i vzhledem k tématu monografie

10 Kromě jiných textů Laudiero považuje za klíčový především sborník: Jindřich PECKA – Vilém PREČAN (edd.), *Proměny pražského jara 1968–1969. Sborník studií a dokumentů o nekapitulantských postojích v československé společnosti*, Brno 1993.

11 Laudiero odkazuje k prvorepublikovému významu termínu „Hrad“, tedy skupiny osob blízkých prezidentovi. A. LAUDIERO, *La Primavera*, s. 261.

12 Zejména diskuse o povaze roku 1968 z let 1993 a 1994, do nichž se na stránkách časopisu Soudobé dějiny zapojili např. Jan Měchyř, Lubomír Brokl či Emanuel Mandler.

najde poskrovnu. Z odborné literatury využívá hlavně textů, dostupných v zahraničí (důležitou úlohu sehrávají mj. Listy Jiřího Pelikána), případně využívá knihy a edice z produkce Historického ústavu či Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd, které vznikly převážně v prvním dvacetiletí po sametové revoluci. Novější česká literatura, věnující se tématu pražského jara či následujícímu čtvrtstoletí, se v použitých zdrojích neobjevuje, což je však vzhledem k zaměření titulu na textovou analýzu celkem odpustitelné. Samotné rozbory jsou prováděny velmi pečlivě a přinášejí mnohé postřehy, které by se možná českému historikovi vzhledem k zakořenění v české tradici výkladu ani nepodařilo objevit. Laudiero dokázal postihnout drobné nuance v interpretaci, které byly ovlivňovány rozmanitými skutečnostmi.

Některému čtenáři by možná mohly chybět i další, alternativní příběhy pražského jara, jak je vnímaly osobnosti, nepatřící do okruhu bývalých reformátorů, či naopak náležející k vládní garnituře po roce 1969. Cílem autora však takovýto široký výzkum nebyl, což zdůvodnil již v samotném úvodu knihy.

Knihy Alfreda Laudiera představuje zajímavý a fundovaný pohled na proměny interpretace pražského jara v průběhu čtvrtstoletí. Sice pojednává o víceméně známých skutečnostech, ale nabízí cenné postřehy zahraničního pozorovatele, který se české problematice dlouhodobě věnuje, přesto si však zachovává potřebný kritický odstup.

Jitka Máchalová

Šimona LÖWENSTEIN (ed.)

Evropská civilizace a její problémy, I–II. Jubilejní sborník

pro Bedřicha Loewensteina / *Die europäische Zivilisation und ihre Probleme,*

I–II. Festschrift für Bedřich Loewenstein

Kulmbach, Verlagsbuchhandlung Sabat 2019, IX + 262 s., V + 281 s.,

ISBN 978-3-943506-60-0.

Dvousvazková kniha je jubilejním sborníkem k nedožitým devadesátinám v roce 2017 zemřelého historika Bedřicha Loewensteina. Sborník měl být vlastně výroční, bohužel se tak už nestalo. Obsahuje příspěvky dvaceti českých, německých, ale i rakouských, britských a amerických historiků a filosofů. Texty jsou rozděleny do čtyř tematických okruhů – dějepiscectví a jeho společenský význam, dějiny kultury a idejí, scestí a slepé uličky civilizace a politické a filosofické koncepty dějin. Kniha se tak alespoň částečně snaží ilustrovat odborná těžiště Bedřicha Loewensteina. V dokumentační části jsou připojeny fotografie a písemnosti z Loewensteinova života a kompletní bibliografie. Sborník je obsahově i logisticky představen editorkou knihy, historikovou dcerou, Šimonou Löwenstein. Příspěvky se ve všech okruzích v zásadě dělí na ty, jejichž autoři hledají společného jmenovatele s Bedřichem Loewensteinem, a na ty, která mu skládají poklonu spřízněnými tématy.

Bedřicha Loewensteina v jeho životě provázely de facto všechny klíčové události a fenomény 20. století, počínaje druhou světovou válkou. Ilustrativně to popsal ve vzpomínkové

úvaze „Retrospektiva. Několik úvah k vlastním osmdesátinám“.¹ To se projevilo i na jeho odborných zájmech.²

V prvé části knihy, vztahující se k dějepiscectví, nabídl přední německý odborník na římské dějiny Alexander Demandt přehledovou studii o relevantních kritériích antické historiografie. Demandta spojovalo s Loewensteinem nejen působení na berlínské univerzitě, ale také mnohem širší odborné a společenské angažmá. Srovnání pohledu na společné ideové momenty evropské civilizace u Leopolda Ranka a Bedřicha Loewensteina z pera Karla Heinze Metze přináší zajímavou vizi, jak se oba historikové přes desítky let rozdílného myšlení v podstatě doplňují. A také tu autor připomíná nutnost zodpovědnosti za historické dědictví.

Studie Františka Šmahela přibližuje šíři i trváním relativně omezené kontakty českých historiků se školou Annales. Je zajímavé, jak přes silnou frankofilii, zřejmou od poslední třetiny 19. století, se jednalo o proces nerovnoměrný, co se týče vzájemných kontaktů. Ukazuje to i na rozdílnou úroveň a vazby jednotlivých oborů formující se české společnosti – zřetelný je příklad historiografie versus umění a literatura.

Z podkladů nálezů vídeňského správního soudu 70. a 80. let se Milan Hlavačka pokusil zformulovat obecné principy moderní občanské společnosti v českých zemích. Dílčích prací, směřující tímto směrem, existuje již řada. Některé byly koncipovány i komparativně s vývojem v okolních zemích (například pod úhlem pohledu na církevní dějiny a sekularizaci), takže Hlavačka se vlastně pokusil o přípravu na posun cenné práce Otty Urbana „Česká společnost“ do vyšších syntetických pater. (Ostatně Hanns Haas svého času zalitoval, že bohužel nebyla napsána „Rakouská společnost“).

Miloš Havelka se vydal po stopách Loewensteinovy reflexe Tomáše Garrigue Masaryka a sledoval ji až do vyznění například v Havlově nepolitické politice, kterou ovšem vnímá jinak než Loewenstein.

Druhou kapitolu, „Kulturní dějiny, dějiny idejí“, uvedl štyrský sociolog, filosof a historik Karl Acham studií k filosofické antropologii a kulturní filosofii. Pro historika je zajímavý závěr, v němž autor upozorňuje na pokusy zprostředkovat autentickou smyslovou zkušenost. Je to inspirace, která již byla poměrně často realizována zejména v muzeích; například v Muzeu vojenských dějin v Drážďanech je možné vizuálně a auditivně vnímat, dokonce i olfaktoricky zkoumat, po čem byla cítit první světová válka.

Myšlenky nedávno zesnulého Ladislava Hejdánka o Evropě a evropanství jsou podnětné zvláště v aktuální době koronavirů, kdy náhle ožily národní zájmy, a to bohužel v té „vetešnické a handlířské“ formě. Ilustrativní je Hejdánkův popis vývoje „vzniku Evropy“ od antiky do dnešních dnů, zejména inspirativní je pak důraz na kontinuální aktivní podíl na vlastním evropanství. Studie končí pobídkou, že právě Češi mohou pro posílení evropanství využít duchovního bohatství své minulosti. Na českou tradici z hlediska ideje

1 Bedřich LOEWENSTEIN, *Retrospektiva. Několik úvah k vlastním osmdesátinám*, Dějiny – teorie – kritika 2, 2009, s. 257–272. http://www.usd.cas.cz/wp-content/uploads/BL_retrospektiva_2009.pdf (14. 5. 2020).

2 K životu a dílu B. Loewensteina srovnej Milan HLAVAČKA, *Bedřich Loewenstein (29. června 1929 – 11. května 2017)*, ČČH 115, 2017, s. 925–927.

lidských práv se zaměřil Jakub Trojan; vytvořil stručný přehled obdobných idejí od doby předhusitské po Tomáše G. Masaryka. Jeho text souzní s Hejdánkovou myšlenkou, že jeden z kořenů evropských dějin vede do Čech.

Součástí identity společnosti českých zemí bylo a je i židovství. Příspěvek k jeho složité vlastní i společenské identifikaci od osvícenství do počátku 20. století přináší studie Wilmy Abeles Iggers. Tento oddíl knihy končí úvahou Pavla Koláře na téma, zda bylo pražské jaro dědictvím poststalinských rozporů.

Třetí oddíl sborníku zahájil historik a politolog Peter Pulzer, jenž se dlouhodobě zabývá evropským antisemitismem. Jeho příspěvek o „křišťálové noci“ s podtitulem „civilizační zlom jako autodafé“ se snaží ukázat smysl „akce“ jako brutální inscenaci dehonestace Židů. Nacistický režim ovšem také chtěl postrašit zbytek obyvatelstva. Očekávání nebyla zcela naplněna: pogrom schvalovala mládež, vychovávaná v režimním duchu a staří bojovníci, zbytek obyvatelstva se zjevně opravdu vyděsil. V závěru studie autor předal pro interpretaci „jak k něčemu podobnému může dojít“ slovo Bedřichu Loewensteinovi. Ten viděl odpověď spíše než ve strukturálních výkladech v lidské nedostatečnosti.

I další text se zabývá fašizací, tentokrát druhé republiky (1938–1939). Jan Rataj zde dokazuje, že pomnichovský státní konstrukt nebyl jen nouzovým projektem, ale zkoncipoval si svou cílevědomou vlastní existenci antiliberálním záměrem a domácí kontinuitou. Rozsah jakéhosi protofašistického podhoubí za první republiky je však v Ratajově textu silně přeceněn. Autor deklaruje, že ve svých tezích vychází z Loewensteinových myšlenek o modernitě, českém liberalismu i fašismu. Lze snad připustit, že velkou roli v podpoře fašistického proudu sehrála řada dalších aspektů, zejména mezinárodních, které předcházely Mnichovu (například Pakt čtyř velmocí z roku 1934), a že tyto jevy mohly některé skupiny společnosti již tehdy vést k jistému defetismu.

Podnětná je přehledová studie Bernda Sösemanna o bariérách veřejné komunikace v diktátorských a demokratických společnostech v Evropě 20. století s jistým přesahem do aktuálního dění. Doplňme malé zamyšlení k tématu: otázku po roli mentality národů? Z vlastní zkušenosti vím, že přes v textu zmíněné optimální možnosti občanů NDR získat zprávy z „druhé strany“ byl v mnoha ohledech přehled informací ze „západu“ v Československu mnohem širší díky flexibilnějšímu přístupu zájemců o ně.

Instrumentalizaci hudby, zejména symfonických orchestrů, v politice se věnuje David Schoenbaum. Jedná se o zajímavý dílčí segment bádání amerického historika, který se mimo jiné věnuje i kulturním dějinám.

Šimona Löwenstein se zaměřila na vymezení a klíčové pojmy civilizace v pojetí Bedřicha Loewensteina, a to na pozadí jeho zdrojů i kontextu dneška. Autorka podává informativní přehled jeho základních dvou myšlenkových zdrojů: skotské morální filosofie a myšlení Emanuela Rádl a sleduje jejich další rozvinutí. Ke spíše skeptickému vyznění závěru autorky textu o osudu naší civilizace podotkneme, že snad přece jen bude mít pravdu Bedřich Loewenstein, s tím, že „... víra ve význam slova, v moc ducha, a ctihodnou evropskou tradici...“³ zvítězí.

3 B. LOEWENSTEIN, *Retrospektiva*, s. 272.

Poslední část sborníku je věnována politickým a filosofickým konceptům dějin. Příspěvky různou formou tematizují Loewensteinovo historicko-filosofické dílo. Reimer Hansen se zabývá periodizací evropských dějin, přičemž přibližuje pojem „stará Evropa (Alteuropa)“ jako nadřazený klasické periodizaci od raného středověku po modernu v duchu Loewensteinova Projektu moderny. Helmut Wagner prezentuje souhrn základních milníků mocenského fenoménu a vývoje Německa až do aktuální doby v rámci Evropské unie. I to bylo jedním z témat bádání Bedřicha Loewensteina. Názor, že suverénní evropskou budoucnost umožní pouze politická integrace evropských států, je v teoretické rovině správný, ale bohužel stále více iluzorní.

Otázka, zda má národ místo v Evropě, umožnila Miroslavu Hrochovi, přednímu odborníkovi na tuto problematiku, rozvinout široké spektrum úvah o modifikaci role národa zejména po roce 1989. Dochází k názoru, že kromě jiného v důsledku upadající humanitní vzdělanosti došlo u nás v podstatě k likvidaci sebevědomí národa jako kulturní hodnotové pospolitosti. Stať Martina Šimsy „České otázky“ nás vrací k inspiraci a pomyslně i reálné diskusi Bedřicha Loewensteina s T. G. Masarykem, Emanuelem Ráblem, Janem Patočkou či Ladislavem Hejdánkem. Opět se objevuje základní rámec boje „o smysl českých dějin“: proti sobě stojí „bojovná filosofie“ s „reálnými českými dějinami“. Šimsa poukazuje na relativismus obého. Na závěr pak Milan Průcha prezentuje reflexi Loewensteinových úvah o pokroku.

Šimona Löwenstein v úvodu upozorňuje, že výběr autorů neprovázela selekce osobností ani témat. Všechny studie Bedřicha Loewensteina buď oslovují, popřípadě jej přímo vtahují do svého příspěvku. Většina příspěvovatelů se kromě odborné činnosti také podílí na populárněvědeckých aktivitách, popřípadě se vymezuje v aktuálních společenských problémech. Jejich úvahy bohužel nevyznívají pro naši budoucnost, zejména evropskou, příliš optimisticky.

Kristina Kaiserová

ZPRÁVY O LITERATUŘE

Středověk

Ondřej VODIČKA

Exil českého a moravského duchovenstva za husitských válek

Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2019, Praha, 276 s., ISBN 978-80-7422-703-5.

Problematika katolické emigrace v době husitské revoluce se po studiích Jaroslava Kadlece, Zdeňky Hledíkové a Františka Šmahela zdála být dostatečně prozkoumána. Jestliže Kadlec pojál téma jako soupis emigrantů z řad duchovenstva, tak Hledíková se Šmahelem nastolili koncepční problémy, týkající se jak fungování farní správy, tak způsobů existence klášterních institucí za hranicemi království. Nová práce Ondřeje Vodičky si klade za cíl především rozšířit faktografický materiál ohledně emigrantů z řad farního kléru a řeholního stavu. Z konceptuálního hlediska však nepřináší nic nového a v některých interpretacích budí spíše rozpaky.

Pozoruhodné je už to, že se autor vrací k Palackého termínu husitské války, jako by nebyly vedeny desítky debat na téma revolučnosti husitské revoluce. V samotném textu ale autor ve skutečnosti užívá termíny husitské války a husitská revoluce jako ekvivalenty, což název knihy přece jen relativizuje. Poněkud problematické mi přijde i autorovo trvání na obecném pojmu migrace, i když opět v textu knihy vůči němu jako ekvivalentní vystupují termíny exil či přechodná ztráta domova, jež jsou v tomto ohledu mnohem příznačnější. (Reflexi moderního bádání na téma různých

typů pozdně středověkých migrací v knize nenajdeme.)

Práce se člení do čtyř kapitol. V první z nich autor zkoumá především na základě konfirmačních knih činnost žitavské konzistoře v revolučních letech a dospívá k podobným závěrům jako již dříve studie Františka Šmahela, resp. pro Moravu Petra Elbela. Vodička bohužel nechává stranou kleriky českého původu působící u římské kurie. Jejich systematický výzkum nebyl prozatím proveden: někteří však mohou být případně emigranty z husitských časů. Z obecnějšího hlediska Vodička nastoluje otázku vnitřního exilu, ve skutečnosti tedy spíše problém pokryteckého chování duchovních, kteří zůstali na svých farách, podávali podobojí, avšak fakticky, ve svém nitru, zůstávali katolíky. Téma je to jistě závažné, avšak, jak je z práce patrné, také obtížně postižitelné. Proto za silně nadnesený považuji závěr kapitoly, v němž autor tvrdí, že „většina nižšího světského kléru tedy pravděpodobně setrvala na území Koruny české a vyrovnala se s nebezpečnou situací podle svých momentálních možností“ („větší část katolického světského kléru proto volila domácí exil“), resp. že není možné mluvit o „nějakém masivním odchodu do zahraničního exilu“. V předložené práci není takový facit po mém soudu doložen a de facto je spíše neverifikovatelný.

Ze zpráv Vavřince z Březové z počátku revoluce neplyne, že by ve městech panoval nedostatek kleriků. O faktické situaci na venkovských farách v této době ale nevíme téměř nic, a to samé platí i pro většinu

městských far v pozdních fázích revoluce. Naopak situace po roce 1436 spíše nasvědčuje tomu, že kléru, jak utrakvistického, tak katolického byl nedostatek, i když stav ve čtyřicátých a padesátých letech nemusí plně odrážet situaci o dvě desetiletí starší.

Druhá kapitola je věnována exilu řeholníků a řeholních komunit. V případě této problematiky autor klasobraním rozšířil dosavadní pramennou základnu. V následné kapitole nazvané „Exilová ekonomika“ předložil celou řadu nových informací týkajících se nakládání s klášterními cennostmi jako zdroji obživy v exilu. Nejpodstatnější jsou jeho zjištění, vyplývající z rozboru účtů ebrašského dvora v Norimberku, vztahujících se k majetkům pomuckého kláštera. Významné jsou v tomto ohledu doklady skutečnosti, že na zástavách klášterních cenností participovali především bývalí pražští kupci, kteří odešli z Prahy s evidentně dostatečným kapitálem, jenž byli s to a měli i ochotu investovat do zástav.

Zde autor navázal na vlastní pramenné cenné studie, týkající se emigrace pražských a kutnohorských měšťanů do Vídně, Norimberku či Vratislavi. Řada dokladů, týkajících se zastavovaných majetků, svědčí podle autora o skutečnosti, že se mnohé klášterní komunity na odchod za hranice království dlouhodobě připravovaly a že svůj majetek buď ukládaly u katolické šlechty, nebo ho rovnou odvážely do bezpečných míst v říši. S tím lze jen souhlasit.

V poslední kapitole se autor obírá klášterními knihovnami, které se mniši rovněž pokoušeli (mnohdy úspěšně) zachránit, vědomi si jejich duchovní, ale i ryze materiální hodnoty. V dílčích aspektech

zde autor rovněž potvrdil starší konstatování o znehodnocení ceny rukopisných knih v revolučních letech.

Naopak láková podkapitola o prožívání exilu bohužel nepřináší nic zásadního. To je ale podmíněno charakterem dochovaných pramenů, které svědčí spíše než o prožívání o odsuzování nekřesťanského počínání si husitských vojsk či o způsobu šíření informací o husitských Čechách v exilovém prostředí. Vcelku překvapivě autor nenašel žádné doklady o snech a touhách o návratu kleriků do Čech po porážce husitské revoluce, jež známe z prostředí měšťanů. Ti obchodovali a odkazovali své bývalé pražské či kutnohorské majetky, ve víře, že se jednou vše vrátí do starých kolejí. Ani to ale samozřejmě nemůžeme označit za prožívání exilu.

Za sporné považuji autorovo závěrečné tvrzení, že zprávy o zabíjení kleriků či celých klášterních komunit jsou ve skutečnosti nadnesené, resp. že se úmrtnost kléru během revoluce nijak dramaticky nezvýšila. Za doklad takové situace Vodička považuje zprávy o přípravách klášterních komunit na odchod do exilu. V katalogu exilových konventů, jenž je připojen za hlavní text, pak autor opakovaně zpochybňuje zprávy Vavřince z Březové o zabíjení mnichů a kleriků a přidává k nim adjektivum „údajně“. Ano, kroniku Vavřince z Březové je jistě možné zpochybnit jako celek, avšak je tak třeba učinit prostřednictvím argumentů a koncepčně založených úvah, nikoli svévolně, na základě pouhých pocitů.

Martin Nodl

Proska MIELKE

Duo sunt genera christianorum.
Untersuchungen zur Frage
der Legitimität volkssprachiger
Bibellektüre am Ausgang des Mittelalters
und in der Frühen Neuzeit
Münster, Aschendorff Verlag 2019, 335 s.,
ISBN 978-3-402-24580-4.

Nikolaus STAUBACH – Rudolf
SUNTROP (Hrsg.)

Was dürfen Laien lesen? Gerhard Zerbolt
von Zutphen, De libris teutonicalibus.
Een verclaringhe vanden duytschen boeken
Münster, Aschendorff Verlag 2019, 214 s.
+ 1 vyobr., ISBN 978-3-402-24629-0.

Nestává se často, aby vyšly současně dvě knihy o velmi úzce propojeném, ba takřka identickém tématu, a už vůbec ne, aby takové publikace vyšly ve stejném nakladatelství dokonce ve stejném roce. Nicméně jejich souběžné vydání není svým způsobem na závadu sledované obecně atraktivní problematiky, protože obě díla se různě doplňují či potvrzují, ale ovšem i zbytečně do značné míry dublují. První z výše citovaných publikací je disertací z univerzity v Kolíně nad Rýnem, druhá pak přináší edici zkušených autorů (Staubach sám uvádí k tématu šest svých prací, Suntrup jednu), kteří ji doprovdili zasvěceným rozsáhlým úvodem.

Autoři, resp. editoři se obracejí k závažnému obecnému tématu středověkých duchovních dějin, totiž k otázce překladů bible, event. další „těžké“ teologické literatury do národních jazyků (a tím ovšem i jejich meze nekladoucímú výkladu středověkými čtenáři), v tomto případě do němčiny. A ovšem jde tak o otázky recepce a výkladu četby teologické literatury obecně osobami laickými. Ne nadarmo si P. Mielke zvolila za

titul práce část citátu z Gratiánova Dekretu, který platil rovněž co přístup k psanému textu a který zní: *Duo sunt genera Christianorum. Est autem genus unum ut sunt clerici... Aliud vero est genus Christianorum, ut sunt laici*. Výklad bible a teologických textů, dotud vesměs latinských, byl vyhrazen výlučně těm prvním, ti druhí se měli spokojit se zprostředkováním těmi prvními.

Co ale platilo o 12. století, přestávalo postupně platit pro století 14., resp. pro jeho druhou polovinu. Všichni laikové již zdaleka nebyli *illiterati* a zejména se chtěli více účastnit duchovního života jako jeho aktivní účastníci. Byli v menší či větší míře podporováni i některými členy privilegované elity. A tak došlo ještě k jedné náhodně-nenáhodné skutečnosti, že totiž na dvou místně si vzdálených teritoriích došlo ke dvěma příbuzným aktivitám, které vedly, každá jinými velkými oklikami, k novým horizontům a posléze k stejnému světo-dějnému výsledku – evropské reformaci. V Čechách prostřednictvím husitství, je-muž předcházela „česká *devotio moderna*“, v Holandsku prostřednictvím už tehdy tak nazývané *devotionis modernae*, která probíhala rovněž svými cestami. Na jejím počátku stál charismatický kazatel (a karatel) Geert Grote (†1384). Ten byl za své neortodoxní vystupování trestán utrechtským biskupem, nicméně po jeho smrti hnutí nezániklo, ale naopak.

Vznikla jedna z klíčových prací počátku hnutí „známého neznámého“ autora, totiž Gerharda Zerbolta ze Zutphenu (†1398), vzdělaného kněze a bibliotékaře „bratří společného života“ v holandském Deventeru. Jde o traktát *De libris teutonicalibus*. Autor sice nebyl vlastním zakladatelem tohoto hnutí, to uvedl v život zmíněný již Geert Grote, ale (přestože Zerbolt zemřel

ve věku pouhých 31 let) se tímto dílem stal jeho protagonistou.

Jeho traktát se v originální latinské formě nedochoval vcelku, takže dosavadní interpretace nemohly v plném rozsahu postihnout charakter tohoto díla. Teprve před krátkou dobou byl nalezen jeho nezkrácený text, ovšem v holandském, nicméně časově i jinak blízkém překladu. Stalo se tak na místě těžko předpokládatelném: Nachází se totiž v Gethsemani Abbey v Kentucky (Mielke ještě neví, že rukopis tam byl vrácen z depozitu v michiganském Kalamazoo) a tak teprve nyní je možná jeho plná interpretace. Editoři tu vycházejí ze spolehlivého přepisu, provedeného nedávno zesnulým významným germanistou Volkerem Honemanem.

Mielke pak na s. 237–335 své knihy podává (vzhledem k jeho nyní existující klasické edici vlastně již zbytečnou) černobílou aktofotovou reprodukci celého nizozemského textu. Tu poněkud nepochopitelně v obsahu představuje lakonicky pouze jako Abbildungen. Reprodukce vzhledem ke své čitelnosti v kaligrafické bastardě oné doby a minimálnímu počtu zkratk edici vlastně takřka nahrazuje, ovšem bez jakéhokoliv kritického aparátu. Ten je naopak u Staubacha a Suntrupa velmi bohatý (autoři dohledali více než čtyřicetku citovaných děl). Edice nadto podává synopticky kratší holandskou verzi z jednoho rukopisu kasselského. Oba editoři ovšem nabízejí výrazně více, totiž ještě (původní, byť porušený) různě emendovaný latinský text podle rukopisu norimberské městské knihovny a dva středoholandské zlomky z dalších knihoven (Brusel, Leiden) i rozšířenou latinskou verzi sedmé kapitoly základního spisu pod názvem *Super modo videndi* (z rukopisů v Haagu a ve Vídni). Podrobný výklad o technickém

uspořádání edice se zaměřuje na filologickou stránku věci a dohledání citátů, resp. aluzí; překvapivě se nedovídáme vůbec nic o kodikologických otázkách včetně vlastních popisů rukopisů a jejich event. osudů, což platí ovšem i o knize Mielkeové.

Editoři po výkladu o předchozím bádání podávají podrobný rozbor titulkového díla, ale i prací příbuzných Zerboltoových v rozsáhlém úvodu (s. 11–67). Zdůrazňují jeho hlavní tezi o legitimitě překladů náboženské (teologické) literatury do národního jazyka, určených laikům a akcentují autorovu apologii bible v národním jazyku, i když Zerbolt současně varoval před možnou laickou (des)interpretací těžkých teologických či temných míst těchto textů. Editoři podávají nejen juxtapozice dvou rozlišitelných recenzí díla, ale věnují pozornost rovněž sedmé kapitole jeho hlavního díla, kterou Zerbolt rozšířil na samostatný traktát, v němž precizoval některá svá varování před (heretickou) desinterpretací. Tu bych rád upozornil zejména na neobyčejně přehlednou orientační pomůcku (na s. 77nn.), která podává členění textu traktátu a jeho detailní obsahový rámec.

Bylo už naznačeno, že se takřka nepochopitelně obě práce navzájem neznají, takže při referátu o obou knihách ta druhá práce je v nevýhodě. Priska Mielke postupuje obdobně jako oba předchozí autoři, navíc věnuje pozornost širším souvislostem formálním i časovým. Odpovídá tomu i více než dvojnásobný rozsah vlastního textu. Pokuším se jej zaznačit, i když v leccems se bude s už výše pověděným dublovat. Na rozdíl od Staubach-Suntrupa, kteří mají poučnou kapitolu o historickém kontextu Zerboltova díla (distanc „zbožných žen“ od hnutí bekyň – nebezpečí hereze! – či Zerboltovo dobré zdání pro mužské společenství brat-

ří) začala Mielke obecnými otázkami středověkých překladů náboženské literatury, pokračovala rozbory Zerboltových děl až došla k charakteristice postavení holandské devoce mezi katolicismem, humanismem a reformací a skončila sledováním stanovisek Martina Luthera k národnímu jazyku jako takovému.

Za zajímavou partii její knihy považuji kapitolu, nazvanou charakteristicky *Multiplificatio librorum*, sice zejména v kontextu s biblickými překlady a rozšiřující se četbou bible, zejména ale zaujmou poznámky k dynamickému růstu knižní rukopisné produkce v 15. století a pak její doslova raketový vzestup, spojený se zavedením knihtisku. Ani v jedné knize nenacházím odkaz na důležitou knihu Reinharda Schneidra o tlučmočení ve středověku, i když to je svým způsobem, ale jen zdánlivě, téma okrajové. Z výše podaného ale vyplývá, že obě práce a zejména jejich hlavní hrdina a jeho dílo, mohou být k užitku při studiu počátků naší, české reformace.

Ivan Hlaváček

Judith WERNER

*Papsturkunden vom 9. bis ins
11. Jahrhundert: Untersuchungen
zum Empfängereinfluss auf die äußere
Urkundengestalt*

(= Abhandlungen der Akademie
der Wissenschaften zu Göttingen.

Neue Folge, Bd. 43)

Berlin – Boston, De Gruyter 2017, 548 s.,
ISBN 978-3-11-051666-1.

Rozsáhlá studie se zabývá komplexní problematikou papežských listin jako nejvýznamnějšího mediačního prostředku Svatého Stolece a křesťanského světa. Předmětem

zkoumání jsou listiny, určené jednotlivým diecézím v německojazyčném, francouzském a italském prostředí. Primární otázkou, na kterou chce studie odpovědět, je, zda se závaznost papežských listin uplatňovala ve všech zmíněných okruzích, potažmo v celém *orbis latinus* stejnou měrou, nebo se lišila v závislosti na místních specifikách. Za tím účelem autorka metodou sémiotické diplomatiky analyzuje originály a opisy papežských listin, určených příjemcům jednotlivých diecézí. Zkoumá míru zohledňování příjemce při sestavování konkrétní listiny.

Papežská písemnost zpravidla vznikla jako výsledek komunikace mezi budoucím příjemcem a vydavatelem, tedy papežským úřadem. Podíl příjemce na znění a právním obsahu listin se liší podle země adresáta, jak dokládají např. formulace areng. Žadatel byl zčásti i navrhovatelem repliky, měl určitou představu, jak by tato měla vypadat obsahově i formálně, aby měla kýžený účinek. Sémiotická metoda zkoumání v tomto případě znamená, že předmětem studia jsou kromě obsahových také formální charakteristiky listin: pečeti, podpisy, papežské benevalete atd. Všechny tyto znaky měly nejen potvrdit pravost zkoumané písemnosti, ale také sdělit formou „viditelných symbolů neviditelnou skutečnost“. Symbol nesl určité poselství, představoval kód s více sématy. Kříž, kristogram, iniciály papežova jména, rota, podpisy – se vyvinuly z kurzivních a individuálních symbolů a postupem času se přetvořily v geometrické figury (trojúhelník, kruh atd.), které se staly neodmyslitelnou součástí těchto listin a nositeli skrytých významů obsahu. Papežskou listinu tedy autorka nazírá z dvou úhlů: jako sdělení právního obsahu a jako soustavu kódů.

Podoba papežského privilegia byla kompromisem mezi vlastním pojetím vydavatele, který sděloval vůli Svatého stolce, a vyjádřeným očekáváním příjemce. Příjemcova představa se neomezovala jen na vlastní obsah písemnosti, ale mohla zahrnovat i další jednotlivosti jako osobu písaře či notáře, psací materiál a způsob vypracování. Tyto „objednávky“ se dále odrážely i v ceně písemnosti, kterou příjemce hradil.

Zkoumané období je vymezeno rokem 819, kdy papež Paschal I. (817–824) vydal privilegium pro město Ravennu, a pontifikátem Řehoře VII. (1073–1085), během kterého byla dále posílena doktrína *dictatus papae*. Zároveň je zdůrazněno, že tento časový úsek zahrnuje také pontifikát Lea IX. během kterého – roku 1049 – bylo upuštěno od starého vyhotovování bul a přešlo se na nové členění písemností. Sledovaný časový úsek umožňuje zmapování všech v originále vzácněji dochovaných listin, jejichž počet stoupal nejen co do počtu odesílaných písemností, ale také co do dochovaných originálů.

Co se zeměpisného vymezení zkoumané látky týká, rozhodla se autorka zmapovat 36 farností v osmi diecézích, jmenovitě diecézi mohučské (4), katalánské (5), lyonské (5), remešské (5), etrurské (7), umbrijské (5), kolínské (2) a trevírské (4). Jedná se o vzorek 104 originálů a 204 opisů, celkem 308 písemností. Vzorek jako takový je jen výsekem z celoevropského počtu listin a má tedy platnost jen pro konkrétní území, nicméně komparativní přístup pro vymezenou látku umožňuje do budoucna chápat tuto studii jako důkladné a spolehlivé východisko pro případné širší komparace papežských písemností pro stře-doevropské a další příjemce, které by nepochybně přinesly zajímavá zjištění.

Pokud jde o obsah zkoumaného materiálu, soustředí se studie na papežská privilegia.

Není tedy překvapením, že ve vybraném vzorku nacházíme jména slavných klášterů (Fulda, Hildesheim) a měst, která byla středisky tehdejšího *orbis Christianorum*. Obsahově tato privilegia zahrnují udílení prebend a úřadů, popřípadě jejich potvrzení; ustanovení klášterních institucí; výjimky (*exemptiones*); přijetí do ochrany Svatého Stolce; znovudosazení do úřadu a udílení dalších práv či pravomocí.

Třetí kapitolou počínaje přechází studie v parciální pojednání o jednotlivých aspektech papežských písemností. Čtyři následující kapitoly jsou rozvrženy tak, aby pojednaly o typických rysech jednotlivých písemností, jak jsou dochovány v oněch osmi pro vzorek zvolených farnostech. Podrobný rozbor umožňuje dát fundovanou odpověď na otázku, jak a v čem se lišily papežské písemnosti v závislosti na osobě (právní či fyzické) příjemce.

Jako první vnější rys listin zkoumá studie psací látku, tedy, zda byly listiny vyhotoveny na pergamentu, či papýru. Měl výběr psací látky výpovědní hodnotu, naznačoval větší či menší vážnost adresátovy osoby? Papýrus byl materiál, používaný pro nejstarší papežské listiny. Byl nositelem tradice a symbolem pevně daného starého řádu, jakousi starožitností s nádechem tajemna. Zavedení nové psací látky, pergamentu, sebou neslo nebezpečí, že listina, vyhotovená na zvířecí kůži, nebude příjemcem ihned rozpoznána jako papežským úřadem poskytnuté privilegium, což následně mohlo zpochybňovat závaznost a autoritu písemnosti. Na druhé straně pergamen disponoval výhodou větší odolnosti, zmenšoval riziko ztráty listiny a pečeti. Svou úlohu hrál i zřetel na cenu. Výběr psacího materiálu hrál roli jak u příjemce, tak u vydavatele. Zavedení pergamentu snadněji přijímaly oblasti, kde papežova

moc byla etablována pevněji, než oblasti, ve kterých teprve docházelo k upevňování *plenae potestatis*.

Důležitá byla také velikost listiny. Formát písemnosti závisel na více faktorech, mimo jiné také na psacím materiálu. Listiny vyhotovené na papýru jsou zpravidla značně delšího znění (mohou být až několikametrové), protože papýry mohly být lepeny jeden k druhému, kdežto velikost pergamentu byla dána přirozenými rozměry použitého kusu. Proto na výběr psací látky mohl mít vliv i obsah, tedy rozsah zaneseného textu. Délka textu nepřímou naznačovala, jakou důležitost vydavatel, tedy papež, přikládal osobě příjemce. Až od druhé poloviny 11. století se vžil standardizovaný formát textu. Jistou roli hrály i velikost písmen a počet řádků.

Privilegia byla, jak už bylo řečeno, plná grafických sdělení, která byla ještě předtím, než příjemce přistoupil ke čtení, patrná na první pohled. Znak poukazovaly na zúčastněné strany a podávaly informace o jejich vážnosti. Psací materiál byl jen výjimečně zcela zaplněn textem; okraje a prázdná místa jsou běžná. Čím větší nepopsaná plocha se v listině nachází, tím větší důležitost tato listina má. Více prázdného místa znamenalo, že grafické symboly vystoupily do popředí mnohem výrazněji a podtrhly váhu dokumentu, vážnost vydavatele a úctu, které příjemce ve vydavatelových očích požíval.

O něco složitější je problematika olovených papežských pečeti na konopné či hedvábné šňůře anebo na závěsu zhotoveném z proužku pergamentu. Řada původních listin se dochovala bez pečeti. Ačkoliv pečeť nebyla jediným ukazatelem pravosti dokumentu, řadila se k nejdůležitějším. K listinám nevelkého formátu mohla být přivěšena velká bula, aby zdůraznila majestát vydavatele

a důležitost příjemce anebo závažnost obsahu. Také v tomto případě hrálo roli příjemcovu přání, což platí i o ceně. Hedvábný závěs vzbuzoval větší dojem než konopný a svědčil o movitosti objednavatele; vynaložené náklady se tedy odrážely nejen v celkovém vzhledu listiny, ale také v druhu pečeti a kvalitě použitého závěsu.

Čtvrtá kapitola je věnována písmu papežských listin v 9.–11. století. Také písmo vyprávělo o důležitosti obsahu a příjemcovy osoby. Hrubý rozvrh písemnosti se zračil v použití kapitol, ale písmo mělo i další funkce. Rozmístění textu na ploše listiny mohlo být účelné a úsporné, nebo naopak velkorysé a reprezentativní. Tón, anebo chceme-li, první dojem, udával první řádek, který obsahoval jméno papeže, intulaci a jméno adresáta písemnosti. Sděloval hierarchii vydavatele a příjemce. Pokud byl první řádek vyplněn pouze vydavatelovým jménem a jeho intulací, kdežto popis adresáta následoval až v druhém řádku, symbolicky tím byla vyjádřena podřízenost adresáta vydavateli; intulace a inskripce v jednom řádku naopak vyjadřovala nikoliv subordinaci, ale iuxtaposici obou subjektů. Hierarchii mohla naznačovat i různá velikost použitých písmen, užití majuskul, elongát. Uvedené dávalo na vědomí i závažnost obsahu a lišilo se od listiny k listině.

Studie, rozvržená do pěti velkých kapitol a šesté, závěrečné syntézy, je vybavena mnoha názornými grafy, přílohami a rejstříky. Studium papežských písemností má pro medievistiku mimořádný význam, protože tyto písemnosti mají nadnárodní přesah. Byť se studie nezabývá českým jazykovým prostředím, je velmi užitečnou pomůckou a inspirací pro naši diplomatiku.

Lenka Blechová

Jeffrey JAYNES

***Christianity Beyond Christendom.
The Global Christian Experience
on Medieval Mappaemundi and Early
Modern World Maps***

(= Wolfenbütteler Forschungen,
Band 149)

Wiesbaden, Harrassowitz Verlag 2018,
483 s., ISBN 978-3-447-10715-0.

Historická kartografie je významná disciplína, která přináší poznatky jinými historickými obory zpravidla nesdílitelné. Není proto divu, že jde zejména po druhé světové válce o dynamicky se rozvíjející obor v zahraničí (třeba upozornit aspoň na práce Anny-Dorothee von den Brincken)¹ i u nás (Eva Semotanová). Nejsa specialista mohu jen rámcově upozornit na nejnovější kompendium, které podává výsledek studia frekventanta Harvardovy univerzity a pracovníka metodistického teologického učiliště v Ohio. Práce se zabývá celým středověkem a končí 16. stoletím, kdy už začíná nová epocha, na jejíž hraně stojí *Theatrum Orbis Terrarum* Abrahama Ortelia (1595). Je až nepochopitelné, jak se skoro nepředstavitelně primitivními prostředky se doboví autoři s tématem poměrně úspěšně vyrovnávali. Nejde tu o Nový svět, nýbrž o mapy oblastí, kam směřovaly misionářské cesty do Svaté země, ale i, nebo přesněji zejména, dál do Orientu, kam vedly cesty především františkánských misionářů a ovšem také různých poselstev a to jak papežských, tak nejrůznějších evropských panovníků,

kteřé podstatně překračovaly hranice výbojů křížových výprav.

Autor měl, jak praví v úvodu, příležitost dlouhodobě pracovat nejen v amerických knihovnách, které vlastní pozoruhodné podklady, ale zejména v těch evropských, kde leží těžiště materiálu. I když je třeba říci, že jeho značná část je dnes přístupna nejen v klasických reprodukcích, ale i na nových nosičích. Knihu doprovází rozsáhlá třicetistránková bibliografická příloha a pak seznam takřka čtyřiceti institucí, které jsou *beatae possidentes*. Klíčové jsou předpokladatelně tři: Londýn, Paříž a Vatikán. Naše instituce v seznamu zastoupeny nejsou, i když zmíněna měla být alespoň brněnská Zemská moravská knihovna. Ta totiž náhodně uchovává jednu světovou mapu z vrcholného středověku. Jde o rukopis francouzské provenience, který se tam dostal se skromným jinak souborem novoríšského premonstrátského kláštera, kde před více než dvěma sty lety nalezlo svůj azyl i několik francouzských premonstrátů po tamním zrušení řádu. Tyto rukopisy byly v katalogu Vladislava Dokoupila sice evidovány jako ztracené, ale vše se po čase v dobré obrátilo, neboť při náhodném úklidu v místním (dříve klášterním) kostele – snad kostelní kruchty – byly tyto rukopisy nalezeny v pořádku.

U rozsáhlého obrazového materiálu (91 černobílých a 30 barevných foto s (někdy až příliš) stručným doprovodným komentářem) se bohužel nesetkáváme s potřebnými bližšími kodikologickými údaji, které by mohly být různě užitečné: zejména pokud jde o stáří jednotlivých rukopisných svědectví (třeba převzaté z katalogů), ale i o příslušných starých – středověkých proveniencí.

Po úvodní obecné stati rozdělil Jaynes deset kapitol do tří chronologických celků. Začí-

1 Srovnej zejména Thomasem Szabó vydaný výbor studií: Dorothee von den BRINCKEN, *Studien zur Universalkartographie des Mittelalters*, Göttingen 2008.

ná pochopitelně antickými počátky: netýká se to pouze vlastních map, ale i příslušných geografických informací u římských autorů (Plinius, Salustius, Lucanus, Solinus, Martianus Capella aj.). Druhá kapitola pojednává o křesťanských počátcích. Třetí vyplňují charakteristiky jednotlivých rukopisných map či menších celků, nikoli ale těch nejdůležitějších, kterým je věnována následující samostatná kapitola. Klíčové jsou výklady o dílech nejslavnějších, totiž mapě z herefordské katedrály a Ebstorfské mapě. Obě se v dnešní podobě hlásí rámcově do konce 13. století. Ta ebstorfská ovšem už jen v kopii, protože originál vzal za své při bombardování Hannoveru v r. 1943.

Oddíl „věku přechodu“ má jen dvě kapitoly. První je vyhrazena vyhraňujícímu se typu portolánních (námořních) map a je tam připojen i – nutně výběrový – výklad o pozdně středověkých cestopisech, jemuž vévodí Marco Polo. Tu autoru mohly být k velkému užitku *Mittelalterliche Reiseberichte*, jež postrádám jak zde, tak i v bibliografii. Jejich tři vydané svazky inicioval Werner Paravicini se svými kielskými spolupracovníky (1994–2000).

Počátkům moderního věku je věnováno pět kapitol, které si vyžádaly nejvíce prostoru. První se věnuje „objevování“ Claudia Ptolemaia raným novověkem, aby další sledovaly převraty v poznávání světa v jeho kartografické podobě přes Martina Waldseemüllera až ke Gerardu Mercatorovi a jeho (a ovšem nejen jeho) atlasům. Prakticky ve všech parametrech tu docházelo k převratným změnám, které uzavíraly významnou kapitolu lidských duchovních dějin. Jaynesova kniha nás tímto světem spolehlivě provází.

Ivan Hlaváček

Helmut GLÜCK – Mark HÄBERLEIN – Andreas FLURSCHÜTZ da Cruz (Hrsg.) *Adel und Mehrsprachigkeit in der Frühen Neuzeit. Ziele, Formen und Praktiken des Erwerbs und Gebrauchs von Fremdsprachen* (= Wolfenbütteler Forschungen, Bd. 155) Wiesbaden, Harrassowitz Verlag 2019, 259 s. s řadou vyobrazení v textu, ISBN 978-3-447-11137-9.

První z vydavatelů je znám zejména jako autor základní knihy o němčině jako cizí řeči ve středověku a raném novověku,¹ ale i dalších důležitých prací a tak není divu, že společný úvod všech tří redaktorů podává rozsáhlou obecně koncipovanou aktuální bibliografii tohoto vždy živého tématu. Jejich množství a ovšem i variabilita překvapí nejen opodál stojícího, ale i specialistu. Totéž nicméně platí i o jednotlivých příspěvcích; o tom prvním, Müsegadesově o učení se cizím řečem a jejich užívání zejména. Recepce cizích jazyků je ovšem traktována v podobě třinácti sond do různých časových period a evropských teritorií od středověku až do samého počátku 19. století, i když jejich rozsah často nedovolil jít do větší šíře. Ale i tak konkrétní vhledy do vymezených epoch a jednotlivých osobních osudů resp. jejich „let učednických“, lze do značné míry pokládat za signifikantní. Autoři sborníku se setkali na sympoziu pořádaném roku 2016 ve vždy inspirativním prostředí Knihovny vévody Augusta ve Wolfenbüttelu.

Výše zmíněný vstup přináší nejdřív základní obrysy této problematiky, aby potom představil stručně jednotlivé příspěvky

1 Helmut GLÜCK, *Deutsch als Fremdsprache in Europa vom Mittelalter bis zur Barockzeit*, Berlin – New York 2002.

(letmé biografické charakteristiky autorů včetně jejich posledních publikací k tématu jsou připojeny závěrem). Benjamin Müsegades, „Lernen durch Lesen oder Sprechen? Reichsfürstliche Französischkenntnisse am Übergang vom Mittelalter zur Frühen Neuzeit“, konstatuje, že i v této zdánlivě ryze kulturní otázce hrála významnou roli politika, a to jak vnitřní, tak „zahraniční“, a naznačuje i postavení latiny, jejíž znalost nepřeceňuje. Zajímavá otázka, do jaké míry se předpokládala či vůbec byla vnímána znalost německých, často velmi rozdílných dialektů, tu není ani naznačena. Ke dvěma stupňům znalostí cizího jazyka, totiž umět jím „číst“ a „mluvit“, je ovšem třeba připojit třetí – nejvyšší stupeň, totiž psát.

Ellena Taddei ve statí o jazykově studijních cestách do Itálie a Ferraře jako místu jazykového vzdělání v 16. století vyzdvihuje její roli i jako obecně přitažlivého kulturního centra. Dörthe Buchhester interpretuje v příspěvku o „Sprachausbildung am pommerschen Herzogshof im 15. und 16. Jahrhundert“ řadu školních řádů, dokonce i s rozpisem jednotlivých hodin. Martin Holý, „Fremdsprachen in der Erziehung des Adels in den böhmischen Ländern im 16. und frühen 17. Jahrhundert“ (s. 63–73), sleduje dvoukolejnost jazykové výchovy u české a německé šlechty. Vedle studia vernakulárních jazyků hrál svou roli i aspekt humanistický a návštěva latinských škol. Autor tak více než vítaně prezentuje výsledky českého, v tom zejména také vlastního výzkumu na mezinárodním fóru.

Andreas Flurschütz da Cruz sleduje v textu o reprezentaci a vzdělanosti při výchově na dvorech a studijních cestách jazykovou vybavenost některých příslušníků Habsburků, Wittelsbachů a šlechtických rodů z Frank jako předpoklad pro další uplatnění se. Nils

Jörn prezentuje osud jednoho polyglotního (údajně zvládal v 19 letech deset jazyků slovem i písmem; čeština mezi nimi ale zřejmě nebyla) právníka Gustava Helmfeldta, který ale zemřel v roce 1673 ve věku 22 let. John Gallagher rekonstruuje na základě dobře dochovaných zpráv hofmistřů sira Philipa Percevala jeho strýci „Grand Tour“ z let 1676–1679.

Krátký příspěvek Andrey Bruschi pojednává o výuce moderních jazyků pro francouzské elity 17. a 18. století. Byť z králova rozhodnutí vzniknuvší skupina Teachers and interpretes du roi není zřetelně charakterizovatelná, lze předpokládat její více než příležitostné používání pro potřeby francouzského královského dvora.

Ivana Horbec a Maja Matasović charakterizují v studii o chorvatské šlechtě latinu jako „národní jazyk“ a němčinu jako „kosmopolitní“. Považují užívání latiny ve veřejném prostoru za konzervativní prvek chorvatské šlechty. K tomu ovšem třeba dodat, že se tak dělo v celém uherském království. Ineta Balode sleduje v příspěvku o znalosti ruštiny v německobaltských šlechtických rodinách soupeření francouzštiny s ruštinou, která nakonec z praktických důvodů získala navrch. Vladislav Rjéoutski stopuje počátky pronikání francouzštiny do Ruská doby Petra I. a uvádí několik proudů, jimiž se tak dalo.

Barbara Kaltz pojednala v příspěvku „Gut Hebräisch, nett Griechisch, schön Latein und galant Italiänisch“ o jazykově dobře vybavených šlechtických raného novověku. Helga Meise se rozepsala o cizích jazycích v zrcadle obsahu knihoven 18. století kněžen Karoline von Pfalz-Zweibrücken-Birkenfeld, Karoline von Hessen-Darmstadt a Christiane zu Waldeck-Pyrmont. Na základě jejich dochovaných knižních

katalogů konstatuje velkou převahu francouzských, eventuelně v menším rozsahu anglických knih. Téma je ovšem hodno zevrubnějšího rozboru. Tu lze upozornit na řadu publikací Jitky Radimské; především mám na mysli knihu o knihovně kněžny Marie Ernestiny z Eggenbergu (2007).²

Ivan Hlaváček

Martin SCHEUTZ –

Alfred Stefan WEISS

Das Spital in der Frühen Neuzeit.

Eine Spitallandschaft in Zentraleuropa

(= Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Ergänzungsbände, Band 64)

Wien – Köln – Weimar, Böhlau Verlag
2020, 725 s. s 36 přehlednými tabulkami,

34 grafy a 104 barevnými vyobrazeními,
ISBN 978-3-205-20945-4.

Je málo prací, u kterých lze, ba spíše je třeba konstatovat, že nelze napsat kritickou recenzi, protože není co kritizovat, snad jen v tomto případě zdánlivě rozsah. Ovšem tu je nutno říci, že tomu tam není, protože autoři se neutápějí v jednotlivostech, nýbrž jsou právi svému tématu v plném rozsahu a míře. Čili nic tam není zbytečné. Ostatně svědčí o tom doslova mnoho desítek jejich přípravných studií a jimi redigovaných sborníků v průběhu posledních dvaceti let.¹

2 Jitka RADIMSKÁ, *Knihovna šlechticů. Francouzské knihy Marie Ernestiny z Eggenbergu na zámku v Českém Krumlově*, České Budějovice 2007; J. RADIMSKÁ a kol., *Vě znamení havranů. Knižní sbírka rodiny Eggenbergů na zámku v Českém Krumlově*, České Budějovice 2011.

1 O jednom z nich jsem v tomto časopise referoval: ČČH 113, s. 1091n.

Kniha si zaslouží, aby o ní bylo referováno a aby byly zdůrazněny její specifické i obecné aspekty. Chci tím říci, že nejde jen o základní práci v oblasti raně novověkých sociálních dějin, ale svým způsobem i dějin měst a možná překvapivě i raně novověké speciální diplomatiky. Hlavní pozornost je upřena na 16. případně 17. století, i když v jednotlivostech se jde i do století následných.

Už z bibliografického odkazu úvodem je patrné, že látka je prezentována opravdu komplexním způsobem, tedy že nezůstalo při textové formě, ale hojně přicházejí nejrůznější další formy prezentace a to jak v podobě často velmi pracných a mimořádně funkčních grafů, tabulek a v neposlední řadě i vyobrazení. Ta totiž nejsou jen běžnou ilustrací, nýbrž s doprovodným stručným komentářem více než vítaně a plasticky představují nejrůznější aspekty autory sledované problematiky.

I když to není v titulu výslovně řečeno, jde o území dnešního Rakouska, které se pochopitelně skládá z několika tehdy heterogenních teritorií. Také ovšem jde o typologicky rozličné špitály a příbuzná zařízení, jako byla leprosaria, domy různých bratrstev či morové špitály. Autoři jsou si této různorodosti dobře vědomi a jsou také těmto úskalím právi, aniž by jednomu typu či eventuálním specifikám jednoho regionu dávali přednost. Jsou ovšem nutně limitováni pramenným materiálem a dominancí Vídně. Nejde jen, i když převážně ano, o materiál písemné povahy, ale i o architektonické artefakty.

Ten prve jmenovaný aspekt je ovšem základní povahy, což se odráží i v impozantním soupisu dvaceti použitých dnešních archivů. V těch velkých jde přitom často o více archivních fondů k řadě lokalit, resp.

objektů. Nejdříve třeba podat rozvrstvení jednotlivých kapitol, které se smysluplně věnují různým aspektům materiálního i duchovního života zdravotně či sociálně nějak handicapovaných osob včetně jejich nepodporovaných sexuálních hrátek.

Začíná se pochopitelně rozsáhlým, asi čtyřicetistránkovým přehledem bádání. Není překvapující, že nejvíce pozornosti je věnováno sociálně historickým aspektům. Přihlíží se i k obecné literatuře, ač tato možná mohla být glosována zřetelněji. Autoři ovšem své opus nepovažují za definitivní slovo, protože v naší práci jde vždy jen o dosažení další mety, nehledě k tomu, že jde o zpracování jen jednoho časového, i když klíčového segmentu. Proto se vyjadřují i k desiderii v této oblasti, mezi něž patří detailnější analýzy vnitřních struktur a zejména také zevrubnější přihlídnutí k otázkám právním. Návazně pak prezentují podrobně své bezprostřední metodické přístupy a navazují přitom také na svou velkou edici, přinášející rakouské špitální řády, instrukce a inventáře raného novověku (samozřejmě v kritickém výběru).² Nejrozsáhlejší partii tvoří zdařilý pokus o typologii raně novověkých špitálů na území dnešního Rakouska, který ovšem do značné míry platí už i pro dobu pozdního středověku. Nejdříve se oprávněně upozorňuje na nevyhraněnost označení špitál, protože šlo o zařízení, která zpravidla měla různě nastaveny své akcenty, ať už šlo o východiska zejména funkčního či správního charakteru. Nejde o pole badatelsky neorané a tak se upozorňuje

zejména na typologie Ulricha Knefelkamp a či Michela Paulyho, ovšem se zdůrazněním, že nejčastěji šlo o zařízení, jejichž funkce se různým způsobem prolínaly, resp. specializovaly: městské, vrchnostenské či církevní špitály, leprosária, morové špitály, starobince, chudobince, sirotčince, bratrské domy.

Ovšem členit nutno i dle velikosti, původu zakladatele či nositele takových institucí, které často směřovaly na konkrétní skupiny obyvatelstva a kde roli hrála i jejich velikost a v důsledku jejich nadání i druh obslužnosti osob od jejich trvalého pobytu až k pouhému ambulantnímu ošetření. Svým způsobem sem autoři volně řadí i tereziánská donucovací zařízení. U většiny případů prezentují podrobněji i konkrétní příklady, které výrazně oživují četbu (s. 35–219), aby závěrem podali jakousi rakouskou typologii. Je ovšem třeba konstatovat, že přes jejich množství nebyla tato zařízení zdaleka schopna komplexního řešení této věčné otázky lidské společnosti.

Další kapitoly se věnují už jednotlivým funkčním aspektům. Oprávněně se začíná orgány zřizovacími, dohlédacími resp. řídícími (s. 221–278). Mimořádně instruktivní je návazná kapitola o organizačních formách jednotlivých institucí a zejména pak o jednotlivých výkonných úřednících a jejich agendě. Tu je možno dokonce říci, že máme před sebou dosud vlastně nedotčenou kapitolu z kancelářských dějin raného novověku a tím současně i do jisté míry diplomatiku špitálních písemností s podáním kompetencí a funkcí jejich autorů (písařů). V tomto rámci se dovídáme i o církevním výrazně reglementovaném životě uvnitř těchto komunit a závěrem posléze stručně i o případném odborném zdravotnickém

2 Martin SCHEUTZ – Alfred Stefan WEISS, *Spital als Lebensform. Österreichische Spitalordnungen und Spitalinstruktionen der Neuzeit*, Bd. 1,2, Wien 2015.

personálu. Další samostatná kapitola se zabývá rozborem a srovnáním jednotlivých špitálních řádů a zejména jejich trestními ustanoveními (s. 359–402). Rozsáhlá partie detailně popisuje stravovací rytmus v těchto zařízeních, který pochopitelně kolísal a byl dán kvalitou příslušné nadace. Je to doprovázeno konkrétními, často překvapivě bohatými, i když stereotypními jídelníčky.

O tom, že život v těchto zařízeních nebyl vždy ideální, tedy zejména poklidný, svědčí kapitola, která načrtává různé v písemných pramenech dosvědčená vybočení či excesy z předepsaného rytmu včetně výše zmíněných projevů nepovolené sexuality. A protože různá nadání špitálů se týkala i hospodářských vkladů, měla většina špitálů v různé míře na starosti i provozování hospodářských aktivit všelikého charakteru od zemědělství až po vinařství (s. 527–587). Zde zejména se uplatnily různé tabulkové a grafické sumáře. A konečně se dostává i na vlastní zdravotnictví, tedy medicínu. Už stručnost, s níž je o tématu pojednáno, naznačuje, že často nešlo o léčbu v plném smyslu toho slova, ba o léčbu vůbec, a naznačují se tak často velmi nízké limity (s. 587–595). Stručné shrnutí uzavírá textovou část, aby pak následovaly „povinné“ přílohy, které byly stručně prezentovány výše.

Bohemik je vzhledem k rázu tématu nemnoho a jsou pochopitelně marginálního rázu. Jde zejména o zmínky o některých význačných rodech, které měly majetky v různých oblastech mocnářství, jako byli Lichtenštejnové či Schwarzenbergové. Z lokalit vedle Prahy, Brna a Olomouce se mihnou ještě odkazy na špitály ve Vranově, Bučovicích či Kostelci nad Černými lesy. Jednu připomínku si přece jen neodpustím:

v závěrečném seznamu špitálů jsou uváděna nejstarší data jejich výskytu. G znamená založeno (*gegründet*), E nejstarší zmínku (*erwähnt*) není-li povědomost o přesném datu vzniku. V řadě případů ale tento údaj bez vysvětlení nepřichází. Hodnocení knihy si mohl čtenář přečíst už úvodem.

Ivan Hlaváček

Petr VOIT

Vzácné knižní vazby Strahovské knihovny v Praze. Od gotiky na práh baroka

Praha, Královská kanonie premonstrátů na Strahově 2020, 409 s. s množstvím vyobrazení, ISBN 978-80-88009-18-4.

Strahovská knihovna patří mezi naše nejvýznamnější historické knihovny. A Petr Voit mezi ty autory, kteří s jejími sbírkami a fondy kvalitně seznamují. Jsou to zejména poslední léta, kdy se tak děje. Je tu nejen ročenka, ale zejména se setkáváme se soustavným knižním publikováním knihovních pokladů. Ty ovšem mají specifický charakter, neboť strahovský knižní fond není geneticky vzniklým celkem, nýbrž sbírkou (sbírkami), které až na výjimky vyrůstaly až od doby barokní. Petr Voit, autor knih nad dva, raději nad tři kilogramy, tentokrát předložil dílo, zpřístupňující velmi specifický materiál: uměleckou knižní vazbu. Její výzkum je oborem, který měl a má u nás jen málo pěstitelů, i když v zahraničí je mu věnována poměrně výrazná pozornost. Voit předkládá materiál ukazující, že Strahov má co nabídnout. Představeno je přes 60 jednotlivin. Ano přes 60, i když jeho katalog obsahuje jen rovných 50 katalogizačních čísel. Rozdíl je dán tím, že v několika případech jsou pod jedním

číslem prezentovány dva či tři z různých důvodů si blízké doklady i s obecnějšími poznámkami

Čtenář se v úvodním obsahu knihy dostává rovnou *in medias res*. Není tam totiž registrován důležitý třístránkový úvod, který ač „nezván“ přesto vítaně přichází. Čtenář by ovšem velmi uvítal, kdyby byl rozsáhlejší a zejména kdyby se v něm autor alespoň rámcově vyjádřil k celkové koncepci. Tím bych rozuměl zejména stručnou, případně i statistickou charakteristiku celého strahovského souboru, neboť tím, že se autor zmiňuje jen o blíže nedefinovaném výběru, se naznačuje, že leccos (možná mnoho) je opomenuto. I když na druhé straně je třeba s uznáním konstatovat, že pro stručné a výstižné popisy, resp. analýzy, autor porůznu používá srovnávací materiál cizích fondů, často zahraničních.

Katalog začíná vazbou a deskami nejslavnějšího kodexu strahovského, jímž je Strahovský evangeliář druhé půle devátého století. Tu je zajímavé konstatování možných vazeb s tzv. Helmarshausenským evangeliářem, který – jak známo – strávil několik století v Praze. Při jedinečnosti strahovského kodexu byl bych očekával, že jej bude provázet zevrubnější komentovaná bibliografie, než se tak děje. Po tomto svazku je překvapivě, ovšem smysluplně, výjimečně představena polychromovaná plastika sv. Jana Evangelisty z majetku Strahovského kláštera: světec drží v levici knihu v tzv. sáčkové vazbě („Beutelbuch“) se zřetelně provedenou vazební výzdobou. Jde o typ vazby knih osobní zbožnosti, který byl rozšířený v pozdním středověku a raném novověku a užíván zejména na cestách. Těchto svazků se v důsledku velkého opotřebování do současnosti celosvětově dochovalo jen extrémně malé množství exemplářů.

Prakticky všechny další uváděné příklady se už týkají knihy tištěné, počínaje prvotisky a konče první polovinou století sedmnáctého. Mezi v knize popsány exempláři nalézáme sice valnou měrou domácí, české, doklady, ale v důsledku již zmíněného sbírkového charakteru souboru také celou řadu vazeb cizích. Pocházejí z rukou anonymních tvůrců i těch, kteří jsou známi jmény. Zajímavé jsou i osobnosti majitelů příslušných knih, potažmo vazeb. Pozornost tak v knize např. upoutá souborné dvacetistránkové heslo o dvorských knihvazacích císaře Rudolfa II.

Do strahovských sbírek zabloudil také krakovský tisk z roku 1550 z knihovny polského krále Zikmunda II. Augusta, stejně jako kniha bavorského vévody Viléma V. Zbožného, brunšvického vévody Julia či polyhistora Nicolase-Claude Fabriho de Peiresc z jihofrancouzského Aix-en-Provence. Většina prezentovaných vazeb je ovšem domácího původu, počínaje měšťany (Jihlava) přes vědce (Tycho de Brahe) až k vysoké šlechtě (Petr Vok z Rožmberka). Některé exempláře patřily také k církevním hodnostářům a řádovým institucím, a to nejen katolickým (ojvínští celestini, kadanští františkáni, strahovští premonstráti), přichází tu i Jednota bratrská. Už těchto pár jmen osob a institucí naznačuje zisk, který kniha přináší nejen pro poznání vlastní knižní vazby a její historie (zejména pokud šlo o slepotisk), ale i pro širší kulturní historii. Těmito poznámkami přitom nesmí zapadnout vlastní zisk pro bádání o knižních vazbách. Přichází tu několik známých dílen i jmenovitě proslulých jedinců, především však řada anonymních autorů, u nichž si porůznu pomáháme různými charakteristikami. Další bádání mož-

ná leckterému dosavadnímu anonymovi připojí konkrétní jméno i osudy.

Závěrem se čtenáři doslova vnučuje myšlenka na to, jaký by to byl obecný zisk, kdyby se nám dostalo publikace, která by pro nejstarší období aspoň do poloviny 17. století přinesla evidenci starých vlastníků tištěného bohatství, které se v strahovských knihovnách objevují. (Ano, mluvím záměrně v plurálu, protože Strahov se stal útočištěm řady církevních knihoven, nejnověji pak i zejména pro barokní dobu vzácné knihovny pražské kapituly). Pro Petra Voita jistě nic nemožného...

Ještě je nutno zmínit celou řadu rejstříků, které zpřístupňují bohatství sdílených informací. Integrální složkou knihy je i 135 nečíslovaných, vysoce kvalitních, zpravidla celostránkových barevných reprodukcí prací Oty Palána, které dávají Voitovým výkladům dostatečnou dimenzi a podporují významně čtenářovu představu.

Strahovští uctili devítisté výročí vzniku řádu opravdu mimořádně. Referovaný katalog totiž vyšel nejen v české podobě ale v plném rozsahu i v jazykové mutaci německé a anglické. Tomu je opravdu možno říci kulturní čin! Na sám závěr mám jednu trochu možná staromileckou prosbu nejen na autora této významné publikace: My bychom neměli mít kunsthistoriky, nýbrž historiky umění a stejně tak historii umění a nikoli kunsthistorii. Říkat to můžeme, psát by to však mělo být považováno za přestupek proti dobrým mravům.

Ivan Hlaváček

19. a 20. století

Petr DANĚK (ed.)

Ludwig van Beethoven,

Klavírní koncert č. 1 C dur op. 15.

Faksimile dobového opisu klavírního partu z fondu kláštera v Broumově

Broumov 2020, 32 s.,

ISBN 978-80-907208-7-9.

Rozlišování mezi kulturními dějinami a speciálními uměnovědnými historickými disciplinami je trvale problematické. Jak ale najít a definovat mez, za níž z obecného historického paradigmatu zbývá již jen nepřímý vliv a kde je výpovědní hodnota pramenů využitelná jen nebo převážně pouze pro specializovanou disciplínu?

Rozsahem nevelká edice broumovského opisu partitury Beethovenova klavírního koncertu, objeveného významným českým badatelem o dějinách hudby při soustavné rešerši v dochovaném torzu až do poloviny 20. století ohromné knihovny broumovských benediktinů, je pro muzikology samozřejmě zajímavá sama o sobě. Vzdělaný řádový hudebník P. Bernhard Matauš OSB pořídil nejspíše počátkem třicátých let 19. století graficky velmi věrný kaligrafický opis „Concerto per il Forte Piano di Luigi van Beethoven“, vydaného tiskem ve Vídni roku 1801. Matauš se v skladbě skvěle orientoval: s ohledem na potřeby interpreta mj. posunul počátky sólových výstupů vždy na počátek nové stránky a také korigoval některé věcné chyby tiskové předlohy např. v otázkách instrumentace šestnáctičlenného orchestru.

Pro historika bude podstatná zejména skutečnost, že se toto Beethovenovo dílo řadí k dalším, již identifikovaným, opusům slavného skladatele, které si řádová komunita

pořádila pro své vlastní, interní světské muzicírování, běžící v klášteře mimo rozsáhlou hudební prezentaci liturgické a širě duchovní hudby. Již to samo je zajímavý kulturní moment a podnět k soustavnějšímu výzkumu reality dodnes minimálně známého řádového života 19. století. Je to ale také doklad o neobvykle intenzivním zájmu o Beethovenovy skladby v českém nearistokratickém prostředí první poloviny 19. století. Jeho hudba totiž jinak zůstávala poměrně dlouho „zakleta“ jen ve šlechtických salónech Prahy či Vídně.¹

Jiří Pešek

Miroslav ŠEPTÁK

Mezi demokracií a autoritářstvím. Rakouská vnitřní a zahraniční politika v letech 1931–1934

Praha, Academia 2018, 521 s., ISBN 978-80-200-2806-8.

Recenzovaná monografie *Mezi demokracií a autoritářstvím* mladého historika a politologa Miroslava Šeptáka se zabývá vnitřní a zahraniční politikou Rakouska v první polovině třicátých let 20. století, již zasazuje do dobových mezinárodních vztahů v Evropě. Neomezuje se však pouze na politický přehled událostí zmíněného období, ale proniká i do hospodářské a sociální roviny, která měla též výrazný vliv na směřování státu. V zahraniční politice se Rakousko ocitalo mezi mlýnskými kameny

Itálie a Německa, které výrazně přispívaly k prohloubení dlouhodobých antidemokratických tendencí v zemi a napomáhaly ke zhroucení parlamentní demokracie. Právě vliv první zmíněné mocnosti se ukázal pro směřování Rakouska a stabilizaci jeho autoritativního režimu ve třicátých letech jako klíčový.

Její autor, historik a politolog Miroslav Šepták, se zaměřuje na mezinárodní vztahy 20. století, zejména na českou, resp. československou zahraniční politiku v meziválečném dvacetiletí. Rozsáhlá monografie pomyslně završuje nejen Šeptákův dlouhodobý zájem o osud alpské země, ale zrcadlí i logický předmět zájmu historika mezinárodních vztahů, jenž si pro analýzu vybral jednu z klíčových etap země, období od zveřejnění plánu německo-rakouské celní unie v březnu 1931 do zavraždění rakouského kancléře Engelberta Dollfusse v červenci 1934. Rakousko během těchto měsíců procházelo značnými politickými, hospodářskými a sociálními změnami, jež vyústily v opuštění liberální demokracie a jejích institucí a napomohly k etablování autoritativního vládního uspořádání.

Práce vznikla na základě studia českých, rakouských a německých archivů, např. Archivu Ministerstva zahraničních věcí České republiky, Národního archivu, Archivu České Národní banky, Vojenského historického archivu, ale také Österreichisches Staatsarchiv ve Vídni či Politisches Archiv des Auswärtigen Amts v Berlíně. Autor užil četných vydaných pramenů institucionální povahy, pramenů osobní povahy, dobových spisů, článků v dobových periodících a novin, které konfrontoval s četnou odbornou literaturou, především německé, anglické a české provenience.

1 K tématu přehledně srovnej: Jana FOJTÍKOVÁ, *Musikalische Quellen zu Beethoven in den böhmischen Ländern*, in: Oldřich Pulkert – Hans Werner Küthen (ed.), *Ludwig van Beethoven im Herzen Europas. Leben und Nachleben in den böhmischen Ländern*, Praha 2014, s. 410–436.

Autor knihu rozdělil do šesti kapitol, které sledují zejména chronologické plynutí vnitřní a zahraniční politiky Rakouska – I. Rakousko v poválečné Evropě, II. Na tenkém ledě mezinárodní politiky, německo-rakouská celní unie, III. Éra „neúspěšného“ kancléře? (červen 1931 – květen 1932), IV. Na rozcestí změn (květen 1932 – leden 1933), V. Rakousko a nakročení k autoritativnímu režimu (únor – září 1933) a V. Mezi dvěma pokusy o atentát (říjen 1933 – červenec 1934). Autor knihu vybavil přehledem pramenů a literatury, jmenným a místním rejstříkem, seznamem zkratek a českým abstraktem. Rozsahem nejvíce pozornosti je věnováno nedlouhé vládě kancléře Engelberta Dollfusse, která vyplňuje čtvrtou až šestou kapitolu monografie (s. 231–430).

Složitý příběh rakouských dějin v období vlád tří křesťansko-sociálních kancléřů – Otty Endera (1930–1931), Karla Buresche (1931–1932) a Engelberta Dollfusse (1932–1934) – zůstává čtivou analýzou zahraniční a vnitřní politiky, která proniká rovněž do její hospodářské a sociální podstaty. Důraz na politickou linii je umocněn Šeptákovými politologickými exkurzy, často teoreticky laděnými. Ty reflektují povahu Dollfusova konzervativního autoritativního režimu. Autor se při líčení událostí přísně drží pramenů a literatury, prostřednictvím nichž interpretuje skutečnost, kterou vidí značně kriticky, jako dramatické zavření předchozího decénia.

Přesto autor nepovažuje zmíněné kancléře první poloviny třicátých let za neúspěšné politiky. Neúspěšná je z jeho pohledu především Dollfusova vláda, jež omezila práva pracujících, zhoršila jejich pracovní podmínky a přispěla k nárůstu nezaměstnanosti v zemi. Šepták tak jasně poukazuje na

rozdíl mezi deklarovaným a reálným cílem rakouského autoritativního státu, který stále více ztrácel podporu mezi Rakušany. Ti prostě jeho vůdcům přestali věřit.

Šepták je přesvědčen, že ačkoliv se kancléř Dollfuss po roce 1932 statečně postavil agresivní politice Německa, učinil řadu chybných rozhodnutí s fatálními důsledky, např. nehledal shodu mezi politickými stranami a neusiloval o dorozumění se západoevropskými velmocemi. Byl to právě Dollfuss, kdo podle autora nese lví podíl na konci demokracie v zemi pod Alpami a zavedení autoritativně konzervativního režimu jedné strany. Příčinu krizového pnutí první poloviny třicátých let, o němž vlastně celá monografie pojednává, spatřuje Šepták především v nedostatečném povznesení úzce stranicky jednajících kancléřů, kteří nedokázali uzavřít koalici s nejvýraznější politickou silou levice, se sociální demokracií. Jedině široký konsensus a diskuze napříč politickým spektrem by mohly podle autora vyvést zemi z vleklé krize a vylepšit její obraz v zahraničí.

Neubráním se nicméně kritickým výtkám na adresu recenzované práce. Třebaže se věnuje období let 1931–1934, téměř třetina jejího textu se zabývá obdobím, jež sdělovanému předcházelo. Možná až příliš rozsáhlé pasáže a četné komentáře věnuje autor dějům, jež tvořily pouze předvečer analyzovaného období, nikoliv jeho jádro. Šepták též měl věnovat pozornost zhodnocení Dollfusova kancléřství a důsledkům jeho zavraždění pro vnitřní a zahraniční život Rakouska, nikoliv vraždou z 25. července 1934 příběh uzavřít. Domnívám se, že by si hlavní aktéři dění, přinejmenším kancléři, zasloužili větší pozornost než jen stručný medailonek pod čarou hlavního textu.

Za největší opomenutí z mého pohledu považuji vynechání odborných textů

k církevním dějinám Rakouska třicátých let. Vnitřní život země totiž nebyl ovlivňován pouze hospodářskými, sociálními a politickými poměry, ale rovněž náboženskými, a to tím spíše, že se vědomě jednalo o budování stavovského státu na katolických základech. Církevní dějiny by tak neměly představovat jen nutný doplněk příběhu Rakouska 30. let, ale tvořit klíčovou část jeho mezinárodních vztahů. Papež meziválečného dvacetiletí Pius XI. byl totiž aktivním hráčem mezinárodní politiky a do značné míry určoval podobu diplomacie zmíněného desetiletí, kdy se vymezoval jak vůči liberálním demokraciím, tak vůči autoritativním a totalitním státům.

Autor téměř bez povšimnutí přešel mezinárodní smlouvu (konkordát) Rakouska se Svatým stolicí i pohled Svatého stolce na dění v zemi. Čtenář se tak nedozví, zdali byl Dollfussův stavovský stát realizací představ Pia XI. podle myšlenek encykliky *Quadragesimo anno* z roku 1931, či nikoliv. Autor nevysvětluje, jestli byl korporativismus odpovědí na papežovo odmítání demokracie a konvenoval s jeho představami přestavby společenského řádu. Podnětné, ale nevyužité se ukazují rovněž zprávy o dění v zemi, které Vatikánu podával apoštolský nuncius ve Vídni Enrico Sibilio, jenž v zemi působil od roku 1922. Souhlasil s postupem kancléře Dollfusse, či jej odmítal? Jak vnímali Dollfussův autoritativní režim představitelé katolické církve? Myslím, že by tato doplnění učinila rakouský příběh úplný a srozumitelný.

S ohledem na věcné, srozumitelné a logické uchopení tématu, jež nebylo dosud představeno v tomto pojetí a za použití takto rozsáhlých pramenů a literatury, jsem přes uvedené výhrady přesvědčen, že Šeptáková monografie představuje cenný příspěvek k dějinám Rakouska v první polovině

20. století. Umožňuje proniknout k podstatě ideologie, jež se snažila stát třetí cestou mezi komunismem a nacismem.

Marek Šmíd

Lukáš NOVOTNÝ

The British Legation in Prague.

Perception of Czech-German Relations in Czechoslovakia between 1933 and 1938

Berlin – Boston, de Gruyter Oldenbourg
2019, 286 s., ISBN 978-3-11-064711-2.

Lukáš NOVOTNÝ

Britské vyslanectví v Praze, Foreign Office a jejich vnímání česko-německého vztahu v letech 1933–1938

Praha, Agentura Pankrác 2016, 248 s.,
ISBN 978-80-86781-30-3.

Mírně upravený anglický překlad autorovy stejnojmenné české knihy, vydané v roce 2016, je cenným příspěvkem k poznání jedné, ve druhé polovině třicátých let zřejmě nejpodstatnější složky britské zahraniční politiky vůči naší První republice. Autor, sledující měnící se vnímání (a reflexi) početné německé menšiny v Československu v optice diplomatů Jeho Veličenstva, založil svou práci na velkorysé heuristice. Vedle řady britských pramenů (z nichž nejdůležitější byly pochopitelně relace britské legace z Prahy ze sledovaného období, uložené v Národním archivu v Londýně) studoval i prameny československé a konzultoval relevantní diplomatickou dokumentaci francouzskou, německou a britskou. Tak mohl zpřesnit poznání problému, které poprvé podrobněji zmapoval před více než půl druhou dekadou pisatel této anotace.

Knihou dobře ukazuje, jak hodnocení česko-německého vztahu v republice (problematika

tzv. karpatských Němců podobně jako dalších menšin byla ponechána stranou) britskou legací bylo odvislé nejen od jejich reálného vývoje, ale také od osobností příslušných britských vyslanců. Zatímco v první dekádě existence ČSR zvláště první titulář Jeho veličenstva George Clerk posuzoval vývoj republiky – jistě i díky nadstandardním kontaktům s prezidentem Masarykem a dalšími československými politiky – v zásadě příznivě, situaci změnil příjezd vyslance Josepha Addisona v roce 1930. Ten, ovlivněn předcházejí službou v Německu (a dovolím si dodat: také v Lotyšsku, kde rovněž výrazně stranil tamní německé menšině), začal své nadřícené v Londýně upozorňovat nejen na často hluboce zakořeněnou animozitu mezi Němci a Čechy, ale nahlížel tento problém převážně z německé strany, zatímco vina na konfliktním soužití spočívala, alespoň v jeho vnímání, jednoznačně na Čechách. Obsáhlými citáty z jeho zpráv Novotný dobře ukázal, jak nejen počet státního národa, ale i jeho role a kvality byly v Addisonových písemnostech často brutálně degradovány. Jestliže to až do nástupu Hitlera k moci v sousedním Německu nemělo na postoje londýnského zahraničního úřadu zásadní vliv, po roce 1933 začal – v kontextu celkové britské politiky – dopad podobných „varování“ pocho- pitelně narůstat.

Jedním z nejdůležitějších přínosů monografie je další prohloubení našich vědomostí o „internacionalizaci“ tzv. sudetoněmeckého problému v Československu po roce 1935, které (jak ostatně upozornila již starší literatura) výrazně napomohla série až překvapivě úspěšných cest vůdce nové Sudetoněmecké vlastenecké fronty (resp. později SdP) Konrada Henleina do Londýna. Henleinovi se podařilo (pochopitelně zcela lži- vě) prezentovat se jako umírněný, vůči ČSR

v zásadě loajální politik, jemuž jde o pouhé vyrovnání s českou majoritou. Takové vystupování ovšem dobře zapadalo do nálad nemalé části britských vládních kruhů (nemluvě o jejich germanofilském segmentu), přesvědčených o „křivdách“ z Versailles, jež je nutno napravit v zájmu evropského míru. Anotovaná práce mj. dobře ukazuje, jak nejen britská legace v Praze (a také konzulát v Liberci), ale postupně i příslušné složky Foreign Office začaly vnímat nutnost do- rozumění mezi československou vládou a vedením SdP za klíč k vyřešení narůstajícího napětí v Československu, a z toho odvozovaly další kroky vůči republice. Text zároveň oprávněně připomíná, že ani v narůstající krizi od jara 1938 nebyly britské vlády ochotné převzít vůči Československu jiné závazky než ty plynoucí z Paktu Společnosti národů, a Londýn naopak diplomaticky působil i na Francii, aby se připojila k tlaku na Prahu ve směru ústupků vůči Henleinovi. Na tom nic nezměnil ani fakt, že přinejmenším část britských diplomatických špiček dobře věděla, že vedení SdP není nic jiného, nežli poslušným instrumentem v rukou německé nacistické politiky, jakkoliv samozřejmě řadu detailů prokázaly až po válce ukořistěné do- kumenty. Že tu nemenší úlohu sehrála i zcela chybná kalkulace zastánců appeasementu o možné dlouhodobé dohodě s Hitlerem, pak netřeba dodávat. Již dávno na to upozor- ňovala řada britských historiků.

Novotného práce je bezesporu cenným a pečlivým příspěvkem k hlubšímu poznání britské politiky vůči Československu a střední Evropě obecně a současně upo- zorněním na jeden z více kořenů appease- mentu ve třicátých letech. Před zasvěceněj- ším historikem ovšem v té souvislosti jistě vyvstávají i otázky a problémy další, mj. podstatně hlubší kořeny appeasementu,

které část autorů hledá vlastně již v „německé“ politice Davida Lloyd George na mírové konferenci 1919, její širší strategické souvislosti včetně celkové britské politiky vůči Evropě a jejím regionům atd. Dnešní stav poznání by již také umožňoval (např. díky pracím Francise Ludwiga Carstena o britských pohledech na meziválečné Rakousko či studiích o britské recepci vývoje Polska) jistou komparaci, z níž by jistě plynuly další závěry.

Skutečností ale – k malé radosti pisatelů alternativních historií – zůstává (a Novotného monografie to jen znovu potvrdila), že i v případě odlišné vládní reprezentace v Londýně, označované jako „protiappeasementská“ (Anthony Eden, Winston Churchill ad.) by politika Albionu zřejmě, již v důsledku reálného stavu válečných příprav a také vlivu „bílých“ dominií na rozhodování metropole, byla v r. 1938 sotva zásadně odlišná. To jen podtrhuje ostatně i autorem vícekrát zaznamenaný fakt, do jaké míry se i „antiappeaseři“ včetně později známého „germanofoba“ Roberta Vansittarta nechali ošálit henleinovskou propagandou. V obecnější rovině pak monografie zajímavě upozorňuje na negativní roli dlouhodobých diplomatických dezinterpretací, plynoucích často ze zakořeněných stereotypů, s nimiž se ostatně potkáváme, a to i v mezinárodní politice po skončení studené války.

Jindřich Dejmek

Jana Barbora BURESOVA

*The dynamics of forced female migration
from Czechoslovakia to Britain, 1938–1950*

(= Exile studies, vol. 18)

Oxford – Bern, Peter Lang I.A.P. 2019,

326 s., ISBN 978-1-78874-446-1.

Rodiče Jany B. Burešové odešli z Československa po roce 1948 a jejich dcera vyrostla

v Londýně. Při hledání tématu pro disertační práci přišla na myšlenku prozkoumat, co určilo a základně ovlivnilo její vlastní život. Kniha o „Dynamice nucené migrace žen z Československa do Británie v letech 1948–1950“ je rozšířenou verzí dizertace, obhájené na University of London. Během posledních desetiletí vyšla jak u nás, tak v zahraničí řada publikací zabývajících se českou emigrací do Velké Británie a následným působením Čechoslováků v exilu na britských ostrovech. Žádná z nich si ale nevytyčila jako specifické téma postavení československých žen a jejich zapojení do exilového života a britského válečného úsilí. Práce autorky je v tomto směru průkopnickým počinem, vycházejícím ze studia mnohdy doposud nedostupných či nepovšimnutých materiálů v mnoha archivech, veřejných i soukromých, a to jak v Británii, tak v Česku.

Údaje získané archivními rešeršemi jsou doplněny strukturovanými rozhovory autorky s pamětníci této epochy. Právě tuto součást je možno považovat za stěžejní a unikátní přínos knihy, neboť autorka zastihla respondentky už v pokročilém věku a měla tak poslední možnost osobního kontaktu s touto generací a jejími autentickými prožitky a zkušenostmi. Tuto možnost už další badatelé mít nebudou.

Práce je uvedena předmluvou, ve které autorka uvádí čtenáře do dané problematiky, objasňuje použitou duální metodu archivního a orálního přístupu k práci, popisuje své zdroje informací. Její výzkum je komprehenzivní, ale ne finální. Upozorňuje na relevantnost dané tematiky pro dnešní svět, jmenovitě pro Británii, kde se znovu objevuje otázka, zda jsou přistěhovalci pro zemi přínosem.

Text je rozdělen do šesti kapitol: 1. Příjezd do Británie a adaptace; 2. Přátelský cizinec

/ nepřátelský cizinec? Internace a kontrola MI5; 3. Válka a ženy v cizí zemi: pomoc ve válečném úsilí; 4. Matky bez dětí, děti bez matek; 5. Identita, kultura a sociální soudržnost: domov pryč od domova; 6. Repatriace, retribuce a (re)emigrace do Británie. Přesto, že jednotlivé kapitoly na sebe strukturálně navazují a je tu i chronologické vodítko, každá kapitola se soustřeďuje na určité aspekty života v Anglii tak, jak se ženy s nimi setkávaly a jak se jim dařilo vypořádat se s nimi.

Autorce jde nejen o to, kdo a jak do Británie přišel, ale také jak se ženy z různých etnik v Československu dokázaly adaptovat a zapojit do pro ně nového životního stylu na britských ostrovech. Všimá si žen všech společenských vrstev a národností, od mladých děvčat, která původně přišla za účelem zdokonalení angličtiny a získání zkušeností, přes ty, které utíkaly z pohraničí zabraného Němci, až po členky různých politických stran, snoubenky a mladé manželky vojáků i manželky členů exilové vlády. Následovně se zabývá těmi, jež odešly po roce 1948.

Mezi imigranty z Československa byla řada německy mluvících Židů nebo anti-fašistů. Těm byla adaptace v novém domově ještě zkomplikována tím, že byli vzhledem k jazyku považováni za podezřelí a byli na nějaký čas internováni na ostrůvku Isle of Man. To se týkalo nejen mužů, ale i žen a dětí. Rozhovory přinášejí svědectví o tom, že zvykat si v Anglii, tak silně se ve všem lišící od toho, v čem vyrostly, nebylo pro žádnou z žen lehké. Autorka hovořila s pamětníci i o tom, jak byly přijaty a jak se na příliv utečenců z kontinentální Evropy dívali sami Britové, jejichž tradiční nedůvěře k cizincům musely ženy čelit. S postupem války se

ale mnohé měnilo, otevřela se možnost vstoupit do armády, zapojit se do ošetrovatelských kurzů, organizovat a zúčastňovat se válečných charitativních a kulturních akcí. Autorka si všimá práce Československého červeného kříže, Rady československých žen, vydávání časopisů pro ženy. Poprvé je tu také zmapován vznik Českého svěřeneckého fondu pro uprchlíky (*Czech Refugee Trust Fund*), jeho činnost, hostely pro uprchlíky a jeho komunitní aktivity.

Autorka nezapomíná ani na úlohu žen jako matek a úděl dětí samotných. Jedním z dětí, které přijely do Británie pod patronací Angličana Nicolase Wintona, byla také Milena Fleischmannová, později Lady Milena Grenfell-Baines, která je mezi těmi, kdož dr. Burešové poskytly interview. Spolupráci mezi Československem a Británií věnovala celý svůj život a její fotografie zdobí obálku této publikace.

Autorka si pro kontakt s dotazovanými ženami sestavila formulář o devatenácti bodech s možností případných poznámek (text je zahrnut jako příloha B). Na základě získaných údajů pak vedla dvou až tříhodinové strukturované rozhovory většinou v domácím prostředí tázaných. Jejich jména a údaje, relevantní pro prezentovanou práci, jsou shrnuty v tabulce, čítající na sedmdesát jmen (příloha C). Kromě příloh je práce vybavena bohatou bibliografií a nezbytným rejstříkem. Slabší stránkou publikace jsou její ilustrace. Snaha zprostředkovat autentické fotografie je vítaná a chvályhodná, ale kvalita reprodukcí bohužel neodpovídá dnešním možnostem.

Za vědeckou práci na uvedené publikaci byla autorce udělena pamětní stříbrná medaile Jana Masaryka. Přesto, že je

kniha v angličtině, měla by se nacházet také v českých knihovnách a zasloužila by si, aby byla přeložena do češtiny a vydána v České republice, aby se stala dostupnou nejen historikům a studentům genderu, ale i co nejširšímu okruhu českých čtenářů.

Děvana Pavlíková

Eagle GLASSHEIM

Očista česko-slovenského pohraničí.

Migrate, životní prostředí a zdraví v bývalých Sudetech

Praha, Academia 2019, 406 s.,

ISBN 978-80-200-3045-0.

Americký historik Eagle Glassheim, působící na Universitě Britské Kolumbie ve Vancouveru, se od svých studií zaměřuje na moderní historii střední Evropy včetně dějin českých a německých. Na toto téma také vydal několik knih, jejichž obsah je podložen rozsáhlým studiem archivního materiálu i zevrubnou znalostí literatury. Jeho práce o problematice oblasti Sudet v historickém kontextu se snaží pojmut poměrně frekventované téma poněkud odlišně. Vývoj českého pohraničí a podmínky zdejšího života sleduje v prvé řadě z pohledu environmentálního historika. Těmito tématy se u nás zabývá takto zaměřená skupina historiků v rámci Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, proměně českého pohraničí po roce 1945 v uvedeném smyslu pak Matěj Spurný.¹

V úvodu se Glassheim snaží vymezit hlavní linii vnímání fenoménů poválečného

Československa – provázanost etnických čístek, komunistického sociálního inženýrství a pozdější průmyslové modernity. Zdůrazňuje, že se nejednalo o československé specifikum, přičemž ale vyprázdněné pohraničí s výraznými průmyslovými oblastmi nabízelo specifické možnosti pro realizaci těchto počinů. Jedním z podrobně sledovaných aspektů v práci je s hlavním tématem související zdraví obyvatelstva. Text je doplněn řadou mikrosond i osobních příběhů z různých dob.

Práce je dále členěna do šesti kapitol a několika podkapitol. První z nich je věnována národnostnímu vývoji pohraničí před rokem 1945. Autor si ke stručné charakteristice jednotlivých oblastí pohraničí zvolil jako průvodce knihu britské novinářky a historičky Elizabeth Wiske-mannové o česko-německých vztazích, která vyšla v roce 1938 a měla poměrně široký ohlas. Na ni navazuje stručný přehled dějin Českého království od 14. století do vzniku první Československé republiky. Kniha je určena dominantně pro zahraniční čtenáře, kteří se takto seznámí se základními daty, jež jsou zapotřebí pro pochopení dalších událostí. Nejen zkratkovitost zde však způsobila, že se autor dopustil řady nepřesností a omylů. Namátkou – role protestantismu v 16. století byla mnohem složitější a také lze sotva konstatovat, že se bouřlivě šířil. Příchod Čechů jako pracovní síly do průmyslových oblastí pohraničí nebyl dán jen levnější cenou pracovní síly, ale mnohem více tím, že zde dělníci chyběli. A potenciální pracovní síly z nedalekých z Krušných hor, pokud to nebyli dřevorubci, byly vesměs špatně živěné a na práci v dolech fyzicky nestály. S tím, že by vypuknutí války v roce 1914 přivítali všichni obyvatelé Čech

1 Matěj SPURNÝ, *Most do budoucnosti. Laborator sociálněhistorické modernity na severu Čech*, Praha 2016.

s výjimkou radikálních českých nacionalistů, opravdu nelze souhlasit. A takových příkladů se v textu bohužel najde více než dost. Jen těžko lze pochopit, jak renomovaný historik, jakým Glassheim bezesporu je, může napsat větu: „nacisté vskutku v Čechách zaváděli centralizující, (...) modernitu a nijak se nesnažili znovu věnovat záchraně přírodních a historických krajín své vlasti.“ Některá tvrzení ovšem mohou jít na vrub nepřesného překladu.

V druhé kapitole je započato líčení poválečného vývoje. Již dříve si Glassheim všiml příznakovosti jazyka, nyní podrobně rozebírá na konkrétních příkladech používání metafor: *čistka*, *vyčištění*, *likvidace* etc. Upozorňuje i na nacionalistickou instrumentalizaci dějin – například na „odčinění Bílé hory“. Pasáže týkající se divokého odsunu německého obyvatelstva doprovázejí příklady násilných excesů na něm spáchané. Stranou zde nezůstal ani masakr v Ústí nad Labem. Bohužel autor čerpá ze starších podkladů, které byly už i v době jeho archivního výzkumu překonány. Pozitivem naproti tomu je, že autor celý proces odsunu německých obyvatel z Československa prezentuje v komparaci s děním v širší střední východní Evropě. Následně se autor zaměřil na integraci odsunutých Němců v poválečném Německu od bezprostředně poválečné doby až téměř do současnosti. V popředí stojí fakticky i symbolicky zdraví: s vysídlení z Východu byly v západní části Německa spojovány konkrétní nemoci, což se často proměňovalo v stereotypy. To, co se ovšem nedalo vyléčit ani zlepšením poměrů a vybudováním nového domova, byla psychika, tedy trauma nejen z nuceného opuštění domova a stesku po něm. Svou roli v obou částech Německa sehrály i různě

jiné další faktory a vykořenění se často přenášelo do dalších generací.

Další dvě kapitoly tvoří jádro práce. Věnují se primárně osidlování československého pohraničí, které probíhalo poněkud jinak, než jaká byla vize centra. Nejenže osidlování probíhalo v několika vlnách, ale příchozí také nebyli etnicky homogenní – jednalo se o Čechy, Slováky, Maďary, Romy. Zároveň zde zůstala i malá část německého obyvatelstva: odborníci, smíšená manželství. Zejména v severozápadních a zčásti západních Čechách průmyslové a důlní oblasti umožnily komunistickému režimu po roce 1948 uskutečnit modernistické technokratické vize nejhrubšího zrna. Těmto vizím bylo obětováno i zdraví obyvatelstva. Katastrofální stav životního prostředí ve zmíněné oblasti pak také částečně přispěl ke zhroucení režimu v roce 1989. Autor celý vývoj pečlivě ilustruje konkrétním pramenným materiálem. Zbývá tu ovšem jeden malý problém: Glassheimovo líčení se v podstatě koncentruje jen na jednu specifickou oblast pohraničí, ačkoliv v dalších méně průmyslových regionech bývalých Sudet byla situace (i když také nikterak radostná) odlišná. Tento fakt je v knize zmíněn jen okrajově.

Česká a německá historická paměť je tématem poslední kapitoly. Zejména od šedesátých let se začínají jak v akademických kruzích, tak i v některých skupinách obyvatel pohraničí objevovat diskusní témata. Týkají se devastace krajiny po odchodu původního obyvatelstva, ztráty historické paměti i dalších problémů včetně životního prostředí. Po „normalizaci“ země v 70. a 80. letech se koncem osmdesátých let začaly znovu ozývat nejen kritické hlasy zaměřené na poměry v pohraničí, ale vyšly i první odborné publikace například

o odsunu nebo i lokální historii Němců v českých zemích. Autor samozřejmě nepomíjí ani diskusi v disentu.

Několika sondami pak Glassheim pokračuje až do nedávné doby. V Německu se pochopitelně lišil vývoj v obou jeho částech. Zatímco v bývalé NDR se vyhnanecký problém považoval za vyřešený, ve Spolkové republice pěstovaly četné vyhnanecké svazy vzpomínkovou kulturu v bohatém spektru: filmy, historickými vzpomínkami, periodiky lokálních sdružení (*Heimatbriefe*), budováním muzeí s artefakty „starého“ domova (*Heimatismuseum*) a také výročními akcemi jakými je dodnes například Sudetonečmecký sraz.

V závěru knihy se nám v komprimované podobě objeví pocity, které se dají připsat oběma etnikům: ztracená vlast (i novoo sídlenci přece odněkud přicházeli), hledání nového domova, ztráta identity, devastace krajiny i sídel. Autor nabízí možnost hledat zde společného jmenovatele, samozřejmě s vědomím, že čas nelze posunout zpět.

Český překlad knihy Eagla Glassheima je pro českého čtenáře bezesporu užitečný. Nalezne podnětné shrnutí deklarované problematiky s důrazem na méně akcentované environmentální pohledy. Podnětné jsou odkazy na literaturu anglosaské provenience, jejíž znalosti nejsou v Čechách všeobecně rozšířené. Glassheimova práce by mohla být inspirací i pro sepsání rozsáhlejší syntézy, shrnující i některé u nás dosud opomíjené aspekty dějin celého českého pohraničí po druhé světové válce.

Kristina Kaiserová

Jan KOLÁŘ

O problému, který měl nebýt.

Drogy v socialistickém Československu

(= Společensko-ekologická edice, sv. 26)

Brno, Doplněk 2018, 159 s.,

ISBN 978-80-7239-337-4.

V úvodu knihy si autor klade za cíl zmapovat „normalitu normalizace“ a prozkoumat mechanismy řešení nežádoucích problémů v socialismu. Obé se zdařilo a je v knize dobře zdokumentováno, resp. podloženo prameny. V díle ale nejsou zmíněny metody, kterých bylo využito. Autor pouze píše, že v metodologii se nechal inspirovat domácí a zahraniční odbornou literaturou a že metodologie k tomuto tématu je nejednotná.

Knihy kromě úvodu a závěru obsahuje šest kapitol. První kapitola nás seznamuje s drogovou situací v poválečném Československu a jejím vlivem na vznik drogové subkultury v šedesátých a sedmdesátých letech. Také jsou zmíněny druhy léků, jejich dostupnost a využívání. V kapitole druhé jsou podány informace z československé drogové scény, které drogy mohly a nemohly být užívány, jakým způsobem byly aplikovány. Autor informuje o jednotlivých skupinách narkomanů, o místech kde se tyto skupiny scházely i o jejich zvláštních ceremoniích či kulturních zálibách. Také je zde sumárně zmíněno zneužívání drog ve věznicích.

Ve třetí kapitole je možné se dočíst o vývoji informovanosti vědeckých kruhů o problému drog v Československu. Výklad je doplněn o zmínky skutečných případů tehdejších toxikomanů a je zde nabídnuto i krátké okno do historické legislativy. Tato část knihy s názvem „O osobních a rodinných tragédiích“ by měla být jádrem celé knihy, její potenciál však nebyl obsahově naplněn. Čtvrtá kapitola „O nebezpečí, ohrožení

a násilí“ rozebírá páčání trestné činnosti toxikomany. Výklad je opět doplněn příklady z reálného života. I tato část knihy je vybavena historií legislativy, tentokrát ale v širším a podrobnějším spektru. Autor pojednal i o historii snah řešit drogovou problematiku v socialistickém Československu. Pátá kapitola jedná o drogách v tehdejší kultuře, tedy o zpracovávání tohoto tématu ve filmech i seriálech. Kapitola šestá řeší knihy s námětem drog, psané většinou novináři, kteří se snažili daný drogový problém začít řešit a ne nadále zamlčovat. Jako prameny autor využil dobové odborné časopisy (Kriminalistický sborník, Protialkoholický obzor, Československá psychologie, Československá psychiatrie, Praktický lékař, Socialistická zákonnost) a obecný tisk, filmy, seriály a archivní materiály českého a slovenského ministerstva zdravotnictví. Otázkou zůstává, jestli by práci nepomohlo se podívat i do Archivu bezpečnostních složek, v kterém jsou uloženy mj. fondy, vztahující se k problematice toxikomanie v období socialismu.

Odborná literatura byla využita domácí i zahraniční. Problém je, že v kapitolách, které už vypovídají o situaci v celé historii socialistického Československa (kapitoly tři až šest), není dostatečně přihlíženo k odborné literatuře, vzniklé po roce 1989. Autor mohl využít články vydané v Bulletinu Národní protidrogové centrály nebo studie Markéty Brožové.¹ Musí být však bráno v potaz, že k tomuto tématu je opravdu

jen omezené množství odborné literatury.² Kniha neobsahuje žádné rozhovory s pamětníky, přestože by pro knihu byly rozhodně zajímavým obsahovým přínosem. V knize bohužel chybí celkový seznam literatury a pramenů a také je třeba zmínit, že autor nepoužívá zkrácené citace, takže vše cituje stejně bez ohledu na to, podobně se citace v poznámce objevila.

Nejzajímavějšími jsou části knihy, kde jsou skutečně zmiňovány samotné příklady ze života narkomanů. Možná by publikaci neškodilo zmínit jeden či více ucelenějších nebo rozvinutějších případů. Kniha neobsahuje přílohy ani fotografie.

Recenzovaná kniha dobře shrnuje drogovou problematiku v Československu, její vývoj a hlavně návaznost na tzv. „tabletovou kulturu“. Je zde dáván velký důraz na rozdílný přístup k problému na „západě“, kde se o problému vědělo, a v socialistickém Československu, kde se tento problém cíleně zamlčoval, jelikož nesouzněl s tehdejší idealizovanou představou socialistické společnosti. Zajímavé je, že v prvotních fázích, kdy problém ještě nebyl tak rozsáhlý, se společnost na toxikomanii dívala stejně jako na jiné věci ze „západu“, tedy jako na něco zakázaného a tedy apriorně přitažlivého. Kniha je krátkým, ale výstižným shrnutím dějin závažného problému v éře socialismu.

Kristýna Nitschová

1 Markéta BROŽOVÁ, „Případ Marihuana“ – proces s tzv. volnou mládeží v Ústí nad Labem skupina Švestka a spol., Ústecký sborník historický 2013, s. 109–140; TÁŽ, Hašíšovi bratři. Toxikomanie jako zástupný důvod trestního stíhání v období tzv. normalizace, Acta Universitatis Purkynianae, Fac-

ultatis Philosophicae. Studia historica XXI, 2018, s. 425–462.

2 K nejpodstatnějším patří: Miroslav NOŽINA, Svět drog v Čechách, Praha – Orlík nad Vltavou 1997 a TÝŽ, Mandragora, morfin, kokain. Drogový problém v českých zemích v dobách habsburské monarchie a v předválečném Československu, Praha 2009.

Andrea PREISSOVÁ KREJČÍ –
Jitka STANJA BRDAR – Jana KOČÍ
*Česství v nás. České školství a jeho vliv
na zachování české národní identity
v Chorvatsku*

(= Studie Národohospodářského ústavu
Josefa Hlávky, 1/2020)

Praha, Nadace Nadání Josefa, Marie
a Zdeňky Hlávkových 2020, 160 s.,
39 obr., ISBN 978-80-88018-30-8.

Česko-chorvatská trojice mladých badatel-
lek – Andrea Preissová Krejčí, Jitka Stanja
Brdar a Jana Kočí – spojila síly v badatel-
ském projektu a posléze vydání pozoruhod-
né knihy o českém školství a jeho vlivu na
zachování české národní identity v Chor-
vatsku. Monografie, přehledně rozčleněná
do jedenácti kapitol a dále do menších pod-
kapitol, je heuristicky založena na archiv-
ním výzkumu, na příslušné literatuře a také
na nenahraditelných osobních zkušenos-
tech pedagogů žijících a působících v kra-
janském prostředí. Zároveň je metodicky
poučená, podává přehled dosavadního bá-
dání a hodnotí využitelnost dochovaných
pramenů. Má solidní historické zakotvení
(se zřetelem ke krajanské komunitě, její
kultuře a zvláště školství), je však otevřena
k současným problémům i vyhlídkám do
budoucnosti.

Monografie kombinuje části popisné s in-
terpretačními; strukturální a institucio-
nální pohledy vhodně doplňuje biografic-
kými medailony významných osobností
krajanského života a školství v rozpětí čtyř
generací (od klasiků Franty Buriana a Josefa
Matuška až po Jitku Staňovou Brdarovou).
Knihy obsahuje rovněž partie, které svým
zpracováním přesahují interpretační rovinu
a mohou silně zapůsobit na city čtenářů –
platí to zejména o kapitolách „Role českých

škol za domovinské války v Chorvatsku“ (tý-
kající se konfliktu v rozpadající se Jugoslávii
a záchrany dětí, dočasně odvezených z válči-
ště do České republiky) a „Myslím si, že jde
vždycky o jedince, o česství v každém z nás“.
Promyšleně koncipovaná publikace kombi-
nuje hlavní výkladový text s poznámkovým
aparátem a faktografickými tabulkami, je
doplněna soupisem pramenů a literatury,
výstižně popsány dokumentárními fo-
tografiemi, věcným a jmenným (osobním)
rejstříkem. Z hlediska ucelenosti by bylo
bývalo vhodné zařadit ještě rejstřík země-
pisných názvů a hlavně doplnit název ang-
lického souhrnu. Pokud totiž kniha nemá
nikde (ani na titulní stránce, ani u „summa-
ry“) název v angličtině, sotva lze předpoklá-
dat, že si jí (byť i jen na základě bibliogra-
fických údajů) povšimne čtenář neznalý slo-
vanských jazyků. Vzhledem k obecnějšímu
dosahu tématu je to jistě škoda.

Pod zorným úhlem školství jakožto jádra
krajanského života podává monografie vý-
stižný obraz české menšiny v Chorvatsku
od jejích kořenů v 18. století, přes úspěšný
rozvoj od konce 19. století až do součas-
nosti. Vystihuje stav společenství, které je
po institucionální stránce – zejména se
zřetelem k cílevědomému soustředění sil
na poměrně malém teritoriu – nejvyspě-
lejší mezi českými menšinami v zahraničí,
a to i v porovnání s mnohem početnější,
avšak rozptýlenou krajanskou komunitou
v USA. Zhruba desetitisícová komunita má
společenské zázemí v městském i vesnickém
prostředí, disponuje vlastním školstvím,
kulturními a společenskými organizacemi,
nakladatelstvím, učebnicemi, publikacemi
a periodiky všeho druhu (od dětských až
po vědecké). Má svou intelektuální elitu
a hlavně sebevědomí, které vychází z vědo-
mí vlastní životaschopnosti a hmatatelných

úspěchů, dosažených v často obtížných – i válečných – poměrech. Důrazem na skutečnost, že národní identita není samozřejmostí a že je nutné ji neustále pracně kultivovat, se tato menšina může stát inspirací i pro obyvatele České republiky. Monografie Andrey Preissové Krejčí, Jitky Stanja Brdarové a Jany Kočí je spisem, který přesahuje problematiku jedné z českých zahraničních menšin a na dílčím vzorku se velmi instruktivně dotýká etnické a identitární situace v současné Evropě. Trojice autorek prokázala kompetenci ke zvládnutí zvolené problematiky na vysoké úrovni. Už proto by si kniha kromě nynější nízkonákladové studijní verze zasloužila typograficky náročnější reedici, která by se dostala k širšímu okruhu kulturní veřejnosti.

Jaroslav Pánek

Aleš VYSKOČIL – Zbyněk SVITÁK

Křenová: příběh brněnské ulice

(= Brno v minulosti a dnes,

supplementum č. 26)

Brno, Archiv města Brna 2018, 197 s.,

ISBN 978-80-86736-59-4.

Křenová, ulice na předměstí Brna, jádro jednoho z řady brněnských průmyslových předměstí. Procházela tudy sice významná komunikace na severovýchod a z hlediska brněnské ikonografie raného novověku šlo o důležitou oblast, odkud vedutisté pohlíželi na Špilberk a Petrovské návrší, neboť se zde nabízelo zarámování pohledu výrazným Zderadovým sloupem a sochou svatého Jana Nepomuckého a umocnění vertikály zadního plánu díky síti vodotečí a náhonů v popředí, ovšem jinak místo spíše nenápadné, kterému se „velké dějiny“ vyhýbaly. Jeho zásadní proměny spadají do

druhé poloviny 18. a do 19. století, ale ani ty se žádným zvláštním způsobem neodlišovaly od těch lokalit na jihovýchodě Brna, které v této době ovládl průmysl. Přesto právě Křenové věnovali na dvou stech stranách samostatné, graficky přitažlivé publikace pozornost historici Zbyněk Sviták a Aleš Vyskočil.

Hned na začátku je třeba zdůraznit, že nejde – byť v nejlepším slova smyslu – o vlastivědnou ani regionalistickou práci, jakkoli detailní znalost faktografie je zřejmá a konkrétních údajů obsahuje kniha obrovské množství; zpřesňuje také některé v literatuře tradované omyly. Jako nejpřiléhavější označení se zdá být mikrohistorická sonda v oboru urbánních dějin. Kniha dopodrobna líčí stavební a urbanistický vývoj malého celku, který sám není ničím zásadním významný, ale je možné na něm ukázat obecnější trendy či poukázat na analogický vývoj dalších lokalit. Tento v západní a zejména jižní Evropě hojně pěstovaný přístup v rámci studia dějin měst není v České republice příliš obvyklý a recenzovaná publikace se tak svým pojetím z domácí historiografické produkce značně vymyká.

Vedle aplikace zajímavého přístupu z hlediska metodologie a uchopení dějin města je zde další důvod, proč se zabývat dějinami jednoho z brněnských předměstí. Vede odsud totiž přímá linka k pochopení současného Brna – jeho image, rázu městské krajiny i pochopení současných problémů. „Během padesáti let se [v první polovině 19. století] krajina změnila k nepoznání“, píší autoři o krajině v sousedství barokní fortifikace, která až do počátku padesátých let 19. století svírala vlastní královské město Brno. Proměna, zásadní z hlediska urbanistického, hospodářského, demografického i sociologického, která se odehrála na

předměstích, definovala na dlouhá desetiletí charakter celého města Brna.

Právě zde se zrodil v poslední čtvrtině 18. století fenomén průmyslu, který udával městu ráz, stejně jako později v Plzni či Liberci. „V Brně byl [ovšem] nástup průmyslu natolik razantní, překotný a ohromující, že ve své době neměl v celé střední Evropě obdoby,“ pokračují autoři ve stručné a velmi výstižné charakteristice proměn krajiny nejbližšího okolí historického centra (řečeno moderní terminologií) dnešního města Brna (s. 15–20). Trend podpořila ještě rychlá a intenzivní výstavba železničních tratí, které protkaly počínaje již koncem třicátých let 19. století nejhustěji právě rozvíjející se brněnská předměstí. Označení „průmyslová metropole“ bylo pro Brno naprosto přiléhavé ještě po téměř celé 20. století a jakkoli tato charakteristika v současnosti již z velké části neplatí, potýká se město s důsledky industriální éry velmi viditelně dosud.

Proměny Křenové jsou sledovány na časové ose. Mezníky pro kapitoly v této hlavní části knihy (s. 53–153) jsou položeny k roku 1825 (kdy na severním konci zástavby vzniklo, odděleno mostem, nové předměstí Olomoucká ulice) a 1850 (po němž následoval prudký rozvoj území, období tzv. modernizace). Autoři vymezili horní časovou hranici začátkem první světové války, resp. – věrní pozornosti upřené k „malým dějinám“ místa – k vysvěcení farního chrámu Neposkvrněného Početí Panny Marie, k němuž došlo na počátku roku 1914 (nedlouho poté vstoupilo Brno a jeho předměstí do nové etapy svého vývoje jako Velké Brno). Autoři nabízejí čtenáři plastický pohled: střídají perspektivu topografickou, správně-historickou, demografickou a takto získaný podrobný obraz předměstí,

podpořený kvalitními reprodukcemi vedut a starých map a plánů zasazují do kontextu vývoje celého Brna. Podstatnou částí knihy je také uličník, přehled vývoje počtu domů a obyvatel a přehled majitelů domů k jednotlivým časovým mezníkům v období od roku 1785.

Je třeba vyzdvihnout způsob, jakým se autoři vypořádali s úskalími, která skýtá topograficky zaměřené bádání (interpretace kartografických a ikonografických pramenů, identifikace nejednoznačně označených objektů v archivních pramenech, opakované přechíslování domů apod.). Za výsledným, čtivě stylizovaným textem tušíme obrovskou časovou náročnost archivního studia. Další předností je samotná práce se zmíněnými vedutami a starými plány, které autorům rozhodně neslouží pouze jako ilustrace, ale z výkladu je patrné, že jejich výběr a interpretace je provázely po celou dobu přípravy knihy.

Kvalitu publikace zásadně neovlivňují ani drobné terminologické prohřešky (*ptačí pohled*, správně *pohled z ptačí perspektivy*, s. 27). Vytknout lze kromě nich absenci podrobné rekonstrukční mapy, která by přehledně přiblížila rozvoj zástavby a proměny krajiny studované oblasti. Tímto nedostatkem jako by autoři naznačovali, že nehodlají překročit hranici historiografie a rezignují – ke škodě věci – na mezioborové přesahy.

Do závěru, který je hutným shrnutím celé knihy (s. 155–163), autoři vtělili také charakteristiku současné podoby čtvrti (s. 161–163), která je opět platná nejen pro Křenovou: „stále se střídají obytné partie s výrobními areály, tak jako tomu bylo v minulých dobách, které přes proluky pronikají do uliční fronty, domy několikapodlažní a nízké, urbanisticky cenné

realizace i pozůstatky levných staveb dřívějších dob. Zdejší stavby činí ve výsledku z Křenové urbanisticky nečitelnou směs. U komunikace, která bezprostředně navazuje na reprezentativní střed města [...] je to neobvyklé.“ Tato charakteristika rázu části brněnské městské krajiny plynule vycházející z výkladu vybízí nejen k práci na pokračování recenzované knihy (v chronologické nebo ještě spíše v tematické lince na poli architektury, sociologie či demografie), ale především k zamyšlení pro praktikující urbanisty na rozhodujících pozicích.

Eva Chodějovská

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA

Nekrolog

Eva Broklová

(6. března 1939 Praha – 10. března 2020 Praha)

Na prahu jednoho z nejpohnutějších týdnů naší novodobé historie, 10. března 2020, zemřela v Praze přední česká historička docentka Eva Broklová, emeritní ředitelka Masarykova ústavu Akademie věd České republiky a dlouholetá předsedkyně Masarykovy společnosti.¹

1 Podrobná životopisná data a výběrovou bibliografii Evy Broklové viz: *Lexikon současných českých historiků*, Praha 1999, s. 43–47; *Lexikon českých historiků 2010*, Ostrava 2012, s. 62–63; *Kdo je kdo v české sociologii a příbuzných oborech*, Praha 2011, s. 30–31. Její dosud nejobsáhlejší biografic-

Narodila se jako Eva Hubková 6. března 1939 v Praze-Sedlci v rodině strojvedoucího. Vyrůstala v harmonickém, tradičně vlasteneckém prostředí; její rané dětství bylo ovšem poznamenáno ozvěnami druhé světové války a německé okupace. Po maturitě na tehdejší jedenáctileté střední škole v Dejvicích vystudovala v letech 1956–1961 historii a češtinu na Filosofické fakultě Univerzity Karlovy. Za hlavní studijní obor si zvolila historii a v jeho rámci se specializovala na moderní české dějiny, ačkoli ji zajímala i problematika mediévistická, zvláště v podání profesora Františka Grause, jehož přednášky a semináře ji výrazně ovlivnily. Na fakultě navázala životní přátelství se Zorou Růžickovou, později provdanou Dvořákovou, dnes známou historičkou, publicistkou a spisovatelkou, k jejím spolužákům a přátelům patřili Ivan Štoviček, Zdeněk Pouta a Karol Bílek. Pod vedením svých fakultních učitelů Věry Olivové a Roberta Kvačka se začala systematicky věnovat dějinám první republiky. Na základě zevrubného archivního výzkumu napsala a v dubnu 1961 úspěšně obhájila diplomovou práci *Politická krize v Československu v letech 1925–1926*, kterou předjala svoji další profesní orientaci.

V roce 1961 ukončila vysokoškolská studia a provdala se za o dva roky staršího fakultního kolegu Lubomíra Brokla (*1937), absolventa studijní kombinace filosofie a historie, jenž se v následujících letech významně podílel na renesanci české sociologie a stal se výrazným reprezentantem tohoto oboru. Ve šťastném manželství dvou vzájemně se respektujících, podporujících a inspirujících intelektuálů se posléze narodily dcery Eva (1970) a Jana (1973).

Po promoci nastoupila Eva Broklová do archivně-dokumentačního odboru ministerstva zahraničních věcí a v letech 1961–1969 zde pracovala jako vědecko-organizační tajemnice Komise pro vydávání diplomatických dokumentů. Podílela se na zpracování edic dokumentů k československo-německým vztahům v meziválečném období a k československo-sovětským vztahům v letech 1918–1938 a 1945–1960 a na přípravě edice dokumentů k historii Malé dohody. Při této minuciózní práci získala jedinečnou editorskou praxi a zasvěcený průhled do dějin

ký medailon (z pera Josefa Tomeše) a soupis všech jejích prací publikovaných v letech 1962–2012 (zpracovaný Václavou Horčákovou) obsahuje pamětní sborník *Historička československé demokracie. K životnímu jubileu Evy Broklové*, edd. Josef Tomeš a Richard Vašek, Praha 2014, s. 7–14 a 189–207. Osudy, názory, profesní i lidský profil historičky přibližují rozhovory, které poskytla roku 2010 a 2019 časopisu Masarykovy společnosti Odkaz: *Nová předsedkyně Masarykovy společnosti*, Odkaz. Listy Masarykovy společnosti, č. 24–25, říjen 2010, s. 9–12; *S českou historičkou o minulosti i přítomnosti*, Odkaz. Listy Masarykovy společnosti, č. 28, březen 2019, s. 24–28.

československé diplomacie. Zároveň se snažila pokračovat v akademické dějepisné práci a byla přijata do vědecké aspirantury na pražské filosofické fakultě.²

Aktivně prožívala intelektuální kvas šedesátých let a zapojila se do soudobého reformního úsilí ve vědecké i politické sféře. Ve druhé polovině šedesátých let spolupracovala s mezioborovým týmem pro reformu politického systému při Ústavu státu a práva Československé akademie věd, vedeným Zdeňkem Mlynářem. Na tomto fóru také předložila k diskusi teze své kandidátské disertace o politickém systému první ČSR. Sporadicky, ale zásadně přispívala i do tehdejšího tisku. Stálou aktualnost si zachovává například článek *Česká demokracie*, uveřejněný v dubnu 1969 v týdeníku *Listy*, v němž spolu se svým manželem Lubomírem Broklem přispěla do dobových diskusí kolem ústavních změn, spojených s federalizací Československa, a hutně charakterizovala českou nacionální a demokratickou tradici:

„Českému nacionalismu jako jedinému nacionalismu ve střední Evropě byla již v době vzniku tohoto státu, v době nejprůzračnější pro zesílené národní cítění, nadřazena idea humanity. Převažující hodnotou tradic české demokracie je rovnost. Rovnost lidu, který neměl vlastní elitu moci a majetku, jehož elitou byla ‚pouze‘ inteligence. [...] Federalizace je pouze jednou z forem demokratické instrumentalizace moci; bez demokracie je hluchým květem.“³

V důsledku svého podílu na demokratizačním procesu let 1968–1969 a svých konzistentních demokratických politických postojů byla na počátku normalizace postižena zákazem vědecké a publikační činnosti; nemohla obhájit ani dokončenou disertaci a její aspirantura byla administrativně ukončena. Nakonec musela odejít i z Archivu ministerstva zahraničních věcí, byť jejímu okamžitému propuštění zabránila mateřská dovolená. Po více než čtyřiceti pokusech o získání zaměstnání zakotvila v roce 1978 v odboru technických informací Výzkumného ústavu železničního v Praze, kde pracovala až do počátku roku 1990. Dokázala se zapracovat do problematiky historie a současnosti železnic a dokonce k ní přispěla i jako autorka několika interních publikací (*Některé problémy železniční dopravy na prahu 21. století*, 1986; *Rakouské spolkové železnice v roce 150. výročí zahájení železničního provozu*, 1987). Kromě toho zde překládala německé a francouzské odborné texty (především o francouzských rychlovlacích TGV).

2 Na počátky své vědecké činnosti a na svoji práci v Archivu ministerstva zahraničních věcí vzpomínala docentka Broková ve stati: Eva BROKLOVÁ, *Setkávání s profesorem Gajánem*, in: Památce profesora Kolomana Gajana (1918–2011), Praha 2012, s. 17–19.

3 Eva BROKLOVÁ – Lubomír BROKL, *Česká demokracie*, Listy 1, 1969, č. 14, s. 5.

K existenčním problémům se v roce 1975 ještě připojila těžká choroba, s níž se pak s přestávkami potýkala až do konce svého života. Opřena o pevné a spolehlivé rodinné zázemí však nemoci obdivuhodně vzdorovala, starala se o děti a domácnost a v rámci omezených možností se snažila „soukromě“ pracovat ve svém vlastním oboru. Posilovaly ji její široké kulturní zájmy, s nimiž souvisela i činnost v Mozartově společnosti a ve Společnosti Boženy Němcové. Ani ve své svízelné situaci se nebála udržovat kontakty s disentem a podílela se na tvorbě i distribuci samizdatových periodik, zejména *Historických listů* a *Lidových novin*.

Polistopadu 1989 se konečně vrátila ke své profesi a v následujícím čtvrtstoletí postupně systematicky realizovala většinu úkolů, které v předchozích dvaceti letech nemohla z politických důvodů naplnit. Na jaře 1990 se stala vědeckou pracovnící nově zřízeného Ústavu pro soudobé dějiny Československé akademie věd a obhájila již zmíněnou kandidátskou disertaci o politickém systému první republiky. Potom se badatelsky zaměřila na problematiku první československé ústavy z roku 1920 a nastolení komunistického režimu v poválečném Československu, parlamentních voleb v roce 1946 a 1948 a volebního zákonodárství. V letech 1993–1996 působila na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy, kde aktivně spolupracovala při založení Institutu mezinárodních studií a zahájila komparativní studia československé, německé a rakouské parlamentní demokracie. Zde se také roku 1995 habilitovala pro obor moderních dějin. V únoru 1996 nastoupila do Masarykova ústavu Akademie věd České republiky, kde nejprve pracovala jako zástupkyně ředitele, v letech 1998–2002 jako ředitelka a v letech 2003–2006 jako zástupkyně ředitele a vedoucí edičně-badatelského oddělení. Paralelně až do roku 2006 přednášela nejprve na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy, poté na českobudějovické Vysoké škole evropských a regionálních studií a na Pedagogické fakultě Univerzity Hradec Králové. V říjnu 2001 dosáhla hodnosti doktorky historických věd a roku 2009 byla jmenována emeritní vědeckou pracovnící Masarykova ústavu a Archivu Akademie věd České republiky.

Ve své vědecké práci se docentka Broková průkopnický zaměřila na dva problémové okruhy, vyžadující interdisciplinární přístup: na dějiny politických systémů a na politickou kulturu. Soustavnou badatelskou pozornost věnovala politickému systému Československé republiky v letech 1918–1938 a komparaci demokratických politických systémů Československa, Rakouska a Německa ve dvacátých letech a na počátku let třicátých. K této problematice pronesla řadu zásadních příspěvků na mezinárodních konferencích, které byly následně publikovány v prestižních konferenčních sbornících. Výsledky svých studií shrnula

především v monografiích *Československá demokracie. Politický systém ČSR 1918–1938* (1992) a *Politická kultura německých aktivistických stran v ČSR 1918–1938* (1999) a ve svém příspěvku do sborníku *Obraz Němců, Rakouska a Německa v české společnosti 19. a 20. století* (1998), jehož byla koeditorkou. Ke zmapování uvedené problematiky přispěla i několika pečlivými edicemi s úvodními studiemi: *První československá ústava. Diskuse v ústavním výboru v lednu a únoru 1920* (1992), *Prohlášení nezávislosti československého národa zatímní vládou československou* (1998) a *Prezident Republiky československé. Instituce a osobnost T. G. Masaryka* (2001). Ve svých dílech podala plastický obraz prvorepublikové demokracie a zhodnotila podíl prezidenta Masaryka na jejím vytváření. Na základě historických pramenů a v souladu s teoretickými principy demokracie analyzovala a vyložila dva základní sporné problémy československých dějin: otázku „švýcarského vzoru pro ČSR“ a „československého národa“.

V kontinuitě se svým dosavadním bádáním se v dalších letech věnovala jednak problematice česko-německých vztahů v českých zemích a v Československu (vydala kritické edice spisů Emanuela Rádl *O německé revoluci* a *K politické ideologii sudetských Němců*, 2003, a nepublikovaný rukopis Edvarda Beneše z druhé poloviny třicátých let *Německo a Československo*, 2005), jednak výzkumu a zhodnocení tzv. pravicové a antidemokratické kritiky meziválečné československé demokracie, respektive pokusů o její reformu (vedla autorský kolektiv monografie *Agrárníci, národní demokraté a lidovci ve druhém poločase první Československé republiky*, 2008), přičemž se meritorně zaměřila na politickou roli agrární strany a jejího vůdce Antonína Švehly (kapitola *Agrární strana a demokracie* v téže kolektivní monografii).

Zájem o Švehlovu osobnost a politickou roli ji záhy přivedl ke kritické edici korespondence mezi Švehlou a Masarykem (*Korespondence T. G. Masaryk – Antonín Švehla*, 2012), kterou připravila společně s Vlastou Quagliatovou a již předeslala úvodní studii, a nakonec k několikaleté práci na rozsáhlé monografii *Antonín Švehla. Tvůrce politického systému*, která vyšla v roce 2017 v nakladatelství Academia. Toto její opus magnum, založené na výzkumu rozsáhlého dokumentárního materiálu i na erudici v oboru politických věd, sleduje postupný vývoj agrárního politického selfmademana v netypicky charismatického vůdce vedoucí vládní strany a jednoho z hlavních budovatelů meziválečné Československé republiky. Autorka zde podrobně analyzovala Švehlovy politické názory a postoje, jeho politický styl, představy o československém státu a způsoby, jakými se je snažil programaticky naplňovat,

ale také vztah ministerského předsedy Švehly a prezidenta Masaryka jako dvou politických i lidských protějšků a zároveň spolupracovníků na společném státnickém díle, který se vyvinul ve vzájemný respekt i v osobité přátelství. Zvláštní pozornost věnovala i vzniku „fenoménu Švehla“ a jeho působení v prvorepublikovém kontextu i v následujících historických obdobích.

Docentka Broklová patřila k historikům, reflektujícím vztah minulosti a přítomnosti, kriticky sledujícím stav historické paměti národa, vnímání národních tradic a pokusy o pragmatický výklad historie ve službách momentálních politických zájmů. Proto se také vedle vědecké práce věnovala i historické a politické publicistice, zvláště v devadesátých letech, kdy byla stálou spolupracovnicí Lidových novin. Vždy se otevřeně hlásila k masarykovské demokracii a z jejích pozic, často v komparaci s první republikou, kriticky posuzovala i soudobou politickou realitu: „Na počátku polistopadové éry naší historie nestáli většinou politici, kteří by jako po roce 1918 viděli perspektivu v životě v demokracii, v demokracii politické i hospodářské a sociální, ale politici, jejichž předním cílem bylo rychlé nastolení soukromovlastnických poměrů a tržní ekonomiky, odbourávání role státu na úkor často bezohledně prosazovaných zájmů kapitálu, to vše bez důrazu na etiku, která by podle Masaryka měla provázet každou politiku. [...] Většina představitelů režimu po roce 1989 nebyla humanitně orientována a za součást společnosti potřebnou k rozvoji demokracie pokládala pouze politické strany. Jen jejich malá část si byla vědoma významu občanské společnosti, kterou zase zbytečně stavěla proti systému politických stran.“⁴

Docentka Broklová prosazovala kritické, interdisciplinární a systematicky založené masarykovské bádání. V době, kdy byla ředitelkou Masarykova ústavu AV ČR, se tato instituce s většinou svých fondů přestěhovala do prostor rekonstruovaného domu v ulici Na Florenci číslo 3 a bylo zahájeno zpracování archivních i knihovních fondů ústavu pomocí nejnovějších elektronických systémů. Její činnost v čele ústavu se těšila respektu předsedy Akademie věd ČR profesora Rudolfa Zahradníka i řady zahraničních vědeckých osobností, například francouzského historika a masarykovského badatele Alaina Soubigoua, jeho italského protějšku profesora Francesca Leonciniho, francouzského historika-bohemisty Antoina Marèse nebo exilových českých vědců profesorů Radomíra Luži, Jaroslava Krejčího a Pavla Machotky. Významně se podílela na většině akcí a edičních počínů ke

⁴ Z rozhovoru, poskytnutého v roce 2010 časopisu Odkaz: *Nová předsedkyně Masarykovy společnosti*, Odkaz. Listy Masarykovy společnosti, č. 24–25, říjen 2010, s. 11.

150. výročí narození T. G. Masaryka v roce 2000; iniciovala mezinárodní vědeckou konferenci ke 150. výročí narození Charlotty G. Masarykové (2000) a k reflexi vztahů Čechů a Němců v pojetí a politice T. G. Masaryka (2002). Založila a několik let vydávala periodický sborník kritických historických, sociologických a politologických textů *Spory o dějiny*, do nějž sama přispívala. Z její iniciativy a pod jejím vedením vznikla také rozsáhlá publikace k sedmdesátému výročí založení Ústavu T. G. Masaryka, shrnující formou studií i edic dokumentů a memoárových textů pohnutou historii této instituce, posléze zčásti transformované v Masarykův ústav AV ČR (*Mám jen knihy a skripta, cenná práce životní. 70 let Masarykova ústavu. Studie a dokumenty*, 2002).

Roku 1995 se docentka Broklová stala členkou výboru a předsednictva Masarykovy společnosti, po léta se aktivně podílela na jejím programovém i organizačním vedení jako blízká spolupracovnice předsedkyně paní Jany Seifertové a v březnu 2009 byla zvolena její předsedkyní. Pravidelně přednášela v rámci přednáškových a diskusních podvečerů Společnosti a přispívala do jejího časopisu *Odkaz*. Uplatnila zde jak svůj odborný fundament masarykovské badatelky, tak své zásadové demokratické postoje, aktualizující Masarykovu ideovou konfesi v současném politickém životě. Angažovala se též ve Společnosti Edvarda Beneše a v Demokratickém klubu. Uvědomovala si všeobecný pokles zájmu o spolkovou činnost jako objektivní trend doby, ale zároveň se snažila hledat nové formy osvětové práce, jež by zapůsobily alespoň na část veřejnosti, především pak mládež, u níž se většinou projevuje nedostatek až absence historického povědomí.

Přestože v posledních letech svého života sváděla vysilující boj s těžkou chorobou, až do konce svých dní vědecky pracovala: v lednu letošního roku dokončila studii o československé ústavě z roku 1920 ve srovnání se soudobými ústavami Německa a Rakouska, která vzápětí vyšla v časopisu *Právník*,⁵ a její stručnou popularizační verzi pak připravila pro časopis Masarykovy společnosti *Odkaz*. A ještě 6. března, v den svých 81. narozenin, plánovala svůj další článek a dvě přednášky... Odešla náhle 10. března 2020, ve vypjaté atmosféře počátku koronavirové pandemie, jež také znemožnila účast akademické obce na jejím pohřbu.

Docentka Broklová byla velmi pracovitou a pečlivou historičkou, jež obohatila české dějepisce o řadu přínosných prací, založených na širokých znalostech z ostatních společenských věd, ale také precizní editorkou mnoha

5 Eva BROKLOVÁ, *Sté výročí vzniku první československé ústavy*, *Právník*. Teoretický časopis pro otázky státu a práva 159, 2020, č. 2, s. 89–108.

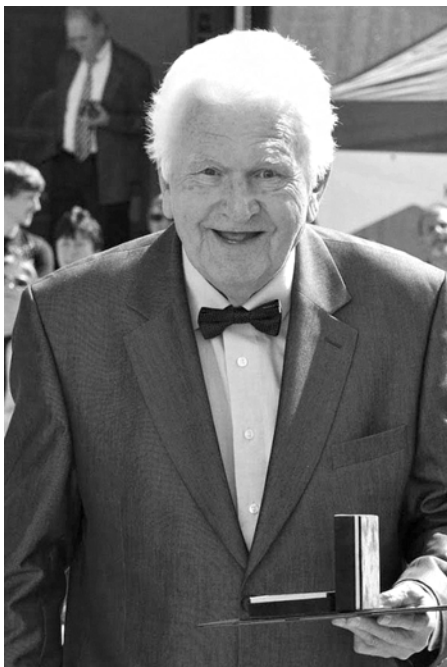
cenných historických pramenů. Zasloužila se i o popularizaci moderních českých dějin, především o zpřítomnění demokratického odkazu meziválečného Československa, se skrytou tendencí kultivovat současný český politický a veřejný život. Ve vzpomínkách svých spolupracovníků a přátel však bude žít i jako přívětivá a vstřícná kolegyně, vždy připravená podat pomocnou ruku, poradit i potěšit.

Josef Tomeš

Foto Vlasta Mádllová, Masarykův ústav a Archiv AV ČR

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA

Nekrolog

Vladimír Wolf

(4. února 1942 Jaroměř – 23. prosince 2019 Hradec Králové)

Dne 23. prosince 2019 ve věku 77 let z tohoto světa navždy odešel prof. PhDr. Vladimír Wolf, historik, archivář, vysokoškolský pedagog a neúnavný organizátor vědeckého i společenského života nejen ve východočeském regionu. Pro Vladimíra Wolfa bylo charakteristické velmi široké spektrum badatelského zájmu od mediciny, přes archeologii až k dějinám textilního průmyslu a regionálním dějinám.

Soupis jeho prací vykazuje takřka 1600 publikovaných příspěvků z různých oblastí historických věd, z veřejného života i politiky.

V době studií ho zaujala především středověká kolonizace, jež se stala i tématem jeho diplomové práce, a k této tematice se ve svém životě velmi rád vracel. Oborné působení zahájil v Muzeu v Podkrkonoší v Trutnově, kde profesní zařazení určilo nový směr jeho badatelského zájmu v podobě hospodářských dějin. Připomeňme alespoň publikace *Hospodářské dějiny Žarošic ve světle katastrů* (1962) a *Z historie podkrkonošského textilu* (1971). Po několikaletém zákazu výkonu odborného povolání z politických důvodů našel V. Wolf uplatnění jako podnikový archivář národního podniku TEXLEN. Dokázal tu vytvořit platformu pro badatelskou a publikační činnost, pořádal metodologické semináře a soustředil kolem sebe několik desítek historiků, kteří se věnovali systematickému zpracování dějin lnářské výroby v českých zemích. Z jeho vlastních prací lze uvést například publikace *Válka roku 1866, lnářský průmysl a železnice* (1986), *Pracovní soutěžení českých a polských lnářů a bavlnářů v kladském přibraniči v letech 1948–1949* nebo *Další úkoly historiografie lnářství v českých zemích* (1988). I jeho zásluhou patří historiografie textilního průmyslu k nejlépe zpracovaným složkám vývoje industrializace českých zemí.

Další výraznou oblastí Wolfova zájmu byla archeologie středověku spojená s kastelologií, kterou orientoval na oblast východních Čech. Z publikací, které shrnují tento směr jeho bádání, lze uvést: *K problematice středověkých horských hradek ve východním podhůří Krkonoš* (1977) či *Historie výzkumu středověkých opevněných sídel ve východním Podkrkonoší a jeho další úkoly* (1993). Stál u zrodu archeologických studií na Univerzitě Hradec Králové, organizoval archeologický výzkum v lokalitách Břečtej, Vysoké Chvojno, Stárkov, Mladé Buky či Mostek-Souvat. Přispěl též k zorganizování záchranných výzkumů na Vízmburku, Frymbuku i dalších východočeských hradech. Je nutno zmínit i jeho podíl na zpracování VII. svazku kolektivního díla *Hrady, zámky a tvrze v Čechách na Moravě a ve Slezsku* (1989). Výsledky svých kastelologických výzkumů publikoval Wolf především v průběhu devadesátých let. Jedná se například o práce: *Poodhalená tajemství Břečtejna* (1996), *Archeologický výzkum hradek Břečtej u Vlčic* (1993), *Opevněné středověké stavby na území města Trutnova a integrovaných obcí* (1999). Přispěl též k výzkumu husitských elit ve východočeském prostoru, byl spoluautorem kapitoly věnované husitství v kolektivní práci *Dějiny východních Čech* (2008), dále studií *Hejtmán orebitů Jiří z Chvalkovic* (2003) či *Žižkova bitva u České Skalice 1424* (2007). K jeho oblíbeným postavám patřil zvláště zeman Jan Kolda, jehož

životní osudy zpracoval v monografii *Jan Kolda ze Žampachu. Život táborského hejtmana, loupeživého rytíře, kondotiéra a psance* (2002).

Vladimír Wolf byl celý život velkým východočeským patriotem a v jeho výzkumech měly významné místo regionální dějiny. Již na počátku své kariéry inicioval vydání dvou historických sborníků *Minulostí Jaroměře* (1968 a 1971), do nichž rovněž přispěl dvojdílnou historickou bibliografií Jaroměře a Josefova. Sepsal též studie o jaroměřickém dějepisectví i o středověkém opevnění města. K tématu kolonizace se vrátil ceněnou studií *Osídlení kraje na českoslezském pomezí východně Krkonoš ve druhé polovině 13. století* (1999). Zaujaly ho ovšem také novější dějiny tohoto regionu, což lze doložit studiemi *Formování občanské společnosti v Trutnově do Velké války 1914* (2003), *Bitva u Trutnova v tradicích Klubu vojenské historie Trutnov* (2005), *Počátky církve československé v severovýchodních Čechách 1920–1925* (2008) nebo *Čas změny: trutnovské Občanské fórum 1989–1991* (2011). Organizoval řadu setkání regionálních historiků a stal se hlavním editorem obsáhlé *Historiografie Trutnovska* (2008).

Vladimír Wolf se podstatně zasadil o spolupráci s polskými historiky, již na počátku devadesátých let udal této spolupráci směr, když nastínil výzkumné možnosti ve studii *Cíle a možnosti práce na polských dějinách v severovýchodních Čechách s přihlédnutím ke Kladsku a Podkrkonoší* (1991). V roce 1993 inicioval založení česko-polské Kladské komise historiků, které předsedal až do června 2019. Od roku 1996 vydali členové Kladské komise dvanáct svazků *Kladského sborníku* a sedm jeho suplement s více jak pěti tisíci stránkami. Prof. Wolf přispěl především rozbořem dosavadní historiografie *Česká historická produkce o Kladsku z let 1945–1948 a Čeští a polští historici o Kladsku* (2007–2008). Vrcholem tohoto jeho zájmu pak bylo vydání publikace *550 let hrabství kladského: 1459–2009/550 lat hrabstwa Kłodzkiego* (2009). Za mimořádný přínos pro mezinárodní spolupráci byl Vladimír Wolf v roce 2019 vyhlášen osobností česko-polského příhraničí a získal sošku Świdnického gryfa.

S jeho jménem je spojena i dlouholetá redaktorská a editorská praxe, ve východních Čechách vzniklo i úsloví: „Kde je Wolf, tam vychází sborník.“ Založil či připravil několik periodických sborníků *Příspěvky k dějinám n. p. Texlen Trutnov, Lnářský průmysl, Kladský sborník, Krkonoše – Podkrkonoší, Minulostí Jaroměře*, po roce 1990 byl u zrodu sborníků či časopisů *Rodným krajem, Dissertationes historicae, Východočeské listy historické, Acta Universitatis Reginae Gradecensis* atd.). Do jeho organizační práce patřilo i uspořádání desítek odborných konferencí a organizačně se podílel též na VIII. sjezdu historiků České republiky, který byl svolán do Hradce Králové v září roku 1999.

Vladimír Wolf působil též jako místopředseda Českého národního komitétu historiků a člen vědeckých a oborových rad na univerzitách v Hradci Králové, Olomouci a Opavě. Výraznou stopu zanechal především jako vedoucí katedry historie Vysoké školy pedagogické v Hradci Králové a posléze jako proděkan a děkan zdejší Pedagogické fakulty začleněné do nově vzniklé Univerzity Hradec Králové, kde později působil i na Ústavu historických věd Filozofické fakulty. Ovlivnil řadu kolegů a studentů, které učil nacházet vztah k historii, lásku k rodné zemi, kraji, městu i své alma mater. Požíval všeobecný respekt a zároveň disponoval humorem a nadhledem, se kterým zvládal nepřízeň osudu a překonával nelehké životní situace. V domácí historiografii, především té východočeské, zanechal prof. Vladimír Wolf nesmazatelnou stopu.

Martin Šandera

Foto: Mgr. Jan Morávek, kancléř Poslanecké sněmovny

Knihy a časopisy došlé redakci

Archeologie západních Čech. Plzeň, Západočeské muzeum v Plzni, p.o. 2019. Roč. 10, č. 1–2. 108 s.

Markéta FORMANOVÁ – Zdeněk KUCHYŇKA, Ztracené dioráma. Příběh unikátního československého exponátu na Světové výstavě v New Yorku v roce 1939 = The lost diorama. The story of a unique Czechoslovak exhibit at the 1939 world's fair in New York City. Plzeň, Západočeské muzeum 2019. 137 s.

Revue církevního práva. Church Law Review. Praha, Společnost pro církevní právo 2020. Roč. 26, č. 2. 141 s.

Výtahy z českých časopisů a sborníků

Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis. Sv. 12, 2019:

Jan RAMPAS, Hannoversko a britská politika po konci personální unie v letech 1837–1848, s. 11–28. – Matej IVANČÍK, Idea public opinion ako nástroj emancipácie v britskej liberálnej tradícii 19. storočia, s. 29–50. – Miloš ZAPLETAL, „Rázu církevního a přitom provanuta duchem slovanským“: recepcie Křížkovského cyrilometodějské kantáty, s. 51–68. – Martin PELC, Mistrovství světa a mistrovství Evropy v krasobruslení v Opavě (1908, 1928 a 1938), s. 69–89. – Lukáš LISNÍK, Reformní reálné gymnázium, středoškolský typ nového věku? Vybrané aspekty z dějin reformně reálného vzdělávání (1908–1941), s. 91–111. – Ondřej KOLÁŘ, Karl Meissner, účastník henleinovského povstání a exponent nacistické zemědělské politiky na Opavsku, s. 113–124. – Vlastimil KOČVARA, Z historie esperantského hnutí v Československu. Spolek Regional Esperantista Ligo, s. 127–139. – Marian HOCHÉL, Mezinárodní workshop „Moderní Evropan první poloviny 19. století: Evropa jednotná nebo rozdělená?“ K životnímu jubileu prof. Dušana Uhlíře, s. 178–181. – Ondřej KOLÁŘ, Workshop Těšinsko a střední Evropa po Velké válce 1918–1920, s. 184–186. – Hana KOMÁRKOVÁ, Celostátní studentská vědecká konference Historie 2019, s. 188–190. – Martin PELC, Zpráva o činnosti Ústavu historických věd v roce 2019, s. 191–192.

Acta onomastica. Roč. 61, 2020, č. 1:

Václav BLAŽEK, Chříby a Brdo – toponymická bilingva?, s. 20–28. – Alexander KALASHNIKOV, The mechanicals' names in Russian translations of A Midsummer Night's Dream, s. 61–75. – Elwira KACZYŃSKA, Polityka metonomastyczna niepodległej Grecji na przykładzie ojkonimii Krety, s. 76–101. – Miroslav KAZÍK, Birmovné mená vo farnosti Moravany nad Váhom v 2. polovici 19. storočia, s. 102–125. – Václav LÁBUS, Severovýchodočeské nářeční prvky v toponymii Vysokého nad Jizerou, s. 126–135. – Marie NOVÁKOVÁ, Jména českých osad ve volyňské gubernii v carském Rusku, s. 153–160. – Jana PLESKALOVÁ, Tradiční pomístní jména a jejich postavení v živé anoikonymii, s. 175–184. – Martin PUKANEC, K menám priamej línie mojmirovského domu,

s. 185–193. – Milena ŠUBRTOVÁ, Na rozhraní ideonym a pragmatonym: jména parfémů a jejich souvislost s olfaktorickou percepcí, s. 194–209. – Jaromír KRŠKO, Životné jubileum profesora Pavla Odaloša, s. 241–242. – Žaneta DVOŘÁKOVÁ – Miriam GIGER, 21. slovenská onomastická konference, s. 252–254.

Archeologické rozhledy. Roč. 72, 2020, č. 1:

Miroslav DOBEŠ – Petr LIMBURSKÝ – Agnieszka PŮLPÁNOVÁ-RESZCZYŃSKA, Hrob kultury se šňůrovou keramikou z Nezabylic v severozápadních Čechách. Ke konstrukcím komorových hrobů mladšího eneolitu ve střední Evropě, s. 3–25. – Milan SALAŠ – Tereza ŠÁLKOVÁ – Petra HOUFKOVÁ – Matěj KMOŠEK, Metalický depot s doby popelnicových polí z Babího lomu u Svinošic (okr. Blansko) a výpověď jeho kulturně-chronologického sémantického a environmentálního kontextu, s. 26–66. – Eliška ZAZVONILOVÁ – Petr VELEMÍNSKÝ – Jaroslav BRŮŽEK, Paleodemografická interpretace kosterních souborů minulých populací: nové hodnocení raně středověkých pohřebišť u 3. a 6. kostela v Mikulčicích, s. 67–101. – Ivo ŠTEFAN – Jan ZAVŘEL – Pavel TAIBL, Středověké sídliště u Suchomast na Berounsku: k proměnám sídelní struktury a práci s neželeznými kovy ve venkovském prostředí, s. 102–145.

Archivní časopis. Roč. 70, 2020, č. 1:

Tomáš HUNČOVSKÝ, Pozoruhodný dopis Benjamína Franklina, s. 5–16. – Dalibor HAVEL, Opomíjený pramen k okolnostem založení benediktinského kláštera ve Vilémově, s. 17–51. – Miroslav KUNT – Tomáš LECHNER – Radek POKORNÝ, Skartační řízení elektronicky, s. 52–73. – Jana JANIŠOVÁ, Ediční zpřístupnění pramenů moravského zemského práva pro období „dlouhého“ 16. století, s. 74–89. – Tomáš STERNECK, Transkripce versus transliterace (několik poznámek ke zpřístupňování raně novověkých českojazyčných textů), s. 90–98. – Gabriela KREJČOVÁ ZAVADILOVÁ, Archivní fondy sborů českobratrské církve evangelické (současný stav), s. 99–105. – Tomáš KALINA – Jan KAHUDA, Josef Žabka osmdesátníkem, s. 106–110. – Mlada HOLÁ, K životnímu jubileu Marie Bláhové, s. 110–111.

Byzantinoslavica. Revue Internationale des Études Byzantines. Roč. 77, 2019, č. 1–2:

Minerva ALGONZA-ROLDÁN, On the Tradition and Reception of Palaephatus in Byzantium, s. 5–25. – Emanuel ZINGG, The Fragments of John Lydus, On the Months, Preserved in Anastasius Sinaites and John Sardianus (Lyd. mens. 2.2, 2.6, 2.9, 3.4, 3.11, and 3.12), s. 26–60. – Tomás FERNÁNDEZ – José MAKSIMCZUK, On the Oldest Witnesses of the Second Recension of the Florilegium Coislinianum: Par. gr. 924 model of Athen., EBE 464 (with an appendix on the Athon., Laura K 113), s. 61–75. – C. M. MacROBERT, A Church Slavonic adaptation of the calendar in stichera by Christopher of Mitylene, s. 76–98. – Anna JOURAVEL, Von vergesslichen Autoren und verwirrten Lesern. Zur Bedeutung der Textrekonstruktion für die Interpretation der Kniga palomnik des Antonij von Novgorod, s. 99–116. – Lara SELS – Marc DE GROOTE, Critical Edition of Soterios II.10 and its Old Slavonic Translations. Why God shows kindness to faithful

people who commit sins. Together with Some Remarks on the Edition Published in Sofia in 2015, s. 117–143. – Amber IVANOV, The Translation in Church Slavonic of the Metaphrastic Martyr Act of Saint Thecla in „Hilandar Metaphrast 2“: A Preliminary Analysis, s. 144–160. – Irina GRITSEVSKAYA – Viacheslav LYTVYNENKO, Sočinenija Afanasija Aleksandrijskogo v slavjanskoj tradicii. Čast' II: Spuria, s. 161–194. – Adrián VIALE, Gregory the Great and the Marcianists, s. 195–210. – Christian LAES, Power, Infirmary and ‚Disability‘. Five Case Stories on Byzantine Emperors and Their Impairments, s. 211–229. – Hadi TAGHAVI – Ehsan ROOHI, Caesar Bardas and the accusation of an illicit affair: a re-examination, s. 230–247. – Oleksandr FYLYPCHUK, Stryje vragi, novyje sojuzniki Vasilija II: Ioann Geometr i rusy, s. 248–263. – Talia ZAJAC, Regina Binomia: Re-Examining the Evidence for Re-Baptism and Renaming of Latin Christian Brides in Pre-Mongol Rus', s. 264–290. – Thomas THOMOV, A Dragon Slayer Graffito Drawing in Hagia Sophia, Constantinople (modern Istanbul), s. 291–303. – Štefan PILÁT, Obituary note: Zdenka Ribarova (13. 6. 1945–13. 3. 2019), s. 306–309. – Vladimír VAVŘÍNEK, Vladimír Kříž passed away, s. 310–312.

Czech-polish historical and pedagogical journal. Roč. 10, 2018, č. 1:

Jaroslav VACULÍK, The Relationship between Schools and Religion in the Czech Lands One Hundred Years Ago, s. 3–7. – Stefania WALASEK, Polish School Motherland in the Northeastern Borderlands of the Second Republic of Poland, s. 8–22. – Mirosław PIWOWARCZYK, Educational Activity of Polish Christian Women's Societies in the South-Eastern Borderlands in the Second Polish Republic, s. 23–33. – Barbara JĘDRYCHOWSKA, The Catholic Church in Siberia and its Educational Activities for the 19th Century Polish Exiles, s. 34–43. – Mirosław JIREČEK, On the Work of the Piarist Order in South Moravia in the 19th Century, s. 44–64. – Petr KALETA, The Influence of Prague's Lusatian Seminary on the Sorbian National Revival, s. 65–74. – František ČAPKA, The History of Women's Charitable Orders in the Brno Diocese in Recent Decades, s. 75–86. – Vitali REPIN, Political Struggle in Bessarabia and at the Romanian Front. The Beginning of Romanian Occupation of Bessarabia (November 1917 – February 1918), s. 87–97. – Kamil ŠTĚPÁNEK, The State and the Church: Historical Educational Themes on Czechoslovak and Polish Postage Stamps and Their Didactic Potential, s. 98–107.

Czech-polish historical and pedagogical journal. Roč. 10, 2018, č. 2:

Anna SULIMOWICZ, The Lutsk Karaites and the Cultural and Educational Activities of the Karaite Minority in Poland in the Interwar Period, s. 3–16. – Jolanta SZABLICKA-ŻAK, The Archbishop's Charitable Committee in Wrocław from 1981 to 2007. An Outline of the Social and Educational Activities, s. 48–55. – Piotr GOŁDYN, Efforts to Get a Polish Priest for the Pastoral Work in Moravia (1927–1931) in the Light of August Hlond's (the Primate of Poland) Correspondence, s. 56–64.

Časopis Slezského zemského muzea. Série B – vědy historické. Roč. 68, 2019, č. 3:

Lukáš TUROŇ, Sňatečnost obyvatelstva Jablunkovska v „dlouhém“ 19. století. I., s. 209–230. – Marta ŠOPÁKOVÁ, Lidé a politika: Srpen 1968 a následky posrpnového vývoje

v podniku Státní lesy (Severomoravské státní lesy) v Krnově. I., s. 231–245. – Sabina SOUŠKOVÁ – Pavel WAISSER, Archetypální vztahy umění a krajinotvorby v rámci konceptuálního myšlení období manýrismu, surrealismu a postmoderny: zamyšlení v převážně střeoevropském diskurzu, s. 246–268. – Martin POLÁŠEK – Miloš ZAPLETAL, Základní východiska a metodiky monitorování vlivu látek znečišťujících ovzduší na sbírkové předměty uložené v pevnostních objektech z 2. světové války, s. 269–279. – Ondřej KOLÁŘ, Východní fronta Velké války očima záložního důstojníka. Válečná korespondence Ing. Emila Rybáře, s. 280–293. – Pavel ŠOPÁK, „Toť tedy cestovní mé museum.“ Jan Havelka (1839–1886) a jeho Cesta na Praděd, s. 294–297. – Jiří JUCHELKA, 50 let od úmrtí Lumíra Jisla, s. 297–299. – Jiří ŠÍL, Digitalizace v paměťových institucích a české muzejnictví. 16. – 20. konference „Archivy, knihovny, muzea v digitálním světě“ (2015–2019), s. 302. – Sylva PRACNÁ, Perspektivy teatrologie III (15. – 17. květen 2019), s. 303–305.

Dějiny a současnost. Roč. 42, 2020, č. 5:

Karel ČERNÝ, Morové epidemie v historii, s. 10–13. – Břetislav VACHALA, „Jako Sachmeta v roce moru“. Epidemie ve starověkém Egyptě, s. 14–17. – Pavla GKANTZIOS DRÁPELOVÁ, Justiníánský mor. Stav bádání o jedné z největších morových pandemií, s. 18–21. – Hedvika SEDLÁČKOVÁ, Sklo, luxus a epidemie. Jak epidemie moru ve 14. století změnila výrobu benátského skla, s. 22–24. – Radmila PRCHAL PAVLÍČKOVÁ, „Obrať se k Bohu“. Morové epidemie a pohřební kázání, s. 25–29. – Jelizaveta GETTA, Na počátku (kolonizace) bylo slovo... Komunikace v Tanzanii a Namibii v období německé koloniální správy, s. 30–33. – Radka ŠUSTROVÁ, „I český národ se odvrací od liberalismu“. Etnická homogenizace a nová konstrukce české společnosti po roce 1938, s. 34–37. – Tomáš NIGRIN, Téměř jedno století s Janem Křenem (1930–2020), s. 38. – Dalibor DOBIÁŠ, „Že by Rukopis byl pravý, co jste našli ve sklepech?“ Romantické nálezy starých českých památek jako předmět satiry, s. 39–43.

Dějiny a současnost. Roč. 42, 2020, č. 6:

Elizabeth RYŠAVÁ ALVAREZOVÁ, Modrá nemoc či dávivá úplavice. První české zkušenosti s cholerou, s. 10–13. – Markéta KŘÍŽOVÁ, Trpěli strašně. Labradorští Inuité v Praze, s. 14–16. – Šárka Caitlín RÁBOVÁ, „Matky, chraňte své děti!“ Historie protituberkulózního očkování v Československu, s. 17–19. – Vladan HANULÍK, Jizvy slasti v kostech evropské kultury. Život ve stínu syfilidy, s. 20–24. – „Naše civilizace je postavena na očkování...“ Rozhovor s historikem Vladanem Hanulíkem nejen o kořenech vakcinace, mezích svobody a roli státu, s. 25–28. – Petr KARLÍČEK, O vtípkování nejen na účet zbedněných důstojníků. Španělská chřipka v karikaturách, s. 29–31. – František KOREŠ, „Za slávu boží bojovati“. Vojevůdci za českého stavovského povstání, s. 32–34. – Martin NODL, Král z vůle biskupů. Cesta ke koruně Vladislava Lokýtky, s. 36–39. – Rudolf JAWORSKI, „Po dlouhém utrpení...!“ Politicko-satirická smuteční oznámení po vzniku a zániku první republiky, s. 40–42.

Documenta Pragensia. Historiografie s městem spojená. Historiografie o městech a historiografie ve městech. Roč. 37, 2018:

Jiří PEŠEK, Historiografie s městem spojená: historiografie o městech a historiografie ve městech, s. 11–22. – Marie BLÁHOVÁ, České země a městská historiografie v pozdním středověku, s. 25–50. – Peter JOHANEK, Anfänge und Wandlung städtischer Geschichtsschreibung im mittelalterlichen Deutschen Reich. Formen, Interessenbildung und pragmatische Funktion, s. 51–97. – Jan HRDINA – Kateřina JÍŠOVÁ, Historiografické dílo Prokopa Písaře v kontextu jeho literární činnosti a pražských dějin 15. století, s. 99–125. – Wojciech IWAŃCZAK, Město v tvorbě Jana Długosze, s. 127–137. – Ferdinand OPLL, Stadtgeschichtsschreibung in einer und über eine Residenzstadt in Mittelalter und früher Neuzeit: Das Fallbeispiel Wien, s. 139–161. – Michael DIEFENBACHER, Die Nürnberger Chronistik im späten Mittelalter und in der frühen Neuzeit, s. 163–191. – András Péter SZABÓ, Die mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Chroniken von Leutschau, einem Hauptort der städtischen Erinnerungskultur in Ungarn, s. 193–212. – Jiří PEŠEK, Kronika česká Václava Hájka z Libočan jako zrcadlo „soudobých dějin“ českých měst, s. 215–228. – Olga FEJTOVÁ, Daniel Adam z Veleslavína – historik města a městského stavu?, s. 229–257. – Alena PAVLÍČKOVÁ, Praga caput regni. Praha v záznamech českých městských kronikářů konce 16. století, s. 259–268. – Marta VACULÍNOVÁ, Obraz Prahy v latinských literárních dílech raného novověku, s. 269–287. – Viliam ČIČAJ, Meštiansky historik a jeho zázemie v období novoveku, s. 291–301. – Susanne RAU, „Et si Rome estoit la teste du monde, Lyon en estoit le cœur.“ Zur Selbststilisierung Lyons als Metropole in der frühneuzeitlichen städtischen Geschichtsschreibung, s. 303–321. – Zdzisław NOGA, Die Krakauer Chronisten des 16. – 17. Jahrhunderts, s. 323–332. – Hana JORDÁNKOVÁ – Ludmila SULITKOVÁ, Kroniky a pamětní knihy začátku novověku z královského města Brna, s. 333–350. – Julia BRUCH, Sammeln und Ordnen von Wissen in der städtischen Chronistik des 16. Jahrhunderts. Die chronikalischen Aufzeichnungen des Ulmer Handwerksmeisters Sebastian Fischer, s. 351–367. – Wolfgang WÜST, „Stupor Urbis“: Städtische „Events“ in Text und Bild – Einblattdrucke als chronikalische Dokumente, s. 369–398. – Karl VOCELKA, Eine wenig beachtete Quellengattung der Kulturgeschichte der Stadt Wien – Berichte und Dichtungen über höfische und bürgerliche Feste in der Regierungszeit Kaiser Maximilians II., s. 399–412. – Mlada HOLÁ, Zhořelecký pobyt Ferdinanda I. Habsburského roku 1538 optikou letopisů Johanna Hasse, s. 413–422. – Kalina MRÓZ–JABŁECKA – Tomasz JABŁECKI, „Historia et litterae“ – zu Wechselwirkungen von Geschichtsschreibung und Literatur in der Breslauer Chronistik des 16. und 17. Jahrhunderts, s. 423–438. – Jan KILIÁN, Německy psaná měšťanská historiografie českého severu a severozápadu za třicetileté války, s. 439–455. – Petr HRACHOVEC, O obrněných vázkách a opilých tyranech. Třicetiletá válka v soudobých žitavských městských kronikách, s. 457–478. – Anna MIKOŁAJEWSKA, „Bonae res neminem scandalizant“ – Christoph Hartknoch (1644–1687) und seine Kirchen-Historia in Zeiten des Umbruchs, s. 479–497. – Marcin GRULKOWSKI, Das Problem der Christianisierung Polens, Preußens und Pommerellens in der neuzeitlichen Danziger Geschichtsschreibung, s. 499–512. – Krzysztof RATAJCZAK, The City

Chronicle of Poznań (1389–1793) as a Source For Social Research (Education, Historical Knowledge, Literacy), s. 513–527. – Raimo PULLAT – Tõnis LIIBEK, Die Sammlung verschiedener Liefländischer Monumente, Prospective und dergleichen von Joh. Chr. Brotze als wichtige Quelle zur baltischen Stadtgeschichte des 18. Jahrhunderts, s. 529–541. – Wolfgang MÄHRLE, Wissenschaftliche Stadtchronistik im Zeitalter der Aufklärung. Die Geschichte der Heiligen Römischen Reichs Freyen Stadt Augspurg (1743/58) von Paul IV. von Stetten, s. 543–573. – Brigitte HUBER, Die Münchner Stadtchronik – eine einzigartige Quelle zur Alltagsgeschichte der Landeshauptstadt München, s. 577–593. – Łukasz Tomasz SROKA, Municipal Publications as a Source for Studies on the History of Galician Cities in the 19th century (Krakow and Lviv in particular), s. 595–605. – Heidi HEIN-KIRCHER, Die Festschrift Miasto Lwów w okresie samorządu 1870–1895: Die Leistungsschau als Legitimationsstrategie der kommunalen Nationalisierungs politik, s. 607–628. – Karel ŘEHÁČEK, Plzeňské kroniky, paměti a letopisy, s. 629–648. – Jan LHOTÁK, Dějepisné dílo Jana Helblinga z Hirzenfeldu v kontextu tvorby městských monografií poloviny 19. století, s. 649–677. – Milada SEKÝRKOVÁ, Město a dívčí střední školství aneb kronika Minervy vypráví, s. 679–690. – Jiří PEŠEK, Stadt und Geschichtsschreibung: Geschichtsschreibung über Städte und Geschichtsschreibung in Städten, s. 735–749.

Havlíčkobrodsko. Sborník příspěvků o historii regionu. Sv. 33, 2019:

Tomáš SOMER, (Havlíčkův) Brod za Rajmunda z Lichtenburka, s. 9–41. – Petr VILÍM, Panství Maleč. Osudy majitelů a jejich poddaných, s. 43–71. – Filip PLAŠIL, Historie advokacie v Polné, s. 73–101. – Pavla KORITENSKÁ, Spisovatel Ignát Herrmann aneb dlouhá cesta z Chotěboře přes Hradec Králové do Prahy, s. 103–135. – Jiří MIKULKA, Ve stínu mladšího bratra. Životní cesta vojáka československé zahraniční armády a příslušníka SNB Jana Kuttelwaschera, s. 137–161. – Petr TVRDÝ, „Pro případ, že bude veřejný klid a pořádek rušen...“. Léta 1918 až 1949 pohledem památníků četnických stanic / stanic Sboru národní bezpečnosti v Německém i Havlíčkově Brodě a blízkém okolí, s. 163–197. – Michal STREUBEL, Smírčí kříže a kameny Havlíčkobrodsko, s. 199–231. – Jaroslav HOLÝ, Dorostenecký lehkooatletický oddíl v Golčově Jeníkově v letech 1949–1953, s. 233–239. – Michal KAMP, Muzeum Vysočiny Havlíčkův Brod. Výroční zpráva za rok 2018, s. 245–267. – Miroslav KRUŽÍK, Moravský zemský archiv v Brně – Státní okresní archiv Havlíčkův Brod. Zpráva o činnosti za rok 2018, s. 269–279.

Historia scholastica. Roč. 5, 2019, č. 2:

Tomáš KASPER – Markéta PÁNKOVÁ, Úvodník, s. 5–6. – Kateřina KORÁBKOVÁ, „Bude nutno výchově dáti směry nové“. Výchova a vzdělávání v programech politických stran meziválečného Československa, s. 7–24. – Magdaléna ŠUSTOVÁ, Sexuální výchova ve školách meziválečného Československa, s. 25–34. – Jakub SEINER, Československá liga proti antisemitismu, s. 35–55. – Helena KOVÁŘOVÁ, Reklamní tiskoviny pro školáky v letech 1918–1938. Pohled do archivních fondů Muzea Komenského v Přerově, s. 56–66. – Tomáš KASPER, PhDr. Markéta Pánková jubilující, s. 67–79. – Markéta PÁNKOVÁ, První mezinárodní komeniologická konference v Baku za podpory

Národního pedagogického muzea a knihovny J. A. Komenského, s. 80–84. – Martina HALÍŘOVÁ, Vědecká konference Škola, učitel, žák jako připomínka 150 let od vydání Hasnerova zákona, s. 85–87.

Historická demografie. Roč. 44, 2020, č. 1:

Marzena LIEDKE, Family strategies of magnate houses of the Polish-Lithuanian Commonwealth in the 16th–18th centuries. Political program and demographic results, s. 1–18. – Barbora JANÁKOVÁ KUPROVÁ, Did women in the role of grandmothers affect their daughter's reproductive behaviour and their grand-offspring survival rates? Case study of the Škvorec domain in the 18th and 19th centuries, s. 19–47. – Radek LIPOVSKI – Petr ZATLOUKAL, Vývoj sňatečnosti na Jesenicku se zvláštním zřetelem k městu Jeseník v 19. století, s. 49–91. – Dariusz K. CHOJECKI, Population changes in Polish western territories before and after World War I, s. 93–131.

Historická geografie. Roč. 46, 2020, č. 1:

Robert ŠIMŮNEK, Územní a rezidenční strategie české šlechty ve středověku. Doména Zajíců z Házmburka, s. 7–71. – Zbigniew PAPROTNY, Khunovius' Maps of Silesian Duchies: Dates and Provenances, s. 73–90. – Oto TOMEČEK – Michaela ŽONCOVÁ, Možnosti výskumu ciest na základe dokumentov tereziánskej urbárskej regulácie, s. 91–110. – Stanislav SVOBODA, Novověké hřbitovy v Dolním Slezsku, s. 111–142.

Historie a vojenství. Roč. 69, 2020, č. 1:

Jiří PLACHÝ, Z vichystické Francie na Tisovo Slovensko. Repatriace slovenských vojáků 1. čs. divize ve Francii do vlasti v letech 1940–1944, s. 4–43. – Jiří RAJLICH, Rudé hvězdy nad Ostravou. K problematice zapomenutých sovětských „strategických“ nočních náletů na Moravskou Ostravu v průběhu ledna až března 1945, s. 44–73. – Ivo PEJČOCH, Českoslovenští legionáři, popravení v Kobyliské střelnici v období druhého stanného práva, s. 74–88. – Prokop TOMEK, Generál František Bureš, pán obou Korej, s. 89–95. – Pavel KREISINGER, Vzpomínka „australského“ legionáře Josefa Sudolského na Velkou válku, s. 96–109. – Michal BURIAN, Muzejní činnost v roce 2020, s. 110–111. – Miroslav KHOL, Letecké muzeum Kbely. Ohlédnutí za uplynulou sezonou, s. 112–113. – Jan BIEDERMAN, Soubor vyznamenání a pamětních odznaků Václava Kořínka, veterána od Tobruku, s. 114–118. – Leoš KREJČA, „... s vědomím rizika – příběhy českých vojáků v zahraničních operacích 1990–2020“ (výstava), s. 122–124. – Pavel KREISINGER, Mezinárodní konference „Rok 1919 a Československo“, s. 125–127. – Pavel ŠRÁMEK, Konference „Sovětský svaz a Mnichov 1938“, s. 127. – Prokop TOMEK, Luboš Dobrovský (1932–2020), s. 144.

Historie a vojenství. Roč. 69, 2020, č. 2:

Karel STRAKA, K počátkům československého zahraničního odboje po osmdesáti letech – francouzská perspektiva, s. 4–51. – Jiří RAJLICH, Spitfiry nad Ostravou, Kittyhawky nad Opavou, s. 52–79. – Petr ČECH – Vladimír HŮDA, Magnetometrický průzkum místa dopadu letounu Spitfire u Rychvaldu, s. 80–83. – Jiří PLACHÝ – Pavla

PLACHÁ, Incident V Kolkovně. Okolnosti zprísnení nacistické bezpečnostní politiky v tzv. protektorátu v květnu 1940, s. 84–95. – Petr ČECH, Poválečná likvidace munice na Mostecku, s. 96–109. – Tomáš JAKL, Mohamed „Harry“ Haireddin. Černoch ve víru národní revoluce, s. 110–119. – Petr BJAČEK, Vojenská hůl: Módní doplněk i užitečný pomocník, s. 122–125. – Tomáš JAKL, 75. výročí vyhlášení Pražského manifestu Výboru pro osvobození národů Ruska, s. 129–131. – Miroslav KHOL, Jan Klaban (1947–2020), s. 142.

Hospodářské dějiny = Economic History. Roč. 31, 2016 [vyd. 2020], č. 2:

Jana GERŠLOVÁ, Podnikání v průmyslu výroby tužek – firma Faber–Castell, s. 1–22. – Jaroslav KRAMEŠ, České ekonomické myšlení na vysokých školách v českých zemích v meziválečném období a těsně po válce, s. 23–54. – Jan GROMNICA, Chemická továrna v Hrušově a její dopady na životní prostředí (1851–1989), s. 55–77. – Jiří JUROK, Upřesnění zboží a poskytování obchodního úvěru v kupecké knize novojičinského obchodníka (pravděpodobně Blasia Österreichera) z let 1585–1589 (Doplňky k edici), s. 79–100. – Michaela ZÁVODNÁ, Restrukturalizace regionů ostravského a katovického jako možnost česko-polské spolupráce / Restrukturalizacja regionów ostrawskiego i katowickiego jako możliwość współpracy czesko-polskiej, 5. – 6. květen 2016, Ostrava, s. 107–109. – Michaela ZÁVODNÁ, Společnost v sítích na 11. sjezdu českých historiků, 13. – 15. září 2017, Olomouc, s. 110–112.

Chrudimský vlastivědný sborník. 2019, č. 23:

David NOVOTNÝ, Kardinál Maria Tadeáš Trauttmansdorf a společenský vzestup rodu Wiederspergerů, s. 3–52. – Jan FROLÍK, K datování hradiště Rabouň (katastrální území Doly, okres Chrudim), s. 53–74. – Michal BENDA, MUDr. František Novotný – chrudimský lékař, politik, národovec, s. 75–103. – Jarmila DOUBRAVOVÁ, Hudba a gastronomie, s. 105–118. – Jan MUSIL, Zaniklá středověká vesnice pod Sečskou přehradou (katastrální území Seč a Hoješín, okres Chrudim) aneb Ústupky roku 1315?, s. 119–150.

Jihočeský sborník historický. Roč. 88, 2019:

Jiří JUROK, Jan Žižka z Trocnova – straník krále Václava IV., moravského markraběte Prokopa a široce známý hejtman předhusitských lapků?, s. 7–56. – Milan HLINOMAZ, Ještě k mauzoleu Viléma z Rožmberka v Českém Krumlově, s. 57–64. – Jaroslav PINKAS, Obraz dělníka v 50. letech 20. století, s. 65–88. – Jan SOLPERA, Starý příběh Nové řeky nebo také Nová řeka a tři Vdovci, s. 89–184. – Jaroslav ČECHURA, Jan Černý z Vinoře a cizí volí na Vimperku v roce 1565, s. 185–206. – Tomáš STERNECK, Relace o zradě hejtmána Weißbacha. (Klíčový pramen ke konspirativnímu pokusu o ovládnutí Českých Budějovic na jaře 1619), s. 207–225. – Ludmila OURODOVÁ–HRONKOVÁ – Olga TRMALOVÁ, Portrétní miniatury z buquoyské sbírky hradu Rožmberk a jejich restaurování, s. 226–255. – Daniel KOVÁŘ, Předlouhý život vojenského vysloužilce. Pokus o verifikaci jedné zprávy z českobudějovické měšťanské kroniky 18. století, s. 256–263. – Jiří PEŠTA, Písecký drnomistr Matěj Nymburský aneb Limburský

(1767–1846). Životopisný portrét „sníženého člověka“, s. 264–318. – Jiří CUKR – Hana KOUBKOVÁ, Geografický původ truhlářských učňů v Ledenicích a Lišově v letech 1918–1938, s. 319–347. – Zdeňka PROKOPOVÁ, Výstava 30 let památkové péče po pádu železné opony, s. 380–381.

Jižní Morava. Vlastivědný časopis. Roč. 55, 2019, sv. 58:

Osmdesáté výročí okupace Československa německou armádou a vzniku protektorátu Čechy a Morava, s. 5–22. – Stanislav VOHRYZEK, Vladkyové z Trmačova, s. 25–42. – Tomáš PARMA, Ikonografie zaniklého sálu předků mikulovského zámku a jeho vazba na dietrichsteinskou rodovou historiografii, s. 43–57. – Petr HLAVÁČEK, Ke kantorům triviálních škol na Břeclavsku, s. 58–70. – Josef NOVÁK, Uvěznění kladenských občanů na Špilberku a jejich transport jižní Moravou v souvislosti se smrtí vrchního německého strážmistra v Kladně, s. 71–96. – Soňa HOLEČKOVÁ, Osvobození obcí Smolín, Medlov, Němčičky, Sobotovice, Ledce, Bratčice a Syrovice v dubnu 1945 ve světle sovětských válečných archivů, s. 97–136. – Anna GRŮZOVÁ, Proměna religiozity v jihomoravském regionu na příkladu vybraných lokalit, s. 137–153. – Josef UNGER, Archeologický výzkum ivančické šibenice, s. 157–168. – Robin PĚNIČKA, Lidské kosterní pozůstatky z ivančické šibenice, s. 169–179. – Michaela KÁČERKOVÁ – Soňa BORIOVÁ, Zvířecí kosti z ivančické šibenice, s. 180–186. – Daniel WOJTUCKI, „Vampýr“, kriminální zločinnost, hrdelní soudnictví a katovské řemeslo v Ivančicích 17. a 18. století, s. 187–198. – Dušan ADAM, Historické komunikace v okolí ivančické šibenice, s. 199–205. – Petr HALAS, Vegetace a flora v okolí ivančické šibenice, s. 206–209. – Dagmar JELÍNKOVÁ – Alena HUMPOLOVÁ, Archeologické lokality na katastru obce Křhovice (Kyrowicz, Gurwitz), okresu Znojmo, s. 210–222. – Blanka PLÁNSKÁ, Středověké nekrologické přípisky v rukopisu kláštera klarisek ve Znojme do roku 1500, s. 223–242. – Václav BARTUŠEK, Katalog studentů gymnázia v Hustopečích u Brna z 2. poloviny 18. století (1759–1778), s. 243–263. – Pavel BORSKÝ, Proboštství na Kostelním náměstí č. 15/3 v Mikulově, s. 264–285. – Daniel LYČKA – Libor FOUKAL, Gloriet v Širokém lese (Breitenwalder Gloriet) u Břeclavi, s. 286–303. – Emil KORDIOVSKÝ, Úsilí o povýšení Klobouk u Brna na město, s. 304–336. – Petr FIALA, Horenské právo v praxi. Vinohrady mlynáře Martina po roce 1550, s. 339–346. – Josef ŠUBA, Nové pečetidlo ve sbírkách Regionálního muzea v Mikulově, s. 347–348. – Jan KOZDAS, Vranov nad Dyjí, klasicizující objekt honorační vily Bělidla č. p. 165: urbanisticko-architektonické a stavebně-historické vyhodnocení. Malý doklad evropské kultury 19. století?, s. 349–356. – Galina RUCKÁ, Eduard Krajčák – první český starosta Hodonína, s. 357–368. – Galina RUCKÁ, Anton Blassy a Hermann Böss – protektorátní vládní komisaři města Hodonína, s. 369–377. – Jan BŘEČKA, Pokus o vyšetření smrti Josefa Žemličky a Viliama Debnára, zastřelených 21. srpna 1968 v Brně, s. 378–390. – Blanka PLÁNSKÁ, XXXIV. Mikulovské sympozium „Formování hranice na Moravě po roce 1918“, s. 393–394. – Emil KORDIOVSKÝ, Pomník obětem okupace pohraničí v roce 1938 v Mikulově, s. 395–399. – Miroslav SVOBODA, Výstava Formování hranice na jižní Moravě po roce 1918, s. 400–401. – Lukáš LEXA, Rekonstrukce přísahy Slovácké brigády 17. listopadu 2018 v Hodoníně, s. 402–405. – Lukáš LEXA, Výstava

Strážnice v éře první republiky, s. 406–408. – Výběrová bibliografie regionální literatury, s. 428–430. – Marie KAŠUBOVÁ, Za Hanou Příleskou, s. 433–435.

Knihy a dějiny. Roč. 26, 2019, č. 1–2:

Miroslav MYŠÁK, Rukopisy v knihovně olomouckého biskupa Karla z Lichtensteinu-Castelcornu, s. 5–26. – Kamil BOLDAN, Flora, Emma a Katinka. Příspěvek k dějinám inkunábulistiky, s. 27–51. – Jiří DUFKA, Zrod venkovské tiskárny. Znojemská dílna v letech 1703–1742, s. 52–106. – Pavel TRNKA, Život, dílo a knihovna pražského kazatele Jana Raymunda, s. 107–130. – Bořek NEŠKUDLA, Obtíže přechodu od rukopisu k tištěné knize na příkladu díla Řehoře Hrubého z Jelení, s. 131–147. – Jana TVRZŇÍKOVÁ, Zpráva o dochování dřevorezových štočků otištěných v Melantrichových biblích, s. 148–152. – Jakub LUKASZEWSKI, Neznámý český Almanach Erharda Etzlauba na rok 1527 objevený v poznaňské univerzitní knihovně, s. 153–158. – Anežka BAĐUROVÁ, Otázky nad katalogem kapucínské knihovny v Mnichově Hradišti z roku 1754, s. 159–171. – Lenka VESELÁ, Nový nástroj pro výzkum českého knihtisku: Mapa tiskárské produkce Čech a Moravy do roku 1800, s. 172–174. – Anežka BAĐUROVÁ, Stříbrné jubileum časopisu *Knihy a dějiny* – osobní vzpomínka první redaktorky, s. 175–177. – Anežka BAĐUROVÁ, In memoriam PhDr. Josefa Hejnice, CSc., s. 177–178. – Jan PIŠNA, Václav Hájek z Libočan na Tetíně (Tetín, 17. 11. 2017), s. 186–187. – Andrea JELÍNKOVÁ, Bibliotheca Antiqua 2018 (Olomouc, 28. 11.–29. 11. 2018), s. 187–188. – Lenka VESELÁ, Knižní kultura české reformace (Litomyšl, 5. 6.–6. 6. 2019), s. 188. – Hana BERÁNKOVÁ, Portréty intelektuálů (Praha, 16. 10. 2019), s. 189.

Lidé města / Urban People. Roč. 22, 2020, č. 1:

Romana CHALOUPOKOVÁ – Václav MATOUŠEK, Do Senohrab jezdí kdekdo. Sociální a krajinotvorné aspekty vývoje přípražského letoviska v 19. a první polovině 20. století, s. 3–35. – Zdeněk R. NEŠPOR, Bez slávy i bez diskuse, aneb ordinace žen v českých církvích, s. 37–57. – Olga VODÁKOVÁ, Působení ženských řeholních řádů v českém pohraničí. Průniky církevních a laických světů, s. 59–81. – Josef KRUŽÍK, Za Erazimem Kohákem (1933–2020), s. 135–137.

Památky archeologické. Roč. 108, 2017:

Yuri E. DEMIDENKO – Petr ŠKRDLA – Ladislav NEJMAN, Aurignacian in Moravia. New geochronological, lithic and settlement data, s. 5–38. – Jindřich HLAS – Stanislav STUCHLÍK – Lukáš ŠÍN, Únětické pohřebiště v Opavě-Vávrovicích, s. 39–88. – Ondřej CHVOJKA – Miloslav CHYTRÁČEK – Milan METLIČKA – Jan MICHÁLEK, Jantar střední až pozdní doby bronzové v Čechách, s. 89–120. – Miloslav CHYTRÁČEK – Martin GOLEC – Ondřej CHVOJKA – Milan METLIČKA – Jan MICHÁLEK – Miroslava NOVOTNÁ – Drahomíra FROLÍKOVÁ, Jantar starší doby železné a průběh jantarové stezky ve střední Evropě, s. 121–256. – Kateřina BŘEČKOVÁ, Sředověké sklo z Opavy II. Nálezy skla z archeologických výzkumů na ulici Masařská 6, Pekařská – Kolářská a Mnišská – Mezi Trhy, s. 257–298.

Památky archeologické. Roč. 109, 2018:

Petr NERUDA, Settlement strategies of Palaeolithic and Mesolithic Societies in north Moravia and Czech Silesia (Czech Republic), s. 5–36. – Pavel BURGERT – Katarína KAPUSTKA – Zdeněk BENEŠ, Zpracování bavorských deskovitých rohovců v neolitu na příkladu dílny ze sídliště kultury s vypíchanou keramikou v Chotýši u Českého Brodu, s. 37–74. – Mária NOVOTNÁ – Martin FURMAN, Bronzový depot z Belej-Dulic, okres Martin a dvojramenné čakany karpatskej proveniencie, s. 75–96. – Jaroslava PAVELKOVÁ – Václav FURMÁNEK, Demografie popelnicových polí na Slovensku. Pohled antropologie a archeologie, s. 97–126. – Alžběta DANIELISOVÁ – Jan KYSELA – Tomáš MANGEL – René KYSELÝ – Jiří MILITKÝ, Iron Age site in Žehuň, Central Bohemia. An open settlement with central functions, s. 127–178. – Jiří MILITKÝ, Celtic coins from the central site of Žehuň, s. 179–231. – Luca ZAVAGNO – Bülent KIZILDUMAN, A Countryside in Transition: The Galinoporni-Kaleburnu Plain (Cyprus) in the Passage from Late Antiquity to the Early Middle Ages (ca 600 – ca 850), s. 233–251.

Památky archeologické. Roč. 110, 2019:

Miroslav DOBEŠ a kol., Eneolitická měděná industrie na Moravě. Nové a staronové nálezy ve světle stávajících poznatků o vývoji středoevropské metalurgie, s. 5–58. – Miloslav CHYTRÁČEK a kol., Interdisciplinární výzkum knížecí mohyly doby halštatské v Rovně u Strakonice. Reprezentace sociální identity a symbolika uměleckého projevu elit starší doby železné, s. 59–172. – Jiří KOŠTA – Jiří HOŠEK – Petr DRESLER – Jiří MACHÁČEK – Renáta PŘICHYSTALOVÁ, Velkomoravské meče z Pohanska u Břeclavi a okolí – nová revize, s. 173–235. – Petr DRESLER – Vít BERAN, Zemědělské nástroje raně středověkého obyvatelstva Pohanska u Břeclavi, s. 237–306. – David NOVÁK, Funkční klasifikace a vývoj vrchnostenských sídel ve středověkých a raně novověkých Čechách, s. 307–382.

Prameny a studie. Agrární osvěta a vzdělávání v českých zemích a na Slovensku v 18. – 20. století. 2019, č. 65:

Eduard KUBŮ – Jiří ŠOUŠA, Agrární osvěta, její pole, prostředky, cesty transferu. Metodologická úvaha orientovaná ke střední Evropě a zvláště pak českým zemím, s. 11–34. – Viliam ČIČAJ, Poľnohospodárska osveta v predosvietenskom období, s. 35–50. – Tomáš KONEČNÝ, Osvícenství a zemědělská osvěta: Dublinská společnost a její pražský protějšek, s. 51–63. – Zuzana LOPATKOVÁ, Agrárna publicistika D. G. Licharda. Príspevok k poľnohospodárskej osvete na Slovensku v 19. storočí, s. 65–83. – Jana BUREŠOVÁ, Ženská osvěta na venkově v českých zemích v první polovině 20. století, s. 85–97. – Kateřina SEDLICKÁ – Dana MOTYČKOVÁ, Podíl architektů a etnografů na osvětě ve vesnickém stavitelství v první polovině 20. století, s. 99–116. – Renata FERKLOVÁ, Zemědělská osvěta v publicistice spisovatele Františka Křeliny, s. 117–142. – Marta DOBROTKOVÁ, Samuel Tešedík a jeho význam pre rozvoj poľnohospodárstva a osvety, s. 145–160. – Bohumír SMUTNÝ, František Diebl: nejen druhý profesor zemědělských nauk na filozofickém učilišti v Brně, též podnikatel, vinař, cestovatel a novinář,

s. 161–169. – Zdeněk NOVÁK, Lednicko-valtický areál v širších evropských souvislostech a se stavbami Josepha Hardtmutha jako prostředí pro odborné zahradnické vzdělávání, s. 171–199. – Petr KADLEC, Základní aspekty institucionalizace zemědělského vzdělávání ve druhé polovině 19. a na počátku 20. století – příklad rakouského Slezska, s. 201–216. – Kristýna JANEČKOVÁ, Výuka a posluchači zemědělského a lesnického odboru pražské techniky v letech 1906–1939, s. 217–231. – Lukáš KOPECKÝ, Vyšší hospodářská škola v Klatovech a její role v zemědělském vzdělávání s důrazem na osobnost dr. Františka Švece, s. 233–250. – Kateřina PAULUSOVÁ, Knihovna Zemské vyšší školy hospodářské v Táboře, s. 251–270. – Radomíra STŘALKOVÁ – Pavla MÝLOVÁ – Zdeněk BENEŠ, 100 let historie Výzkumné stanice vinařské v Karlštejně, s. 273–295.

Právněhistorické studie. Sv. 49/2, 2019:

Jan KUKLÍK – Petra SKŘEJPKOVÁ, Frost Comes out of the Kremlin: Changes in Property Law and the Adoption of the Civil Code in 1950, s. 10–19. – Jan KUKLÍK – Petra SKŘEJPKOVÁ, Changes in Family Law and the Adoption of the Family Act in 1949, s. 20–29. – Anna MOSZYŃSKA, Work on the Polish Civil Code in Stalinist Period (1948–1956), s. 30–38. – Martin LÖHNIG, Drafting a New Civil Code in the GDR: Stalinism, s. 39–47. – Martin LÖHNIG, Family Law in the SOZ/GDR I: Stalinism, s. 48–57. – Raphaela ETZOLD, Gleichberechtigung in erster Instanz – Scheidungsurteile der 1950er Jahre im Ost-/West-Vergleich, s. 58–72. – Pavel ONDŘEJEK, Koncepce systematiky práva předcházející právnímu pozitivismu 19. století, s. 88–111. – Adam CSUKÁS, Kritická analýza zřízení evangelické církve v Předlitavsku, s. 112–139. – Heiner LÜCK, Nachruf auf Prof. Dr. Dr. h. c. Rolf Lieberwirth, s. 140–144. – Jan KOBER, Na prahu nové doby: zpráva o Mezioborové konferenci o počátcích Československé republiky, s. 162–164.

Právněhistorické studie. Sv. 50/1, 2020:

Michal TOMÁŠEK, Setkání římského práva s právem staré Číny, s. 9–21. – Martin GREGOR, Aplikácia Kornéliovho zákona o vrahoch a travičoch (lex Cornelia de sicariis et veneficis), s. 23–36. – Elżbieta LOSKA, The False Charge – A Form of Violence?, s. 37–46. – Ladislav NEKVAPIL, K vývoji právního postavení sloužících v raném novověku, s. 47–65. – Milan ŠIMANDL, Sociální a geografický původ úředníků pražského policejního ředitelství ve druhé polovině 19. století, s. 67–91. – Kamila STLOUKALOVÁ, Vyhlášení cen Premio Boulvert a konference Diritto romano e attualità, 16.–22. listopadu 2019, Praha, s. 103–110. – Jaromír TAUCHEN, Deset let Evropské společnosti pro právní dějiny, z. s., s. 111–113. – Obsahy Právněhistorických studií 1–49, s. 115–222.

Průzkumy památek. Roč. 26, 2019, č. 1:

Jan KYPTA – Filip LAVAL – Alena NACHTMANNOVÁ – Zdeněk NEUSTUPNÝ – Jan VESELÝ, Demolice a novostavba aneb Vznik hradu Krakovce v 80. letech 14. století, s. 3–24. – Dalibor PRIX, Sředověký kostel sv. Erasma v Rohozné u Poličky, s. 25–58. – Vladimír RŮŽEK – Tomáš ČECHÁK – Tomáš TROJEK – Hana BÁRTOVÁ – Radka ŠEFCŮ, Rentgenofluorescenční analýza pigmentů výmalby erbů ve znakovém sále

Karla IV. na hradě Laufu u Norimberka, s. 59–72. – Kryštof LOUB, Nové poznatky o tvorbě a životě pražského sochaře Petra Prachnera (1744–1807), s. 73–84. – Daniel LYČKA, Kolonáda Reistna, Rendez-Vous a lovecké záměcky Pohansko a Lány. Vznik a význam Hardtmuthových staveb v Lednicko-valtickém areálu, s. 85–102. – Matěj KRUNTORÁD, Výsledky průzkumů fasád bývalého minoritského kláštera ve Znojmě, s. 103–110. – Jakub CHALOUPKA – Petr RŮŽIČKA, Nálezy geometrických graffiti na omítkách zámku v Sokolově, s. 110–126. – Alena BOHDALCOVÁ, Dvě neznámé barokní kresby ze sbírek Slezského zemského muzea v Opavě, s. 127–134. – Karel FOUČ – Stanislav PLEŠMÍD, Roubený dům severního Plzeňska – nové poznatky z terénu, s. 134–145. – Josef ČERVINKA – Zuzana KŘENKOVÁ – Vladislava ŘÍHOVÁ, Laminátová socha Rychlost ve světle komplexního restaurátorského průzkumu, s. 145–156.

Průzkumy památek. Roč. 26, 2019, č. 2:

Hana PRIXOVÁ DVORSKÁ, Zámek ve Škvorci, jeho význam a využití v rámci dominia Smířických, s. 3–22. – Lilian RUHE, The portrait painter and draughtsman Gabriel Müller (1688–1764), also known as ‚Kupczyk-Müller‘: dedicated to his patrons, devoted to nature, s. 23–38. – Monika KOŠÁRKOVÁ – Luboš MACHAČKO – Radka ŠEFCŮ, Komplexní přírodovědný průzkum techniky a technologie malby Gabriela Müllera na příkladu portrétů Jana Adama z Questenbergu a Marie Antonie z Questenbergu, s. 39–46. – Daniel LYČKA, Hardtmuthův Trajánův sloup, Kornhäuselův letohrádek na Schüttlu, Engelova dostavba Rybníčního zámku a výstavba saletů poplužních dvorů. Historie zaniklých a nerealizovaných staveb knížete z Liechtensteina, s. 47–66. – Martin EBEL, Historické názvosloví okenních a dveřních kování do nástupu průmyslové výroby, s. 67–92. – Jakub KRČEK – Lubomír ZEMAN, Kaple sv. Jana Nepomuckého v Bystřici u Hroznětína, s. 93–110. – Jiří BLOCH – Jarmila HANSOVÁ – Daniel ŠNEJD, Stylizované mramorování dveří a dalších interiérových truhlářských prvků na příkladech dvou domů v Olšině a Hodňově, s. 110–118. – Dita ROUBÍČKOVÁ (ed.), Průzkumy památek v odborném tisku za rok 2018, s. 119–148.

Slovanský přehled. Časopis pro dějiny střední, východní a jihovýchodní Evropy. Roč. 106, 2020, č. 1:

Piotr KOŁAKOWSKI, Polská vojenská rozvědka a její spolupráce s 2. (zpravodajským) oddělením Hlavního štábu Československé armády v letech 1927–1936, s. 7–30. – Jan PELIKÁN – Ondřej VOJTĚCHOVSKÝ, Na konci cesty. Československo-jugoslávské vztahy ve druhé polovině 80. let, s. 31–88. – Anna SZCZEPAŃSKA-DUDZIAK, Regaining Trust: The Work of Communist Poland's Foreign Service in Czechoslovakia in the 1980s, s. 89–112. – Olga LESHKOVA, Pre-Petrine National History in Russian Historical Memory and Symbolic Politics: a Case of the Time of Troubles, s. 113–140. – Petr KALETA, Kalmyk émigrés in Prague and their cultural activities, s. 141–157. – Marek PŘÍHODA, První ročník mezioborové konference Studentské dialogy o východní Evropě (Brno – Olomouc – Praha), s. 207–210. – Lenka VLČKOVÁ KRYČEROVÁ, Rusko ve 20. století – kontinuita a diskontinuita, s. 211–212. – Tereza RICHTÁRIKOVÁ,

Promýšlet Evropu 20. století: Mezníky vzpomínání a zapomínání, s. 213. – Dariusz SZYMIKOWSKI, Rok 2019 v Kašubsku, s. 214–215.

Studie o rukopisech. Sv. 48, 2018:

Hana HANZLÍČKOVÁ, „...žena zrozená z královské krve ode mne požaduje dílo sestavené z citátů Písma, aby mohla studovat...“ Abatyše Kunhuta, Kolda z Koldic a tzv. Pasionál abatyše Kunhuty, s. 3–21. – Barbora TOTH, Mezi Itálií, Čechami a Uhrami. Iluminované rukopisy ze severní Itálie z pohledu panovnické reprezentace, stylu a umělecké výměny ve dvorském prostředí, s. 23–62. – Jindřich MAREK, Sermo de confessione Jakoubka ze Stříbra, s. 63–78. – Tomáš VELÍČKA, Knižní kultura v pozdně středověkých Lounech a počátky tamní historiografie (do poloviny 16. století), s. 79–115. – Stanislav PETR, Nejstarší český překlad Historie české Eneáše Silvia Piccolominiho v rukopise Vatikánské knihovny sign. Reg. lat. 601, s. 117–141. – Milada SVOBODOVÁ, Sběrka rukopisů v zámecké knihovně Blankenheim na sklonku osmnáctého století ve světle nově nalezeného knihovního katalogu, s. 143–183. – Martina HRDINOVÁ, Databáze rukopisů a kodikologické literatury, s. 185–191. – Marta VACULÍNOVÁ, Raně novověká bohemika v rukopisech Herzog August-Bibliothek ve Wolfenbüttelu, s. 193–205. – Jerzy KALISZUK, Edward Potkowski i jego dzieło, s. 207–221. – Ivan HLAVÁČEK, Devadesát let Pavla Spunara (* 21. května 1928, Praha), s. 222.

Studie o rukopisech. Sv. 49, 2019, č. 1:

Thomas KRZENCK, Ein unbekanntes alttschechisches Fragment aus den Paulusbriefen in einer Bautzener Handschrift, s. 7–26. – Helena KRMÍČKOVÁ, K rukopisnému dochování Husova traktátu De tribus dubiis, s. 27–36. – Jindřich MAREK, Svatováclavské kázání Jakoubka ze Stříbra z roku 1413, s. 37–48. – Lenka VESELÁ, Rodinná kronika Herbersteinů ve Vatikánské knihovně (Reg. lat. 1690). Nově identifikovaný rukopis ze švédské knižní kořisti, s. 49–61. – Ivan HLAVÁČEK, Zdenka Hledíková (10. října 1938 – 13. listopadu 2018), s. 64–70.

Studie o rukopisech. Sv. 49, 2019, č. 2:

Martin DEKARLI, Jsou Insolubilia pulchra (Modus solvendi insolubilia secundum Magistrum Johannem Wyclif) autentickým dílem Stanislava ze Znojma (†1414)?, s. 105–130. – Hana FLORIANOVÁ, Původ textu Avicennae Canon abbreviatus a jeho opisy v českých rukopisných fondech, s. 131–142. – Milada SVOBODOVÁ, Dárek cisterciáčky Geirtruyt Luchelgen z konventu Porta coeli ve Schweinheimu synovci Jasperu von Heinsberg řečenému Kirsboem, s. 143–157. – Jindra PAVELKOVÁ, Hoc opus finitum per manus Martini de Tissnow (Několik poznámek k osobě a dílu Martina z Tišnova), s. 158–169. – Stanislav PETR, Prof. PhDr. Václav Bok CSc. osmdesátiletý, s. 170–176. – Stanislav PETR, Vzpomínka na Zdenka Šimečka (1929–2019), s. 177–180.

Umění. Časopis Ústavu dějin umění Akademie věd České republiky. Roč. 67, 2019, č. 4: Blanka KUBÍKOVÁ, The Image of Princess and Queen Anne of Bohemia and Hungary in

the Habsburg Dynasty Self-Presentation, s. 270–293. – Maria MÄNNIG, The ‚Cathedral‘ – a Pathos Formula of Modernism, s. 294–303. – Dita DVOŘÁKOVÁ, Architektura a státní bytová politika v letech třetí Československé republiky (1945–1948), s. 304–319. – Peter MEGYEŠI, A Trecento Angevin Polyptych, the Adoration of the Magi, and the Thirsty Servant, s. 320–332. – Anna HAMRLOVÁ, Superiores generales. Telčský soubor obrazů jezuitských generálů v kontextu předloh, pojetí a funkce, s. 333–342.

Vlastivědný sborník Pelhřimovska. 2019, č. 25:

Jakub VAZAČ – Jan VAZAČ, Zaniklé sídliště Pohoří u Humpolce, s. 7–14. – Zdeněk ŠKRABÁNEK, Podoby, proměny a vlastníci stavení na zichpilské „vsi“, s. 15–40. – Irena KRČILOVÁ, Hmotné zajištění far na Pelhřimovsku v letech 1676 až 1713, s. 41–48. – Gabriela KREJČOVÁ ZAVADILOVÁ, Kmotrovství evangelického sboru h. v. v Moravci v 19. století (sonda), s. 49–60. – Lukáš PROVAZ, Jan Breüer (1832–1893), starosta Kutné Hory a majitel velkostatku Kámen, s. 63–72. – Elžbita LANG, Umělci z rodu Korpálů. Mezi Krakovem a Pelhřimovem, s. 73–82. – Vlastimil KOLDA, Nově zpřístupněné dokumenty k rekonstrukcím a opravám památkových objektů na Pelhřimovsku ve Státním oblastním archivu v Třeboni, s. 85–94. – Zdeněk MARTÍNEK, Moravský zemský archiv v Brně – Státní okresní archiv Pelhřimov v roce 2018, s. 105–107. – Markéta SKOŘEPOVÁ, Muzeum Vysočiny Pelhřimov, příspěvková organizace, v roce 2018, s. 108–110.

Vlastivědný věstník moravský. Roč. 72, 2020, č. 1:

Ivan KUDELA, Konec války a osvobození města Tišnova v roce 1945, s. 3–8. – Blahomil GRUNDA, Studovali jsme za Protektorátu. Vzpomínky, s. 9–13. – Bohumil SAMEK, Václav Richter a Zhoř u Polné. Připomínka životních jubileí univ. prof. Václava Richtera, DrSc.: 1900–1970; 2020, s. 14–18. – Roman PAULO, Jan Meziříčský z Lomnice, moravský zemský hejtman jagellonského věku. Část 1., s. 19–38. – Josef SVOBODA, Postavení šlechty a měst v moravských landfrýdech z let 1421–1440, s. 39–51. – Zdeněk FÍŠER, Muž mnoha tváří: Slovák Vladimír Krivoš – přerovský gymnazista, stenograf, polyglot, kryptograf, carský cenzor a Stalinův vězeň, s. 52–63. – Radek SLABOTÍNSKÝ, Obecní versus soukromý majetek na příkladu historie cihelny v Brně-Bosonohách do roku 1949, s. 64–80. – Josef UNGER, Olovo z hradu Trmačova na Tišnovsku aneb Doklad magických praktik při stavbě hradů, s. 81–84. – Radoslav PATOČKA, Tři století od úmrtí Valentina B. Jestřábského, s. 84–85. – Josef UNGER, Výstava „Jihomoravské šibenice v raném novověku“ v Boleradicích, ale i jinde, s. 86–87.

Východočeské listy historické. Sv. 41, 2019:

Beata GAJ, Franciszek Pino Friedenthal na wrocławskim agonie retorycznym w roku 1738, s. 7–16. – Martin LOKAJ, Legionáři v řadách správního důstojnictva československého četnictva, s. 17–30. – Dana FÜGNER URBÁŠKOVÁ – Zdeněk JIRÁSEK, Odsunutí broumovští Němci a jejich pohled na bývalou domovinu, s. 31–52. – Pavel HORÁK, Úloha akčních výborů Národní fronty v Hradci Králové v únoru 1948, s. 53–71. – Petr SEDLÁČEK, Tzv. Listina Václava IV. z 25. března 1397 aneb Konfirmace listiny Oldřicha

z Lichtenburka pro Ronov nad Doubravou z 22. ledna 1307. Diplomatický, paleografický a jazykový rozbor, s. 75–85. – Miroslav BENEŠ, První zatroubení polnic proti obludné nadvládě žen, s. 87–105. – Vlastimil HAVLÍK, Textil v muzeu: Textilní ruční práce – zrcadlo ženského světa, s. 130–133.

Zprávy Vlastivědného muzea v Olomouci. Společenské vědy. 2019, č. 318:

Lukáš HLUBEK, Vývoj raně středověkého osídlení na Šternbersku, s. 5–23. – Filip HRADIL, Sběrka mincí matematického muzea a lyceální knihovny. Příspěvek k dějinám olomouckého muzejnictví v 18. století, s. 24–54. – Hana KRUTÍLKOVÁ, Pokrokové ženské hnutí na Olomoucku před první světovou válkou, s. 55–72. – Martin KUČERA, Sochařské realizace českých vlasteneckých kněží Emanuela Pöttinga a Ignáta Wurma v budově olomoucké střední zdravotnické školy. Olomoucká štukatérská firma Vyhnaněk-Hladík, s. 73–85. – Robert ŠREK, Zámecký park v Čechách pod Kosířem za hrabat Silva-Tarouců. Část I., s. 86–109. – Ondřej BLÁHA, K etymologii jména zaniklého olomouckého předměstí Gošikl, s. 110–113. – Jiří FIALA – Harald SKALA, Galerie vojenských velitelů obrany Olomouce za pruského obléhání města roku 1758. Část V., s. 114–140. – Lukáš HLUBEK, Renesanční kamnové nástavce z Opletalovy ulice v Olomouci, s. 141–149. – Rebeka MAJEROVÁ, Neznámý František Bedřich Ševčík. Profesor matematiky, propagátor ženského vzdělávání a podporovatel moravského vlastenectva v 19. století, s. 150–156. – Petr MAŠEK, Zámecká knihovna Chudobín, s. 157–165. – Miroslav MYŠÁK – Barbara POKORNÁ, Dedikační list misálu ze zámecké kaple v Přestavlkách, s. 166–173. – Radim HIMMLER – Veronika HRBÁČKOVÁ – Jarmila MARKOVÁ – Veronika SOVKOVÁ, Vzpomínka na historičku umění Irenu Marii Kubešovou, s. 174–180. – Andrea JAKUBCOVÁ, Víc než orloj. Díla Karla Svolinského ze sbírek Vlastivědného muzea v Olomouci, s. 181–183. – Hana JAKŮBKOVÁ, Pozdravy ze starých časů. Výstava olomouckých pohlednic z přelomu 19. a 20. století, s. 184–187. – Karel PODOLSKÝ, Od Zborova k republice / Vojtěch Preissig – životem pro vlast. Výstavní projekt k 100. výročí vzniku Československa, s. 188–190. – Josef URBAN, Jízda králů na Hané / Lidový obyčej v proměnách času. Ohlédnutí za výstavou ve Vlastivědném muzeu v Olomouci, s. 191–194. – Přehled publikační činnosti pracovníků Historického ústavu VMO v roce 2018, s. 195–196.

Zpracovaly Kristina Rexová a Věra Hanelová

Zpracováno s podporou projektu MŠMT č. LM2018101, Digitální výzkumná infrastruktura pro jazykové technologie, umění a humanitní vědy.

DO TOHOTO ČÍSLA PŘISPĚLI

Mgr. Martin BOČEK, Ph.D.

Katedra historických věd
Fakulta filozofická
Západočeská univerzita v Plzni
Sedláčkova 38
306 14 Plzeň
bocekm@khv.zcu.cz

doc. PhDr. et Dr. phil. Ivo CERMAN, Ph.D.

Filozofická fakulta
Jihočeská univerzita v Českých
Budějovicích
Branišovská 31a
CZ-370 05 České Budějovice
cerman@ff.jcu.cz

prof. PhDr. Milan HLAVAČKA, CSc.

Historický ústav AV ČR, v. v. i.
Prosecká 809/76
CZ-190 00 Praha 9
hlavacka@hiu.cas.cz

Mgr. Vratislav KOZÁK

Historická sociologie
Fakulta humanitních studií
Univerzita Karlova
Pátkova 2137/5
182 00 Praha 8 - Libeň
vratislav.kozak@ruk.cuni.cz

doc. Martin NODL, Ph.D.

Centrum medievistických studií
Jilská 1
CZ-110 00 Praha 1
nobl@centrum.cz

Mgr. Ivan PRCHLÍK, Ph.D.

Ústav řeckých a latinských studií
Filozofická fakulta
Univerzita Karlova
Nám. Jana Palacha 1/2,
116 38 Praha 1
Ivan.Prchlik@ff.cuni.cz

**prof. PhDr. František ŠMAHEL, DrSc.,
dr. h. c. mult.**

Centrum medievistických studií
Jilská 1
CZ-110 00 Praha 1
fsmahel@iol.cz

MILAN HLAVAČKA – PAVEL BEK

RINGHOFFEROVÉ

RODINA A PODNIKÁNÍ

Milan HLAVAČKA – Pavel BEK

Ringhofferové.

Rodina a podnikání

Praha, Historický ústav AV ČR 2019, 520 s.,

ISBN 978-80-7286-324-2.

Ringhofferové, jejichž předkové přišli v druhé polovině 18. století do Prahy přes Vídeň z Burgenlandu, byli mimořádně ekonomicky aktivní rodinou. Velmi rychle se etablovali ve zdejším společenském prostředí. V první a druhé generaci založili cechovní dílny. V třetí a čtvrté generaci se cechovní mistři proměnili v průmyslníky a velkostatkáře. Dosáhli značného jmění a také dědičné nobilitace. Příslušníci páté generace vytvořili koncern Ringhoffer-Tatra. Po druhé světové válce byli vydáni Sovětům a odsunuti do Rakouska. Ringhofferové vlastnili firmy, které dnes de iure již neexistují, ale z jejich podstaty a tradice žily a žijí Tatra Smíchov, Tatra Kopřivnice, Strojmetal Kamenice, Výzkumný ústav kolejových vozidel, Zámek Štiřín či Pivovar Kozel ve Velkých Popovicích.

Co má být předmětem historického zkoumání u tak živého, aktivního a mnohotvárného organismu jako je rodinná firma? Má to být rodina, podnikatelské strategie, samotná výroba, osobní záliby či kulturní, sociální a politická angažovanost podnikatelů? Podle názoru autorů monografie na takto spleťtý, živý a neustále proměnlivý předmět výzkumu existuje jediný badatelský a metodologický přístup: k uchopení takto časově, tematicky a historicko-antropologicky rozsáhlé látky je vhodný jen koncept Family business history, tedy dějiny rodinného podnikání. Ty jsou v zahraničí již značně rozvinutou, uznávanou a v poslední době i velmi dynamicky se rozvíjející disciplínou, která je velice často úzce spjata s marketingovou a propagační politikou samotných firem. Dějiny rodinného podnikání spojují zdánlivě dva nesourodé světy: rodinu a podnikání. Předmětem výzkumu Family business history je tedy interakce mezi rodinou a její ekonomickou aktivitou.

Monografie o významném pražském podnikatelském rodu Ringhofferů je koncipována do třech souběžných rovin. Tyto tři roviny psaní se vzájemně doplňují, překrývají a neustále prohlubují. Výsledným efektem by mělo být archivně podložené vědění, odhalení rodinných vztahů, nastínění ekonomických motivací jednání jednotlivých aktérů, kterými jsou především příslušníci hlavní (františkovské) ringhofferovské linie, a nakonec také nahlédnutí do originálního znění zásadních archivních pramenů, na nichž je tato monografie především založena.

Redakce

Vedoucí redaktoři | *Editors-in-chief:*

Jaroslav PÁNEK – Jiří PEŠEK

Výkonný redaktor | *Managing Editor:* Jan Slaviček

Technický redaktor | *Administrative Editor:* Jaroslav Novotný

Vědecká rada | *Scientific Board:*

Zdeněk Beneš, Václav Bůžek, Milan Hlavačka, Martin Holý, Michaela Hrubá, Tomáš Knoz, Robert Kvaček, Jiří Lach, Václav Ledvinka, Jiří Maliř, Jan Němeček, Svatava Raková, Eva Semotanová, Petr Sommer, Miroslav Šedivý, Petr Vorel, Josef Žemlička

s redakčním kruhem | *with Editorial Board:*

Marie Buňatová, Ivan Hlaváček, Zdeněk Hojda, Miroslav Hroch, Magdaléna Pokorná, Ivan Šedivý

Mezinárodní vědecká rada | *International Scientific Board:*

Hugh L. Agnew (Washington), Joachim Bahlcke (Stuttgart), Detlef Brandes (Düsseldorf), Robert J. W. Evans (Oxford), Henryk Gmiterek (Lublin), Wojciech Iwańczak (Warszawa), Dušan Kováč (Bratislava), Piotr M. Majewski (Warszawa), Antoine Marès (Paris), Ralph Melville (Mainz), Nicolette Mout (Leiden), Taku Shinohara (Tokio), Thomas Winkelbauer (Wien)

Návrh obálky a typografie | *Design:*

Jáchym Šerých

Vydává Historický ústav AV ČR, v. v. i. | *Published by the Institute of History of the Czech Academy of Sciences*

Adresa | *Address:*

Prosecká 809/76, CZ-190 00 Praha 9 – Nový Prosek. Tel.: +420 225 443 241

E-mail: cch@hiu.cas.cz

Tiskne Powerprint s. r. o., Kamýcká 751/60, Praha – Suchdol.

Přijímání objednávek | *Distribution:*

Distribuci předplatitelům provádí v zastoupení vydavatele Česká pošta, s. p., telefonicky na bezplatné lince 800 300 302, elektronicky na: postabo.prstc@cpost.cz, písemně na adrese: Česká pošta, s. p., oddělení periodického tisku, Olšanská 38/9, 225 99 Praha 3. Smluvní vztah mezi vydavatelem a předplatitelem se řídí všeobecnými obchodními podmínkami pro předplatitele.

Distribuce pro Slovensko:

Magnet Press, Slovakia s. r. o., Šustekova 8, P. O. Box 17,

SK-851 04 Bratislava, tel.: 01/67201931-33, fax: 02/67201930, e-mail: predplatne@press.sk

Distribution rights in all remaining areas (with the exception of the Czech Republic and Slovakia):

Kubon and Sagner, Postfach 340108,

D-80328 München, Germany, fax: 089/54218218.

Jednotlivá čísla lze zakoupit též v Knihkupectví Academia (Václavské náměstí 34, Na Florenci 3, Národní 7, vše 110 00 Praha 1; nám. Svobody 13, 602 00 Brno) nebo přímo v Historickém ústavu AV ČR, v. v. i. (Prosecká 76, 190 00 Praha 9; j.kozohorska@hiu.cas.cz) či prostřednictvím distributora www.kosmas.cz.

ČČH vychází čtvrtletně | ČČH is published quarterly.

Toto číslo vyšlo v září 2020 | This issue was published in September 2020.

Cena jednotlivého výtisku 130 Kč.

ERIH – European Reference Index for the humanities (Category A – International 1); SCOPUS

<http://www.hiu.cas.cz/cs/nakladatelstvi/periodika/cesky-casopis-historicky.ep>

<http://hsozkult.geschichte.huberlin.de/zeitschriften>

<http://cejsh.icm.edu.pl>

<http://www.recensio.net/rezensionen/zeitschriften/cesky-casopis-historicky>

<http://www.proquest.com>

ISSN 0862-6111